

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران
مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب

گزارش اقتصاد کشاورزی

سالهای ۱۳۹۵ الی ۱۳۹۷

تابستان ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اتاق بازرگانی صنایع، معادن و کشاورزی ایران
مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب

گزارش اقتصاد کشاورزی

سال های ۱۳۹۵ الی ۱۳۹۷

گروه اقتصاد کشاورزی
تابستان ۱۳۹۹

نشانی: تهران، خیابان طالقانی، تقاطع شهید موسوی، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

<http://awnrc.com/>

تلفن: ۸۵۷۳۲۸۴۵-۸۵۷۳۲۸۵۱   دورنگار: ۸۸۸۲۵۱۱۱

سرشناسه: مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب

عنوان و نام پدیدآور: گزارش اقتصاد کشاورزی سال‌های ۱۳۹۵ الی ۱۳۹۷/تألیف سید محمدحسین شریعتمدار، عباس کشاورز،
مطهره بخشایش، بهزاد فکاری، مرداد ۱۳۹۹.

مشخصات نشر: تهران، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، شهریور ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۲۳۳ صفحه، مصور (رنگی)، جدول.

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: اقتصاد کشاورزی

شناسه افزوده: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

شناسه افزوده: مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب

پیشگفتار

در اجرای تبصره بند الف ماده یک قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار مصوب اسفند ماه سال ۱۳۹۰ مجلس شورای اسلامی، مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب در اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۳ در اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران با هدف تقویت نقش آفرینی و بهبود فضای کسب و کار کشاورزی و آب، ارتقاء توانمندی اتاق ایران در ایفای نقش سخنگوی بخش خصوصی در رابطه با کشاورزی و آب و پایش تحولات و رویدادهای ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در خصوص کشاورزی و آب تشکیل گردید و برای تحقق اهداف خود اقدام به پایش و بررسی سالانه تحولات اقتصادی بخش کشاورزی در انطباق با برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور از سال ۱۳۹۰ نموده است و تا کنون ۴ دوره از این گزارش تهیه و به چاپ رسیده است. گزارش حاضر برای سال‌های ۹۵ تا ۹۷ تهیه شده است. تأخیر در انتشار آمارهای رسمی و در نتیجه تأخیر در تهیه گزارش باعث شده تا سه سال به صورت همزمان در یک نسخه ارائه گردد.

بررسی و رصد پیوسته وضعیت کلان بخش کشاورزی با ایجاد یک نگاه جامع و فراگیر بر متغیرهای مختلف تأثیرگذار بر بخش، از یک منظر می‌تواند آسیب‌های احتمالی که ممکن است بر کسب و کارهای کشاورزی وارد شود را پیش‌بینی کرده و هشدار دهد و از منظری دیگر می‌تواند مشکلات راهبردی و کلان که در حال حاضر گریبان‌گیر فعالان بخش خصوصی بوده و مانع پیشرفت و یا کند شدن سرعت پیشرفت فعالیت‌های کشاورزی می‌شود، شناسایی و ارزیابی نماید. گزارش حاضر نیز وضعیت بخش کشاورزی را از جنبه‌های مختلف اقتصاد کلان، وضعیت تولید، تجارت و بیمه ارزیابی نموده و ضمن تشریح سیمای بخش کشاورزی از منظر آمار، مشکلات و موضوعاتی که فعالان بخش کشاورزی به لحاظ برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های کلان کشوری با آن مواجه هستند و در متغیرهای کلان اقتصادی و شاخص‌های غیراقتصادی بخش متبلور می‌شود، بررسی می‌نماید.

در پایان با رویکرد رفع موانع و ایجاد رونق در کسب و کارهای بخش کشاورزی، ارتقای جایگاه بخش در اقتصاد ملی و بالطبع در معیشت فعالان اقتصادی بخش کشاورزی به طور مستقیم و سایر بخش‌ها به طور غیرمستقیم پیشنهاداتی ارائه می‌شود که قابل ارائه به مراجع مختلف تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز بوده و با توجه به راهبردی بودن مطالعات صورت گرفته در این مرکز، از براینده نتایج و پیشنهادات مطرح شده، یک پیشنهاد راهبردی نیز ارائه می‌شود. امید است تا به پشتوانه این مطالعه و مطالعاتی از این دست، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران بتواند گامی مؤثر در جهت ارتقای وضعیت کسب و کارهای بخش کشاورزی و اصلاح روندها و ساختارهای موجود در این بخش بردارد.

مغتنم است از کسانی که در نگارش و چاپ این گزارش تلاش نموده‌اند تقدیر شود. از همکار و برادر عزیزم جناب آقای مهندس عباس کشاورز معاون پژوهشی مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب که این گزارش، حاصل طراحی، نظارت و هدایت ایشان است قدردانی می‌شود. از سرکار خانم مهندس بخشایش برای تلاش ایشان جهت تنظیم و تدوین کتاب حاضر، از آقای مهندس بهزاد فکاری جهت همکاری در تهیه کتاب و از آقایان دکتر حامد رفیعی (استاد دانشگاه تهران) و مهندس عبدالرحیم خسروی که به بررسی و ویراستاری آن همت گماردند سپاسگزاری می‌شود.

سید محمدحسین شریعتمدار

رئیس مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق

بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

فهرست مطالب

ا	اقتصاد کشاورزی ایران در یک نگاه
ح	چکیده
۱	مقدمه
۵	فصل اول: بررسی و تحلیل متغیرهای کلان بخش کشاورزی طی دوره ۹۷-۱۳۷۹
۷	۱-۱- ارزش افزوده بخش کشاورزی
۲۱	۲-۱- اشتغال بخش کشاورزی
۲۴	۱-۲-۱- تحلیل اشتغال طبق برنامه‌های توسعه
۲۵	۲-۲-۱- تحلیل درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی
۳۰	۳-۲-۱- تحلیل ساختار اشتغال بخش کشاورزی
۳۴	۴-۲-۱- تحلیل سهم بخش خصوصی از اشتغال بخش کشاورزی
۳۹	۳-۱- سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی
۴۶	۱-۳-۱- عملکرد و اهداف تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی
۵۰	۴-۱- بهره‌وری عوامل تولید بخش کشاورزی
۶۱	۵-۱- پایش محیط کسب و کار کشاورزی
۶۷	فصل دوم: بررسی وضعیت زیربخش‌های کشاورزی طی دوره ۹۷-۱۳۷۹
۶۹	۱-۲- زیر بخش زراعت
۶۹	۱-۱-۱- تولید، سطح زیرکشت و عملکرد محصولات زراعی
۸۳	۲-۱-۲- هزینه‌های تولید و قیمت فروش محصولات زراعی
۹۴	۳-۱-۲- بررسی جهانی زیربخش زراعت و مقایسه با ایران
۹۹	۲-۲- زیر بخش باغبانی
۹۹	۱-۲-۲- تولید، سطح زیرکشت و عملکرد محصولات باغی
۱۰۸	۲-۲-۲- متوسط قیمت فروش محصولات باغی
۱۰۹	۳-۲- تولیدات دام، طیور و آبزیان
۱۱۰	۱-۳-۲- تولید محصولات بخش دام، طیور و آبزیان
۱۲۵	۲-۳-۲- هزینه‌های تولید و قیمت فروش فرآورده‌ها و نهاده‌های تولید دام و طیور
۱۲۷	فصل سوم: وضعیت تجارت محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی دوره ۹۷-۱۳۷۹
۱۲۹	۱-۳- واردات محصولات کشاورزی

فهرست مطالب

۱۳۶	۲-۳- صادرات محصولات کشاورزی
۱۴۹	۳-۳- تراز تجاری بخش کشاورزی
۱۵۳	فصل چهارم: بیمه محصولات کشاورزی طی دوره ۹۷-۱۳۷۹
۱۵۵	۱-۴- وضعیت بیمه محصولات کشاورزی
۱۶۳	۲-۴- عملکرد درآمدی صندوق بیمه محصولات کشاورزی
۱۶۴	۳-۴- بررسی روند نفوذ بیمه در محصولات کشاورزی در سطح کشور
۱۶۵	فصل پنجم: جمع‌بندی نتایج و ارائه پیشنهادها برای رفع موانع و رونق بخش کشاورزی
۱۸۱	منابع
۱۸۳	ضمیمه: جداول

فهرست جداول

۱۴	جدول ۱-۱- ارزش افزوده بخش کشاورزی، رشد و سهم آن از GDP طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
۱۸	جدول ۲-۱- رتبه‌بندی ۲۰ کشور اول دنیا به لحاظ متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی (۲۰۰۸-۲۰۱۷)
۲۰	جدول ۳-۱- تغییرات سهم بخش کشاورزی از GDP به تفکیک قاره و مقایسه با ایران
۲۲	جدول ۴-۱- تعداد شاغلین، میزان سهم و رشد اشتغال در بخش‌های اقتصادی-هزار نفر/درصد
۲۷	جدول ۵-۱- درآمد سرانه سالانه و ماهانه شاغلین بخش‌های اقتصادی (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)- میلیون ریال به ازای هر شغل
۳۰	جدول ۶-۱- درآمد سرانه در بخش کشاورزی ۲۰ کشور برتر دنیا و مقایسه با ایران (هزار دلار) ۲۰۱۷
۳۱	جدول ۷-۱- ویژگی شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر بخش کشاورزی به تفکیک جنس و نوع سکونت (هزار نفر-درصد)
۳۴	جدول ۸-۱- رتبه‌بندی ۲۰ کشور اول به لحاظ سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان و مردان - ۲۰۱۷
۳۶	جدول ۹-۱- نرخ رشد شاغلین بخش خصوصی و عمومی کشور
۳۷	جدول ۱۰-۱- شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر برحسب گروه‌های عمده فعالیت اقتصادی به تفکیک وضع شغل-میلیون نفر/درصد
۴۰	جدول ۱۱-۱- سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ در برنامه‌های توسعه-میلیارد ریال-درصد
۴۱	جدول ۱۲-۱- رشد سرمایه‌گذاری در بخش‌های اقتصادی - درصد
۴۲	جدول ۱۳-۱- مقایسه رشد اقتصاد و بخش کشاورزی و تورم - درصد
۴۳	جدول ۱۴-۱- سهم بخش‌های اقتصادی از تشکیل سرمایه - درصد

فهرست جداول

- جدول ۱-۱۵- تسهیلات پرداختی بانک‌ها و مؤسسات مالی به تفکیک بخش‌های اقتصادی- هزار میلیارد ریال/درصد ۴۸
- جدول ۱-۱۶- مقایسه رشد تسهیلات پرداختی بانک‌ها به بخش کشاورزی و کل اقتصاد با تورم ۴۹
- جدول ۱-۱۷- تسهیلات پرداختی کل بانک‌ها به بخش کشاورزی و هدف از دریافت آن-میلیارد ریال/درصد ۵۰
- جدول ۱-۱۸- شاخص بهره‌وری عوامل تولید بخش کشاورزی و کل اقتصاد طی دوره ۹۷-۱۳۷۹ ۵۲
- جدول ۱-۱۹- مقایسه رشد بهره‌وری عوامل تولید کل اقتصاد با اهداف برنامه‌های چهارم و پنجم ۶۰
- جدول ۱-۲۰- مولفه‌های پایش محیط کسب و کار کشاورزی - برای سال‌های ۹۶-۱۳۹۷ ۶۴
- جدول ۱-۲۱- مولفه‌های پایش محیط کسب و کار کشاورزی - برای سال‌های ۹۶-۱۳۹۵ ۶۴
- جدول ۲-۱- سطح زیرکشت، میزان تولید و عملکرد تولید در هکتار محصولات زراعی کل کشور طی سال‌های ۷۹-۱۳۷۸ الی ۹۷-۱۳۹۶ ۷۲
- جدول ۲-۲- اهداف و عملکرد تولیدات و سطح زیرکشت محصولات زراعی و درصد تحقق و رشد سالیانه آن در برنامه‌های توسعه ۷۵
- جدول ۲-۳- رشد تولید محصولات زراعی (۹۷-۱۳۷۹)-درصد ۸۳
- جدول ۲-۴- هزینه تولید (قیمت تمام شده) یک کیلوگرم از هر محصول - جاری (ریال-درصد) ۸۵
- جدول ۲-۵- متوسط قیمت فروش (سر مزرعه) یک کیلوگرم از هر محصول - جاری (ریال-درصد) ۸۷
- جدول ۲-۶- متوسط سود محصولات زراعی آبی منتخب در هر هکتار (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)-واحد: میلیون ریال ۹۴
- جدول ۲-۷- رتبه‌بندی ۲۰ کشور برتر بر اساس شاخص ارزش خالص سرانه تولید در سال ۲۰۱۶ ۹۶
- جدول ۲-۸- عملکرد تولید غلات به تفکیک قاره‌های مختلف، متوسط جهانی و ایران (کیلوگرم در هکتار) ۹۹
- جدول ۲-۹- سطح زیرکشت بارور، میزان تولید و عملکرد در هکتار محصولات باغی کل کشور طی سال‌های ۱۳۷۹ الی ۱۳۹۷ ۱۰۲
- جدول ۲-۱۰- مقادیر کمی اهداف و عملکرد تولیدات و سطح زیرکشت باغی و درصد تحقق و رشد آن طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ ۱۰۶
- جدول ۲-۱۱- متوسط قیمت فروش سرخرمن یک کیلوگرم از محصولات دائمی منتخب در مناطق روستایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۴ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۱۰۹
- جدول ۲-۱۲- مقادیر کمی اهداف و عملکرد تولیدات دام، طیور و آبزیان و درصد رشد آن‌ها ۱۱۱
- جدول ۲-۱۳- میانگین قیمت یک کیلوگرم اقلام عمده فرآورده‌های دام و طیور طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۴، به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰، واحد: ریال ۱۲۶
- جدول ۳-۱- خلاصه آماری مقدار واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۱۳۹۵ الی ۱۳۹۷ ۱۳۵
- جدول ۳-۲- خلاصه آماری ارزش واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۱۳۹۵ الی ۱۳۹۷ ۱۳۶
- جدول ۳-۳- ارزآوری هر واحد آب مصرفی محصولات اصلی صادراتی (دلار/مترمکعب) ۱۴۱
- جدول ۳-۴- خلاصه آماری مقدار صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۱۳۹۵ الی ۱۳۹۷ ۱۴۹
- جدول ۳-۵- خلاصه آماری ارزش صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۱۳۹۵ الی ۱۳۹۷ ۱۴۹
- جدول ۴-۱- عملکرد و اهداف بیمه کشاورزی طی برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه به تفکیک نوع فعالیت ۱۵۸

فهرست جداول

- جدول ۴-۲- مبلغ غرامت پرداختی به تفکیک زیربخش‌های کشاورزی، به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۱۶۰
- جدول ۴-۳- کل حق بیمه دریافتی از کشاورز به تفکیک زیربخش‌های کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۱۶۲
- جدول ۴-۴- عملکرد درآمدی صندوق بیمه محصولات کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۱۶۳
- جدول ۴-۵- ضریب نفوذ بیمه کشاورزی در ایران بر مبنای قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ ۱۶۴

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۱- اهداف و عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ ۱۰
- نمودار ۲-۱- سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی کشور به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۱۵
- نمودار ۳-۱- رشد اقتصادی بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه و مقایسه با اهداف برنامه ۱۶
- نمودار ۴-۱- متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی ۲۰ کشور اول دنیا و ایران (۲۰۱۷-۲۰۰۸) ۱۷
- نمودار ۵-۱- تغییرات سهم بخش کشاورزی از GDP به تفکیک قاره و مقایسه با ایران ۱۹
- نمودار ۶-۱- تعداد شاغلین در بخش‌های عمده اقتصادی به تفکیک برنامه‌های توسعه ۲۴
- نمودار ۷-۱- درآمد سرانه اقتصاد و بخش‌های عمده اقتصادی به تفکیک برنامه‌های توسعه به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۲۸
- نمودار ۸-۱- درآمد سرانه کشاورزی ۲۰ کشور برتر دنیا و مقایسه با ایران (هزار دلار) ۲۰۱۷ ۲۹
- نمودار ۹-۱- سهم جنسیت و منطقه در اشتغال بخش کشاورزی میانگین سه ساله ۹۷-۱۳۹۵ ۳۱
- نمودار ۱۰-۱- سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان برای ۲۰ کشور اول دنیا در سال ۲۰۱۷ ۳۲
- نمودار ۱۱-۱- سهم بخش کشاورزی در اشتغال مردان برای ۲۰ کشور اول دنیا در سال ۲۰۱۷ ۳۳
- نمودار ۱۲-۱- تفکیک نوع اشتغال (خصوصی و عمومی) در کشور ۳۵
- نمودار ۱۳-۱- سرمایه‌گذاری و موجودی سرمایه به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۴۴
- نمودار ۱۴-۱- سهم و رشد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی (درصد) ۴۵
- نمودار ۱۵-۱- شاخص بهره‌وری نیروی کار بخش کشاورزی و کل اقتصاد (۹۷-۱۳۷۹) ۵۳
- نمودار ۱۶-۱- شاخص بهره‌وری سرمایه بخش کشاورزی و کل اقتصاد (۹۷-۱۳۷۹) ۵۴
- نمودار ۱۷-۱- شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید بخش کشاورزی و کل اقتصاد (۹۷-۱۳۷۹) ۵۴
- نمودار ۱۸-۱- متوسط رشد شاخص‌های بهره‌وری بخش کشاورزی و کل اقتصاد طی برنامه‌های سوم تا ششم ۵۶
- نمودار ۱۹-۱- رشد بهره‌وری کل عوامل تولید بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه و مقایسه با اهداف برنامه ۵۷

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۲۰- شاخص محیط کسب و کار در بخش‌های اقتصادی کشور ۶۲
- نمودار ۲-۱- سطح زیرکشت محصولات زراعی در مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه ۷۴
- نمودار ۲-۲- تولیدات زراعی و اهداف برنامه‌های توسعه ۷۷
- نمودار ۲-۳- عملکرد تولیدات زراعی و اهداف برنامه توسعه ۷۹
- نمودار ۲-۴- تغییرات ضریب خودکفایی محصولات اساسی زراعی طی سال‌های دهه ۹۰ ۸۰
- نمودار ۲-۵- تغییرات عرضه سالانه محصولات اساسی زراعی طی سال‌های دهه ۹۰ ۸۱
- نمودار ۲-۶- متوسط رشد قیمت فروش و هزینه تولید محصولات عمده زراعی به قیمت‌های جاری و رشد شاخص بهای تولیدکننده بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۹۰
- نمودار ۲-۷- متوسط درآمد و هزینه حاصل از تولید هر کیلوگرم از محصولات زراعی آبی منتخب به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۹۱
- نمودار ۲-۸- متوسط سود حاصل از تولید هر کیلوگرم از محصولات زراعی آبی منتخب در سال ۱۳۹۷ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۹۲
- نمودار ۲-۹- متوسط سود حاصل از تولید هر هکتار از محصولات زراعی آبی منتخب در سال ۱۳۹۷ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ ۹۳
- نمودار ۲-۱۰- ۲۰ کشور برتر تولیدکننده محصولات زراعی بر اساس ارزش خالص سرانه در سال ۲۰۱۶ ۹۵
- نمودار ۲-۱۱- ۲۰ کشور برتر تولیدکننده غذا بر اساس ارزش خالص سرانه در سال ۲۰۱۶ ۹۵
- نمودار ۲-۱۲- متوسط نرخ رشد سالانه تولید غلات در ایران و جهان (۲۰۱۷-۲۰۰۰) ۹۷
- نمودار ۲-۱۳- عملکرد تولید غلات در قاره‌های جهان و ایران (۲۰۱۷-۲۰۰۰) ۹۸
- نمودار ۲-۱۴- تولیدات باغی به تفکیک آبی و دیم و مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه ۱۰۴
- نمودار ۲-۱۵- روند تغییرات سطح زیرکشت باغات (بارور) به تفکیک آبی و دیم و مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه ۱۰۷
- نمودار ۲-۱۶- متوسط عملکرد تولیدات باغی در برنامه‌های توسعه به تفکیک آبی و دیم ۱۰۸
- نمودار ۲-۱۷- مجموع تولیدات دام، طیور و آبزیان و مقایسه با اهداف برنامه ۱۱۵
- نمودار ۲-۱۸- اهداف و عملکرد رشد مجموع تولیدات دام و طیور و آبزیان طی سال‌های ۱۳۷۹ الی ۱۳۹۷ ۱۱۶
- نمودار ۲-۱۹- اهداف و عملکرد تولید گوشت قرمز طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم ۱۱۶
- نمودار ۲-۲۰- اهداف و عملکرد تولید شیر طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم ۱۱۸
- نمودار ۲-۲۱- اهداف و عملکرد تولید گوشت مرغ طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم ۱۱۹
- نمودار ۲-۲۲- اهداف و عملکرد تولید تخم‌مرغ طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم ۱۲۰
- نمودار ۲-۲۳- اهداف و عملکرد تولید آبزیان طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم ۱۲۱
- نمودار ۲-۲۴- اهداف و عملکرد تولید عسل طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم ۱۲۳
- نمودار ۳-۱- مقدار و ارزش کل واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ ۱۳۰

فهرست نمودارها

- نمودار ۳-۲- مقدار واردات مهم‌ترین کالاهای وارداتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ ۱۳۱
- نمودار ۳-۳- ارزش واردات مهم‌ترین کالاهای وارداتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ ۱۳۲
- نمودار ۳-۴- سهم مهم‌ترین محصولات کشاورزی و صنایع غذایی از مقدار واردات در سال ۱۳۹۷ (درصد) ۱۳۳
- نمودار ۳-۵- مقدار واردات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ ۱۳۴
- نمودار ۳-۶- ارزش واردات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ ۱۳۵
- نمودار ۳-۷- مقدار و ارزش کل صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ ۱۳۸
- نمودار ۳-۸- مقدار صادرات مهم‌ترین کالاهای صادراتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ ۱۳۹
- نمودار ۳-۹- درآمد ارزی حاصل از مهم‌ترین کالاهای صادراتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ ۱۴۰
- نمودار ۳-۱۰- ارزآوری هر واحد آب مصرفی مهم‌ترین کالاهای صادراتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ ۱۴۳
- نمودار ۳-۱۱- مقدار و ارزش صادراتی محصولات کشاورزی به تفکیک زیربخش در سال ۱۳۹۷ ۱۴۴
- نمودار ۳-۱۲- سهم مهم‌ترین محصولات صادراتی از کل مقدار صادرات کشاورزی و صنایع غذایی سال ۱۳۹۷ ۱۴۵
- نمودار ۳-۱۳- سهم مهم‌ترین محصولات صادراتی از کل ارزش صادرات کشاورزی و صنایع غذایی سال ۱۳۹۷ ۱۴۶
- نمودار ۳-۱۴- مقدار صادرات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی در سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ ۱۴۷
- نمودار ۳-۱۵- ارزش صادرات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی در سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ ۱۴۸
- نمودار ۳-۱۶- تراز تجاری محصولات کشاورزی و صنایع غذایی کشور ۱۵۰
- نمودار ۳-۱۷- تراز وزنی بخش کشاورزی کشور به تفکیک زیربخش‌ها در سال ۱۳۹۷ ۱۵۱
- نمودار ۳-۱۸- تراز تجاری بخش کشاورزی کشور به تفکیک زیربخش‌ها در سال ۱۳۹۷ ۱۵۲
- نمودار ۴-۱- مقایسه حق بیمه و گرامت پرداختی طی برنامه‌های چهارم و پنجم و ششم توسعه ۱۶۱

فهرست جداول ضمیمه

- ۱۸۵ جدول ۱: مقادیر واردات محصولات اساسی کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۸۶ جدول ۲: ارزش واردات محصولات اساسی کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۸۷ جدول ۳: ارزش واحد واردات محصولات اساسی کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۸۸ جدول ۴: مقادیر واردات محصولات صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۸۸ جدول ۵: ارزش واردات محصولات صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۸۹ جدول ۶: ارزش واحد واردات محصولات صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۰ جدول ۷: مقادیر صادرات محصولات اساسی کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۱ جدول ۸: ارزش صادرات محصولات اساسی کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۲ جدول ۹: ارزش واحد صادرات محصولات اساسی کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۳ جدول ۱۰: مقادیر صادرات محصولات صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۴ جدول ۱۱: ارزش صادرات محصولات صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۵ جدول ۱۲: ارزش واحد صادرات محصولات صنایع غذایی کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۶ جدول ۱۳: تراز وزنی محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۷ جدول ۱۴: تراز تجاری محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۱۹۸ جدول ۱۵: مقایسه روند تغییرات رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی کشورهای منتخب طی ۱۸ سال اخیر به قیمت ثابت سال ۲۰۱۰ - درصد
- ۱۹۹ جدول ۱۶: قیمت تضمینی محصولات اساسی زراعی - ریال
- ۲۰۱ جدول ۱۷: سهم واردات نهاده‌های دامی (ذرت دانه‌ای، جو و کنجاله دانه‌های روغنی) در تولید گوشت مرغ، تخم مرغ، گوشت قرمز و شیر طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹
- ۲۰۲ جدول ۱۸: هزینه تولید یک کیلوگرم از هر محصول به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (قیمت تمام شده - ریال، درصد)
- ۲۰۳ جدول ۱۹: متوسط قیمت فروش (سر مزرعه) یک کیلوگرم از هر محصول به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (ریال - درصد)

اقتصاد کشاورزی ایران در یک نگاه

اقتصاد کشاورزی ایران در یک نگاه با هدف ارائه تصویری کلی از آمار و ارقام اقتصادی و تولیدی بخش کشاورزی تهیه شده و امکان دسترسی سریع و آسان مخاطبان به آمار و اطلاعات بخش کشاورزی را فراهم می‌سازد. این آمار مستند به معتبرترین منابع رسمی منتشر کننده آمار در کشور است.

آمار مربوط به ارزش افزوده بخش کشاورزی، تولید ناخالص داخلی کشور، سرمایه‌گذاری، موجودی سرمایه و تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی از بانک مرکزی، کلیه آمارهای مرتبط با شاغلین بخش، هزینه تولید محصولات زراعی و قیمت فروش محصولات زراعی، باغی و دام از مرکز آمار ایران، اهداف برنامه از سند برنامه ششم، شاخص‌های بهره‌وری از سازمان ملی بهره‌وری ایران، تولیدات کشاورزی اعم از زراعی، باغی، دام، شیلات و طیور و بیمه محصولات کشاورزی برگرفته از آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و آمار تجارت محصولات کشاورزی و صنایع غذایی نیز از گمرک جمهوری اسلامی ایران اخذ شد. سایر آمار شامل رشدها، سهم‌ها، نسبت‌ها، شاخص کارایی سرمایه، سود حاصل از فروش محصولات زراعی و ضریب نفوذ بیمه با استفاده از آمار و اطلاعات منابع آماری فوق محاسبه و در جدول درج گردید.

اقتصاد کشاورزی ایران در یک نگاه

ردیف	متغیر	واحد	مقدار		
			۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵
ارزش افزوده					
۱	ارزش افزوده بخش کشاورزی	هزار میلیارد ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	۴۵۲	۴۵۶	۴۴۲
۲	رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی	درصد	-۰.۹	۳.۲	۴.۲
۳	سهم ارزش افزوده کشاورزی از کل اقتصاد کشور	درصد	۶.۱	۶.۶	۶.۶
۴	تحقق اهداف ارزش افزوده تعیین شده	درصد	۹۴.۹	۹۸.۳	۷۲.۰
اشتغال					
۵	تعداد شاغلین بخش کشاورزی	میلیون نفر	۴.۲۱۳	۴.۱۰۹	۴.۰۶
۶	رشد سالانه تعداد شاغلین	درصد	۲.۵	۱.۲	۲.۵

ردیف	متغیر	واحد	مقدار		
			۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
۷	سهم شاغلین بخش کشاورزی از کل اشتغال کشور	درصد	۱۸.۰	۱۷.۶	۱۷.۷
۸	متوسط درآمد سرانه شاغلین کشور (سالانه)	میلیون ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	۲۹۶.۳	۲۹۷.۰	۲۷۵.۷
۹	متوسط درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی (سالانه)	میلیون ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	۱۰۸.۹	۱۱۱.۰	۱۰۷.۲
۱۰	نسبت درآمد سرانه شاغلین کشاورزی به درآمد سرانه کل شاغلین کشور	درصد	۳۶.۷	۳۷.۴	۳۸.۹
۱۱	سهم شاغلین زن از اشتغال کشاورزی	درصد	۲۱.۰	۲۱.۸	۲۰.۳
۱۲	سهم شاغلین روستایی از اشتغال کشاورزی	درصد	۷۸.۸	۷۷.۶	۷۵.۰
۱۳	تعداد شاغلین بخش خصوصی کشاورزی	میلیون نفر	۴.۰۴	۴.۰۹	۴.۱۹
۱۴	سهم شاغلین بخش خصوصی از کل شاغلین کشاورزی	درصد	۹۹.۴	۹۹.۶	۹۹.۵
سرمایه گذاری					
۱۵	سرمایه گذاری در بخش کشاورزی	هزار میلیارد ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	۴۵	عدم انتشار آمار	عدم انتشار آمار
۱۶	رشد سالانه سرمایه گذاری در بخش کشاورزی	درصد	۲۰.۴	عدم انتشار آمار	عدم انتشار آمار
۱۷	سهم سرمایه گذاری بخش کشاورزی از کل اقتصاد	درصد	۳.۹	عدم انتشار آمار	عدم انتشار آمار
۱۸	موجودی سرمایه بخش کشاورزی	هزار میلیارد ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	۹۳۲	۹۳۵.۸	عدم انتشار آمار
۱۹	رشد سالانه موجودی سرمایه بخش کشاورزی	درصد	۰.۹	۰.۴	عدم انتشار آمار
۲۰	تسهیلات دریافتی بخش کشاورزی	هزار میلیارد ریال	۴۶۶.۸	۴۹۲.۹	۵۸۴.۹
۲۱	سهم تسهیلات دریافتی بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی کشور	درصد	۸.۵	۸.۰	۷.۶
۲۲	شاخص کارایی سرمایه گذاری	بدون واحد (هر چه به صفر نزدیکتر بهتر)	۲.۱	۳.۲	عدم انتشار آمار
بهره وری					
۲۳	شاخص بهره وری نیروی کار بخش کشاورزی	بدون واحد (سال پایه ۱۳۹۰=۱۰۰)	۱۱۹	۱۲۱	۱۱۷
۲۴	شاخص بهره وری سرمایه بخش کشاورزی	بدون واحد (سال پایه ۱۳۹۰=۱۰۰)	۱۱۴	۱۱۷	۱۱۶
۲۵	شاخص بهره وری کل عوامل تولید بخش کشاورزی	بدون واحد (سال پایه ۱۳۹۰=۱۰۰)	۱۱۶	۱۱۹	۱۱۷

ردیف	متغیر	واحد	مقدار		
			۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵
۲۶	رشد سالانه شاخص کل عوامل تولید بخش کشاورزی	درصد	-۱.۷	۲.۴	۱.۸
۲۷	شاخص کل عوامل تولید کشور	بدون واحد (سال پایه ۱۳۹۰=۱۰۰)	۹۱	۹۸	۹۷
۲۸	رشد سالانه شاخص کل عوامل تولید کشور	درصد	۷.۵	۱.۸	۱۰.۸
۲۹	شاخص کسب و کار کشاورزی	بدون واحد (۱۰ بدترین- ۱ بهترین)	۶.۳	۶.۳	۵.۷
وضعیت زیربخش زراعت					
۳۰	مقدار تولید محصولات زراعی	میلیون تن	۸۳.۷	۸۴.۲	۸۵.۰
۳۱	رشد سالانه تولید محصولات زراعی	درصد	-۰.۷	-۰.۹	۱۰.۳
۳۲	مقدار تولید محصولات زراعی آبی	میلیون تن	۷۶.۲	۷۸.۴	۷۶.۴
۳۳	مقدار تولید محصولات زراعی دیم	میلیون تن	۷.۴	۵.۸	۸.۶
۳۴	سطح زیرکشت محصولات زراعی	میلیون هکتار	۱۱.۱	۱۱.۰	۱۱.۸
۳۵	میانگین عملکرد محصولات زراعی	کیلوگرم در هکتار	۷۵۳۹.۵	۷۶۵۳.۷	۷۲۱۷.۳
۳۶	رشد سالانه عملکرد محصولات زراعی	درصد	-۱.۵	۶.۰	۶.۶
۳۷	متوسط وزنی هزینه تولید یک کیلوگرم محصولات زراعی منتخب*	ریال	۹۴۵۶	۸۴۴۸	۷۲۵۲
۳۸	رشد سالانه متوسط وزنی هزینه تولید یک کیلوگرم محصولات زراعی منتخب	درصد	۱۱.۹	۱۶.۵	۱۲.۸
۳۹	متوسط وزنی قیمت فروش سر مزرعه یک کیلوگرم محصولات زراعی منتخب	ریال	۱۳۵۸۲	۱۲۷۶۳	۱۱۳۶۰
۴۰	رشد سالانه متوسط وزنی قیمت فروش سر مزرعه یک کیلوگرم محصولات زراعی منتخب	درصد	۶.۴	۱۲.۴	۱۵.۳
۴۱	متوسط سود محصولات زراعی منتخب	میلیون ریال/هکتار (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	۱۵.۸	۲۱.۳	۲۰.۹
۴۲	رشد سالانه متوسط سود محصولات زراعی منتخب	درصد	-۲۶.۲	۲.۱	۱۸.۲
* محصولات آبی منتخب شامل گندم، جو، شلتوک، ذرت دانه‌ای، نخود، لوبیا چیتی، عدس، پنبه، چغندر قند، آفتابگردان روغنی، سیب زمینی، پیاز است.					
وضعیت زیربخش باغبانی					
۴۳	مقدار تولید محصولات باغی	میلیون تن	۲۰.۵	۲۱.۰	۲۱.۰
۴۴	رشد سالانه تولید محصولات باغی	درصد	-۲.۴	۰.۰	۸.۳

ردیف	متغیر	واحد	مقدار		
			۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
۴۵	مقدار تولید محصولات باغی آبی	میلیون تن	۱۹.۷	۱۹.۷	۱۹.۲
۴۶	سطح باغات	میلیون هکتار	۲.۴	۲.۴	۲.۵
۴۷	عملکرد محصولات باغی	کیلوگرم در هکتار	۸۷۷۲.۳	۸۷۸۳.۲	۸۳۴۳.۲
۴۸	رشد سالانه عملکرد محصولات باغی	درصد	۳.۷	۰.۱	-۵.۰
۴۹	متوسط قیمت فروش سرخرمن یک کیلوگرم محصولات باغی منتخب	هزار ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	۳۰.۶	۲۷.۱	۴۵.۳
۵۰	رشد سالانه متوسط قیمت فروش سرخرمن یک کیلوگرم محصولات باغی منتخب	درصد	-۲.۴	-۱۱.۴	۶۷.۲
وضعیت زیربخش دام، طیور و آبزیان					
۵۱	مقدار تولید محصولات بخش دام، طیور و آبزیان	میلیون تن	۱۴.۷	۱۵.۴	۱۶
۵۲	رشد مقدار تولید محصولات بخش دام، طیور و آبزیان	درصد	۴.۳	۵.۳	۳.۸
۵۳	مقدار تولید شیر	میلیون تن	۹.۷	۱۰.۲	۱۰.۶
۵۴	مقدار تولید گوشت مرغ	میلیون تن	۲.۱	۲.۲	۲.۳
۵۵	مقدار تولید گوشت قرمز	میلیون تن	۰.۸۲۳	۰.۸۳۵	۰.۸۳۰
۵۶	مقدار تولید تخم مرغ	میلیون تن	۰.۹۴۱	۰.۸۸۸	۰.۹۰۲
۵۷	مقدار تولید عسل	میلیون تن	۰.۰۸۲	۰.۰۸۸	۰.۰۹۱
۵۸	مقدار تولید گوشت ماهی	میلیون تن	۱.۰۶	۱.۱۶	۱.۲۱
۵۹	مقدار تولید گوشت میگو	میلیون تن	۰.۰۳۱	۰.۰۴۴	۰.۰۵۷
تجارت - واردات					
۶۰	مقدار واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	میلیون تن	۱۷.۷	۱۹.۵	۲۰.۷
۶۱	رشد مقدار واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	-۵.۸	۱۰.۶	۵.۸
۶۲	ارزش واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	میلیارد دلار	۹.۱	۱۰.۷	۱۰.۹
۶۳	رشد ارزش واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	-۱.۹	۱۸.۳	۱.۹
۶۴	سهم مقدار واردات محصولات صنایع غذایی از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۱.۸	۱.۸	۱.۲
۶۵	سهم ارزش واردات محصولات صنایع غذایی از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۹.۲	۸.۴	۶.۳
۶۶	رشد مقدار واردات صنایع غذایی	درصد	۲۲.۸	۸.۹	-۲۹.۲
۶۷	رشد ارزش واردات صنایع غذایی	درصد	۱۴.۳	۷.۷	-۲۳.۰
۶۸	سهم مقدار واردات گروه زراعت از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۹۲.۴	۹۲.۴	۹۴.۹
۶۹	سهم ارزش واردات گروه زراعت از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۷۱.۳	۷۱.۵	۷۵.۶

ردیف	متغیر	واحد	مقدار		
			۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵
۷۰	رشد مقدار واردات گروه زراعت	درصد	۸.۶	۱۰.۶	-۶.۷
۷۱	رشد ارزش واردات گروه زراعت	درصد	۷.۷	۱۸.۶	-۵.۰
۷۲	سهم مقدار واردات گروه باغبانی از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۲.۶	۴.۳	۴.۴
۷۳	سهم ارزش واردات گروه باغبانی از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۶.۷	۸.۷	۹.۲
۷۴	رشد مقدار واردات گروه باغبانی	درصد	-۳۵.۴	۸.۹	-۲.۰
۷۵	رشد ارزش واردات گروه باغبانی	درصد	-۲۱.۸	۱۱.۸	-۱.۸
۷۶	سهم مقدار واردات گروه دام، طیور و آبزیان از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۱.۳	۱.۵	۱.۵
۷۷	سهم ارزش واردات گروه دام، طیور و آبزیان از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۱۱.۴	۱۱.۴	۱۰.۳
۷۸	رشد مقدار واردات گروه دام، طیور و آبزیان	درصد	-۸.۷	۱۵.۷	۱۷.۸
۷۹	رشد ارزش واردات گروه دام، طیور و آبزیان	درصد	۲.۳	۳۰.۸	۹.۱
۸۰	سهم مقدار واردات کشاورزی و صنایع غذایی از کل واردات کشور	درصد	۶۴.۳	۵۰.۳	۵۲.۹
۸۱	سهم ارزش واردات کشاورزی و صنایع غذایی از کل واردات کشور	درصد	۲۵.۴	۱۹.۷	۲۰.۸
تجارت - صادرات					
۸۲	مقدار صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	میلیون تن	۷	۶.۶	۶.۱
۸۳	رشد مقدار صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۵.۵	۷.۲	۱۹.۲
۸۴	ارزش صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	میلیارد دلار	۶.۴	۶.۶	۶.۴
۸۵	رشد ارزش صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	-۲.۵	۲.۷	۴.۶
۸۶	سهم مقدار صادرات محصولات صنایع غذایی از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۱۷.۰	۱۵.۶	۱۵.۴
۸۷	سهم ارزش صادرات محصولات صنایع غذایی از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۲۶.۶	۲۳.۷	۲۲.۶
۸۸	رشد مقدار صادرات صنایع غذایی	درصد	۱۵.۰	۸.۵	۱۸.۸
۸۹	رشد ارزش صادرات صنایع غذایی	درصد	۹.۳	۷.۶	۵.۷
۹۰	سهم مقدار صادرات گروه زراعت از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۵۶.۱	۵۳.۹	۵۵.۹
۹۱	سهم ارزش صادرات گروه زراعت از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۲۹.۸	۲۲.۲	۱۹.۹
۹۲	رشد مقدار صادرات گروه زراعت	درصد	۹.۸	۳.۲	۵۸.۱
۹۳	رشد ارزش صادرات گروه زراعت	درصد	۳۱.۳	۱۴.۴	۳.۷

ردیف	متغیر	واحد	مقدار		
			۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵
۹۴	سهم مقدار صادرات گروه باغبانی از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۱۸.۳	۲۱.۰	۱۷.۵
۹۵	سهم ارزش صادرات گروه باغبانی از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۲۴.۳	۳۲.۴	۳۳.۳
۹۶	رشد مقدار صادرات گروه باغبانی	درصد	-۸.۲	۲۹.۰	-۳۰.۲
۹۷	رشد ارزش صادرات گروه باغبانی	درصد	-۲۶.۸	۰.۲	-۴.۵
۹۸	سهم مقدار صادرات گروه دام، طیور و آبزیان از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۸.۷	۹.۵	۱۱.۲
۹۹	سهم ارزش صادرات گروه دام، طیور و آبزیان از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی	درصد	۱۹.۲	۲۱.۷	۲۴.۲
۱۰۰	رشد مقدار صادرات گروه دام، طیور و آبزیان	درصد	-۴.۲	-۸.۸	۶.۴
۱۰۱	رشد ارزش صادرات گروه دام، طیور و آبزیان	درصد	-۱۳.۴	-۸.۰	۱۹.۷
۱۰۲	سهم مقدار صادرات کشاورزی و صنایع غذایی از کل صادرات غیرنفتی کشور	درصد	۵.۹	۵.۰	۴.۷
۱۰۳	سهم ارزش صادرات کشاورزی و صنایع غذایی از کل صادرات غیرنفتی کشور	درصد	۱۴.۵	۱۴.۰	۱۴.۵
تراز تجاری					
۱۰۴	تراز تجاری بخش کشاورزی و صنایع غذایی	میلیارد دلار	-۴.۵	-۴.۲	-۲.۷
۱۰۵	تراز تجاری صنایع غذایی	میلیارد دلار	۱.۰	۰.۷	۰.۶
۱۰۶	تراز تجاری گروه زراعت	میلیارد دلار	-۶.۴	-۶.۲	-۵.۲
۱۰۷	تراز تجاری گروه باغبانی	میلیارد دلار	۰.۸	۱.۲	۱.۳
۱۰۸	تراز تجاری گروه دام، طیور و آبزیان	میلیارد دلار	۰.۰	۰.۲	۰.۶
بیمه محصولات کشاورزی					
۱۰۹	سطح پوشش بیمه اراضی زراعی	هزار هکتار	۳۱۶۵.۵	۳۴۵۹.۸	۳۸۱۳.۳
۱۱۰	سهم بیمه شده از کل اراضی زراعی	درصد	۲۸.۵	۳۱.۴	۳۲.۴
۱۱۱	سطح پوشش بیمه باغات	هزار هکتار	۶۹۴.۲	۶۹۲.۹	۵۲۳.۷
۱۱۲	سهم بیمه شده از کل باغات	درصد	۲۸.۲	۲۸.۹	۲۱.۹
۱۱۳	میزان پوشش بیمه دام	میلیون واحد دامی	۷.۵	۳.۶	۷.۸
۱۱۴	سهم بیمه شده از کل تعداد دام	درصد	۱۰.۴	۴.۹	۱۰.۵
۱۱۵	میزان پوشش بیمه طیور	میلیون قطعه	۹۰۵.۹	۶۹۲.۹	۵۶۷.۱
۱۱۶	سهم بیمه شده از کل تعداد طیور	درصد	۱۲.۵	۹.۸	۱۲
۱۱۷	سطح پوشش بیمه آبزیان	هزار هکتار	۳۹۸۴.۰	۳۱۴۳.۰	۳۹۸۶.۰
۱۱۸	سهم بیمه شد از کل مزارع آبزیان	درصد	۰.۲۹	۰.۵۱	۰.۳۶

مقدار			واحد	متغیر	ردیف
۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵			
۱۷۱۹.۵	۲۰۷۸.۰	۲۴۳۹.۰	هزار هکتار	سطح پوشش بیمه منابع طبیعی	۱۱۹
۱.۲۶	۱.۵۲	۱.۷۹	درصد	سهم بیمه شده از کل سطوح منابع طبیعی	۱۲۰
۳۵۵۴	۳۹۲۳	۳۶۶۱	میلیارد ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	کل مبلغ غرامت پرداختی	۱۲۱
۲۷۰.۴	۳۴۸.۰	۴۲۴.۵	میلیارد ریال (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	کل حق بیمه دریافتی توسط صندوق بیمه	۱۲۲
۷۶.۱	۸۸.۷	۱۱۶	درصد (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	نسبت حق بیمه به غرامت پرداختی	۱۲۳
۴۳.۱	۳۸.۹	۳۳.۷	درصد	سهم کشاورز از کل حق بیمه دریافتی توسط صندوق بیمه	۱۲۴
۲.۱۵	۲.۰۹	۲.۳۶	درصد	ضریب نفوذ بیمه کشاورزی در ایران	۱۲۵

چکیده

متغیرهای کلان بخش کشاورزی

در سال ۱۳۹۵ بخش کشاورزی با خلق ۴۴۲ هزار میلیارد ریال ارزش افزوده، ۶/۶ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور را به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ تأمین کرده است که این ارزش افزوده، در مقایسه با سال ۱۳۹۴، حدود ۴/۲ درصد رشد یافته است. این در حالی است که تولید ناخالص داخلی کشور رشد ۱۲/۵ درصدی را تجربه کرده که این رشد متأثر از بهبود درآمدهای نفتی در پی اثرات انتظاری از اجرای برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) بوده است. رشد اقتصادی بخش‌های صنعت و خدمات نیز در این سال کمتر از بخش کشاورزی و به ترتیب ۲/۲ و ۳/۶ درصد بود درحالیکه رشد بخش نفت بالغ بر ۶۰ درصد برآورد شده است. سهم بخش نفت از رشد ۱۲/۵ درصدی اقتصاد کشور ۹/۸ واحد درصد بوده و تنها ۲/۷ واحد درصد از رشد GDP کشور تحت تأثیر بخش‌های تولیدی بوده و نمی‌توان این رشد اقتصادی قابل توجه را یک رشد پایدار و متکی به توان اقتصادی و تولیدی کشور دانست. در سال ۱۳۹۶ که رشد حباب‌گونه بخش نفت متوقف شد رشد اقتصادی نیز سقوط کرد و به ۳/۷ درصد رسید. ارزش افزوده بخش کشاورزی نیز در سال ۱۳۹۶ رشد ۳/۲ درصدی را تجربه کرد و به ۴۵۶ هزار میلیارد ریال رسید. در بخش‌های دیگر اقتصاد شامل صنعت و خدمات نیز به ترتیب ۵/۱ و ۴/۴ درصد رشد اقتصادی ثبت شده است و بخش نفت تنها ۰/۹ درصد رشد را تجربه کرد. در سال ۱۳۹۷ در پی عدم تحقق وعده‌های برجامی و خروج یکطرفه آمریکا از این توافقنامه، کنترل بازار ارز و سکه از دست دولت خارج شد، قیمت دلار تا مرز ۱۳۰۰۰ تومان افزایش یافت و تورم ۳۰ درصدی در کشور ثبت شد. نتیجه تلاطم‌های اقتصادی سال ۱۳۹۷ و التهاب قیمت‌ها منجر به منفی شدن رشد اقتصادی کشور و بخش کشاورزی شد به طوری که رشد اقتصادی ۵/۴- درصد و رشد بخش کشاورزی پس از ده سال رشد مثبت پیاپی ۰/۹- درصد اعلام گردید. ارزش افزوده بخش کشاورزی در این سال به ۴۵۲ هزار میلیارد ریال کاهش یافت. از آنجایی که کاهش ارزش کل اقتصاد بسیار بیشتر از بخش کشاورزی بود در مجموع سهم بخش کشاورزی از کل اقتصاد نسبت به دو سال قبل که ۶/۶ درصد بود بیشتر شد و به ۶/۹ درصد رسید. در این سال رشد بخش‌های صنعت و معدن ۴/۳-، خدمات ۰/۶- و نفت ۱۸/۱- درصد رشد بود^۱.

از سوی دیگر بررسی سال‌های اخیر نشان داد رشد اقتصادی بالا که مبتنی بر توسعه صادرات نفتی و بدون تکیه بر توان تولیدی کشور بوده، تأثیر چندانی بر درآمد سرانه شاغلین بخش‌های اقتصادی نداشته درحالیکه با رکود در درآمدهای نفتی، درآمد سرانه شاغلین دیگر بخش‌های اقتصادی و کل اقتصاد به شدت کاهش یافت به طوری که در سال ۱۳۹۷ درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی به درآمد سرانه شاغلین این بخش در سه سال قبل (یعنی سال ۱۳۹۴) کاهش یافت و در بخش صنعت و معدن به ده سال قبل و در بخش خدمات به چهار سال قبل برگشت. متوسط درآمد سرانه شاغلین کشور در سال ۱۳۹۷ با ۷- درصد به ۲۷۵/۷ میلیون ریال کاهش

^۱ آمار این قسمت مستند به آمار بانک مرکزی است.

یافت، بخش کشاورزی با ۳/۴- درصد به ۱۰۷/۲ میلیون ریال، بخش صنعت و معدن با ۶/۱- درصد به ۲۰۸/۲ میلیون ریال و بخش خدمات با ۲/۲- درصد به ۲۸۷/۶ میلیون ریال رسید^۱.

در حالیکه در سال ۱۳۹۵ با افزایش درآمدهای نفتی و رشد قابل توجه GDP اقتصاد، متوسط سالانه درآمد سرانه شاغلین کشور نیز ۱۲/۵ درصد افزایش یافت و به ۲۹۶/۳ میلیون ریال رسید اما در بخش کشاورزی تنها با ۱/۷ درصد رشد به ۱۰۸/۹ میلیون ریال و بخش صنعت و معدن با رشد ۱/۴ درصد به ۲۱۹/۴ میلیون ریال افزایش یافت و بخش خدمات با رشد منفی ۰/۷ درصد به ۲۹۲/۹ میلیون ریال کاهش یافت. در سال ۱۳۹۶ نیز همه بخش‌های اقتصادی رشد مثبت اما کمی را در درآمد سرانه شاغلین خود تجربه کردند به طوریکه متوسط سالانه درآمد سرانه اقتصاد ۰/۲، کشاورزی ۱/۹، صنعت و معدن ۱ و خدمات ۰/۴ درصد رشد کرد.

از کل اشتغال کشور در سال ۱۳۹۷، بخش کشاورزی ۱۷/۷ درصد، بخش صنعت و معدن ۳۲ درصد و بخش خدمات ۵۰/۳ درصد از شاغلین کشور را برعهده داشته‌اند که تقریباً این روال در بلندمدت نیز به همین صورت بوده است و در سایر نقاط دنیا نیز سهم بخش کشاورزی در اشتغال کمتر است. اما نکته قابل توجه سهم بخش کشاورزی در اشتغال بخش خصوصی است به طوریکه صد درصد شاغلین بخش کشاورزی از بخش خصوصی هستند و بیش از ۷۷ درصد در مناطق روستایی فعالیت می‌کنند و لذا نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی می‌توانند آسیب‌پذیرتر باشند. این امر ضرورت حضور و مشارکت بخش کشاورزی در تصمیم‌گیری‌های کشوری و بخشی و به ویژه در ساختار سیاسی و اقتصادی کشور را بیشتر تبیین می‌کند.

توسعه درآمدهای نفتی از یک منظر مزایایی را -هر چند کوتاه مدت و ناپایدار- متوجه بخش کشاورزی نمود. در پی افزایش درآمدهای نفتی دولت در سال ۱۳۹۵، میزان سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی پس از ۴ سال، رشد قابل توجه ۲۰/۴ درصد داشته و از ۳۷/۳ به ۴۵ هزار میلیارد ریال رسیده در حالیکه طی ۴ سال اخیر (۱۳۹۱ تا ۱۳۹۴) رشد سرمایه‌گذاری به ترتیب ۳۷-، ۶/۶، ۳/۶ و ۳۸/۵- درصد بوده و لذا تشکیل سرمایه در بخش همچنان شرایط چندان مطلوبی ندارد. رشد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی در کل اقتصاد نیز در سال ۱۳۹۵ به ترتیب ۱۰/۲- و ۱۳/۷ درصد بوده در حالیکه در سال ۱۳۹۴ به ترتیب ۱۳/۸- و ۷/۱- درصد سرمایه‌گذاری خصوصی و دولتی کاهش یافته است. به عبارت دیگر افزایش درآمدهای دولت حاصل از فروش نفت در یک سال و به طور مقطعی (سال ۱۳۹۵) منجر به افزایش سرمایه‌گذاری دولتی در اقتصاد و به تبع آن در بخش کشاورزی شده است. این امر وابستگی شدید بخش کشاورزی را به سرمایه‌های دولتی نشان می‌دهد که با توجه به کمبود منابع دولتی و نوسانات درآمدی دولت، بخش کشاورزی را با کمبود و ناپایداری سرمایه مواجه می‌سازد. بهره‌مندی بخش کشاورزی از تسهیلات بانکی نیز همواره کم بوده به طوریکه میانگین تسهیلات دریافتی بخش کشاورزی در دهه ۹۰ تنها ۸ درصد بوده و عموماً (۶۶ درصد) صرف سرمایه در گردش واحدهای کشاورزی شده و سهم توسعه فعالیت یا ارتقای تجهیزات که می‌تواند به بهبود راندمان واحد تولیدی بینجامد تنها ۷/۳ درصد

^۱ آمار این قسمت مستند به آمار اشتغال مرکز آمار ایران است.

طی ۵ سال اخیر بوده است. از سوی دیگر به دلیل ماهیت ریسکی و نامطمئن بخش کشاورزی در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی، در جذب سرمایه بخش خصوصی نیز ضعیف‌تر عمل می‌کند. لذا لازم است علاوه بر تزریق منابع دولتی، با در نظر گرفتن برخی تمهیدات، رقابت‌پذیری بخش کشاورزی را در جذب سرمایه خصوصی تقویت کرد. با راهکارهایی نظیر ایجاد مشوق‌های قانونی، معافیت‌های مالیاتی و گمرکی هدفمند، معرفی زمین‌ها و مناطق مستعد سرمایه‌گذاری و مورد حمایت دولتی در قالب زنجیره‌های ارزش و ایجاد ثبات قانونی و سیاسی امکان‌گسپیل سرمایه‌های بخش خصوصی به بخش کشاورزی بیشتر می‌شود.^۱

کمبود سرمایه و نقدینگی در بنگاه‌های تولیدی در بلندمدت می‌تواند با فاصله گرفتن بنگاه‌ها از دانش و تکنولوژی روز منجر به کاهش بهره‌وری استفاده از عوامل تولید گردد. بخش کشاورزی به دلیل دسترسی به منابع پایه ارزان تا حد زیادی این کمبود را جبران نموده و توانسته به واسطه خصوصی بودن فعالیت‌ها، پتانسیل‌های خود را در استفاده از عوامل تولید (نهادها) نشان دهد اما با اعمال محدودیت بهره‌برداری از منابع کمیاب نظیر آب و کاهش منابع، این مزیت بخش کشاورزی خدشه‌دار شده و مسئله کمبود سرمایه بیش از پیش خود را نشان خواهد داد. طبق آمارهای رسمی، بهره‌وری سرمایه، نیروی کار و کل عوامل تولید در بخش کشاورزی همواره روند صعودی داشته و در مقایسه با کل اقتصاد نیز از بهره‌وری بیشتری برخوردار بوده است به طوری که در سال ۱۳۹۷ به ازای مصرف هر واحد سرمایه در بخش کشاورزی ۱/۱۷ واحد ارزش افزوده ایجاد شده در حالیکه در اقتصاد ۰/۸۹ واحد ارزش افزوده خلق شده است. به همین ترتیب به ازای استفاده از هر واحد نیروی کار در بخش کشاورزی ۱/۱۶ واحد و در اقتصاد ۰/۹۴ واحد ارزش افزوده تولید شده است. به کارگیری هر واحد از کل عوامل تولید در بخش کشاورزی نیز ۱/۱۷ واحد و در اقتصاد ۰/۹۱ واحد ارزش افزوده تولید کرده است. اگرچه روند کلی بهره‌وری در بخش کشاورزی صعودی و همواره بهره‌ورتر از اقتصاد بوده است اما در سال ۱۳۹۷ برای اولین بار در دهه ۹۰ با کاهش بهره‌وری مواجه بوده که در پی رشد اقتصادی منفی در بخش کشاورزی (کاهش ارزش افزوده) بوده است.^۲

پایش محیط کسب و کار کشاورزی از منظر فعالان بخش نیز مؤید نتایج فوق است. این پایش نشان می‌دهد که محیط کسب و کار کشاورزی در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال‌های قبل بدتر شده است به طوری که مقدار شاخص به ۶/۲ واحد رسیده در حالیکه در سال‌های قبل عمدتاً ۵/۷ واحد بوده است.^۳ بدترین مؤلفه اثرگذار بر کسب و کارها، بی‌ثباتی و غیرقابل پیش‌بینی بودن قیمت‌ها (مواد اولیه و محصولات) یعنی ناکارآمدی دولت در تنظیم بازار و ایجاد پایداری نسبی در شرایط اقتصادی است. دومین مؤلفه که به لحاظ اهمیت در سال‌های قبل مشکل‌آفرین‌ترین شاخص شناسایی شده بود مشکل دریافت تسهیلات از بانک‌ها است. در واقع مشکلات مالی به قوت خود

^۱ آمار این قسمت مستند به آمار بانک مرکزی است. آمار سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ تشکیل سرمایه به کتون از سوی بانک مرکزی منتشر نشده و امکان گزارش و تحلیل آن وجود ندارد اما شواهد حاکی از کاهش تشکیل سرمایه طی این دو سال است.

^۲ آمار این قسمت مستند به آمار سازمان ملی بهره‌وری است.

^۳ هر چقدر مقدار شاخص به عدد ۱۰ نزدیک‌تر گردد نشان از بدتر شدن محیط دارد.

باقی است و عامل بی‌ثباتی بازار طی دو سال اخیر شدت گرفته و به صدر موانع کسب و کار رسیده است.^۱

تولید محصولات کشاورزی

علاوه بر مسائل اقتصادی و سیاسی که عمدتاً بر ارزش تولیدات کشاورزی تأثیرگذار است مسائل جوی و شرایط اقلیمی کشور نیز میزان و کیفیت تولید را تحت تأثیر قرار می‌دهد و از این طریق بر وضعیت اقتصادی کسب و کارهای بخش کشاورزی تأثیر می‌گذارد. بارندگی کشور در سال ۹۷-۱۳۹۶ با کاهش ۲۶ درصدی نسبت به سال گذشته همراه بود و ۲۸۲ میلیارد مترمکعب بارندگی صورت گرفت. میزان بارش‌ها در سال ۹۶-۱۳۹۵ نیز نسبت به سال قبل ۳ درصد کاهش داشته در حالیکه در سال ۹۵-۱۳۹۴ با بهبود بارندگی‌ها به میزان ۲۷ درصد نسبت به سال گذشته موجب رونق تولید در این سال شده بود.^۲ لذا بارش‌های نسبتاً خوب سال ۹۵-۱۳۹۴ که به تولید دیم رونق داده بود در سال‌های ۹۶-۱۳۹۵ و ۹۷-۱۳۹۶ کاهش یافت و تولیدات دیم کشور را تحت تأثیر قرار داد. از طرفی وجود بی‌نظمی‌های دولت در اعلام قیمت تضمینی و نرخ مصوب آن، همچنین ناپایداری شدید در بازار محصولات کشاورزی، سرعت رشد تولیدات آبی را نیز متوقف کرد. در مجموع تولیدات گیاهی (زراعی و باغی) در دو سال متوالی ۹۶-۱۳۹۵ و ۹۷-۱۳۹۶ به ترتیب ۱ و ۰/۷ درصد کاهش یافت و تولیدات زراعی در سال ۹۷-۱۳۹۶ به ۸۳/۷ میلیون تن و تولیدات باغی به ۲۰/۵ میلیون تن رسید. همچنین در سال ۹۷-۱۳۹۶ به ترتیب ۱۱/۱ و ۲/۵ میلیون هکتار از اراضی تحت کشت زراعت و باغات قرار گرفت که نسبت به سال گذشته به ترتیب ۰/۸ و ۲/۸ درصد توسعه یافته است. عملکرد تولیدات زراعی دیم طی سه سال اخیر (۹۵-۱۳۹۴ تا ۹۷-۱۳۹۶) نوسانات زیادی را تجربه کرده است به طوریکه سالانه به ترتیب ۲۸/۸، ۲۴/۲- و ۲۴ درصد تغییر یافته و در باغات دیم کشور نیز عملکردها کاهشی بوده و سالانه به ترتیب ۱۸/۶، ۶/۹ و ۰/۴- درصد تغییر کرده است. معمولاً تولیدات دیم تحت تأثیر میزان بارندگی کم و زیاد می‌شوند و اگرچه سهم کمی از تولید را شامل می‌شوند (۸/۴ درصد در سال ۹۷-۱۳۹۶) اما با توجه به محدودیت منابع آبی کشور و لزوم استفاده بهینه از اراضی دیم لازم است با به کارگیری روش‌های مختلف به‌زراعی اعم از استفاده از ارقام مقاوم، کشت در زمان و مکان مناسب و به کارگیری تکنیک‌های روز دنیا برای کشت دیم، این نوسانات را به حداقل رسانده و عملکردها را بهبود بخشید. مهمترین محصولات زراعی دیم کشور شامل گندم و جو (۸۱ درصد از تولیدات زراعی دیم) و باغات دیم شامل پرتقال، انگور و چای (۶۰ درصد از تولیدات باغات دیم) می‌باشد. عملکرد تولیدات آبی زراعی نیز در سه سال ۹۵-۱۳۹۴ تا ۹۷-۱۳۹۶ به ترتیب ۶/۴، ۵/۵ و ۲- درصد تغییر یافته و در باغات آبی به ترتیب ۲/۳، ۱/۱- و ۵/۲- درصد تغییر کرده است.^۳

از سوی دیگر محاسبات نشان داد تولید یک هکتار محصولات زراعی آبی منتخب^۴ در سال ۹۷-۱۳۹۶

^۱ این قسمت مستند به پایشی است که سالانه توسط اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران انجام می‌شود.

^۲ آمار این قسمت مستند به آمار سازمان مدیریت منابع آب است.

^۳ آمار این قسمت مستند به آمار وزارت جهاد کشاورزی است.

^۴ گندم، جو، برنج، ذرت دانه‌ای، نخود، عدس، لوبیا چیتی، پنبه، چغندر، آفتاب‌گردان روغنی، سیب‌زمینی، پیاز

معادل ۱۵/۷۵ میلیون ریال (تورم زدایی شده) سودآوری دارد که نسبت به سال گذشته ۲۶ درصد و نسبت به متوسط دهه ۹۰ در حدود ۱۷ درصد کاهش یافته است. بر همین اساس سودآورترین محصول پیاز با ۹۲ میلیون ریال در هکتار و کم سودترین محصول جو با ۱/۳ میلیون ریال در هکتار است. تولید محصول آفتاب گردان روغنی نیز به طور متوسط در هر هکتار در این سال به ترتیب ۱/۷ میلیون ریال زیان ده بوده است.^۱

در بررسی ضریب خودکفایی محصولات در سال ۱۳۹۷ نیز مشاهده شد محصولات برنج، قندوشکر و ذرت دانه‌ای نسبت به سال قبل با کاهش ضریب خودکفایی مواجه بوده است. هر چند در بلندمدت (طی دهه ۹۰) تغییرات ضریب خودکفایی برای دو محصول جو و ذرت دانه‌ای نزولی است و برای دو محصول کنجاله و روغن نباتی نیز بسیار پایین است. از آنجایی که تولیدات طیور غالباً وابسته به ذرت و کنجاله سویا بوده لذا افت ضریب خودکفایی در این محصولات به مثابه کاهش خودکفایی در تولید فرآورده‌های طیور نیز است.^۲

تولیدات دام، طیور و آبزیان در سال ۱۳۹۷ با رشد ۳/۸ درصد به ۱۶ میلیون تن رسید و بیش از اهداف برنامه تولید شد. اهداف برنامه در این سال ۱۵/۴ میلیون تن برآورد شده بود. در واقع موفقیت تولید این زیربخش در برنامه ششم به دلیل هدف‌گذاری پایین اهداف در این برنامه است به طوریکه اهداف سال ۱۳۹۷ معادل تولید واقعی در سال ۱۳۹۶ و کمتر از تولید در سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۵ است. با این شرایط همه محصولات به ویژه شیر، گوشت مرغ و آبزیان در تحقق برنامه موفق بوده‌اند. در برنامه ششم برای تولید عسل هدف‌گذاری نشده است. میزان تولید محصولات دام، طیور و آبزیان در سال ۱۳۹۷ شامل شیر ۱۰/۶، گوشت مرغ ۲/۳، گوشت قرمز ۰/۸، تخم مرغ ۰/۹، عسل ۰/۰۹ و آبزیان ۱/۳ میلیون تن بود. تولید در همه محصولات به استثنای گوشت قرمز نسبت به سال گذشته افزایش داشته است. همچنین میزان تولید تخم مرغ رشد اندک ۱/۵ درصدی را تجربه کرد.^۳ شیوع بیماری آنفولانزای فوق حاد پرندگان در سال ۱۳۹۵ و سهل‌انگاری در مدیریت پیشگیری بیماری و عدم تأمین اعتبار برای بیمه جهت جبران خسارت منجر به افت تولید گوشت مرغ و رشد بسیار اندک تولید تخم مرغ در آن سال و کاهش تولید در سال بعد (۱۳۹۶) شد. البته در مجموع وضعیت تولید مرغ و تخم مرغ در کشور از شرایط نسبتاً مطلوبی برخوردار است و همواره در دستیابی به اهداف، موفقیت نسبی داشته است هر چند با وجود وابستگی ۷۸/۵ درصدی مرغ و ۷۶/۴ درصدی تخم مرغ به واردات خوراک طیور در سال ۱۳۹۷ و موقعیت انحصاری واردکنندگان خوراک دام و طیور، این توفیقات قابل تأمل است.^۴

تجارت محصولات کشاورزی

کل واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ به میزان ۲۰/۷ میلیون تن به ارزش ۱۰/۹ میلیارد دلار بوده که نسبت به سال ۱۳۹۵ به لحاظ مقدار ۵/۸ درصد و به لحاظ ارزش ۱/۹ درصد افزایش یافته

^۱ آمار این قسمت با استفاده از آمار مرکز ملی آمار محاسبه شده است.

^۲ آمار این قسمت مستند به آمار تهیه شده در مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران است.

^۳ آمار این قسمت مستند به آمار وزارت جهاد کشاورزی است.

^۴ میزان وابستگی تولیدات دام و طیور به واردات خوراک مستند به آمار تهیه شده در مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران است.

است. بخش زیادی از افزایش واردات متأثر از افزایش واردات ذرت، برنج و قندوشکر بوده است. ذرت و برنج به همراه گوشت قرمز در سال ۱۳۹۶ نیز رشد بالایی در واردات داشته‌اند. در سال ۱۳۹۷ میزان واردات گندم نیز به صفر رسید یعنی خودکفایی کامل گندم در این سال اتفاق افتاد. در مجموع از کل مقدار واردات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ تنها ۱/۲ درصد به صنایع غذایی اختصاص یافته و سهم هر یک از زیربخش‌ها به ترتیب زراعت ۹۴/۹، باغبانی ۲/۶ و دام- طیور- آبزیان ۱/۳ درصد بوده است. بالا بودن سهم زیربخش زراعت در واردات به دلیل حجم بالای واردات نهاده‌های دامی (ذرت، جو و کنجاله) است که در سال ۱۳۹۷ حدود ۷۴ درصد از واردات محصولات کشاورزی را به خود اختصاص داده است.

صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ به مقدار ۷ میلیون تن و به ارزش ۶/۴ میلیارد دلار صورت گرفته که نسبت به سال ۱۳۹۶ به لحاظ مقدار ۵/۵ درصد افزایش یافته اما به لحاظ ارزش ۲/۷ درصد کاهش یافته است. میزان افزایش مقدار صادراتی نیز نسبت به دو سال قبل کمتر بوده است بطوریکه در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۵ به ترتیب ۷/۲ و ۱۹/۲ درصد میزان صادرات افزایش داشت. در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ اکثر محصولات صادراتی اصلی به لحاظ تناژ صادراتی، شرایط بدی داشته‌اند یعنی در این مدت با افت صادرات مواجه شده‌اند و یا نوسانات شدیدی را تجربه کرده‌اند. از کل درآمد ارزی حاصل از صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ سهم ۲۶/۶ درصد به صنایع غذایی، ۲۹/۸ درصد به گروه زراعت، ۲۴/۳ درصد به گروه باغبانی و ۱۹/۲ درصد به گروه دام- طیور و آبزیان اختصاص یافته است. گروه باغبانی که همواره بیشترین درآمد ارزی را برای بخش کشاورزی کسب می‌نماید در سال ۱۳۹۷ در حدود ۲۷ درصد با کاهش ارزش صادراتی مواجه شده است. این کاهش در درجه اول به دلیل کاهش شدید صادرات پسته در سال ۱۳۹۷ و سپس انگور خشک کرده و چای طی دو سال اخیر است. مهمترین محصول صادراتی به لحاظ مقدار هندوانه و خربزه با سهم ۱۴ درصدی از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی به میزان ۹۷۲ هزار تن بوده است و به لحاظ ارزش به دلیل افت شدید صادرات پسته، شیر و فرآورده‌های آن با سهم ۹/۶ درصد و ارزآوری ۶۱۲/۸ میلیون دلار حائز رتبه اول شده است.

تراز تجاری بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۷ معادل ۴/۵- میلیارد دلار است که نسبت به سال گذشته ۸/۹ درصد افت داشته است. کسری تراز تجاری بخش کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۵ در حال بهبود بوده است اما مجدداً طی دو سال اخیر، کسری تراز تجاری شدت گرفته است به طوریکه در سال ۱۳۹۶ بیش از ۵۵ درصد افت داشته شد. این در حالی است که کشور در این دو سال در تولید گندم به عنوان یکی از مهمترین محصولات وارداتی خود خودکفا شده بود. در مقایسه بخشی، تراز تجاری زیربخش باغبانی و گروه صنایع غذایی با مازاد تراز تجاری و زیربخش‌های زراعت و دام- طیور- آبزیان، گروه کشاورزی و گروه مجموع کالاهای کشاورزی و صنایع غذایی نیز دچار کسری تراز تجاری هستند. در سال‌های گذشته نیز همین روال برقرار بوده است به استثنای زیربخش دام- طیور و آبزیان که در سال ۱۳۹۷ با کسری تراز تجاری مواجه شده است.

در سال ۱۳۹۷ مشابه سال‌های گذشته ارزش معادل آب صادراتی از طریق صادرات محصولات کشاورزی برای محصول کیوی بیشتر از همه محصولات است. بر همین اساس هر مترمکعب آبی که در تولید کیوی استفاده می‌شود به قیمت ۴/۹ دلار در بازارهای صادراتی ایران عرضه شده است در حالیکه همین آب با صادرات محصولاتی نظیر گوجه فرنگی، پیاز و موسیر یا حتی زعفران که در رتبه‌های بعدی قرار دارند ارزش‌های کمتر و به ترتیب ۱/۳، ۱/۲ و ۰/۸ دلار کسب کرده است.

بیمه محصولات کشاورزی

طبق گزارش صندوق بیمه محصولات کشاورزی در سال ۹۷-۱۳۹۶، سطح پوشش بیمه در اراضی زراعی، باغی، آبیان و منابع طبیعی کشور به ترتیب ۳۱۶۶، ۶۹۴، ۴ و ۱۷۲۰ هزار هکتار است که نسبت به سال گذشته به ترتیب ۸/۵-، ۰/۲، ۲۶/۸ و ۱۷/۳- درصد تغییر یافته است. همچنین عملکرد بیمه در زیربخش دام ۸ میلیون واحد دامی و طیور ۹۰۶ میلیون قطعه بوده که به ترتیب ۱۰۸/۳ و ۳۰/۷ درصد نسبت به سال گذشته (۹۶-۱۳۹۵) افزایش یافته است. به عبارت دیگر سطوح بیمه شده در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ نسبت به سال گذشته به استثنای زیربخش‌های زراعت و منابع طبیعی در سایر زیربخش‌ها به ویژه زیربخش دام افزایش یافته است که البته افزایش قابل توجه تعداد دام بیمه شده در این سال با توجه به روند سال‌های گذشته به دلیل افت شدید دام بیمه شده در سال ۹۶-۱۳۹۵ بوده است. میزان غرامت پرداختی در سال ۹۷-۱۳۹۶ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰، در مجموع در کلیه بخش‌ها ۳۵۵۴ میلیارد ریال است که از این میزان به ترتیب ۲۵/۹ درصد به زیر بخش زراعت، ۶۱/۷ درصد به زیر بخش باغبانی، ۶/۱ درصد به زیر بخش دام، ۵/۸ درصد به زیر بخش طیور، ۰/۴ درصد به زیربخش آبیان و ۰/۱ درصد به منابع طبیعی پرداخت شده است. کل غرامت پرداخت شده به بخش در سال ۱۳۹۷ به میزان ۹/۴ درصد کمتر از سال گذشته (۱۳۹۶) بوده است. حق بیمه دریافتی توسط صندوق در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰، به میزان ۲۷۰۴ میلیارد ریال بوده که کمتر از غرامت پرداختی در این سال است و ۷۶/۱ درصد از غرامت پرداختی صندوق را جبران کرده است. از کل حق بیمه دریافتی صندوق ۴۳/۱ درصد از آن توسط کشاورز پرداخت شده است. در سال ۱۳۹۷ سهم سطوح بیمه شده در اراضی زراعی ۲۸/۵ درصد، در باغات ۲۸/۲ درصد، در مزارع آبی‌پروری ۰/۲۹ درصد و در منابع طبیعی ۱/۲۶ درصد است و سهم واحد دامی بیمه شده از کل دام موجود ۱۰/۴ درصد و سهم تعداد ماکیان بیمه شده از کل طیور ۱۲/۵ درصد بوده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد زیربخش باغبانی معمولاً استقبال بیشتری از بیمه داشته و در سایر زیربخش‌ها روند بیمه‌گری رو به کاهش است به ویژه در دام، طیور و آبیان که بیمه سهم کمی به خود اختصاص داده است. اگرچه برای گرایش بیشتر تولیدکنندگان به بیمه، تلاش‌ها در جهت اجباری نمودن بیمه در واحدهای تولیدی کشاورزی است اما بی‌رغبتی فعالان کشاورزی به بیمه ناشی از عملکردهای ضعیف بیمه در بازپرداخت به موقع و به اندازه کافی غرامت‌ها و عدم آشنایی فعالان از کارکردهای بیمه است که باید در تصمیم‌گیری‌ها مورد توجه قرار گیرد.

پیشنهاد راهبردی:

بخش کشاورزی به مدیریت یکپارچه، هوشمند و پایدار در همه عرصه‌ها به ویژه در «تأمین نهاده و تولید محصول کشاورزی» با هدف ارتقای بهره‌وری، کاهش هزینه‌های تولید و بهبود کیفیت و سلامت محصول، «بازاریابی و بازار رسانی محصول»، «توسعه صادرات کشاورزی» در جهت پایداری فعالیت کشاورزی با شرایط آب و هوایی و «تأمین مالی و سرمایه‌گذاری» فعالیت‌های کشاورزی نیاز دارد. دست‌یابی به یک نگاه همه‌جانبه و فراگیر به همه موضوعات مطرح در بخش کشاورزی و امکان ارائه راهکارهای به هم پیوسته و تأثیرگذار در جهت توسعه پایدار این بخش، مستلزم داشتن نگاه زنجیره محور بر توسعه فعالیت‌های کشاورزی و بازنگری استراتژی توسعه این بخش در چارچوب اسناد بالادستی و استراتژی‌های کلان اقتصادی کشور است.

پیشنهادهای جزئی‌تر به تفکیک هر یک از موضوعات بررسی شده در گزارش در فصل پایانی ارائه شده است.

مقدمه

بخش کشاورزی به دلیل داشتن نقش حیاتی در تأمین غذای مورد نیاز کشور و تقویت امنیت غذایی و حفظ منابع طبیعی و ایجاد اشتغال یکی از بخش‌های مهم اقتصاد کشور محسوب می‌شود. این بخش به لحاظ ظرفیت ارتقاء بهره‌برداری مناسب از منابع و عوامل تولید از جمله اراضی مستعد کشاورزی، اقلیم‌های متنوع آب و هوایی، منابع طبیعی و ذخایر غنی ژنتیکی می‌تواند جایگاه مناسب‌تری در اقتصاد کشور داشته و نقش مؤثری در تقویت امنیت غذایی و صادرات غیرنفتی ایفا نماید. بخش کشاورزی با دارا بودن سهم ۱۷/۷ درصدی اشتغال^۱، ۶/۶ درصدی از تولید ناخالص داخلی اقتصاد^۲ و ۵/۹ درصدی از صادرات غیرنفتی^۳ از پتانسیل مناسبی در توسعه اقتصاد کشور برخوردار بوده و نیازمند توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کلان اقتصادی است. از سوی دیگر مجموعه عواملی از قبیل دسترسی محدود به سرمایه، عدم بهره‌گیری از فناوری‌های نوین و ماشین‌ها و تجهیزات پیشرفته، بهره‌وری پایین عوامل تولید، کوچک و پراکنده بودن اراضی و وجود مخاطرات طبیعی تولیدات کشاورزی را با چالش‌های جدی مواجه ساخته که منجر به افزایش هزینه‌های تولید و کاهش راندمان اقتصادی در این بخش شده است. همچنین عدم توجه کافی به رعایت موضوعات زیست‌محیطی و محدودیت منابع کمیاب، توسعه پایدار بخش کشاورزی را تهدید می‌کند.

از جمله مشکلاتی که بخش کشاورزی را به شدت دچار ناپایداری ساخته و در سال‌های اخیر تبدیل به یک بحران ملی و منطقه‌ای شده است، کاهش بارندگی و کمبود منابع آبی کشور است. بر مبنای متوسط بارندگی حدود ۲۴۲ میلی‌متر (میانگین ۴۵ ساله منتهی به سال ۹۸-۱۳۹۷) داخل کشور و بدون احتساب آب‌های مرزی، میزان منابع آب تجدیدپذیر کشور ۱۱۰ میلیارد مترمکعب برآورد می‌گردد^۴. از دهه ۷۰ به دلیل نادیده گرفتن شاخص اکولوژی و پایداری در برنامه‌های توسعه منابع آب و سیر تحولات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی توأم با بروز پدیده تغییر اقلیم و کاهش بارندگی و افزایش درجه حرارت، منابع آب کشور کاهش قابل ملاحظه‌ای یافته به نحوی که طبق آمارهای رسمی بخش آب متوسط رواناب در ده سال منتهی به ۹۵-۱۳۹۴ نسبت به متوسط بلندمدت ۳۰ ساله حدود ۳۷ درصد کاهش یافته، در حالی که کاهش میزان بارش متناظر با این دوره حدود ۱۰ درصد بوده است. در اثر برداشت بی‌رویه از منابع آب زیرزمینی، کسری تجمعی مخزنی معادل ۱۲۶ میلیارد مترمکعب در منابع آب زیرزمینی ایجاد شده و بیش از ۴۰۹ دشت کشور به ممنوعه و بحرانی تبدیل شده است^۵. پایین بودن نسبی میزان بارندگی و بالا بودن پتانسیل تبخیر موجب وابستگی بیش از ۹۰ درصد از تولیدات گیاهی کشور به تأمین آب و عملیات آبیاری می‌باشد. کمبود منابع آب و روند نزولی آن، بخش کشاورزی را با

۱ مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷.

۲ حساب‌های ملی بانک مرکزی، ۱۳۹۶.

۳ گمرک ج.ا.ا، ۱۳۹۷.

۴ آخرین آمار رسمی مربوط به میزان منابع آب تجدیدپذیر کشور تا سال ۹۰-۱۳۸۹ است. آمار بارندگی برای متوسط ۴۵ ساله منتهی به این سال نیز همان ۲۴۲ میلی‌متر برآورد می‌شود لذا از آخرین آمار استفاده شد.

۵ آمار مدیریت منابع آب کشور سال ۹۸-۱۳۹۷.

چالش جدی مواجه ساخته است. از سوی دیگر بیش از ۴۶/۷ درصد از اراضی زراعی و در حدود ۱۳ درصد از باغات کشور به صورت دیم کشت می‌شود که وابستگی مستقیمی با میزان بارش دارد که متناسب با آن بخش زیادی از منابع و نهاده‌های تولید در کشاورزی دیم مورد استفاده قرار می‌گیرد. این سطح از اراضی دیم تنها ۸/۴ درصد از تولیدات گیاهی کشور را شامل می‌شوند که نشان دهنده عملکرد پایین تولیدات دیم کشور است (متوسط عملکرد تولیدات زراعی دیم در سال ۹۷-۱۳۹۶ معادل ۱۴۲۹/۴ کیلوگرم در هکتار و تولیدات باغی دیم ۴۱۹۴/۸ کیلوگرم در هکتار بوده است)^۱. باتوجه به وابستگی تولیدات دیم به بارش‌های فصلی، کاهش بارندگی تأثیر بیشتری بر کشاورزی دیم داشته و در این شرایط شکنندگی تولید محصولات دیم بیشتر خواهد بود. از طرفی محدودیت منابع آبی مانع از تغییر الگوی کشت از کشت دیم به کشت آبی می‌شود.

پایش محیط کسب و کار کشاورزی نشان از مشکلات عدیده‌ای این بخش دارد بطوریکه مشکل دریافت تسهیلات از بانک‌ها و تامین سرمایه و نوسان قیمت‌ها از مشکلات اصلی هستند که گریبان‌گیر فعالان بخش کشاورزی بوده‌اند. طبق اطلاعات بانک مرکزی، بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۷ از ۵۸۴/۹ هزار میلیارد ریال تسهیلات دریافتی، حدود ۶۰/۲ درصد آن را صرف امور تامین سرمایه در گردش نموده است علی‌رغم این تسهیلات، سرمایه و تامین آن از جمله اساسی‌ترین مشکلات این بخش است. عدم تامین سرمایه لازم برای فعالان بخش کشاورزی، منجر به عدم کارایی و استفاده بهینه از منابع می‌گردد که عواقب آن برای نسل‌های بعدی باقی خواهد ماند.

پایش سالانه متغیرهای اقتصادی بخش کشاورزی در قیاس با روندهای گذشته و اهداف از پیش تعیین شده، بررسی تأثیرپذیری آن‌ها از سیاست‌گذاری‌های کلان کشور و به طور کلی وضعیت اقتصاد کشاورزی می‌تواند در شناسایی پتانسیل‌ها و چالش‌های پیش روی این بخش، ترسیم نقشه راه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران و امکان تحلیل‌های مناسب و واقعی برای فعالان بخش خصوصی، واحدهای مطالعاتی و محققان شایان توجه باشد.

مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق بازرگانی ایران به‌طور سالانه اقدام به تهیه و انتشار گزارش اقتصاد کشاورزی در چهار بخش کلی شامل بررسی متغیرهای کلان بخش کشاورزی (ارزش‌افزوده، اشتغال و نرخ بیکاری، بهره‌وری، سرمایه‌گذاری)، بررسی وضعیت زیر بخش‌های کشاورزی (زراعت، باغبانی، دام- طیور- آبزیان)، بررسی تجارت محصولات کشاورزی و بیمه محصولات کشاورزی نموده است که در قالب آن امکان بررسی و تجزیه و تحلیل وضعیت اقتصادی بخش کشاورزی را در هر سال زراعی میسر می‌سازد. این گزارش ضمن ترسیم سیمای اقتصادی بخش کشاورزی برای فعالان این عرصه، با بررسی شاخص‌های مختلف تحلیلی از وضعیت اقتصادی بخش و چالش‌هایی که کسب‌وکارهای فعال با آن مواجه هستند ارائه می‌دهد تا به پشتوانه آن بتوان از سوی اتاق بازرگانی ایران که صدای بخش خصوصی در دستگاه‌های تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر کشور است موضوعات و مسائلی که پیش روی فعالان بخش کشاورزی که عمدتاً بخش خصوصی هستند را پیگیری و در جهت بهبود وضعیت

کسب و کارهای این بخش در کلان کشور اقدامات لازم صورت گیرد. بر همین اساس این گزارش زمینه ارائه پیشنهادات کاربردی برای برونرفت از چالش‌های پیش‌روی بخش کشاورزی را فراهم می‌سازد.

گزارش حاضر، بر مبنای داده‌های منتشر شده، سال‌های زراعی ۱۳۹۴-۹۵، ۱۳۹۵-۹۶ و ۱۳۹۶-۹۷ را مورد ارزیابی قرار داده است. سال ۱۳۹۴-۹۵ خارج از برنامه پنجم است اما به دلیل تأخیر در تصویب برنامه ششم، اهداف برنامه پنجم به این سال نیز تسری داده شده است و سال ۱۳۹۵-۹۶ سال آغازین برنامه ششم محسوب می‌شود. متأسفانه یکی از مشکلاتی که همواره محققان را به چالش کشیده است عدم انتشار یا تأخیر در انتشار آمار رسمی تحولات اقتصادی کشور است که امکان مطالعه و در بعضی شرایط برنامه‌ریزی را با مشکل مواجه می‌کند. در این گزارش نیز به دلیل عدم انتشار به موقع آمارهای اقتصادی از سوی بانک مرکزی، در فصل اول موضوعات مربوط به ارزش افزوده و بهره‌وری تا سال ۹۶ و سرمایه‌گذاری تا سال ۹۵ بررسی می‌شود.

فصل اول:

بررسی متغیرهای کلان بخش کشاورزی

طی دوره ۹۷-۱۳۷۹

در این فصل، متغیرهای کلان اقتصادی بخش کشاورزی شامل ارزش افزوده، اشتغال، سرمایه‌گذاری و بهره‌وری عوامل تولید طی دوره زمانی ۹۷-۱۳۷۹، با تمرکز بر سه سال پایانی و بر اساس قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ بررسی شده و با اهداف تعیین شده برای بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه مقایسه شده است. به دلیل عدم انتشار آمار رسمی، متغیرهای ارزش افزوده و بهره‌وری عوامل تولید تا سال ۱۳۹۶ و سرمایه‌گذاری تا سال ۱۳۹۵ تحلیل می‌شود و تنها متغیر اشتغال برای سال ۱۳۹۷ نیز قابل بررسی است. همچنین به تحلیل و پایش محیط کسب و کار کشاورزی از منظر بخش خصوصی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ پرداخته شده است.

۱-۱- ارزش افزوده بخش کشاورزی

بر اساس آمار رسمی بانک مرکزی، ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ طی دوره ۹۷-۱۳۷۹، به تفکیک برنامه‌های توسعه در جدول ۱-۱ و نمودار ۱-۱ ارائه شده و با اهداف برنامه و تولید ناخالص داخلی کشور مقایسه شد. با تغییر سال پایه آمارهای اقتصادی توسط بانک مرکزی، در این گزارش نیز از آمارهای سال پایه ۱۳۹۰ استفاده شده است از آنجایی که تغییر سال پایه برای آمارهای سال ۱۳۸۳ به بعد صورت گرفته است لذا در گزارش حاضر آمار سال‌های ۸۳-۱۳۷۹ بر مبنای سال پایه جدید محاسبه گردید. همچنین اهداف برنامه‌ها نیز بر این اساس محاسبه و استفاده شده است.

بنابر آمار انتشار یافته از سوی بانک مرکزی، ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰، معادل ۴۴۲ هزار میلیارد ریال برآورد شده که نسبت به سال گذشته ۴/۲ درصد رشد یافته است. این رشد در مقایسه با ۵ سال گذشته (متوسط رشد سالانه ۴/۸ درصد در طی برنامه پنجم) کمتر بوده و در مقایسه با هدف برنامه (رشد سالیانه ۷ درصد) نیز فاصله بیشتری دارد. همچنین مقایسه ارزش افزوده تحقق یافته بخش با اهداف پیش‌بینی شده برنامه در سال ۱۳۹۵^۱ نشان می‌دهد تنها ۷۲ درصد از اهداف برنامه محقق شده که کمترین میزان تحقق در طول برنامه بوده است. طبق آمار رسمی بانک مرکزی، تولید ناخالص داخلی کشور در سال ۱۳۹۵ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰، معادل ۶۶۹۱ هزار میلیارد ریال بوده که بخش کشاورزی با خلق ارزش افزوده ۴۴۱/۹ هزار میلیارد ریال سهم ۶/۶ درصدی از ارزش افزوده را به خود اختصاص داده است. پس از ۷ سال افزایش مستمر سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی کشور، در سال ۱۳۹۵ سهم بخش کشاورزی در مقایسه با سال گذشته کاهش یافته است. در مجموع اعداد و ارقام نشان می‌دهد سال ۱۳۹۵ در مقایسه با سال‌های برنامه پنجم عملکرد ضعیف‌تری داشته است در حالیکه تولید ناخالص داخلی کشور در سال ۱۳۹۵ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰، رشد ۱۲/۵ درصدی را تجربه کرده است که در مقایسه با سال‌های گذشته بی‌سابقه بوده است. تولید ناخالص داخلی کشور در سال‌های ۱۳۹۱، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۴ به ترتیب ۷/۷-، ۰/۳- و ۱/۶- درصد بوده است. رشد قابل ملاحظه تولید ناخالص داخلی کشور در سال ۱۳۹۵ متأثر از افزایش صادرات نفت است که در پی

^۱ سال ۱۳۹۵ بدون برنامه بوده و هدف برنامه در این سال بر اساس ادامه روند اهداف برنامه پنجم در نظر گرفته شده است.

اجرای برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) محقق گردید. اگرچه توسعه صادرات نفتی کشور حائز اهمیت بوده و بر کل اقتصاد تأثیر گذاشت اما عدم اتکای رشد اقتصادی کشور بر بخش‌های تولیدی که همواره از اهداف و برنامه‌های همه دولت‌ها بوده است از جمله آسیب‌هایی است که اقتصاد کشور را تهدید می‌کند به طوریکه رشد اقتصادی بدون در نظر گرفتن نفت تنها ۳/۳ درصد بوده است. سهم هر یک از بخش‌های اقتصادی کشور در رشد اقتصادی سال ۱۳۹۵ شامل نفت ۹/۸، خدمات ۱/۹، صنایع و معادن ۰/۶ و کشاورزی ۰/۲ درصد بوده است.^۱ عمده رشد اقتصادی کشور ناشی از رشد بخش نفت بوده و بخش‌های تولیدی کشور شامل صنعت و معدن و کشاورزی سهم بسیار ناچیزی داشته‌اند.

در سال ۱۳۹۶ (سال شروع برنامه ششم) طبق برنامه انتظار می‌رفت ارزش افزوده بخش کشاورزی با ۵ درصد رشد نسبت به سال ۱۳۹۵ (سال پایه در برنامه ششم) به ۴۶۴ هزار میلیارد ریال برسد اما با رشد ۳/۲ درصدی به ۴۵۶ هزار میلیارد ریال رسید و ۹۸/۳ درصد از اهداف برنامه را محقق نمود. هدف برنامه در سال ۱۳۹۶ نسبت به هدف برنامه در سال ۱۳۹۵ معادل ۲۴/۴ درصد کمتر است که باعث می‌شود میزان موفقیت برنامه در این سال در رسیدن به اهداف بزرگنمایی شود. به عبارت دیگر در سال ۱۳۹۶ رشد ارزش افزوده چندان قابل توجه نبوده است اما به دلیل کاهش هدف‌گذاری‌ها در این سال، درصد تحقق اهداف بالاتر رفته است.^۲ سهم ارزش افزوده بخش در سال ۱۳۹۶ از تولید ناخالص داخلی کشور مشابه سال ۱۳۹۵ و معادل ۶/۶ درصد بوده است. اقتصاد کشور در سال ۱۳۹۶ با رشد اقتصادی ۳/۷ درصدی همراه بوده است که در مقایسه با رشد اقتصادی سال ۱۳۹۵ (معادل ۱۲/۵ درصد) کاهش نشان می‌دهد. تفاوت رشد اقتصادی در سال مورد بررسی و سال قبل از آن عمدتاً به رشد بالای گروه نفت به میزان ۶۱/۶ درصد در سال ۱۳۹۵ مربوط می‌شود. مقایسه رشد اقتصادی غیرنفتی ۴/۶ درصدی در سال ۱۳۹۶ با رشد ۳/۳ درصدی در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که رشد تولید ناخالص داخلی بدون نفت در سال ۱۳۹۶ به مراتب متوازن‌تر و فراگیرتر از رشد در سال قبل از آن می‌باشد.^۳ اگرچه رشد بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۶ نسبت به رشد سال قبل کاهش یافته است اما رشد بخش‌های صنایع و معادن و خدمات به ترتیب با رشدی معادل ۵/۱ و ۴/۴ درصد نسبت به رشد سال ۱۳۹۵ افزایش بیشتری داشته‌اند. رشد بخش نفت در سال ۱۳۹۶ به ۰/۹ درصد سقوط کرده است در حالیکه در سال ۱۳۹۵ از رشدی معادل ۶۱/۶ درصد برخوردار بود.

در سال ۱۳۹۷ در پی خروج آمریکا از برجام و تشدید تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ایران، کنترل بازار ارز و سکه از دست دولت خارج شد، قیمت دلار تا مرز ۱۳۰۰۰ تومان افزایش یافت و تورم ۳۰ درصدی در کشور ثبت شد. نتیجه تلاطم‌های اقتصادی سال ۱۳۹۷ و التهاب قیمت‌ها باعث شد رشد اقتصادی کشور و بخش کشاورزی منفی شده و به ترتیب ۵/۴- و ۰/۹- درصد برآورد شود. بخش کشاورزی بعد از ۱۰ سال با کاهش ارزش

^۱ بانک مرکزی، گزارش خلاصه تحولات اقتصادی کشور، ۱۳۹۵.

^۲ برای مطالعه بیشتر به دو صفحه بعد (پاراگراف بعد از نمودار ۱-۱) مراجعه شود.

^۳ بانک مرکزی، گزارش خلاصه تحولات اقتصادی کشور، ۱۳۹۶.

افزوده مواجه شد و ارزش آن به ۴۵۲ هزار میلیارد ریال رسید. اگرچه بخش کشاورزی با رشد منفی مواجه بود اما به دلیل نزول شدیدتر کل اقتصاد، سهم بخش کشاورزی از اقتصاد بهبود یافت و به ۶/۹ درصد رسید. طبق اهداف برنامه ششم توسعه میزان ارزش افزوده بخش کشاورزی در این سال باید به ۴۸۷ هزار میلیارد ریال می‌رسید که علی‌رغم رشد منفی بخش کشاورزی و به دلیل هدف‌گذاری منطقی‌تر و متناسب با ظرفیت‌های اقتصاد و بخش کشاورزی، در برنامه ششم توسعه ۹۲/۷ درصد از اهداف برنامه تأمین گردید. در سال ۱۳۹۷ در پی فشارهای سیاسی و اقتصادی بین‌المللی بر ایران و خارج شدن کنترل بازار از دست دولت، نوسانات شدیدی در قیمت دلار، سکه، خودرو، مسکن و سایر کالاهای مصرفی صورت گرفت و تورم شدت یافت. طبق گزارشات بانک مرکزی، تورم سال ۱۳۹۷ به ۳۱/۲ درصد رسید. در سال ۱۳۹۷ رشد اقتصادی بخش‌های صنعت و معدن ۴/۳-، خدمات ۰/۶- و نفت ۱۸/۱- درصد بوده است.

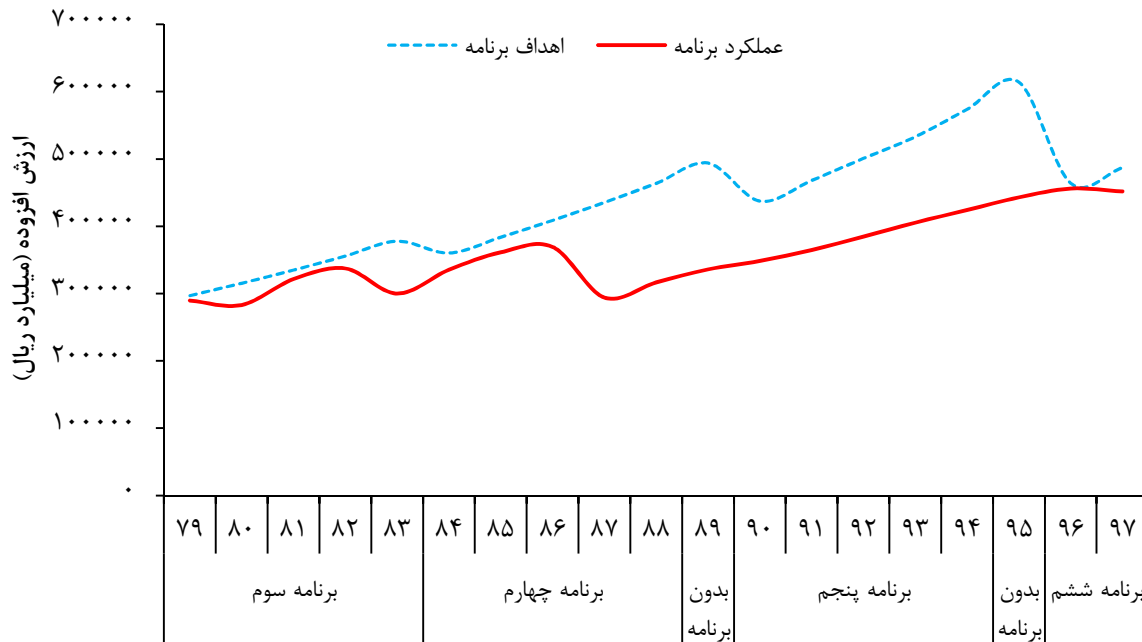
گذشته نشان داده است بخش کشاورزی در میان بخش‌های اقتصادی کشور از پتانسیل خوبی در جهت تعدیل رشد اقتصادی کشور برخوردار است. بررسی‌ها در سال ۱۳۹۴ نشان داد، علی‌رغم حاکم بودن شرایط رکود بر اقتصاد و منفی شدن رشد بخش‌های صنعت و معدن (۶/۱- درصد) و خدمات (۲/۳- درصد)، بخش کشاورزی از رشد مثبت (۴/۶ درصد) برخوردار بوده است. بنابر تحلیل‌های بانک مرکزی علت رکود اقتصادی در سال ۱۳۹۴ افت شدید قیمت نفت در سال ۱۳۹۳ در بازارهای جهانی بوده است. منفی شدن رشد اقتصادی کشور در پی کاهش قیمت جهانی نفت، نقطه ضعف کشور یعنی اقتصاد وابسته به نفت و درآمدهای نفتی را یادآور می‌شود. در سال ۱۳۹۵ نیز که کشور شاهد رشد اقتصادی مثبت و قابل توجهی بود (۱۲/۵ درصد) و آن را مرهون رشد درآمدهای نفتی است بخش کشاورزی ۴/۲، بخش صنعت و معدن ۲/۲ و بخش خدمات نیز ۳/۶ درصد رشد داشته است که رشد بخش کشاورزی بیشتر از دو بخش دیگر است^۱. هر چند در سال ۱۳۹۶، کمترین رشد اقتصادی را بخش کشاورزی با رشد ۳/۲ درصد به خود اختصاص داد و در سال ۱۳۹۷ رشد منفی را پس از ۱۰ سال تجربه کرد (در این سال همه بخش‌های اقتصاد با رشد منفی مواجه بودند) با این حال نگاه به روند گذشته رشد اقتصادی بخش کشاورزی تا کنون نشان می‌دهد این بخش از پتانسیل توسعه و تاب‌آوری خوبی برخوردار است و توجه به این بخش می‌تواند دستاوردهای مهم و بلندمدتی در پی داشته باشد.

بررسی روند بلندمدت تغییرات ارزش‌افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰، در دو مقطع زمانی ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۶ و ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۶ روند صعودی با کمی نوسان بوده است و تنها در سال ۱۳۸۷ به دلیل وقوع خشک‌سالی سال ۸۷-۱۳۸۶ و افت تولید در این سال، با کاهش قابل توجهی مواجه بوده است. در سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۶ اگرچه روند تغییرات ارزش‌افزوده صعودی بوده اما تا پایان سال ۱۳۹۲ افت ارزش‌افزوده در سال ۱۳۸۷ جبران نشده و در سال ۱۳۹۲ میزان ارزش‌افزوده به سال‌های قبل از وقوع خشک‌سالی رسیده است. در تحلیل بانک مرکزی از ارزش‌افزوده بخش کشاورزی بیان شده است که با توجه به سرمازدگی محصولات (به ویژه

^۱ بانک مرکزی، گزارش خلاصه تحولات اقتصادی کشور، ۱۳۹۵.

محصولات باغی) در زمستان و خشک‌سالی شدید در سال زراعی ۱۳۸۶-۸۷ تولید محصولات کشاورزی و به تبع آن، رشد ارزش‌افزوده بخش کشاورزی در این سال زراعی افت بسیار محسوسی در مقایسه با سال قبل داشت. بانک مرکزی در گزارش‌های خود، شکستی که در روند ارزش‌افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۷ ایجاد شده است را ناشی از دو عامل می‌داند؛ عامل اول و مهم‌تر را وقوع خشک‌سالی و افت شدید تولید در سال زراعی ۸۷-۱۳۸۶ اعلام نموده و عامل دوم را به رشد قابل توجه تولیدات کشاورزی اعم از زراعی، باغی و دامی در سال قبل آن یعنی سال زراعی ۸۶-۱۳۸۵ ارتباط می‌دهد. افزایش بارندگی و پراکندگی مناسب آن و همچنین افزایش منابع تزریق شده به این بخش (در قالب تسهیلات بانکی و اعتبارات دولتی) از دلایل اصلی افزایش تولید محصولات کشاورزی در سال زراعی مزبور بوده است.^۱ بررسی تولیدات کشاورزی در این سال‌ها نشان می‌دهد افزایش تولیدات کشاورزی در سال زراعی ۸۶-۱۳۸۵ مربوط به زیربخش باغبانی از ۱۳/۵ میلیون تن به ۱۶/۵ میلیون بوده و با رشد ۲۰/۹ درصد همراه بوده است. در این سال، اما رشد تولیدات زراعی و دام، طیور و آبزیان نزدیک به سال‌های گذشته بوده و به ترتیب معادل ۳/۳ و ۶ درصد بوده است. بخشی از رشد تولیدات باغی در سال ۸۶-۱۳۸۵ ناشی از افزایش ۱۰ درصدی سطح زیرکشت باغات آبی در این سال است. نمودار ۱-۱ اهداف و عملکرد ارزش‌افزوده بخش کشاورزی طی سال‌های ۹۶-۱۳۷۹ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ را نشان می‌دهد.

نمودار ۱-۱- اهداف و عملکرد ارزش‌افزوده بخش کشاورزی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ (مأخذ:

حساب‌های ملی بانک مرکزی و اسناد برنامه‌های توسعه)

بررسی تغییرات اهداف برنامه‌های توسعه بخش کشاورزی حاکی از آن است که طی این برنامه‌ها،

ارزش افزوده در هر برنامه روند صعودی دارد اما در اولین سال شروع هر برنامه، ارزش افزوده کمتر از سال آخر برنامه قبلی تعیین شده است به طوریکه با شروع هر برنامه، در اهداف برنامه افت محسوسی مشاهده می شود. این امر از آن جهت است که متوسط رشد در نظر گرفته شده برای برنامه به صورت خطی است در حالی که عملکرد برنامه لزوماً روند خطی نداشته و معمولاً نتوانسته اهداف را به طور کامل محقق کند. با توجه به اینکه نرخ رشد هر برنامه نسبت به عملکرد آخرین سال (یا سال مبنا) در برنامه قبل در نظر گرفته می شود و اهداف محاسبه می گردد^۱ لذا چنانچه رشد خیلی بالا در نظر گرفته شود که افت مقدار هدف در سال اول برنامه مشاهده نشود، روند افزایش اهداف در طول برنامه بسیار سریع و فراتر از پتانسیل بخش خواهد بود و اگر رشد پایین در نظر گرفته شود شکست اهداف در سال ابتدایی برنامه ایجاد می شود. بنابراین توصیه این است که با توجه به عدم تحقق اهداف برنامه به طور کامل، هدف برنامه در سال اول، دقیقاً معادل هدف برنامه در سال آخر برنامه قبل در نظر گرفته شود. همچنین برای نزدیک شدن اهداف برنامه به ظرفیتها و پتانسیل های واقعی بخش، متوسط رشد سالانه اهداف هر برنامه بر اساس متوسط رشد سالانه عملکرد برنامه قبلی تعیین شود. در برنامه چهارم توسعه، متوسط رشد اهداف برنامه ۶/۵ درصد بسیار بیشتر از متوسط رشد اهداف عملکرد برنامه قبل (برنامه سوم) یعنی ۱/۳ درصد تعیین شده بود. در برنامه پنجم نیز این تناسب وجود نداشت به گونه ای که متوسط رشد اهداف برنامه پنجم و عملکرد برنامه چهارم به ترتیب ۷ درصد و ۱/۸ درصد بوده است بنابراین هدفگذاری رشد ۷ درصدی نیز با واقعیت بخش فاصله زیادی دارد و نمی تواند معیار مناسبی باشد. در برنامه ششم اهداف رشد ارزش افزوده ۵ درصد در نظر گرفته شده است که با متوسط رشد عملکرد در برنامه پنجم یعنی ۴/۸ درصد همخوانی و تناسب دارد. شایان ذکر است که اهداف برنامه های توسعه بر مبنای قیمت های ثابت ۱۳۷۶ گزارش می شوند و در این گزارش، ارقام با استفاده از شاخص تعدیل قیمت^۲، به قیمت های ثابت سال ۱۳۹۰ تبدیل شده اند.

در بررسی برنامه های توسعه، ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه از ۲۸۹/۶ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۷۹ به ۳۰۰ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۸۳ با متوسط رشد سالانه ۱/۳ درصد افزایش یافته است. در حالی که متوسط رشد سالانه اهداف برنامه سوم ۶/۲ درصد بوده و در پایان برنامه به هدف پیش بینی شده معادل ۳۷۸ هزار میلیارد ریال نرسیده است. بر همین اساس درصد تحقق اهداف برنامه سوم به طور متوسط ۹۱/۴ درصد بوده است. همچنین سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی کشور در این برنامه به طور کلی از ۷/۸ درصد به ۶/۱ درصد کاهش یافته و به طور میانگین سهم بخش در تولید ناخالص داخلی برنامه سوم ۷/۳ درصد بوده است.

ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه از ۳۳۵/۳ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ شروع و با دو سال افزایش پیاپی در سال ۱۳۸۶ به بالاترین میزان در این برنامه یعنی ۳۶۹/۳ هزار میلیارد ریال رسید. در

^۱ یعنی به عنوان مثال برای تعیین هدف برنامه ششم در سال اول یعنی ۱۳۹۶، عملکرد برنامه قبل در سال آخرش یعنی ۱۳۹۵ در نرخ رشد مورد نظر ضرب می شود.

^۲ این شاخص از طریق تقسیم عملکرد برنامه بر مبنای قیمت های ثابت ۱۳۹۰ به عملکرد بر مبنای قیمت های ثابت ۷۶ محاسبه شده است.

این سالها اهداف برنامه بیش از ۹۰ درصد تحقق یافته است. اما در سال ۱۳۸۷ به دلیل وقوع خشکسالی و در پی آن عدم رشد مناسب و افت تولیدات کشاورزی، ارزش افزوده بخش کشاورزی ۲۰/۴ درصد کاهش و به ۲۹۴/۱ هزار میلیارد ریال تنزل یافته است. در سال ۱۳۸۸ اگرچه ارزش افزوده بهبود پیدا کرده و با ۷/۶ درصد رشد همراه بوده است اما کاهش سال ۱۳۸۷ جبران نشده است و لذا در این دو سال به ترتیب ۶۷/۵ و ۶۸/۲ درصد از اهداف برنامه محقق گردید. با وجود عملکرد ضعیف برنامه چهارم در سالهای پایانی در مقایسه با هدف تعیین شده، متوسط تحقق اهداف برنامه در ایجاد ارزش افزوده ۸۴/۹ درصد بوده که به دلیل هدف گذاری پایین اهداف برنامه چهارم در سالهای ابتدایی و همچنین عملکرد خوب برنامه در این سالها است. بررسی هدف پیش بینی شده برای ارزش افزوده در سال اول برنامه چهارم یعنی سال ۱۳۸۴ نشان می دهد از هدف پیش بینی شده برای ارزش افزوده در سال ۱۳۸۳ کمتر بوده است. همچنین سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی کشور در این برنامه به طور کلی از ۶/۴ درصد به ۵/۴ درصد کاهش یافته و به طور میانگین سهم بخش در برنامه چهارم ۶ درصد بوده است.

از آنجایی که برنامه پنجم توسعه با یک سال تأخیر در سال ۱۳۹۰ شروع شد، لذا سال ۱۳۸۹ بدون برنامه بوده است لیکن بررسی آن، با استمرار هدف برآوردی بر مبنای رشد سالیانه اهداف در برنامه چهارم صورت گرفته است. بر این اساس ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۹ با ۶/۱ درصد رشد نسبت به سال قبل به ۳۳۵/۳ هزار میلیارد ریال رسید و ۶۸ درصد از هدف برآورد شده را تأمین نموده است. سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی کشور در این سال ۵/۴ درصد بوده است.

در برنامه پنجم توسعه، ارزش افزوده بخش کشاورزی با متوسط رشد سالیانه ۴/۸ درصد از ۳۴۸/۴ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۰ به ۲۴۲/۱ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۴ افزایش یافته است. در حالی که متوسط رشد سالیانه هدف گذاری شده در برنامه پنجم ۷ درصد بوده و می بایست تا پایان برنامه به ۵۷۳/۸ هزار میلیارد ریال برسد و این امر محقق نشده است. بر همین اساس درصد تحقق اهداف برنامه پنجم به طور متوسط ۷۶/۸ درصد بوده است. همچنین سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی کشور در این برنامه افزایشی بوده و از ۵/۵ درصد ابتدای برنامه به ۷/۱ درصد انتهای برنامه رسیده و به طور میانگین سهم بخش در برنامه پنجم ۶/۴ درصد بوده است. در واقع رشدهای پیش بینی شده برای برنامه های چهارم و پنجم بیشتر از ظرفیت های رشد بخش (با توجه به شرایط و انتظارات) بوده لذا متوسط درصد تحقق اهداف برنامه رو به کاهش داشته و ادامه این روند در برنامه ششم، به دلیل وجود محدودیت های بیشتر باعث می شود این مشکل دوچندان نمود یابد.

طبق مصوبات برنامه ششم، ارزش افزوده بخش کشاورزی با در نظر گرفتن سال ۱۳۹۵ به عنوان سال پایه باید سالانه به طور متوسط ۵ درصد افزایش یابد که متناسب با متوسط رشد ارزش افزوده بخش در برنامه پنجم (۴/۸ درصد) و در سال ۱۳۹۵ (بدون برنامه - ۴/۲ درصد) بوده است. متناسب بودن رشد پیش بینی شده در این برنامه با واقعیت های بخش در سال های گذشته نکته مثبت محاسبات برنامه ششم به شمار می رود هر چند مشابه

برنامه‌های قبل به دلیل تعیین رشدهای خطی برای برنامه‌های توسعه، با افت شدید اهداف در سال ابتدایی این برنامه نسبت به سال قبل مواجه شده است. طی دو سال که از شروع برنامه ششم می‌گذرد به طور متوسط ۹۵/۴ درصد از اهداف برنامه تأمین شده و بخش کشاورزی با متوسط رشد سالانه ۱/۱ درصد ۶/۷ درصد از اقتصاد را به خود اختصاص داده است.

جدول ۱-۱- ارزش افزوده بخش کشاورزی، رشد و سهم آن از GDP طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹

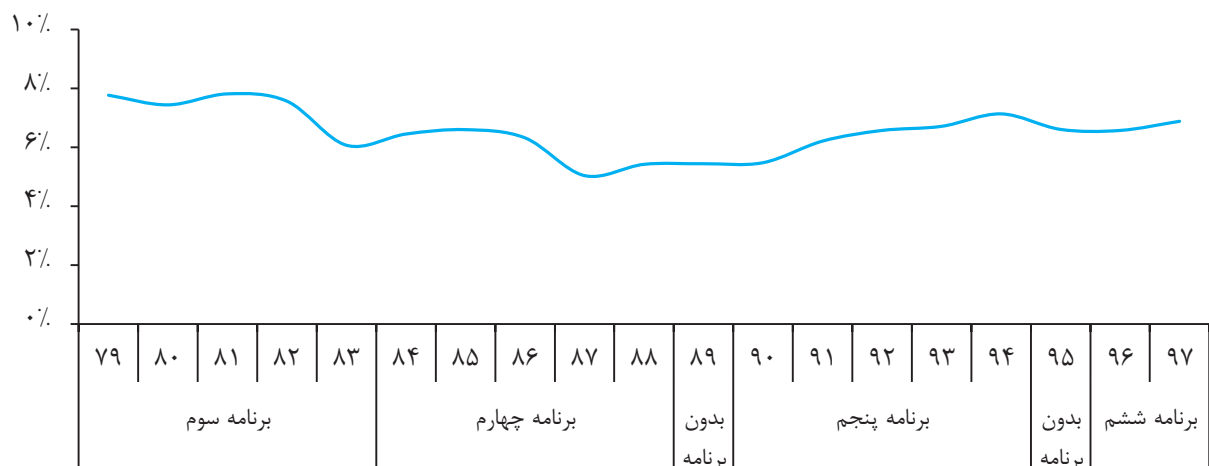
رشد ارزش افزوده کشاورزی (درصد)	سهم ارزش افزوده کشاورزی از GDP (درصد)	تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت ۱۳۹۰ (میلیارد ریال)	ارزش افزوده کشاورزی به قیمت ثابت ۱۳۹۰ (میلیارد ریال)			سال	برنامه‌های توسعه
			درصد تحقق	عملکرد	هدف برنامه		
-	۷.۸٪	۳۷۲۸۴۶۳	۹۷.۴٪	۲۸۹۵۹۹	۲۹۷۲۲۹	۱۳۷۹	برنامه سوم
-۲.۳٪	۷.۴٪	۳۸۰۴۹۷۱	۸۹.۷٪	۲۸۳۰۴۵	۳۱۵۶۵۹	۱۳۸۰	
۱۳.۶٪	۷.۸٪	۴۱۱۴۰۹۱	۹۵.۹٪	۳۲۱۴۲۴	۳۳۵۲۲۹	۱۳۸۱	
۵.۰٪	۷.۶٪	۴۴۶۰۳۵۹	۹۴.۸٪	۳۳۷۳۳۶	۳۵۶۰۱۳	۱۳۸۲	
-۱۱.۱٪	۶.۱٪	۴۹۴۵۳۶۹	۷۹.۴٪	۳۰۰۰۲۷	۳۷۸۰۸۷	۱۳۸۳	
۱.۳٪	۷.۳٪	۴۲۱۰۶۵۱	۹۱.۴٪	۳۰۶۲۸۶	۳۳۶۴۴۳		متوسط برنامه
-	-	۷.۳٪	-	۱.۳٪	۶.۲٪		متوسط رشد سالیانه
۱۱.۸٪	۶.۴٪	۵۱۹۹۷۶۹	۹۳.۰٪	۳۳۵۳۳۴	۳۶۰۵۸۲	۱۳۸۴	برنامه چهارم
۷.۷٪	۶.۶٪	۵۴۷۶۳۳۷	۹۴.۱٪	۳۶۱۲۸۹	۳۸۴۰۲۲	۱۳۸۵	
۲.۲٪	۶.۳٪	۵۸۴۴۸۸۵	۹۰.۳٪	۳۶۹۳۱۴	۴۰۸۹۸۸	۱۳۸۶	
-۲۰.۴٪	۵.۰٪	۵۸۴۰۴۸۱	۶۷.۵٪	۲۹۴۱۴۷	۴۳۵۵۶۷	۱۳۸۷	
۷.۶٪	۵.۴٪	۵۸۴۰۸۰۰	۶۸.۲٪	۳۱۶۵۵۶	۴۶۳۸۸۱	۱۳۸۸	
۱.۸٪	۶.۰٪	۵۶۴۰۴۵۵	۸۱.۷٪	۳۳۵۳۲۸	۴۱۰۶۰۸		متوسط برنامه
-	-	۳.۴٪	-	۱.۸٪	۶.۵٪		متوسط رشد سالیانه
۶.۱٪	۵.۴٪	۶۱۷۵۲۷۴	۶۸.۰٪	۳۳۵۹۲۰	۴۹۴۰۲۴	۱۳۸۹	بدون برنامه
۳.۷٪	۵.۵٪	۶۳۶۴۳۶۹	۷۹.۶٪	۳۴۸۴۲۵	۴۳۷۶۱۷	۱۳۹۰	برنامه پنجم
۴.۷٪	۶.۲٪	۵۸۷۳۴۲۳	۷۷.۹٪	۳۶۴۶۵۹	۴۶۸۲۵۰	۱۳۹۱	
۵.۵٪	۶.۶٪	۵۸۵۴۳۲۹	۷۶.۸٪	۳۸۴۶۳۳	۵۰۱۰۲۶	۱۳۹۲	
۵.۴٪	۶.۷٪	۶۰۴۲۵۳۵	۷۶.۱٪	۴۰۵۴۳۳	۵۳۳۰۶۹	۱۳۹۳	
۴.۶٪	۷.۱٪	۵۹۴۶۶۸۰	۷۳.۹٪	۴۲۴۱۷۳	۵۷۳۸۵۷	۱۳۹۴	
۴.۸٪	۶.۴٪	۶۰۱۶۲۶۷	۷۶.۷٪	۳۸۵۴۶۵	۵۰۲۷۶۴		متوسط برنامه
-	-	-۰.۸٪	-	۴.۸٪	۷.۰٪		متوسط رشد سالیانه
۴.۳٪	۶.۶٪	۶۶۹۱۱۰۹	۷۲.۰٪	۴۴۱۹۷۲	۶۱۴۰۲۷	۱۳۹۵	بدون برنامه
۳.۲٪	۶.۶٪	۶۹۴۰۸۳۴	۹۸.۳٪	۴۵۶۰۱۸	۴۶۴۰۷۱	۱۳۹۶	برنامه ششم
-۰.۹٪	۶.۹٪	۶۵۶۴۷۰۹	۹۲.۷٪	۴۵۱۷۱۴	۴۸۷۲۷۴	۱۳۹۷	
۱.۱٪	۶.۷٪	۶۷۵۲۷۷۲	۹۵.۴٪	۴۵۳۸۶۶	۴۷۵۶۷۲		متوسط برنامه

مأخذ: بانک مرکزی، سند برنامه‌های توسعه و محاسبات تحقیق (آمار سال ۱۳۹۷ مقدماتی است).

مقایسه و بررسی روند تغییرات ارزش افزوده در سال‌های گذشته نشان می‌دهد متوسط سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی در برنامه سوم، چهارم، سال ۱۳۸۹ (سال فاقد برنامه)، برنامه پنجم، سال ۱۳۹۵ (سال فاقد برنامه) و برنامه ششم به ترتیب ۷/۳، ۶، ۵/۴، ۶/۴، ۶/۶ و ۶/۷ درصد بوده که نشان می‌دهد ابتدا یک روند نزولی را تا اوایل برنامه پنجم طی کرده و مجدداً در حال افزایش است. در سال ۱۳۹۶ که آغاز برنامه ششم است سهم بخش اندکی کاهش یافته و به ۶/۵۷ درصد رسیده است اما در سال ۱۳۹۷ به دلیل رشد منفی اقتصاد و

کاهش شدید ارزش تولید ناخالص ملی، سهم بخش کشاورزی افزایش یافته و به ۶/۹ درصد رسید. نمودار ۱-۱، روند تغییرات سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی کشور را نشان می‌دهد. سهم بخش کشاورزی در اقتصاد طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰ کاهش یافته که بخشی از آن متأثر از خشک‌سالی شدید در سال ۱۳۸۷ و تأثیر شرایط اقتصادی نظیر هدفمندی یارانه‌ها و افزایش هزینه تولید در بخش کشاورزی است. سهم بخش کشاورزی طی ۱۷ سال اخیر بین ۷/۸ تا ۵ درصد در نوسان بوده است.

افزایش سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی کشور نشان از وضعیت نامناسب بخش‌های دیگر اقتصادی دارد بطوریکه با توجه به تجربیات کشورهای توسعه یافته و الگوهای توسعه، با بهبود وضعیت اقتصادی کشورها، سهم بخش کشاورزی از کل اقتصاد کاهش می‌یابد.

نمودار ۱-۲- سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی کشور به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (مأخذ: حساب‌های ملی بانک مرکزی)

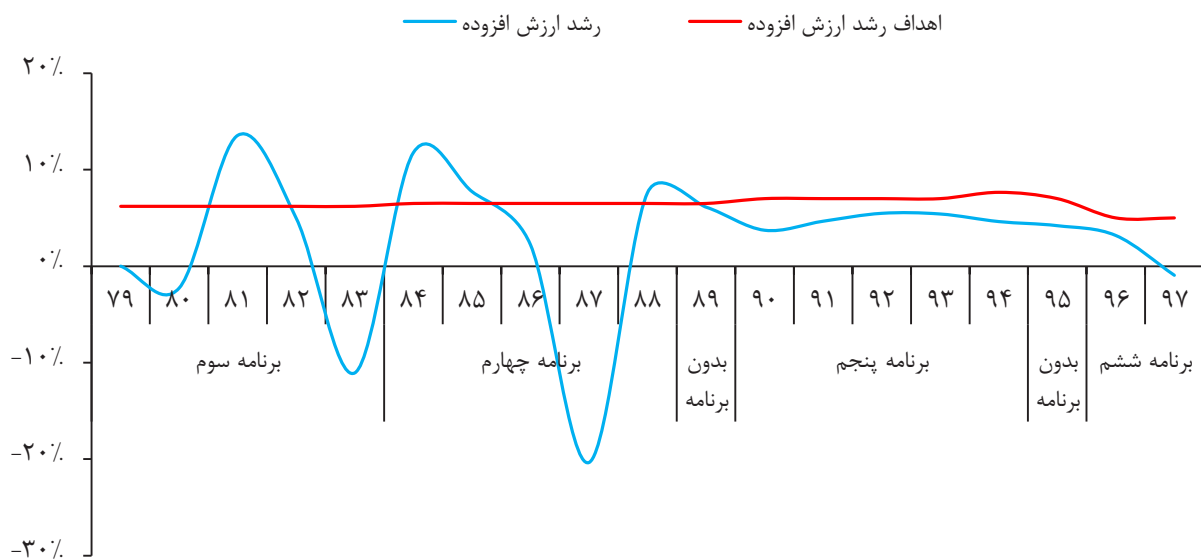
از سوی دیگر بررسی‌ها نشان می‌دهد رشد محدود و پرنوسان ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال‌های گذشته به ویژه در برنامه سوم و چهارم به وضعیت پرچالش و ریسکی بخش دامن زده است. متوسط رشد سالیانه ارزش افزوده برنامه‌های سوم، چهارم، سال ۱۳۸۹، برنامه پنجم، سال ۱۳۹۵ و برنامه ششم به ترتیب ۱/۳، ۱/۸، ۶/۱، ۴/۸، ۴/۲ و ۱/۱ درصد بوده است.^۱ از طرفی ضریب نوسان^۲ رشد ارزش افزوده بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ در بلندمدت (طی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷) به ترتیب ۲/۸، ۱/۳ و ۰/۹ درصد بوده و لذا بی‌ثباتی در وضعیت بلندمدت بخش کشاورزی مشهود است. این ضریب برای رشد بخش کشاورزی در برنامه‌های سوم، چهارم، پنجم و دو سال اول برنامه ششم نیز محاسبه شد که به ترتیب ۸/۱، ۷/۱، ۰/۱ و ۲/۶ برآورد گردید^۳ و بر این اساس ناپایداری و نوسان در برنامه‌های سوم و چهارم شدیدتر بوده است. همچنین مشاهده می‌شود در برنامه پنجم ضریب نوسان نسبتاً پایینی برای رشد اقتصادی بخش رقم خورده است که نشان می‌دهد

۱ محاسبات تحقیق بر مبنای حساب‌های ملی بانک مرکزی

۲ ضریب نوسان معیاری است برای اندازه‌گیری و مقایسه درجه ثبات یا نوسان متغیرهای مختلف که هر چه بیشتر باشد به منزله نوسان بیشتر است.

۳ محاسبات تحقیق بر مبنای آمار رسمی بانک مرکزی

بخش کشاورزی در این برنامه شرایط باثبات تری داشته است. به منظور ارزیابی بهتر تغییرات رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی و مقایسه با اهداف برنامه، روند آن در نمودار ۱-۲، ترسیم شده است. طبق نمودار ۱-۲، نوسان زیادی در رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی مشاهده می‌شود که بخشی از آن به دلیل عوامل غیرقابل کنترل نظیر تغییرات جوی و شرایط آب و هوایی است که منجر به نوسان تولید خواهد شد. نمونه تأثیر این عوامل را در افت شدید ارزش افزوده در سال‌های ۱۳۸۰، ۱۳۸۳ و ۱۳۸۷ می‌توان مشاهده نمود. بخشی از پیامدهای این عامل را با پیش‌بینی‌های دقیق و مدیریت کارآمد در سطح مزارع می‌توان کنترل نمود. اما عوامل دیگری نظیر نوسان در قیمت فروش و بی‌ثباتی در بازار محصولات کشاورزی، نداشتن رویه مشخص و بلندمدت در سیاست‌گذاری‌ها و حمایت‌های سیاستی و نداشتن برنامه‌ریزی‌های دقیق و همه‌جانبه برای توسعه بخش کشاورزی منطبق با آمایش سرزمین از جمله دلایل قابل‌کنترلی است که موجبات ناپایداری بخش را ایجاد کرده است. به عنوان مثال اجرای طرح الزامی هدفمندی یارانه‌ها در سال‌های ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰ و عدم پیش‌بینی صحیح از پیامدهای آن و انجام اقدامات مناسب در این خصوص منجر به کاهش ارزش افزوده گردید.

نمودار ۱-۳- رشد اقتصادی بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه و مقایسه با اهداف برنامه (مأخذ: حساب‌های ملی بانک مرکزی و برنامه‌های توسعه)

بررسی و مقایسه ارزش افزوده بخش کشاورزی در کشورهای دیگر اعم از توسعه یافته یا در حال توسعه نشان می‌دهد رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۲۰۱۰، در این کشورها نیز دارای نوسان بوده و این مسئله حاکی از ماهیت فعالیت کشاورزی و تأثیرپذیری بیشتر آن از عوامل محیطی و غیرقابل پیش‌بینی بودن آن است. به عنوان مثال متوسط رشد سالیانه ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۲۰۱۰ طی ۱۸ سال اخیر منتهی به سال ۲۰۱۷ در کشورهای آمریکا ۳/۱، برزیل ۳/۸، هند ۳/۲، پاکستان ۲/۶، ترکیه ۲/۷، مالزی

۲/۹، استرالیا ۲ و مصر ۳/۲ درصد بوده است. متوسط رشد سالیانه ارزش افزوده بخش کشاورزی ایران نیز در همین مدت، مشابه کشور آمریکا و معادل ۳/۱ درصد و بسیار نزدیک به کشورهای هند و مصر است. همچنین متوسط ضریب نوسان رشد ارزش افزوده در کشورهای آمریکا ۲/۸، برزیل ۱/۲، هند ۱/۲، پاکستان ۰/۹، ترکیه ۱/۹، مالزی ۱/۹، استرالیا ۴/۵، مصر ۰/۱ و ایران ۲/۶ واحد است.^۱ اگرچه متوسط رشد سالیانه ارزش افزوده بخش کشاورزی ایران مشابه آمریکا و بسیار نزدیک به مصر و هند است اما ضریب نوسانات آن کمی کمتر از آمریکا و بسیار بالاتر از هند و مصر است. این مطلب نشان می‌دهد نوسانات ارزش افزوده بخش کشاورزی ایران بیشتر ناشی از آن دسته از عواملی است که با مدیریت صحیح و برنامه‌ریزی بلندمدت و باثبات، قابل کنترل خواهد بود.^۲

به منظور آشنایی بهتر با جایگاه اقتصاد کشاورزی ایران در میان سایر کشورهای دنیا، در نمودار ۳-۱ و جدول ۲-۱، متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی ۲۰ کشور اول دنیا به قیمت ثابت سال ۲۰۱۰، در مقایسه با ایران برای سال‌های ۲۰۱۷-۲۰۰۸ نشان داده شده است. بر این اساس بیشترین رشد مربوط به قطر با نرخ ۱۰/۵ درصد بوده و سپس کشورهای مولداوی، عمان و لیبیا به ترتیب با نرخ‌های ۹/۲، ۹ و ۸/۸ درصد قرار دارند. متوسط رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی کشورهای جهان بین سال‌های ۲۰۱۷-۲۰۰۸ معادل ۲/۸ درصد بوده است و ایران با نرخ ۲/۵ درصدی پایین‌تر از متوسط جهانی و در رتبه ۱۲۳ قرار دارد.^۳

نمودار ۳-۱ - متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی ۲۰ کشور اول دنیا و ایران (۲۰۰۸-۲۰۱۷) (بانک داده بانکی جهانی)

^۱ برآورد شده بر مبنای آمار بانک جهانی (روند تغییرات رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی کشورهای منتخب در پیوست ارائه شده است)

^۲ جدول مربوطه در قسمت ضمایم درج شده است.

^۳ بانک داده بانکی جهانی.

جدول ۱-۲-رتبه‌بندی ۲۰ کشور اول دنیا به لحاظ متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی (۲۰۰۸-۲۰۱۷)

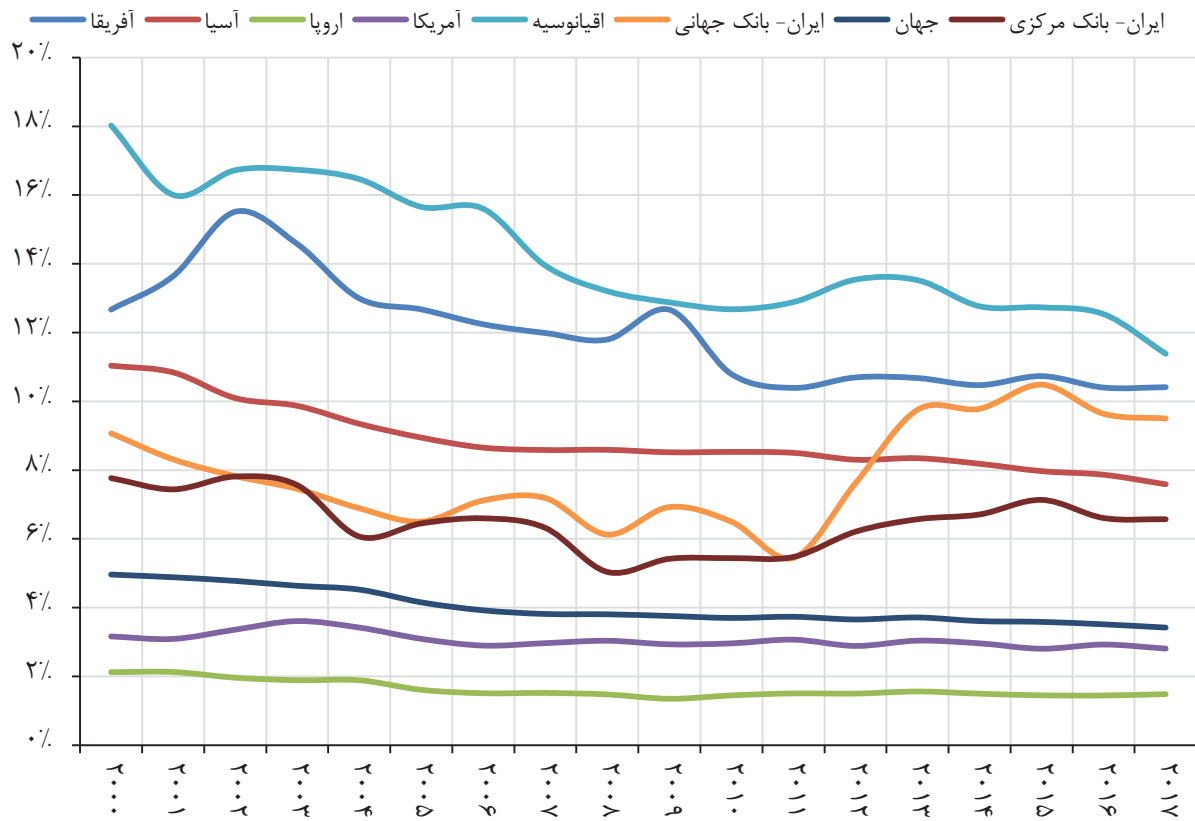
رتبه	کشور	متوسط رشد ارزش افزوده کشاورزی
۱	قطر	۱۰.۵٪
۲	مولداوی	۹.۲٪
۳	عمان	۹.۰٪
۴	لیبریا	۸.۸٪
۵	پاراگوئه	۷.۵٪
۶	نائورو	۷.۴٪
۷	گرانادا	۷.۳٪
۸	آنگولا	۷.۱٪
۹	تاجیکستان	۷.۱٪
۱۰	مراکش	۷.۰٪
۱۱	سنگال	۶.۸٪
۱۲	لسوتو	۶.۸٪
۱۳	مغولستان	۶.۴٪
۱۴	اتیوپی	۶.۲٪
۱۵	جزایر مارشال	۶.۱٪
۱۶	نیجر	۶.۱٪
۱۷	الجزیره	۶.۰٪
۱۸	ایرلند	۶.۰٪
۱۹	مالی	۵.۸٪
۲۰	ازبکستان	۵.۷٪
-	متوسط جهانی	۲.۸٪
۱۲۳	ایران	۲.۵٪

 مأخذ: بانک داده بانک جهانی (<http://data.worldbank.org>)

متوسط سهم بخش کشاورزی از GDP در جهان روند نزولی داشته و در تمام قاره‌ها این روند نزولی مشهود است. اما در ایران به ویژه بر اساس آمار بانک جهانی تا سال ۲۰۱۱ نزولی و سپس روند صعودی داشته است. سهم بخش کشاورزی در قاره اقیانوسیه بیشترین سهم را از کل اقتصاد داشته است و قاره‌های آفریقا، آسیا، آمریکا و اروپا در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در بلندمدت بخش کشاورزی ایران در مقایسه با قاره‌های اقیانوسیه، آفریقا و آسیا سهم کمتری از GDP دارد و بالاتر از قاره‌های آمریکا و اروپا و متوسط جهانی است. در سال‌های اخیر طبق آمارهای بانک جهانی، سهم بخش کشاورزی ایران از GDP بیشتر از متوسط سهم در قاره آسیا شده است اما بر اساس اطلاعات داخلی، این سهم کمتر است. در سال ۲۰۱۷، سهم بخش کشاورزی از GDP در قاره اقیانوسیه ۱۱/۴، آفریقا ۱۰/۴، آسیا ۷/۶، آمریکا ۲/۸ و اروپا ۱/۵ درصد بوده است. متوسط جهانی سهم بخش کشاورزی از

GDP نیز ۳/۴ درصد است. این شاخص برای ایران در سال ۲۰۱۷ طبق آمار بانک جهانی ۹/۵ درصد و طبق آمار رسمی بانک مرکزی ۶/۶ درصد برآورد شده است. در نمودار ۴-۱ و جدول ۳-۱، سهم بخش کشاورزی از GDP به تفکیک قاره و در مقایسه با ایران طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۷ بررسی شده است.

نمودار ۴-۱- تغییرات سهم بخش کشاورزی از GDP به تفکیک قاره و مقایسه با ایران (مأخذ: بانک داده بانک جهانی)

جدول ۱-۳- تغییرات سهم بخش کشاورزی از GDP به تفکیک قاره و مقایسه با ایران

سال	ایران-بانک جهانی	ایران-بانک مرکزی	اروپا	آمریکا	اقیانوسیه	آفریقا	آسیا	جهان
۲۰۰۰	۹.۰۷٪	۷.۷۷٪	۲.۱۲٪	۳.۱۶٪	۱۸.۰۲٪	۱۲.۶۷٪	۱۱.۰۴٪	۴.۹۶٪
۲۰۰۱	۸.۳۱٪	۷.۴۴٪	۲.۱۳٪	۳.۰۹٪	۱۶.۰۱٪	۱۳.۶۴٪	۱۰.۸۴٪	۴.۸۸٪
۲۰۰۲	۷.۸۳٪	۷.۸۱٪	۱.۹۶٪	۳.۳۶٪	۱۶.۷۲٪	۱۵.۵۱٪	۱۰.۰۹٪	۴.۷۸٪
۲۰۰۳	۷.۴۵٪	۷.۵۶٪	۱.۸۹٪	۳.۶۱٪	۱۶.۷۴٪	۱۴.۵۸٪	۹.۸۷٪	۴.۶۳٪
۲۰۰۴	۶.۸۹٪	۶.۰۷٪	۱.۸۹٪	۳.۴۲٪	۱۶.۴۶٪	۱۲.۹۹٪	۹.۳۵٪	۴.۵۲٪
۲۰۰۵	۶.۵۰٪	۶.۴۵٪	۱.۶۱٪	۳.۰۹٪	۱۵.۶۶٪	۱۲.۶۷٪	۸.۹۴٪	۴.۱۵٪
۲۰۰۶	۷.۱۲٪	۶.۶۰٪	۱.۵۱٪	۲.۸۹٪	۱۵.۶۰٪	۱۲.۲۴٪	۸.۶۵٪	۳.۹۲٪
۲۰۰۷	۷.۱۹٪	۶.۳۲٪	۱.۵۲٪	۲.۹۷٪	۱۳.۹۵٪	۱۱.۹۹٪	۸.۵۸٪	۳.۸۱٪
۲۰۰۸	۶.۱۲٪	۵.۰۴٪	۱.۴۷٪	۳.۰۴٪	۱۳.۲۰٪	۱۱.۸۰٪	۸.۵۹٪	۳.۸۱٪
۲۰۰۹	۶.۹۲٪	۵.۴۲٪	۱.۳۵٪	۲.۹۳٪	۱۲.۸۸٪	۱۲.۶۶٪	۸.۵۲٪	۳.۷۶٪
۲۰۱۰	۶.۵۰٪	۵.۴۴٪	۱.۴۵٪	۲.۹۶٪	۱۲.۶۸٪	۱۰.۷۹٪	۸.۵۳٪	۳.۷۰٪
۲۰۱۱	۵.۴۵٪	۵.۴۷٪	۱.۵۰٪	۳.۰۷٪	۱۲.۸۹٪	۱۰.۳۹٪	۸.۵۰٪	۳.۷۳٪
۲۰۱۲	۷.۶۲٪	۶.۲۱٪	۱.۵۰٪	۲.۸۹٪	۱۳.۵۴٪	۱۰.۷۰٪	۸.۳۰٪	۳.۶۵٪
۲۰۱۳	۹.۷۵٪	۶.۵۷٪	۱.۵۶٪	۳.۰۴٪	۱۳.۵۲٪	۱۰.۶۸٪	۸.۳۵٪	۳.۷۱٪
۲۰۱۴	۹.۷۸٪	۶.۷۱٪	۱.۵۰٪	۲.۹۶٪	۱۲.۷۶٪	۱۰.۴۷٪	۸.۱۸٪	۳.۶۱٪
۲۰۱۵	۱۰.۴۸٪	۷.۱۳٪	۱.۴۵٪	۲.۸۰٪	۱۲.۷۳٪	۱۰.۷۳٪	۷.۹۷٪	۳.۵۸٪
۲۰۱۶	۹.۶۴٪	۶.۶۱٪	۱.۴۴٪	۲.۹۲٪	۱۲.۵۴٪	۱۰.۴۰٪	۷.۸۶٪	۳.۵۱٪
۲۰۱۷	۹.۵۰٪	۶.۵۷٪	۱.۴۸٪	۲.۸۱٪	۱۱.۳۸٪	۱۰.۴۱٪	۷.۵۹٪	۳.۴۲٪

مأخذ: بانک داده بانک جهانی (<http://data.worldbank.org>)

جمع‌بندی مطالب این بخش حاکی از آن است که عدم تناسب اهداف پیش‌بینی شده با واقعیت‌های بخش در برخی سال‌ها از یک سو و پیش‌بینی رشد اقتصادی بخش به صورت خطی باعث می‌شود در ابتدای هر برنامه با یک افت در اهداف مواجه شود و در نتیجه موجب بزرگنمایی موفقیت برنامه در دستیابی به اهداف در سال‌های ابتدایی برنامه باشد. همچنین نزولی بودن سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی کشور به استثنای سال‌های اخیر و نوسانات شدید در رشد اقتصادی بخش با بی‌ثباتی در شرایط اقتصادی بخش از یک سو و از سوی دیگر با تضعیف جایگاه بخش کشاورزی در اقتصاد، شرایط نامساعدی را برای انجام فعالیت‌های تولیدی کشاورزی ایجاد نموده است. این مسئله در کنار وجود عوامل برونزای محیطی مثل شرایط جوی و تغییر اقلیم که بر فعالیت‌های بخش کشاورزی تأثیرگذار بوده و بر شرایط ریسکی این بخش دامن می‌زند، می‌تواند تولید کشاورزی را با مخاطره‌های بیشتری همراه سازد و توجیه فعالیت و سرمایه‌گذاری در این بخش را کاهش دهد. البته آمارها نشان می‌دهد در برنامه پنجم شرایط بهبود یافته و ثبات نسبی به بخش کشاورزی بازگشته است و می‌تواند زمینه‌ساز بروز و ظهور فرصت‌های سرمایه‌گذاری مختلف در فعالیت‌های مرتبط با کشاورزی باشد. در بررسی‌های برنامه‌ای روند تغییرات ارزش‌افزوده نیز مشاهده می‌شود برنامه سوم توسعه حداقل رشد اقتصادی (میانگین سالانه ۱/۳ درصد) و برنامه چهارم توسعه بالاترین نوسان در رشد اقتصادی (۱۲/۸ واحد) را تجربه کرده‌اند. با شروع برنامه پنجم اگرچه دستیابی به اهداف برنامه چندان مناسب نبوده اما با وجود اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها که فشار

زیادی بر هزینه‌های تولید وارد کرد، از یک سو و تشدید تحریم‌های بین‌المللی که منجر به شرایط رکود تورمی در کل اقتصاد کشور گردید^۱، سهم بخش کشاورزی از اقتصاد و رشد ارزش افزوده بخش رو به بهبود داشته است. در سال ۱۳۹۵ امکان توسعه صادرات نفتی و افزایش درآمدهای نفتی منجر به افزایش قابل توجه رشد اقتصادی (۱۲/۵ درصد) شد اما در وضعیت بخش‌های تولیدی اقتصاد اعم از بخش کشاورزی نسبت به سال‌های گذشته چنین بهبودی حاصل نشده است و حتی نسبت به ۴ سال اخیر با کاهش رشد نیز مواجه است. در سال ۱۳۹۶ رشد بخش کشاورزی نسبت به رشد بخش در سال‌های اخیر و نسبت به رشد بخش‌های دیگر اقتصادی عملکرد ضعیف‌تری داشته است و رشد GDP کشور نیز کمتر تحت تأثیر درآمدهای نفتی بوده است.

۱-۲- اشتغال بخش کشاورزی

بر اساس تعریف مرکز آمار ایران، تمام افراد ۱۰ ساله و بیشتر (حداقل سن تعیین شده) که در طول هفته مرجع، طبق تعریف کار، حداقل یک ساعت کار کرده یا بنا به دلیلی به طور موقت کار را ترک کرده باشند، شاغل محسوب می‌شوند^۲. به منظور تبیین بهتر جایگاه بخش کشاورزی به لحاظ ایجاد اشتغال و مقایسه با سایر بخش‌ها، آمار مربوط به سایر بخش‌های اقتصادی نیز ارائه شده است. تحلیل این بخش بر اساس آمارهای انتشار یافته از سوی مرکز آمار ایران و تعریف این سازمان از اشتغال صورت گرفته است.

بر اساس آخرین طرح سرشماری نیروی کار مرکز آمار ایران، تعداد شاغلین بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ معادل ۴/۰۶ میلیون نفر برآورد گردید که نسبت به سال گذشته ۲/۵ درصد افزایش یافته است. بخش کشاورزی مشابه سال گذشته از مجموع ۲۲/۵۸ میلیون نفر شاغلین بالای ۱۰ سال ۱۸ درصد را به خود اختصاص داده است در حالی که سهم بخش‌های صنعت و خدمات از اشتغال به ترتیب ۳۱/۹ و ۵۰/۱ درصد بوده است. رشد اشتغال در سال ۱۳۹۵ در بخش صنعت بعد از دو سال کاهش متوالی با ۰/۷ درصد افزایش و بخش خدمات با ۴/۳ درصد افزایش همراه بوده است. نسبت اشتغال بخش کشاورزی به ارزش افزوده (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰) ایجاد شده در این بخش بالا است به طوری که این نسبت برای بخش کشاورزی ۹/۲ نفر به ازای هر میلیون ریال ارزش ایجاد شده در سال ۱۳۹۵ است درحالی که در بخش‌های صنعت و خدمات به ترتیب ۴/۶ و ۳/۴ نفر به ازای هر ۱۰۰۰ ریال ارزش ایجاد شده است. این ارقام نشان‌دهنده ازدحام نیروی کار در بخش کشاورزی است و دلیل این موضوع، ناتوانی سایر بخش‌های اقتصادی در ایجاد اشتغال بوده است. جدول ۱-۴، تعداد و رشد شاغلین بخش کشاورزی

۱ گزارش تحولات اقتصادی بانک مرکزی، ۱۳۹۵

۲ شاغلان به طور عمده شامل دو گروه مزد و حقوق بگیران و خود اشتغالان می‌شوند. ترک موقت کار در هفته مرجع با داشتن پیوند رسمی شغلی، برای مزد و حقوق بگیران و تداوم کسب و کار برای خود اشتغالان، به عنوان اشتغال محسوب می‌شود. افراد زیر نیز به لحاظ اهمیتی که در فعالیت اقتصادی کشور دارند، شاغل محسوب می‌شوند:

- افرادی که در دوره کارآموزی فعالیتی در ارتباط با فعالیت موسسه محل کارآموزی انجام می‌دهند، یعنی مستقیماً در تولید کالا یا خدمات سهیم هستند و فعالیت آن‌ها «کار» محسوب می‌شود.
- محصلانی که در هفته مرجع مطابق تعریف، کار کرده‌اند.
- تمام افرادی که در نیروهای مسلح به صورت کادر دائم یا موقت خدمت می‌کنند (نیروهای مسلح کارکنان کادر و سربازان، درجه‌داران، افسران وظیفه نیروهای نظامی و انتظامی).

و سهم این بخش از اشتغال کشور را به تفکیک برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد.

در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ نیز میزان شاغلین بخش کشاورزی به ترتیب ۴/۱ و ۴/۲ میلیون نفر برآورد شده که اگرچه رشدهای مثبت ۱/۲ و ۲/۵ درصدی را تجربه کرده است اما سهم اشتغال‌زایی این بخش در کل اقتصاد مشابه سال‌های گذشته رو به کاهش بوده است. سهم اشتغال بخش کشاورزی به ترتیب ۱۷/۶ درصد در سال ۱۳۹۶ و ۱۷/۷ درصد در سال ۱۳۹۷ بوده است. سهم بخش صنعت در اشتغال طی این دو سال ۳۲ و سهم بخش خدمات در اشتغال به طور متوسط ۵۰/۳۵ درصد برآورد شده است. رشد اشتغال در بخش صنعت در سال ۱۳۹۶ قابل توجه و معادل ۴ درصد بوده است. اگرچه میزان جذب نیروی کار در بخش صنعت در سال ۱۳۹۶ به نسبت سال‌های اخیر بهبود یافته اما کماکان با توجه به نسبت شاغلین هر بخش به ارزش افزوده ایجاد شده در آن بخش، بخش کشاورزی با ازدحام بیشتری از نیروی کار مواجه است که موجب کاهش درآمد سرانه فعالین این بخش می‌شود. نسبت شاغلین بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات به ارزش افزوده ایجاد شده در این سه بخش به ترتیب ۹، ۴/۵ و ۳/۴ نفر به ازای هر ۱۰۰۰ ریال در سال ۱۳۹۶ می‌باشد. ازدحام نیروی کار در سال ۱۳۹۷ نیز در بخش کشاورزی ۹/۱، بخش صنعت ۳/۱ و بخش خدمات ۳/۲ نفر به ازای هر ۱۰۰۰ ریال برآورد شد یعنی در بخش کشاورزی اندکی افزایش و در دو بخش دیگر کاهش یافت. علت تمرکز بیشتر نیروی کار در بخش کشاورزی علی‌رغم ارزش ایجاد شده کمتر، میزان و نوع مهارت و توانمندی نیروی کاری است که عمدتاً در مناطق روستایی متمرکز شده است و کشاورزی تنها حرفه‌ای است که نسبت به آن آشنایی دارد. بنابر آمارهای مرکز آمار ایران، در سال ۱۳۹۷ به میزان ۷۵ درصد از نیروی کار بخش کشاورزی در مناطق روستایی ساکن هستند (رجوع شود به جدول ۱-۷).

جدول ۱-۴- تعداد شاغلین، میزان سهم و رشد اشتغال در بخش‌های اقتصادی-هزار نفر/درصد

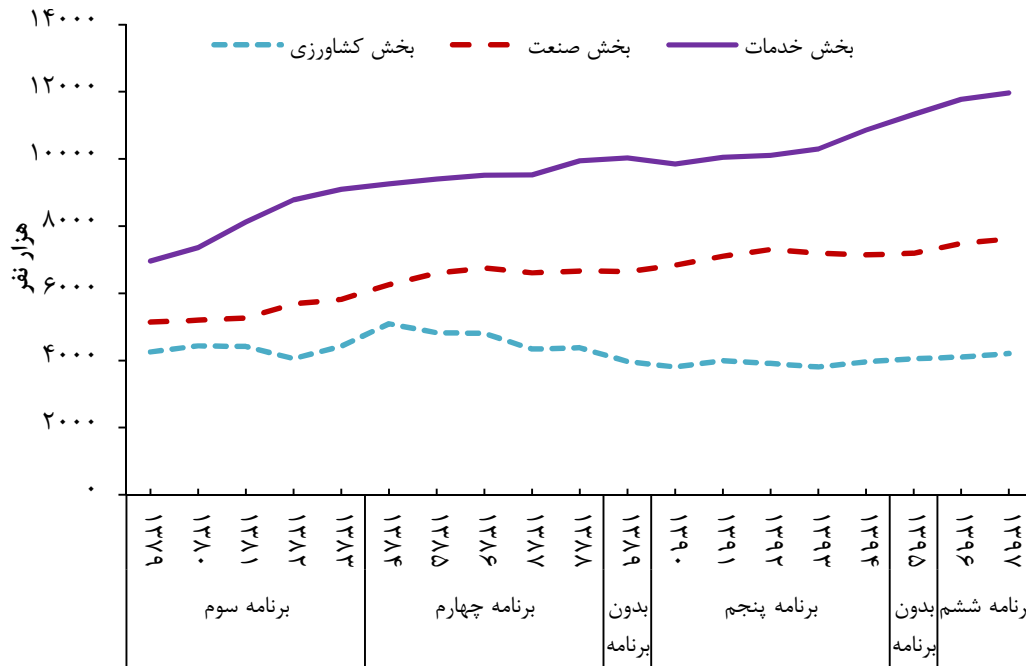
برنامه‌های توسعه	سال	کشاورزی			صنعت			خدمات		
		تعداد	سهم	رشد	تعداد	سهم	رشد	تعداد	سهم	رشد
برنامه سوم	۱۳۷۹	۴۲۶۰	۲۶	-	۵۱۴۵	۳۱.۴	-	۶۹۶۳	۴۲.۵	-
	۱۳۸۰	۴۴۳۷	۲۶.۱	۴.۲	۵۲۰۲	۳۰.۶	۱.۱	۷۳۶۰	۴۳.۳	۵.۷
	۱۳۸۱	۴۴۱۸	۲۴.۸	-۰.۴	۵۲۷۳	۲۹.۶	۱.۴	۸۱۲۳	۴۵.۶	۱۰.۴
	۱۳۸۲	۴۰۵۹	۲۱.۹	-۸.۱	۵۶۹۰	۳۰.۷	۷.۹	۸۷۸۵	۴۷.۴	۸.۲
	۱۳۸۳	۴۴۳۰	۲۲.۹	۹.۱	۵۸۲۳	۳۰.۱	۲.۳	۹۰۹۳	۴۷.۰	۳.۵
میانگین برنامه		۴۳۲۱	۲۴.۳	۱.۲	۵۴۲۶.۵	۳۰.۵	۳.۲	۸۰۶۵.۰	۴۵.۲	۶.۹
برنامه چهارم	۱۳۸۴	۵۱۰۰	۲۴.۷	۱۵.۱	۶۲۵۷	۳۰.۳	۷.۴	۹۲۵۸	۴۴.۹	۱.۸
	۱۳۸۵	۴۸۲۷	۲۳.۲	-۵.۳	۶۶۰۵	۳۱.۷	۵.۶	۹۴۰۴	۴۵.۱	۱.۶
	۱۳۸۶	۴۸۱۰	۲۲.۸	-۰.۴	۶۷۶۰	۳۲	۲.۳	۹۵۲۰	۴۵.۱	۱.۲
	۱۳۸۷	۴۳۴۴	۲۱.۲	-۹.۷	۶۶۱۱	۳۲.۲	-۲.۲	۹۵۲۸	۴۶.۵	۰.۱
	۱۳۸۸	۴۳۸۰	۲۰.۹	۰.۸	۶۶۷۵	۳۱.۸	۱.۰	۹۹۴۶	۴۷.۴	۴.۴

برنامه‌های توسعه	سال	کشاورزی			صنعت			خدمات		
		تعداد	سهم	رشد	تعداد	سهم	رشد	تعداد	سهم	رشد
میانگین برنامه		۴۶۹۲	۲۲.۶	۰.۱	۶۵۸۱.۴	۳۱.۶	۲.۸	۹۵۳۱.۱	۴۵.۸	۱.۸
بدون برنامه	۱۳۸۹	۳۹۷۰	۱۹.۲	-۹.۴	۶۶۵۲	۳۲.۲	-۰.۳	۱۰۰۳۵	۴۸.۶	۰.۹
برنامه پنجم	۱۳۹۰	۳۸۱۰	۱۸.۶	-۴.۰	۶۸۴۷	۳۳.۴	۲.۹	۹۸۵۳	۴۸.۰	-۱.۸
	۱۳۹۱	۴۰۰۲	۱۸.۹	۵.۰	۷۱۰۶	۳۳.۶	۳.۸	۱۰۰۵۳	۴۷.۵	۲.۰
	۱۳۹۲	۳۹۱۳	۱۸.۳	-۲.۲	۷۳۱۴	۳۴.۳	۲.۹	۱۰۱۱۰	۴۷.۴	۰.۶
	۱۳۹۳	۳۸۱۲	۱۷.۹	-۲.۶	۷۱۹۲	۳۳.۸	-۱.۷	۱۰۲۹۸	۴۸.۳	۱.۹
	۱۳۹۴	۳۹۶۱	۱۸.۰	۳.۹	۷۱۴۷	۳۲.۵	-۰.۶	۱۰۸۶۰	۴۹.۴	۵.۵
میانگین برنامه		۳۹۰۰	۱۸.۳	۰.۰	۷۱۲۱.۰	۳۳.۵	۱.۵	۱۰۲۳۵	۴۸.۱	۱.۶
بدون برنامه	۱۳۹۵	۴۰۶۰	۱۸.۰	۲.۵	۷۲۰۰	۳۱.۹	۰.۷	۱۱۳۲۳	۵۰.۱	۴.۳
برنامه ششم	۱۳۹۶	۴۱۰۹	۱۷.۶	۱.۲	۷۴۸۸	۳۲.۰	۴.۰	۱۱۷۷۶	۵۰.۴	۴.۰
	۱۳۹۷	۴۲۱۳	۱۷.۷	۲.۵	۷۶۲۸	۳۲.۰	۱.۹	۱۱۹۶۸	۵۰.۳	۱.۶
میانگین برنامه		۴۱۶۱	۱۷.۷	۱.۹	۷۵۵۸	۳۲.۰	۲.۹	۱۱۸۷۲	۵۰.۳	۲.۸

مأخذ: مرکز آمار ایران و محاسبات تحقیق

بررسی روند بلندمدت تغییرات اشتغال در بخش‌های عمده اقتصادی نیز نشان می‌دهد همواره بخش خدمات با سهمی بین ۴۲/۵ تا ۵۰/۱ درصد بیشترین سطح اشتغال کشور را به خود اختصاص داده است و بخش‌های صنعت و کشاورزی در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. همچنین روند تغییرات اشتغال در بخش‌های عمده اقتصادی حاکی از روند کلی صعودی اشتغال در بخش‌های صنعت و خدمات و روند کلی نزولی در بخش کشاورزی بوده است هر چند در سه سال اخیر این روند صعودی بوده است. طی ۱۵ سال اخیر کمترین سطح اشتغال در بخش کشاورزی مربوط به سال ۱۳۹۰ به میزان ۳/۸ میلیون نفر و بیشترین سطح اشتغال مربوط به سال ۱۳۸۴ به میزان ۵/۱ میلیون نفر بوده است. از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۴ شاغلین بخش کشاورزی از ۴/۳ میلیون نفر به ۵/۱ میلیون نفر افزایش یافته و از این سال با اندکی نوسان به ۴/۲ میلیون نفر در سال ۱۳۹۷ تقلیل یافته است. نمودار ۵-۱، روند تغییرات اشتغال بخش‌های اقتصادی را به تفکیک برنامه‌های توسعه نشان داده است.

نمودار ۱-۶- تعداد شاغلین در بخش‌های عمده اقتصادی به تفکیک برنامه‌های توسعه (مأخذ: مرکز آمار ایران)

۱-۲-۱- تحلیل اشتغال طبق برنامه‌های توسعه

طبق بررسی‌های برنامه‌های توسعه، اشتغال بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه از ۴/۳ میلیون نفر در سال ۱۳۷۹ به ۴/۴ میلیون نفر در سال ۱۳۸۳ با متوسط رشد سالیانه ۱/۲ درصد افزایش یافته و به طور میانگین در این برنامه ۲۴/۳ درصد از اشتغال کشور را تأمین کرده است. متوسط رشد اشتغال بخش‌های صنعت و خدمات در این برنامه به ترتیب ۳/۲ و ۶/۹ درصد و متوسط سهم بخش‌های مذکور در اشتغال به ترتیب ۳۰/۵ و ۴۵/۲ درصد بوده است.

در برنامه چهارم توسعه، اشتغال بخش کشاورزی از ۵/۱ میلیون نفر در سال ۱۳۸۴ به ۴/۴ میلیون نفر در سال ۱۳۸۸ با متوسط رشد سالیانه ۰/۱ درصد کاهش یافته است. همچنین بخش کشاورزی به طور میانگین در برنامه چهارم ۲۲/۶ درصد از اشتغال کشور را تأمین نموده است. متوسط رشد اشتغال بخش‌های صنعت و خدمات در برنامه چهارم به ترتیب ۲/۸ و ۱/۸ درصد و متوسط سهم بخش‌های مذکور در ایجاد اشتغال به ترتیب ۳۱/۶ و ۴۵/۸ درصد بوده است. طبق گزارش بانک مرکزی، اجرای طرح‌های حمایت از بنگاه‌های کوچک و زودبازده که عموماً در دو بخش صنعت و خدمات شکل می‌گیرد، در کاهش نسبی سهم بخش کشاورزی مؤثر بوده است.^۱

سال ۱۳۸۹ فاقد برنامه توسعه است، در این سال، اشتغال بخش کشاورزی ۹/۴ درصد کاهش یافت و به ۴ میلیون نفر رسید. رشد اشتغال در بخش صنعت نیز با ۰/۳ درصد کاهش همراه بوده است اما در بخش خدمات ۰/۹ درصد افزایش یافته است.

در برنامه پنجم توسعه، اشتغال بخش کشاورزی از ۳/۸۱ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ با کمی افزایش به

۳/۹۶ میلیون نفر در سال ۱۳۹۴ رسیده است و به دلیل کاهش در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ با متوسط رشد سالیانه ۰/۰۲ درصد همراه بوده است. همچنین سهم بخش کشاورزی در ایجاد اشتغال طی این برنامه به طور متوسط ۱۸/۳ درصد بوده است. متوسط رشد اشتغال بخش‌های صنعت و خدمات در این برنامه به ترتیب ۱/۵ و ۱/۶ درصد و متوسط سهم بخش‌های مذکور در ایجاد اشتغال به ترتیب ۳۳/۵ و ۴۸/۱ درصد بوده است.

در سال ۱۳۹۵ که می‌بایست برنامه ششم آغاز می‌شد اما به دلیل تأخیر در برنامه‌ریزی و تصویب آن، این سال نیز بدون برنامه و با تعمیم اهداف برنامه پنجم سپری شد، میزان اشتغال در بخش کشاورزی با ۲/۵ درصد افزایش به ۴/۰۶ میلیون نفر رسید و بر این اساس سهم بخش کشاورزی از اشتغال کشور بدون تغییر نسبت به سال گذشته در سطح ۱۸ درصد باقی ماند. در بخش‌های صنعت و خدمات نیز اشتغال با رشدهای ۰/۷ و ۴/۳ درصد به ترتیب به ۷/۲ و ۱۱/۳ میلیون نفر رسید.

در برنامه ششم توسعه، اشتغال بخش کشاورزی در طی سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ به ۴/۲ میلیون نفر رسید و به طور متوسط سالانه ۱/۹ درصد افزایش یافته است که دقیقاً معادل اهداف این برنامه (۱/۹ درصد) است. در برنامه ششم بیشتر بار اشتغال‌زایی کشور بر دوش بخش‌های صنعت و خدمات است و آمارها نشان می‌دهد در این دو سال اهداف برنامه تأمین نشده است. متوسط سهم بخش کشاورزی در اشتغال کشور نیز ۱۷/۷ درصد است.

۱-۲-۲- تحلیل درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی

از جمله معیارهایی که در تبیین بهتر عملکرد اشتغال بخش‌های اقتصادی می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد درآمد کسب شده به ازای هر نفر شاغل (درآمد سرانه) است. درآمد سرانه از طریق تقسیم ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ بر تعداد شاغلین هر بخش محاسبه شده است. متوسط درآمد سرانه شاغلین کشور در سال ۱۳۹۵ (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰) معادل ۲۹۶/۳ میلیون ریال بوده است که نسبت به سال ۱۳۹۴ حدود ۹/۴۵ درصد افزایش یافته است. میزان رشد درآمد سرانه شاغلین کشور در مقایسه با سال‌های قبل قابل توجه است که ناشی از افزایش تولید ناخالص داخلی کشور متأثر از افزایش درآمدهای نفتی در سال ۱۳۹۵ است. به طوریکه رشد درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی تناسب چندانی با رشد درآمد سرانه شاغلین کل اقتصاد ندارد و بیشتر بخش نفت از این رشد درآمد بهره‌مند شده است. متوسط درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵، حدود ۱۰۸/۹ میلیون ریال بوده که نسبت به سال گذشته ۱/۷ درصد افزایش یافته است. این در حالی است که متوسط درآمد سرانه شاغلین بخش صنعت و خدمات در این سال بسیار بالاتر از شاغلین بخش کشاورزی و به ترتیب معادل ۲۱۹/۴ و ۲۹۲/۹ میلیون ریال بوده است. درآمد سرانه شاغلین صنعت و خدمات در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۴ به ترتیب ۱/۵ درصد افزایش و ۰/۶۷ درصد کاهش یافته است. در سال ۱۳۹۶ که درآمدهای نفتی مشابه سال قبل رشد فزاینده نداشته است اما همچنین سیر صعودی دارد متوسط درآمد سرانه شاغلین کشور با رشد اندک ۰/۲ درصد به ۲۹۷ میلیون ریال رسید. درآمد سرانه بخش کشاورزی در

این سال مشابه سال‌های گذشته صعودی بوده و با رشد ۱/۹۵ درصد به ۱۱۱ میلیون ریال رسید. در بخش صنعت، درآمد سرانه با رشد بسیار اندک ۱ درصدی به ۲۲۱/۶ میلیون ریال رسید و توانست رشد مثبت خود را برای دومین سال پیاپی ادامه دهد. درآمد سرانه بخش خدمات بعد از سه سال کاهش پیاپی، در سال مذکور ۰/۳۸ درصد افزایش یافت و به ۲۹۴ میلیون ریال رسید. در سال ۱۳۹۷ که اقتصاد و بخش‌های اقتصادی با رشد منفی مواجه بودند بالتبع با کاهش درآمد سرانه سالانه همه بخش‌ها همراه بوده است. متوسط درآمد سرانه اقتصاد در سال ۱۳۹۷ به میزان ۷/۲ درصد کاهش داشت و به ۲۷۶ میلیون ریال رسید. درآمد سرانه بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات نیز به ترتیب ۳/۴، ۶/۱ و ۲/۲ درصد کاهش یافت. در بخش کشاورزی درآمد سالانه هر فرد به ۱۰۷ میلیون ریال رسید یعنی به درآمد سالانه سه سال قبل (۱۳۹۴) بازگشت. درآمد سالانه بخش خدمات به ۲۸۸ میلیون ریال و صنعت به ۲۰۸ میلیون ریال کاهش یافت. میزان کاهش درآمد سالانه یک شاغل در بخش صنعت به حدی کاهش یافت که به درآمد سالانه ۱۰ سال قبل این صنعت (سال ۱۳۸۷) بازگشت.

روند کلی تغییرات درآمد سرانه در سال‌های اخیر نشان می‌دهد بخش کشاورزی روند صعودی داشته و بخش صنعت و خدمات با یک روند نزولی نوسانی طی سال‌های اخیر به ترتیب به درآمدهای سال ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ رسیده است. بررسی درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی نسبت به درآمد سرانه کل شاغلین کشور، بخش صنعت و خدمات در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد که شاغلین بخش کشاورزی نسبت به کل اقتصاد ۲/۶ برابر، نسبت به بخش صنعت ۱/۹ برابر و نسبت به بخش خدمات ۲/۷ برابر کمتر عایدی دریافت می‌کنند.

تغییرات درآمد سرانه شاغلین بخش‌های اقتصادی در بلندمدت (طی ۱۷ سال اخیر) دارای روند کلی صعودی بوده و همواره بخش خدمات بالاترین درآمد سرانه شاغلین و بالاتر از متوسط درآمد سرانه شاغلین کل اقتصاد و بخش کشاورزی کمترین درآمد سرانه شاغلین را به خود اختصاص داده‌اند. بنابراین بخش کشاورزی در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی درآمد سرانه کمتری را نصیب شاغلین خود نموده است. بواسطه بالا بودن درآمد در شغل‌های صنعتی و خدماتی، نیروی کار تمایل به خروج از بخش کشاورزی دارد که این خارج نشدن به علت وجود بیکاری و نبودن شغل در بخش صنعت و خدمات است. جدول ۱-۵، درآمد سالانه و ماهانه شاغلین اقتصاد و بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات را به ازای یک نفر شاغل به تفکیک برنامه‌های توسعه نشان داده است. همچنین درآمد سرانه سالانه بخش‌های اقتصادی در نمودار ۱-۶، ترسیم شده است.

جدول ۱-۵- درآمد سرانه سالانه و ماهانه شاغلین بخش‌های اقتصادی (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰) - میلیون ریال به ازای هر شاغل

برنامه های توسعه	سال	کل اقتصاد		کشاورزی			صنعت		خدمات		
		درآمد سالانه	رشد درآمد سالانه	درآمد ماهانه	رشد درآمد سالانه	درآمد سالانه	رشد درآمد سالانه	درآمد ماهانه	رشد درآمد سالانه		
برنامه سوم	۱۳۷۹	۲۲۷.۸	-	۱۹.۰	۶۸.۰	۵.۷	۱۴۹.۳	۱۲.۴	۲۶۰.۶	-	۲۱.۷
	۱۳۸۰	۲۲۳.۸	-۱.۷	۱۸.۷	۶۳.۸	۵.۳	۱۶۷.۲	۱۲.۰	۲۵۹.۲	-۰.۶	۲۱.۶
	۱۳۸۱	۲۳۰.۹	۳.۲	۱۹.۲	۷۲.۸	۶.۱	۱۸۸.۵	۱۲.۸	۲۵۱.۴	-۳.۰	۲۱.۰
	۱۳۸۲	۲۴۰.۷	۴.۲	۲۰.۱	۸۳.۱	۶.۹	۱۸۶.۲	-۱.۲	۲۵۰.۰	-۰.۶	۲۰.۸
	۱۳۸۳	۲۵۵.۶	۶.۲	۲۱.۳	۶۷.۷	۵.۶	۱۸۷.۲	۰.۵	۲۴۹.۸	-۰.۱	۲۰.۸
میانگین برنامه		۲۳۵.۸	۳.۰	۱۹.۶	۷۱.۱	۵.۹	۱۷۵.۷	۶.۰	۲۵۴.۲	-۱.۰	۲۱.۲
برنامه چهارم	۱۳۸۴	۲۵۲.۲	-۱.۳	۲۱.۰	۶۵.۸	۵.۵	۱۸۵.۷	-۰.۸	۲۶۳.۱	۵.۳	۲۱.۹
	۱۳۸۵	۲۶۲.۸	۴.۲	۲۱.۹	۷۴.۸	۶.۲	۱۸۵.۱	-۰.۳	۲۷۷.۵	۵.۵	۲۳.۱
	۱۳۸۶	۲۷۷.۲	۵.۵	۲۳.۱	۷۶.۸	۶.۴	۱۹۸.۹	۷.۵	۲۹۹.۱	۷.۸	۲۴.۹
	۱۳۸۷	۲۸۵.۱	۲.۹	۲۳.۸	۶۷.۷	۵.۶	۲۱۸.۰	۹.۶	۲۹۵.۰	-۱.۴	۲۴.۶
	۱۳۸۸	۲۷۸.۱	-۲.۵	۲۳.۲	۷۲.۳	۶.۰	۲۲۲.۵	۲.۱	۲۸۵.۷	-۳.۲	۲۳.۸
میانگین برنامه		۲۷۱.۱	۱.۷	۲۲.۶	۷۱.۵	۶.۰	۲۰۲.۱	۳.۶	۲۸۴.۱	۲.۸	۲۳.۷
بدون برنامه	۱۳۸۹	۲۹۸.۹	۷.۵	۲۴.۹	۸۴.۶	۷.۱	۲۳۹.۲	۷.۵	۲۹۸.۲	۴.۴	۲۴.۹
برنامه پنجم	۱۳۹۰	۳۱۰.۳	۳.۸	۲۵.۹	۹۱.۵	۷.۶	۲۴۳.۶	۱.۸	۳۱۵.۹	۵.۹	۲۶.۳
	۱۳۹۱	۲۷۷.۶	-۱۰.۶	۲۳.۱	۹۱.۱	۷.۶	۲۲۹.۲	-۵.۹	۳۱۴.۳	-۰.۵	۲۶.۲
	۱۳۹۲	۲۷۴.۴	-۱.۲	۲۲.۹	۹۸.۳	۸.۲	۲۱۳.۴	-۶.۹	۳۱۹.۶	۱.۷	۲۶.۶
	۱۳۹۳	۲۸۳.۷	۳.۴	۲۳.۶	۱۰۶.۴	۸.۹	۲۲۸.۸	۷.۲	۳۱۸.۳	-۰.۴	۲۶.۵
	۱۳۹۴	۲۷۰.۷	-۴.۶	۲۲.۶	۱۰۷.۱	۸.۹	۲۱۶.۳	-۵.۵	۲۹۴.۸	-۷.۴	۲۴.۶
میانگین برنامه		۲۸۳.۳	-۱.۸	۲۳.۶	۹۸.۹	۸.۲	۲۲۶.۳	-۱.۸	۳۱۲.۶	-۰.۱	۲۶.۰
بدون برنامه	۱۳۹۵	۲۹۶.۳	۹.۵	۲۴.۷	۱۰۸.۹	۹.۱	۲۱۹.۴	۱.۴	۲۹۲.۹	-۰.۷	۲۴.۴
برنامه ششم	۱۳۹۶	۲۹۷.۰	۰.۲	۲۴.۷	۱۱۱.۰	۹.۲	۲۲۱.۶	۱.۰	۲۹۴.۰	۰.۴	۲۴.۵
	۱۳۹۷	۲۷۵.۷	-۷.۲	۲۳.۰	۱۰۷.۲	۸.۹	۲۰۸.۲	-۶.۱	۲۸۷.۶	-۲.۲	۲۴.۰
	میانگین برنامه	۲۸۶.۳	-۳.۵	۲۳.۹	۱۰۹.۱	۹.۱	۲۱۴.۹	-۲.۵	۲۹۰.۸	-۰.۹	۲۴.۲

ماهانه = سالانه تقسیم بر ۱۲، مأخذ: محاسبات تحقیق

توضیح: الف) ماهانه = مقادیر سالانه تقسیم بر ۱۲ (درآمد سرانه سال ۱۳۹۷ با استفاده از آمار مقدماتی ارزش افزوده در بانک مرکزی محاسبه شده است).

در بررسی برنامه‌های توسعه، درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه از ۶۷/۹۸ میلیون ریال در سال ۱۳۷۹ به ۶۷/۷۲ میلیون ریال در سال ۱۳۸۳ با متوسط رشد سالیانه ۰/۹ درصد افزایش یافته است. رشد اندک درآمد سرانه بخش کشاورزی در این برنامه ناشی از افت ارزش افزوده و بنابراین درآمد سرانه این بخش در سال ۱۳۸۳ است. متوسط درآمد سرانه شاغلین در بخش‌های صنعت و خدمات در این برنامه به ترتیب ۱۷۵/۶۸ و ۲۵۴/۲۱ میلیون ریال بوده که دارای رشد متوسط سالیانه ۶ و ۱/۰۴- درصد بوده است.

در برنامه چهارم توسعه درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی از ۶۵/۷۵ میلیون ریال در سال ۱۳۸۴ به ۷۲/۲۷ میلیون ریال در سال ۱۳۸۸ با متوسط رشد سالیانه ۱/۷ درصد افزایش یافته است. متوسط رشد اندک درآمد سرانه بخش کشاورزی ناشی از افت قابل توجه درآمد سرانه این بخش در سال ۱۳۸۷ به دلیل کاهش

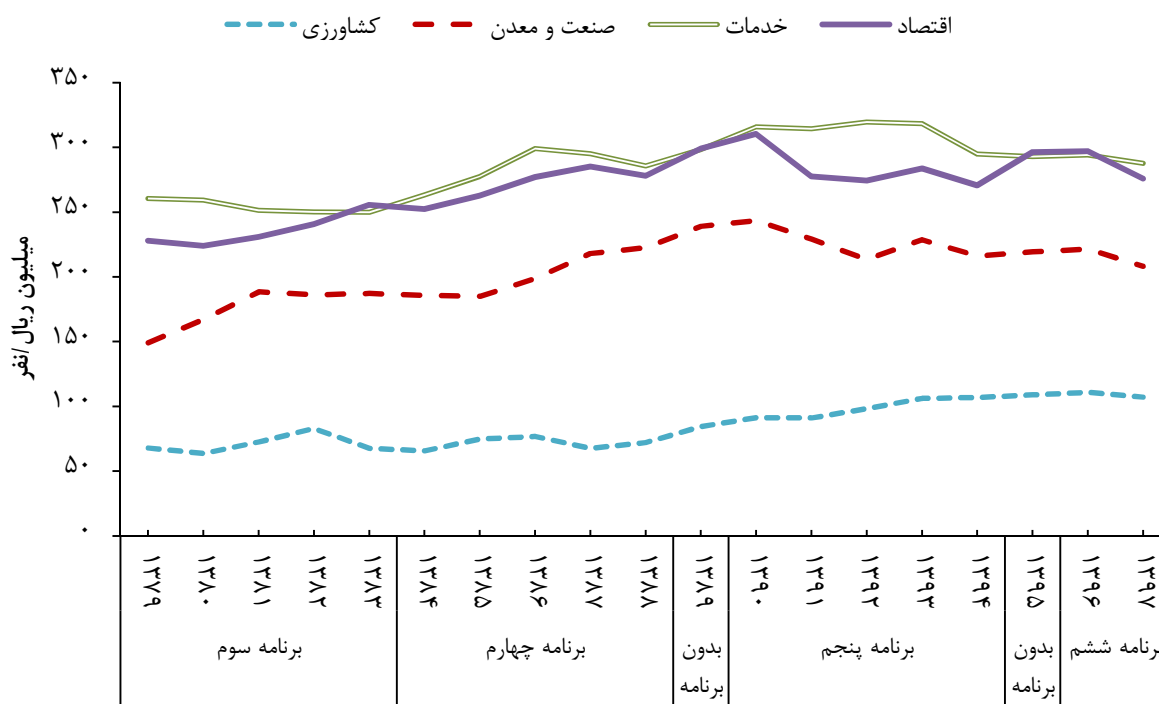
ارزش افزوده این بخش است که خود متأثر از وقوع خشکسالی در این سال است. متوسط درآمد سرانه شاغلین بخش‌های صنعت و خدمات در این برنامه به ترتیب ۲۰۲/۱ و ۲۸۴/۱ میلیون ریال بوده که دارای رشد متوسط سالیانه ۳/۶ و ۲/۸ درصد بوده است.

سال ۱۳۸۹ که فاقد برنامه بوده است درآمد سرانه بخش کشاورزی با ۱۷/۱ درصد رشد نسبت به سال گذشته به ۸۴/۶۲ میلیون ریال رسیده است در حالی که بخش‌های صنعت و خدمات رشدهای کمتری (به ترتیب ۷/۵ و ۴/۴ درصد) داشته‌اند.

در برنامه پنجم توسعه درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی از ۹۱/۴۵ میلیون ریال در سال ۱۳۹۰ به ۱۰۷/۱ میلیون ریال در سال ۱۳۹۴ با متوسط رشد سالیانه ۴/۹ درصد افزایش یافته است. متوسط درآمد سرانه شاغلین بخش‌های صنعت و خدمات در این برنامه به ترتیب ۲۲۶/۲۵ و ۳۱۲/۵۸ میلیون ریال بوده و دارای رشد متوسط سالیانه ۱/۸۴ و ۰/۱۴- درصد بوده است.

سال ۱۳۹۵ نیز که فاقد برنامه بوده و در بالا توضیح داده شد درآمد سرانه سالانه با ۱/۷ درصد رشد به ۱۰۸/۹ میلیون ریال رسید.

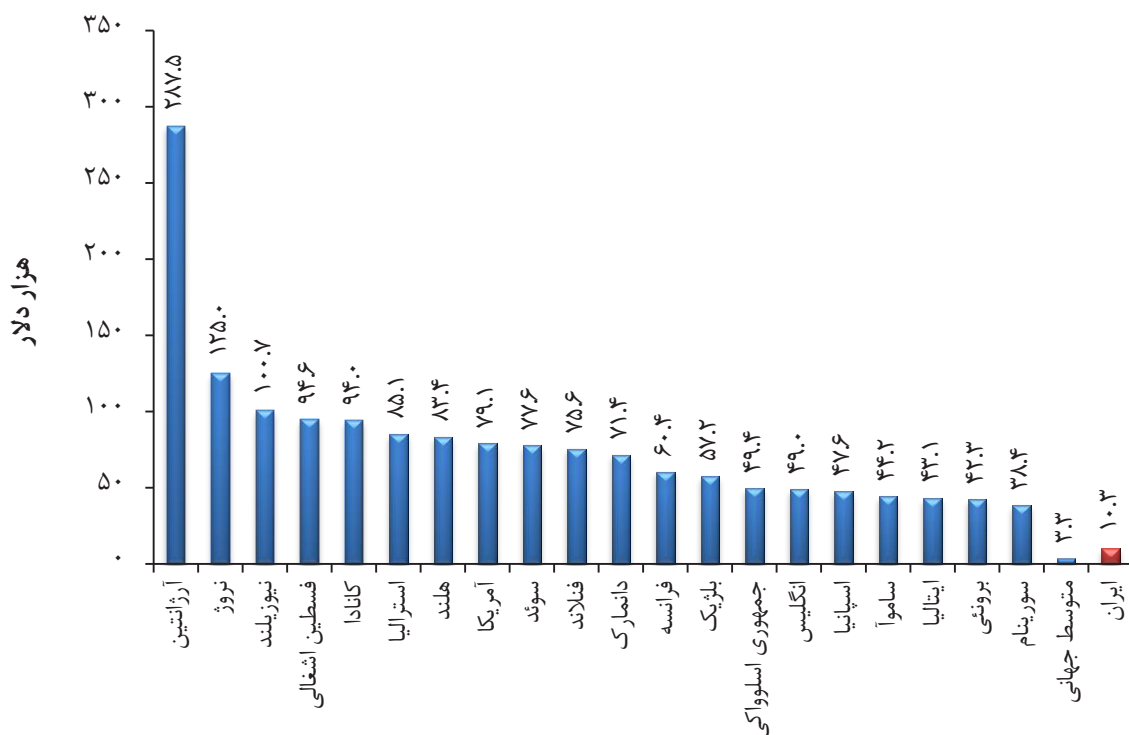
در دو سال ابتدایی برنامه ششم توسعه درآمد سرانه شاغلین بخش کشاورزی به طور متوسط ۰/۷ درصد کاهش یافت و به طور میانگین در هر سال ۱۰۹/۱ میلیون ریال درآمد دریافت کسب کرده‌اند. درآمد سرانه بخش‌های صنعت ۲۱۴/۹، خدمات ۲۹۰/۸ و کل اقتصاد ۲۸۶/۳ میلیون ریال به طور متوسط در این دو سال بوده است.

نمودار ۱-۷-درآمد سرانه اقتصاد و بخش‌های عمده اقتصادی به تفکیک برنامه‌های توسعه به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (مأخذ:

محاسبات تحقیق بر مبنای آمار رسمی بانک مرکزی و مرکز آمار ایران)

در بعد جهانی، بنابر آخرین آمار رسمی بانک جهانی در سال ۲۰۱۷، بیشترین درآمد سرانه کسب شده به قیمت ثابت سال ۲۰۱۰، در بخش کشاورزی مربوط به کشور آرژانتین و معادل ۲۸۷/۵ هزار دلار بوده است. کشورهای نروژ، نیوزیلند و فلسطین اشغالی به ترتیب با ۱۲۵، ۱۰۰/۷ و ۹۴/۶ هزار دلار در رتبه‌های بعدی قرار دارند. متوسط درآمد سرانه کشاورزی در جهان ۳/۳ هزار دلار است. جدول ۱-۶ و نمودار ۱-۷، درآمد سرانه کشاورزی ۲۰ کشور برتر دنیا را در سال ۲۰۱۷ بر مبنای آمار بانک جهانی نشان می‌دهد و با درآمد سرانه کشاورزی ایران مقایسه کرده است. طبق آمار بانک جهانی درآمد سرانه بخش کشاورزی ایران در سال ۲۰۱۷ (۱۳۹۶) معادل ۱۰/۳ هزار دلار بوده است و در رتبه ۶۵ جهان قرار دارد. در مجموع آمار بانک جهانی نشان می‌دهد درآمد سرانه کشاورزی ایران اگرچه پایین است اما تقریباً ۳ برابر متوسط درآمد سرانه کشاورزی جهان است.

نمودار ۱-۸- درآمد سرانه کشاورزی ۲۰ کشور اول دنیا و مقایسه با ایران (۲۰۱۷) (مأخذ: بانک داده بانک جهانی)

جدول ۱-۶- درآمد سرانه در بخش کشاورزی ۲۰ کشور برتر دنیا و مقایسه با ایران (هزار دلار) ۲۰۱۷

رتبه	کشور	درآمد سرانه کشاورزی	رتبه	کشور	درآمد سرانه کشاورزی
۱	آرژانتین	۲۸۷.۵	۱۲	فرانسه	۶۰.۴
۲	نروژ	۱۲۵.۰	۱۳	بلژیک	۵۷.۲
۳	نیوزیلند	۱۰۰.۷	۱۴	جمهوری اسلواکی	۴۹.۴
۴	فستین اشغالی	۹۴.۶	۱۵	انگلیس	۴۹.۰
۵	کانادا	۹۴.۰	۱۶	اسپانیا	۴۷.۶
۶	استرالیا	۸۵.۱	۱۷	ساموآ	۴۴.۲
۷	هلند	۸۳.۴	۱۸	ایتالیا	۴۳.۱
۸	آمریکا	۷۹.۱	۱۹	برونئی	۴۲.۳
۹	سوئد	۷۷.۶	۲۰	سورینام	۳۸.۴
۱۰	فنلاند	۷۵.۶	-	متوسط جهانی	۳.۳
۱۱	دانمارک	۷۱.۴	۶۵	ایران	۱۰.۳

مأخذ: بانک داده جهانی (<http://data.worldbank.org>)

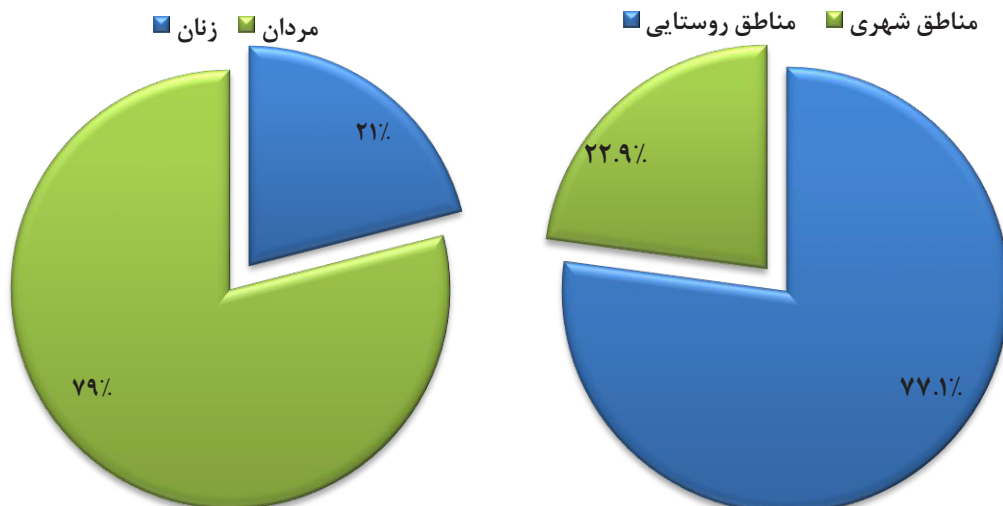
۱-۲-۳- تحلیل ساختار اشتغال بخش کشاورزی

به منظور آگاهی بیشتر از ساختار اشتغال بخش کشاورزی در جدول ۱-۷ اطلاعات مربوط به تعداد شاغلین در مناطق روستایی و شهری و به تفکیک جنسیت از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۷ ارائه شده است. بر این اساس به طور میانگین در سه سال ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ از ۴۱۲۷ میلیون نفر شاغل بخش کشاورزی، ۲۱ درصد را زنان و ۷۹ درصد را مردان تشکیل داده‌اند. همچنین از این تعداد ۷۷ درصد در مناطق روستایی و ۲۳ درصد در مناطق شهری می‌باشند. در مجموع اطلاعات طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۴ نشان می‌دهد بیشتر شاغلین بخش کشاورزی را مردان (به طور متوسط ۷۷/۵ درصد) و در مناطق روستایی (به طور متوسط ۸۰/۷ درصد) تشکیل داده‌اند.

جدول ۱-۷- ویژگی شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر بخش کشاورزی به تفکیک جنس و نوع سکونت (هزار نفر-درصد)

برنامه‌های توسعه	سال	شاغلین بخش کشاورزی		شاغلین زن		شاغلین مرد		شاغلین مناطق روستایی		شاغلین مناطق شهری	
		تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم
برنامه چهارم	۱۳۸۴	۵۱۰۰	۲۴.۷	۱۳۳۰	۲۶.۱	۳۷۷۰	۷۳.۹	۴۲۵۱	۸۳.۴	۸۴۹	۱۶.۶
	۱۳۸۵	۴۸۲۷	۲۳.۲	۱۲۲۶	۲۵.۴	۳۶۰۲	۷۴.۶	۴۰۰۴	۸۲.۹	۸۲۳	۱۷.۱
	۱۳۸۶	۴۸۱۰	۲۲.۸	۱۲۷۷	۲۶.۶	۳۵۳۲	۷۳.۴	۳۹۸۳	۸۲.۸	۸۲۷	۱۷.۲
	۱۳۸۷	۴۳۴۴	۲۱.۲	۱۰۳۶	۲۳.۹	۳۳۰۸	۷۶.۱	۳۵۷۳	۸۲.۲	۷۷۲	۱۷.۸
	۱۳۸۸	۴۳۸۰	۲۰.۹	۱۱۱۸	۲۵.۵	۳۲۶۲	۷۴.۵	۳۶۲۱	۸۲.۷	۷۵۹	۱۷.۳
میانگین برنامه		۴۶۹۲.۲	۲۲.۶	۱۱۹۷.۵	۲۵.۵	۳۴۹۴.۷	۷۴.۵	۳۸۸۶.۴	۸۲.۸	۸۰۵.۹	۱۷.۲
بدون برنامه	۱۳۸۹	۳۹۷۰	۱۹.۲	۹۶۶	۲۴.۳	۳۰۰۳	۷۵.۷	۳۳۰۰	۸۳.۱	۶۷۰	۱۶.۹
برنامه پنجم	۱۳۹۰	۳۸۱۰	۱۸.۶	۸۲۵	۲۱.۷	۲۹۸۵	۷۸.۳	۳۰۹۶	۸۱.۳	۷۱۴	۱۸.۷
	۱۳۹۱	۴۰۰۲	۱۹.۴	۸۹۰	۲۲.۲	۳۱۱۲	۷۷.۸	۳۲۰۰	۸۰.۰	۸۰۲	۲۰.۰
	۱۳۹۲	۳۹۱۳	۱۸.۳	۷۳۷	۱۸.۸	۳۱۷۶	۸۱.۲	۳۱۷۶	۸۱.۲	۷۳۷	۱۸.۸
	۱۳۹۳	۳۸۱۲	۱۷.۹	۶۷۷	۱۷.۸	۳۱۳۵	۸۲.۲	۳۰۴۸	۷۹.۹	۷۶۴	۲۰.۱
	۱۳۹۴	۳۹۶۱	۱۸.۰	۷۹۰	۱۹.۹	۳۱۷۱	۸۰.۱	۳۱۴۰	۷۹.۳	۸۲۱	۲۰.۷
میانگین برنامه		۳۸۹۹.۸	۱۸.۴	۷۸۳.۷	۲۰.۱	۳۱۱۶.۱	۷۹.۹	۳۱۳۲.۰	۸۰.۳	۷۶۷.۷	۱۹.۷
بدون برنامه	۱۳۹۵	۴۰۶۰	۱۸.۰	۸۵۳	۲۱.۰	۳۲۰۸	۷۹.۰	۳۲۰۱	۷۸.۸	۸۶۰	۲۱.۲
برنامه ششم	۱۳۹۶	۴۱۰۹	۱۷.۶	۸۹۴	۲۲	۳۲۱۵	۷۸.۲	۳۱۹۰	۷۷.۶	۹۱۹	۲۲.۴
۱۳۹۷	۴۲۱۳	۱۷.۷	۸۵۶.۰	۲۰	۳۳۵۷.۰	۷۹.۷	۳۱۵۸	۷۵.۰	۱۰۵۵	۲۵.۰	
میانگین برنامه		۴۱۶۱.۰	۱۷.۷	۸۷۵.۰	۲۱.۰	۳۲۸۶.۰	۷۹.۰	۳۱۷۴.۰	۷۶.۳	۹۸۷.۲	۲۳.۷

مأخذ: مرکز آمار ایران

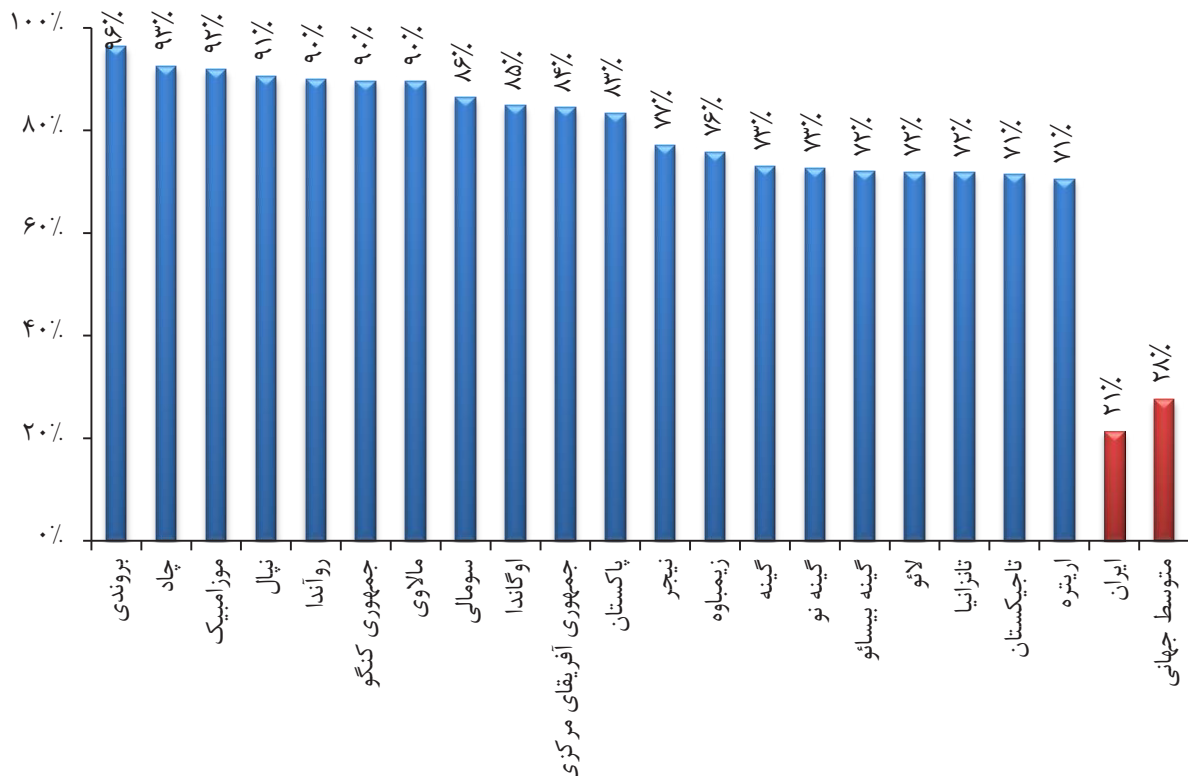

نمودار ۱-۹- سهم جنسیت و منطقه در اشتغال بخش کشاورزی - میانگین سه سال ۹۷-۱۳۹۵ (مأخذ: مرکز آمار ایران)

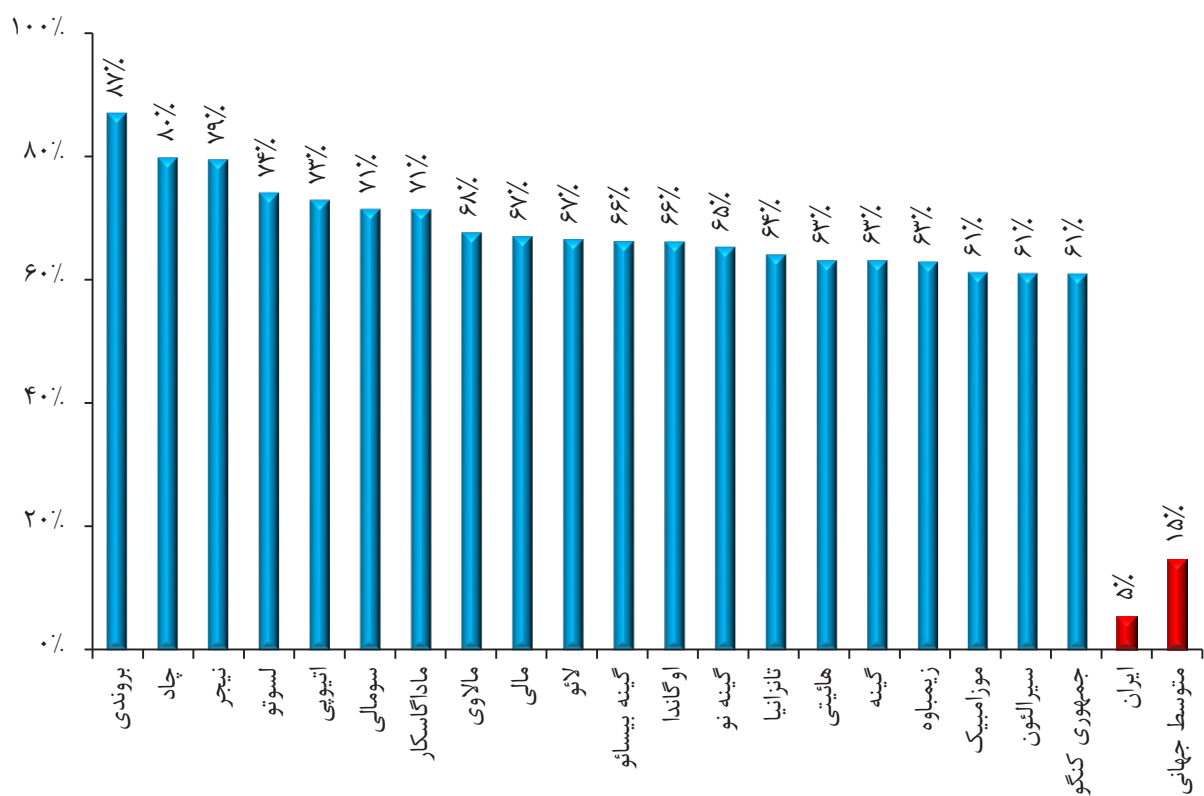
طبق آمار رسمی مرکز آمار ایران به طور میانگین طی سال ۹۷-۱۳۹۵ در کل کشور نزدیک به ۴/۱ میلیون نفر زن مشغول به کار بوده‌اند که نزدیک به ۱۷/۸ درصد از شاغلین کشور را تشکیل می‌دهند که از این جمعیت ۲۱ درصد در بخش کشاورزی اشتغال داشته‌اند. کل اشتغال مردان نیز ۱۹/۱ میلیون نفر بوده است که ۱۷/۱ درصد در بخش کشاورزی مشغول بوده‌اند. به عبارت دیگر سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان و مردان در سال ۹۵ به ترتیب ۲۱ و ۱۷/۱ درصد بوده است. سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان و مردان در سال‌های گذشته نیز تقریباً به همین میزان بوده است.

طبق آمار بانک جهانی در سال ۲۰۱۷، در کشورهای دنیا به طور متوسط ۲۸ درصد اشتغال زنان و ۱۵ درصد اشتغال مردان در بخش کشاورزی بوده است. بیشترین سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان در سال ۲۰۱۷ در کشورهای برون‌دی، چاد، موزامبیک و نپال است که بین ۹۱ تا ۹۶ درصد بوده است. همچنین بیشترین سهم بخش کشاورزی در اشتغال مردان نیز در این سال مربوط به کشورهای برون‌دی و چاد به ترتیب با سهم ۸۷ و ۸۰ درصد بوده است.

جدول ۱-۸ و نمودار ۱-۹ و نمودار ۱-۱۰ رتبه‌بندی ۲۰ کشور اول دنیا در سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان و مردان را نشان می‌دهد و با ایران مقایسه کرده است. ایران در سال ۲۰۱۶ به لحاظ سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان ۱۱۲ امین کشور و به لحاظ سهم بخش کشاورزی در اشتغال مردان ۱۳۸ امین کشور دنیا به شمار می‌رود.

نمودار ۱-۱۰- سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان برای ۲۰ کشور اول دنیا در سال ۲۰۱۷ (منبع: بانک جهانی)

نمودار ۱-۱۱- سهم بخش کشاورزی در اشتغال مردان برای ۲۰ کشور اول دنیا در سال ۲۰۱۷ (منبع: بانک جهانی)

جدول ۸-۱-رتبه‌بندی ۲۰ کشور اول به لحاظ سهم بخش کشاورزی در اشتغال زنان و مردان - ۲۰۱۷

رتبه	کشور	زنان	رتبه	کشور	مردان
۱	بروندی	۹۶٪	۱	بروندی	۸۷٪
۲	چاد	۹۳٪	۲	چاد	۸۰٪
۳	موزامبیک	۹۲٪	۳	نیجر	۷۹٪
۴	نپال	۹۱٪	۴	لسوتو	۷۴٪
۵	رواندا	۹۰٪	۵	اتیوپی	۷۳٪
۶	جمهوری کنگو	۹۰٪	۶	سومالی	۷۱٪
۷	مالاوی	۹۰٪	۷	ماداگاسکار	۷۱٪
۸	سومالی	۸۶٪	۸	مالاوی	۶۸٪
۹	اوگاندا	۸۵٪	۹	مالی	۶۷٪
۱۰	جمهوری آفریقای مرکزی	۸۴٪	۱۰	لائو	۶۷٪
۱۱	پاکستان	۸۳٪	۱۱	گینه بیسائو	۶۶٪
۱۲	نیجر	۷۷٪	۱۲	اوگاندا	۶۶٪
۱۳	زیمباوه	۷۶٪	۱۳	گینه نو	۶۵٪
۱۴	گینه	۷۳٪	۱۴	تانزانیا	۶۴٪
۱۵	گینه نو	۷۳٪	۱۵	هائیتی	۶۳٪
۱۶	گینه بیسائو	۷۲٪	۱۶	گینه	۶۳٪
۱۷	لائو	۷۲٪	۱۷	زیمباوه	۶۳٪
۱۸	تانزانیا	۷۲٪	۱۸	موزامبیک	۶۱٪
۱۹	تاجیکستان	۷۱٪	۱۹	سیرالئون	۶۱٪
۲۰	اریتره	۷۱٪	۲۰	جمهوری کنگو	۶۱٪
۱۱۲	ایران	۲۱٪	۱۳۸	ایران	۵٪
-	متوسط جهانی	۲۸٪	-	متوسط جهانی	۱۵٪

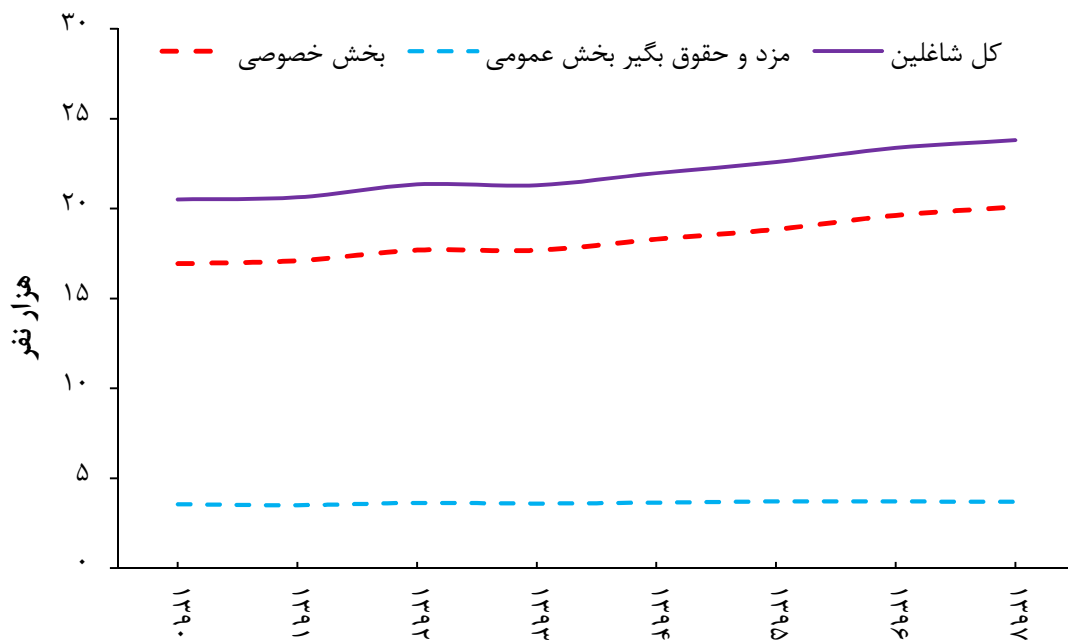
مأخذ: بانک داده جهانی (http://data.worldbank.org)

۴-۲-۱- تحلیل سهم بخش خصوصی از اشتغال بخش کشاورزی

بخش کشاورزی از جمله بخش‌هایی است که نقش اشتغال دولتی در آن کم‌رنگ است و بخش خصوصی نقش پررنگ‌تری دارد. طبق نتایج آمارگیری از نیروی کار کشور توسط مرکز آمار ایران، از کل شاغلان کشور در طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷، بطور متوسط ۸۴ درصد نیروی کار کشور معادل ۱۹/۵۴ میلیون نفر در بخش خصوصی کشور فعالیت داشته‌اند. از این تعداد شاغلین بخش خصوصی، ۴/۱ میلیون نفر (یعنی معادل ۹۹ درصد از شاغلین بخش کشاورزی) در بخش کشاورزی فعالند. بنابراین بخش کشاورزی از جمله بخش‌هایی است که ماهیت اشتغال در آن از نوع کسب و کار بخش خصوصی است. در همین مدت سهم بخش خصوصی از کل شاغلین بخش‌های دیگر شامل معدن ۶۰ درصد، تولید صنعتی (ساخت) ۹۵ درصد، ساختمان ۹۹ درصد، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری، موتورسیکلت و کالاهای شخصی و خانگی ۹۹ درصد، حمل و نقل،

انبارداری و ارتباطات ۹۴ درصد و در سایر مشاغل به طور متوسط تنها ۴۹ درصد از شاغلین در بخش خصوصی فعال هستند. با توجه به میزان شاغلین در هر یک از بخش‌های فوق که بار اصلی اشتغال خصوصی را به دوش می‌کشند بخش کشاورزی با سهم ۲۱ درصد بالاترین سهم را در ایجاد اشتغال بخش خصوصی بر عهده داشته است. سهم بخش‌های دیگر در اشتغال بخش خصوصی شامل معدن ۰/۴ درصد، تولید صنعتی (ساخت) ۱۹ درصد، ساختمان ۱۲ درصد، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری، موتورسیکلت و کالاهای شخصی و خانگی ۱۹ درصد و حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات ۱۱ درصد می‌باشد. جزئیات اشتغال بخش خصوصی و عمومی در هر یک از بخش‌های فوق در جدول ۱-۹ ارائه شده است.

نمودار ۱-۱۱، تعداد شاغلین کشور را به تفکیک شاغلین بخش عمومی و بخش خصوصی نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود روند اشتغال بخش خصوصی صعودی است در حالیکه روند اشتغال بخش عمومی تقریباً ثابت است.

نمودار ۱-۱۲- تفکیک نوع اشتغال (خصوصی و عمومی) در کشور (منبع: مرکز آمار ایران)

بررسی نرخ رشد شاغلین بخش خصوصی و عمومی در کشور نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۹۰ تا

۱۳۹۷ نرخ رشد کل شاغلین کشور ۲/۲ درصد بوده که در طی همین دوره نرخ رشد اشتغال بخش خصوصی ۲/۵ درصد و نرخ رشد اشتغال بخش عمومی ۰/۵ درصد بوده است. تفاوت نرخ رشد اشتغال بخش خصوصی و عمومی

نشان می‌دهد که بخش خصوصی در ایجاد شغل موفق‌تر بوده است. در سال ۱۳۹۷ میزان اشتغال بخش عمومی ۰/۷ درصد کاهش یافته و از سوی دیگر رشد اشتغال بخش خصوصی نیز با توجه به متوسط رشد سه سال قبل (۳/۵ درصد) رشد کندتری معادل ۱/۹ درصد داشته است. به عبارت دیگر اشتغال کشور در سال ۱۳۹۷ وضعیت ضعیف‌تری نسبت به قبل داشته است. در بخش کشاورزی، متوسط نرخ رشد کل شاغلین بخش طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ حدود ۱/۴ درصد بوده است که این نرخ در بخش خصوصی کشاورزی ۱/۵ درصد و در بخش عمومی ۱- درصد بوده است. در سال ۱۳۹۷، مشابه کل اقتصاد، اشتغال بخش خصوصی ۲/۵ درصد افزایش یافته اما بخش عمومی ۱۲/۵ درصد کاهش یافته است. این کاهش بیشتر در جهت جبران افزایش ۲۱/۷ درصدی اشتغال عمومی کشاورزی در سال ۱۳۹۵ بوده است. لازم به یادآوری است که ۹۹ درصد از شاغلین بخش کشاورزی در بخش خصوصی فعالیت دارند لذا درصد تغییرات شدید در بخش عمومی کشاورزی شامل تعداد زیادی از شاغلین نخواهد بود.

جدول ۹-۱- نرخ رشد شاغلین بخش خصوصی و عمومی کشور

نوع فعالیت		کل شاغلین			بخش کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری	
سال	نرخ رشد کل شاغلین	نرخ رشد اشتغال بخش خصوصی	نرخ رشد اشتغال بخش عمومی	نرخ رشد کل شاغلین	نرخ رشد اشتغال بخش خصوصی	نرخ رشد اشتغال بخش عمومی
۱۳۹۱	۰.۶٪	۱.۰٪	-۱.۴٪	۴.۹٪	۵.۱٪	-۱۷.۷٪
۱۳۹۲	۳.۵٪	۳.۴٪	۳.۷٪	-۲.۱٪	-۲.۳٪	۳۰.۰٪
۱۳۹۳	-۰.۲٪	۰.۰٪	-۱.۰٪	-۲.۶٪	-۲.۵٪	-۱۴.۸٪
۱۳۹۴	۳.۱٪	۳.۵٪	۱.۵٪	۳.۹٪	۴.۰٪	-۴.۴٪
۱۳۹۵	۲.۸٪	۳.۰٪	۱.۸٪	۲.۵٪	۲.۴٪	۲۱.۷٪
۱۳۹۶	۳.۵٪	۴.۱٪	۰.۰٪	۱.۲٪	۱.۴٪	۰.۰٪
۱۳۹۷	۱.۹٪	۲.۴٪	-۰.۷٪	۲.۵٪	۲.۵٪	-۱۲.۵٪
متوسط نرخ رشد	۲.۲٪	۲.۵٪	۰.۵٪	۱.۴٪	۱.۵٪	-۱.۰٪

مأخذ: آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران

جدول ۱-۱-۱- شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب گروه‌های عمده فعالیت اقتصادی به تفکیک وضع شغل - میلیون نفر/درصد

سال	بخش و نوع اشتغال	کل بخش‌ها		کشاورزی، جنگل‌داری و ماهیگیری		استخراج معدن		تولید صنعتی (ساخت)		ساخت‌مان		عمده‌فروشی، خردفروشی، تعمیر وسایل نقلیه، موتوری، موتورسیکلت و کالاهای شخصی و خانگی		حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات		سایر	
		تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین	تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین	تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین	تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین	تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین	تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین	تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین	تعداد شاغلین	سهم از کل شاغلین
۱۳۹۰	بخش خصوصی	۱۶۰۹۵	۲۳٪	۳۷۹	۱٪	۰۰۰۵	۰٪	۳۱۳	۱۸٪	۰۹۸	۶٪	۳۰۸	۱۸٪	۱۹۲	۱۱٪	۴۰۰	۲۴٪
	مزد و حقوق بگیر بخش عمومی	۳۵۶	۰۰۰۲	۰۰۰۸	۲٪	۰۰۰۸	۲٪	۰۲۴	۷٪	۰۰۰	۰٪	۰۰۴	۰٪	۰۱۷	۵٪	۳۰۱	۸۴٪
	کل شاغلین	۲۰۵۱	۱۹٪	۰۱۳	۱٪	۰۱۳	۱٪	۳۳۷	۱۶٪	۰۹۸	۵٪	۳۱۲	۱۵٪	۲۰۹	۱۰٪	۷۰۱	۳۴٪
۱۳۹۱	بخش خصوصی	۱۷۰۱۲	۲۳٪	۰۰۶	۰٪	۰۰۶	۰٪	۲۳۵	۱۴٪	۳۱۴	۱۸٪	۲۹۳	۱۷٪	۱۹۶	۱۱٪	۱۸۹	۱۱٪
	مزد و حقوق بگیر بخش عمومی	۵۱	۰۰۰۲	۰۰۶	۲٪	۰۰۶	۲٪	۰۲۳	۷٪	۰۰۳	۱٪	۰۰۳	۱٪	۰۱۷	۵٪	۲۹۶	۸۴٪
	کل شاغلین	۲۰۶۳	۱۹٪	۰۱۳	۱٪	۰۱۳	۱٪	۳۳۸	۱۶٪	۳۱۷	۱۵٪	۲۹۶	۱۴٪	۲۱۳	۱۰٪	۴۸۵	۲۴٪
۱۳۹۲	بخش خصوصی	۱۷۷۰	۲۲٪	۰۰۱	۰٪	۰۰۱	۰٪	۳۴۰	۱۹٪	۰۹۸	۶٪	۲۹۹	۱۷٪	۱۸۷	۱۱٪	۴۵۶	۲۶٪
	مزد و حقوق بگیر بخش عمومی	۴۴	۰۰۰۲	۰۰۸	۲٪	۰۰۸	۲٪	۰۲۲	۶٪	۰۰۰	۰٪	۰۰۳	۱٪	۰۱۳	۴٪	۳۱۶	۸۷٪
	کل شاغلین	۲۱۳۵	۱۸٪	۰۰۹	۰٪	۰۰۹	۰٪	۳۶۲	۱۷٪	۰۹۹	۵٪	۳۰۲	۱۴٪	۲۰۰	۹٪	۷۷۲	۳۶٪
۱۳۹۳	بخش خصوصی	۱۷۷۰	۲۱٪	۰۰۱	۰٪	۰۰۱	۰٪	۳۳۶	۱۹٪	۳۱۸	۱۸٪	۳۰۹	۱۷٪	۱۹۲	۱۱٪	۲۳۵	۱۳٪
	مزد و حقوق بگیر بخش عمومی	۶۱	۰۰۰۳	۰۰۱	۰٪	۰۰۱	۰٪	۰۲۳	۶٪	۰۰۲	۱٪	۰۰۳	۱٪	۰۱۲	۳٪	۳۱۷	۸۸٪
	کل شاغلین	۲۱۳۰	۱۸٪	۰۰۲	۰٪	۰۰۲	۰٪	۳۵۹	۱۷٪	۳۲۰	۱۵٪	۳۱۲	۱۵٪	۲۰۴	۱۰٪	۵۵۲	۲۶٪
-	سهم بخش خصوصی از کل اشتغال	۸۳٪	۹۹٪	۴۸٪	-	۹۴٪	-	۹۴٪	-	۹۹٪	-	۹۹٪	-	۹۴٪	-	۴۳٪	-

منبع: آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران

ادامه جدول ۱-۱- شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب گروه‌های عمده فعالیت اقتصادی به تفکیک وضع شغل - میلیون نفر/ درصد

سال	بخش و نوع اشتغال	کل بخش‌ها		کشاورزی، جنگل‌داری و ماهیگیری		استخراج معدن		تولید صنعتی (ساخت)		ساخت‌وساز		عمده‌فروشی، خوردفروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری، موتورسیکلت و کالاهای شخصی و خانگی		حمل و نقل، ابروداری و ارتباطات		سایر	
		تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال	تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال	تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال	تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال	تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال	تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال	تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال	تعداد شاغلین	سهم از کل اشتغال
۱۳۹۴	بخش خصوصی	۱۸۰۳۱	۲۳٪	۳۰۲	۱٪	۳۴۸	۱۹٪	۳۲۸	۱۷٪	۳۰۳	۱۷٪	۳۲۵	۱۸٪	۲۰۷	۱۱٪	۲۵۴	۱۴٪
	مرد و حقوق بگیر بخش عمومی	۳۶	۰۰۰۲	۰۰۱	۰۰۰۱	۰۲۲	۰٪	۲۷۰	۱۴٪	۰۰۳	۰٪	۲۸	۱۵٪	۱۸	۱۰٪	۷۹	۲٪
	کل شاغلین	۲۱۹۷	۱۸٪	۳۰۳	۰۰۰۲	۳۷۰	۱۷٪	۳۷۰	۱۷٪	۳۰۵	۱۴٪	۳۲۸	۱۵٪	۲۱۸	۱۰٪	۵۷۹	۲۶٪
	سهم بخش خصوصی از کل اشتغال	۸۳٪	-	۵۴٪	-	۹۴٪	-	۹۴٪	-	۹۹٪	-	۹۹٪	-	۹۵٪	-	۴۴٪	-
۱۳۹۵	بخش خصوصی	۱۸۰۸۶	۲۱٪	۴۰۴	۱٪	۳۶۱	۱۹٪	۳۶۱	۱۹٪	۰۸۳	۴٪	۳۴۹	۱۹٪	۲۰۶	۱۱٪	۴۸۳	۲۶٪
	مرد و حقوق بگیر بخش عمومی	۲۷۲	۰۰۰۲	۰۰۱	۰۰۰۱	۰۲۱	۰٪	۰۲۱	۰٪	۰۰۰	۰٪	۰۰۳	۰٪	۰۱۲	۳٪	۳۳۳	۹۰٪
	کل شاغلین	۲۲۰۵۹	۱۸٪	۴۰۳	۰۰۰۲	۳۸۲	۱۷٪	۳۸۲	۱۷٪	۰۸۳	۴٪	۳۵۲	۱۶٪	۲۱۴	۹٪	۸۱۶	۳۶٪
	سهم بخش خصوصی از کل اشتغال	۸۴٪	-	۵۳٪	-	۹۵٪	-	۹۵٪	-	۹۹٪	-	۹۹٪	-	۹۶٪	-	۵۹٪	-
۱۳۹۶	بخش خصوصی	۱۹۰۶۴	۲۱٪	۴۰۹	۱٪	۳۷۵	۱۹٪	۳۷۵	۱۹٪	۳۰۴	۱۵٪	۳۶۷	۱۹٪	۲۱۰	۱۱٪	۲۸۹	۱۵٪
	مرد و حقوق بگیر بخش عمومی	۲۷۲	۰۰۰۲	۰۰۷	۰۰۰۷	۰۲۱	۲٪	۰۲۱	۰٪	۰۰۲	۱٪	۰۰۳	۱٪	۰۱۲	۳٪	۳۲۶	۸۷٪
	کل شاغلین	۲۲۰۳۸	۱۸٪	۴۱۱	۰۰۱۹	۳۹۴	۱۷٪	۳۹۴	۱۷٪	۳۰۶	۱۳٪	۳۷۰	۱۶٪	۲۳۱	۹٪	۶۱۷	۲۶٪
	سهم بخش خصوصی از کل اشتغال	۸۴٪	-	۵۶٪	-	۹۵٪	-	۹۵٪	-	۹۹٪	-	۹۹٪	-	۹۵٪	-	۴۷٪	-
۱۳۹۷	بخش خصوصی	۲۰۰۱۱	۲۱٪	۴۱۹	۱٪	۳۹۳	۲۰٪	۳۹۳	۲۰٪	۲۹۷	۱۵٪	۳۷۱	۱۸٪	۲۱۰	۱۰٪	۳۰۹	۱۵٪
	مرد و حقوق بگیر بخش عمومی	۲۷۰	۰۰۰۲	۰۰۸	۰۰۰۸	۰۲۰	۲٪	۰۲۰	۰٪	۰۰۳	۱٪	۰۰۳	۱٪	۰۱۲	۳٪	۳۲۴	۸۷٪
	کل شاغلین	۲۳۰۸۱	۱۸٪	۴۳۰	۰۰۳۰	۴۱۳	۱۷٪	۴۱۳	۱۷٪	۳۰۰	۱۳٪	۳۷۳	۱۶٪	۲۲۴	۹٪	۶۳۰	۲۶٪
	سهم بخش خصوصی از کل اشتغال	۸۴٪	-	۶۰٪	-	۹۵٪	-	۹۵٪	-	۹۹٪	-	۹۹٪	-	۹۴٪	-	۴۹٪	-

منبع: آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران

۱-۳- سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی

سرمایه‌گذاری به معنی تغییر در نهاده ثابت است که در روند تولید مورد استفاده قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر سرمایه‌گذاری به تغییرات در سرمایه فیزیکی که دارای عمر مفید یک‌ساله یا بیشتر است (زمین، ابزارآلات، ماشین‌آلات، ساختمان و دام زنده) اطلاق می‌شود. بسیاری از اقتصاددانان اعتقاد دارند که بهبود در شرایط زمین، توسعه منابع زیست‌محیطی و سرمایه‌های انسانی و اجتماعی باید در میزان سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی مورد محاسبه قرار گیرد (فائو، ۲۰۱۳). در ایران سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به دو زیر گروه ساختمان و ماشین-آلات تقسیم می‌شود و بهبود شرایط در زمینه منابع طبیعی، نیروی انسانی و سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار نگرفته است.^۱ با توجه به نکات ذکر شده سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی که آمار آن توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ارائه می‌شود از سال ۹۵-۱۳۷۹ به شرح زیر است. آمار منتشر شده برای سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۲ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۸۳ و برای سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۵ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ است که برای تسهیل در بررسی‌ها و یکسان‌سازی آمار گزارش به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ تبدیل شد.^۲

بر این اساس اندازه سرمایه‌گذاری صورت گرفته در بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ معادل ۴۵ هزار میلیارد ریال بوده که نسبت به سال گذشته به مقدار قابل توجهی معادل ۲۰/۴ درصد افزایش یافته است. بررسی سال‌های اخیر نشان می‌دهد میزان سرمایه‌گذاری در سال ۱۳۹۴ معادل ۳۸/۵ درصد کاهش یافته و در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ نیز سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی از رشدهای اندکی به ترتیب معادل ۶/۶ و ۳/۶ درصد برخوردار بوده است در حالی که در سال ۱۳۹۱ مشابه سال ۱۳۹۴ بخش کشاورزی شاهد افت شدید سرمایه‌گذاری به میزان ۳۷ درصد بوده است. به عبارت دیگر این امر نشان می‌دهد اگرچه در سال ۱۳۹۵ میزان رشد تشکیل سرمایه در بخش کشاورزی قابل توجه بوده اما وضعیت سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی شرایط نامساعدی دارد. به نظر می‌رسد افزایش قابل توجه درآمدهای نفتی اگرچه در رشد ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی تأثیر نداشته است اما منجر به افزایش سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی شده است. آمارهای بانک مرکزی در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد میزان رشد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی در کل اقتصاد در این سال به ترتیب ۱۰/۲- و ۱۳/۷ درصد بوده است. به عبارت دیگر میزان سرمایه‌گذاری دولتی رشد یافته در حالی که سرمایه‌گذاری بخش خصوصی کاهشی بوده است. با توجه به بزرگتر بودن اندازه سرمایه‌گذاری بخش خصوصی نسبت به بخش دولتی، برآیند رشد سرمایه‌گذاری صورت گرفته در کل اقتصاد علی‌رغم بهبود درآمدهای نفتی، کماکان منفی و معادل ۳/۷- درصد بوده است.^۳ این در حالی است که میزان رشد سرمایه‌گذاری بخش‌های خصوصی و دولتی در کل اقتصاد در سال ۱۳۹۴ کاهشی و به ترتیب ۱۳/۸- و ۷/۱- درصد بوده است و لذا برآیند رشد کل سرمایه‌گذاری در اقتصاد بسیار ضعیف‌تر از سال ۱۳۹۵ و معادل ۱۲- درصد بوده است. همسو بودن رشد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی با

^۱ بانک مرکزی ج.ا.ا.

^۲ به دلیل عدم انتشار آمار تشکیل سرمایه بخش کشاورزی برای سال‌های ۹۶ و ۹۷، این بخش تا سال ۱۳۹۵ تنظیم شده است.

^۳ بنا بر آمار رسمی بانک مرکزی در سال ۱۳۹۵، بخش خصوصی ۷۹۴ هزار میلیارد ریال و بخش دولتی ۳۷۴ هزار میلیارد ریال در اقتصاد سرمایه‌گذاری کرده‌اند.

رشد سرمایه‌گذاری دولتی ناشی از دولتی بودن غالب تشکیل سرمایه در بخش کشاورزی و نقش کم‌رنگ بخش خصوصی در این بخش اقتصادی است.

جدول ۱۱-۱- سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ در برنامه‌های توسعه-میلیارد ریال-درصد

برنامه های توسعه	سال	سرمایه گذاری	موجودی سرمایه	سهم سرمایه گذاری بخش از کل سرمایه گذاری	رشد سرمایه گذاری	رشد موجودی سرمایه	شاخص کارایی سرمایه گذاری (بدون واحد)
	۱۳۷۹	۳۰۹۹۶.۲	۳۹۴۰۲۰.۵	۴.۰	-	-	۳.۶
	۱۳۸۰	۳۶۹۴۴.۲	۴۲۲۰۰۴.۸	۳.۸	۱۹.۲	۷.۱	*
برنامه سوم	۱۳۸۱	۴۱۱۵۶.۲	۴۵۳۳۶۰.۶	۴.۰	۱۱.۴	۷.۴	۱.۰
	۱۳۸۲	۴۲۶۰۸.۳	۴۸۵۲۴۳.۴	۳.۹	۳.۵	۷.۰	۲.۶
	۱۳۸۳	۴۹۹۷۶.۲	۵۳۶۸۶۹.۰	۴.۲	۱۷.۳	۱۰.۶	*
میانگین برنامه سوم		۴۰۳۳۶.۲	۱۶۰۸۱۹.۴	۴.۰	۱۰.۷	۷.۹	-۱.۱
	۱۳۸۴	۵۹۲۷۰.۶	۵۷۹۹۸۲.۰	۴.۸	۱۸.۶	۸.۰	۱.۴
	۱۳۸۵	۵۲۴۲۸.۳	۶۱۴۷۰۷.۱	۴.۳	-۱۱.۵	۶	۲.۳
برنامه چهارم	۱۳۸۶	۵۳۷۵۴.۲	۶۴۹۱۴۶.۰	۳.۸	۳	۵.۶	۶.۵
	۱۳۸۷	۶۷۲۰۱.۶	۶۹۴۸۸۵.۲	۴.۳	۲۵.۰	۷.۰	*
	۱۳۸۸	۶۵۳۷۷.۰	۷۳۷۴۴۷.۲	۴.۱	-۲.۷	۶.۱	۳.۰
میانگین برنامه چهارم		۵۹۶۰۶.۳	۲۳۵۵۶۱.۷	۴.۳	۸.۲	۶.۵	۳.۰
بدون برنامه	۱۳۸۹	۶۴۷۳۰.۶	۷۷۷۸۴۷.۲	۴.۰	-۱.۰	۵.۵	۳.۴
	۱۳۹۰	۸۷۴۲۷.۰	۸۳۸۹۹۰.۸	۵.۱	۳۵.۱	۷.۹	*
برنامه پنجم	۱۳۹۱	۵۵۰۱۴.۷	۸۶۵۲۶۵.۷	۴.۰	-۳۷.۱	۳.۱	۵.۴
	۱۳۹۲	۵۸۶۴۱.۸	۸۹۳۰۱۷.۰	۴.۶	۶.۶	۳.۲	۲.۸
	۱۳۹۳	۶۰۷۲۹.۰	۹۲۰۹۸۶.۹	۴.۴	۳.۶	۳.۱	۲.۸
	۱۳۹۴	۳۷۳۵۹.۹	۹۲۳۵۵۴.۵	۳.۱	-۳۸.۵	۰.۳	۳.۲
میانگین برنامه پنجم		۵۹۸۳۴.۵	۸۸۸۳۶۳.۰	۴.۲	۱۶.۴	۲.۳	۳.۲
بدون برنامه	۱۳۹۵	۴۵۰۰۰.۰	۹۳۲۰۱۶.۴	۳.۹	۲۰.۴	۰.۹	۲.۱

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، محاسبات گزارش

* نشان دهنده مقادیر منفی شاخص کارایی سرمایه گذاری (ICOR) می باشند که با توجه به تعریف این شاخص گزارش نمی شوند. برای محاسبه میانگین شاخص کارایی سرمایه در هر برنامه، کارایی سرمایه انتهای برنامه نسبت به ابتدای برنامه محاسبه شده است.

روند تغییرات سرمایه‌گذاری در سال‌های اخیر نشان می‌دهد همه بخش‌های اقتصادی در دو سال ۱۳۹۱ و ۱۳۹۴ شرایط بدی را به لحاظ جذب سرمایه تجربه کرده‌اند و با رشدهای منفی شدیدی مواجه بوده‌اند. در این سال اقتصاد کشور تکانه‌های کم‌سابقه‌ای را با منشأ داخلی و خارجی تجربه کرد. تخلیه آثار سیاست‌های انبساطی چند سال اخیر، پیامدهای اجرای طرح هدفمندسازی یارانه‌ها، افزایش چندباره نرخ ارز و تشدید تحریم‌های تجاری

و مالی بین‌المللی علیه کشور از این جمله بود. این شرایط منجر به بروز رکود تورمی در اقتصاد کشور شد، که به ویژه پس از اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها نشانه‌های اولیه آن ظاهر شده بود.^۱ نرخ رشد تولید ناخالص داخلی کشور (به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰) از ۵/۷ درصد در سال ۱۳۸۹ به ۳/۱ درصد در سال ۱۳۹۰ و ۷/۷- درصد در سال ۱۳۹۱ کاهش یافت و در مقابل، نرخ تورم از ۱۲/۴ درصد در سال ۱۳۸۹ به ۲۱/۵ و ۳۰/۵ درصد در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ افزایش پیدا کرد. این شرایط به میزان سرمایه‌گذاری به ویژه در بخش کشاورزی تأثیر قابل توجهی گذاشت و منجر به کاهش آن شد. این شرایط در سال ۱۳۹۲ نیز با بهبود در رشد اقتصادی (۰/۳- درصد) و افزایش تورم (۳۴/۷ درصد) استمرار یافت. اما سال ۱۳۹۳ به طور مشخص اقتصاد از رکود خارج و به رشد اقتصادی ۳/۲ درصدی رسید و تورم به کمتر از نصف (۱۵/۶ درصد) تقلیل یافت. ارتقای انضباط پولی، حفظ ثبات نسبی بازار ارز، بهبود ترکیب رشد نقدینگی به نفع افزایش سهم پول درونزا، مدیریت بهینه مصارف ارزی، تسهیل جریان مبادلات تجاری از طریق به روز نمودن مجموعه مقررات ارزی، تسهیل دسترسی فعالان اقتصادی به منابع مالی خارجی، تأمین مالی سالم اقتصاد و اولویت تأمین مالی سرمایه در گردش بنگاه‌های اقتصادی در اعطای تسهیلات بانکی با هدف هدایت منابع به سمت فعالیت‌های تولیدی و مهار انتظارات تورمی را می‌توان از جمله مهم‌ترین اقدامات مبتنی بر دیدگاه‌های کارشناسی بانک مرکزی در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ به شمار آورد که ثمربخشی این مجموعه از رویکردها و اقدامات را می‌توان در خروج غیرتورمی اقتصاد از رکود در سال ۱۳۹۳ دید.^۲ در سال ۱۳۹۳ میزان سرمایه‌گذاری در یک ثبات نسبی هر چند اندک قرار گرفت به طوریکه تشکیل سرمایه در اقتصاد در این سال ۷/۸ درصد و در بخش کشاورزی ۳/۶ درصد رشد یافت. در واقع بهبود شرایط اقتصاد تأثیر مثبتی بر سرمایه‌گذاری گذاشت اما سهم‌بری بخش کشاورزی از بهبود نسبی شرایط بسیار اندک بود به طوریکه سهم بخش کشاورزی از تشکیل سرمایه در این مدت به طور متوسط ۴/۴ درصد بوده است درحالی‌که سهم بخش‌های صنعت و خدمات به ترتیب ۱۲/۷ و ۸۱/۳ درصد بوده است.

جدول ۱-۱۲- رشد سرمایه‌گذاری در بخش‌های اقتصادی - درصد

سال	کل اقتصاد	کشاورزی	صنعت و معدن	خدمات
۹۱	-۱۹.۰	-۳۷.۱	-۳۶.۷	-۱۴.۴
۹۲	-۷.۸	۶.۶	-۱۲.۸	-۷.۷
۹۳	۷.۸	۳.۶	۸.۲	۸.۷
۹۴	-۱۲.۰	-۳۸.۵	-۱۳.۷	-۱۰.۳
۹۵	-۳.۷	۲۰.۴	۳.۶	-۵.۶

مأخذ: حساب‌های ملی بانک مرکزی و محاسبات گزارش

^۱ خلاصه تحولات اقتصادی کشور، بانک مرکزی، ۱۳۹۱

^۲ گزارش‌های کارشناسی بانک مرکزی، خلاصه تحولات اقتصادی سال‌های ۹۲، ۹۳ و ۹۴.

جدول ۱-۱۳- مقایسه رشد اقتصاد و بخش کشاورزی و تورم - درصد

سال	رشد اقتصادی	رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی	تورم
۸۹	۵.۷	۶.۱	۱۲.۴
۹۰	۳.۱	۳.۷	۲۱.۵
۹۱	-۷.۷	۴.۷	۳۰.۵
۹۲	-۰.۳	۵.۵	۳۴.۷
۹۳	۳.۲	۵.۴	۱۵.۶
۹۴	-۱.۶	۴.۶	۱۱.۹
۹۵	۱۲.۵	۴.۴	۹.۰

مأخذ: حساب های ملی بانک مرکزی و محاسبات گزارش
رشد اقتصادی بر مبنای GDP به قیمت ثابت سال ۹۰ محاسبه شده است.

در سال ۱۳۹۴ اگرچه تورم به سیر نزولی خود ادامه داد و به ۱۱/۹ درصد رسید اما اقتصاد مجدداً رشد منفی ۱/۶ درصدی را تجربه کرد. میزان تشکیل سرمایه در اقتصاد و در بخش کشاورزی نیز به ترتیب ۱۲ و ۳۸/۵ درصد کاهش یافت. به عبارت دیگر سال ۱۳۹۴ همزمان با کاهش تورم، شاهد کاهش چشمگیر سطح سرمایه-گذاری و در نتیجه کاهش اندازه تولید و ورود مجدد اقتصاد به رشد منفی بود. بنابر گزارش های کارشناسی بانک مرکزی، رشد اقتصادی منفی در این سال (۱۳۹۴) در پی کاهش قابل ملاحظه قیمت نفت در سال ۱۳۹۳ در بازارهای جهانی است. در سال ۱۳۹۵ میزان تورم مجدداً کاهش و به ۹ درصد رسید و اقتصاد در پی افزایش درآمدهای نفتی از شرایط رکود خارج شد و رشد اقتصادی ۱۲/۵ درصدی به دست آمد. علی رغم بهبود قابل توجه درآمدهای نفتی و رشد اقتصادی کشور، کماکان تشکیل سرمایه در کل اقتصادی منفی و معادل ۳/۷ درصد است هرچند نسبت به سال قبل بهبود یافته است. تشکیل سرمایه در بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ شاهد رشد قابل توجه ۲۰/۴ درصدی بوده و نشان می دهد بهبود شرایط اقتصادی کشور بر تشکیل سرمایه در بخش کشاورزی تأثیر پررنگتری داشته است. میزان تشکیل سرمایه در بخش های اقتصادی صنعت و خدمات (به ترتیب ۳/۶ و ۵/۶- درصد) نیز اگرچه بهبود یافته اما در مقایسه با بخش کشاورزی قابل توجه نیست. علت این امر همانطور که قبلاً نیز اشاره شد تا حد زیادی می تواند ناشی از سهم بیشتر سرمایه گذاری دولتی در بخش کشاورزی باشد.

از برآیند وقایع پیش آمده می توان دریافت وابستگی بیشتر بخش کشاورزی به سرمایه گذاری دولتی باعث شده این بخش بیش از سایر بخش ها از شرایط اقتصادی کشور متأثر شود اما توجه به این نکته حائز اهمیت است که به دلیل رقابت پذیری پایین تر بخش کشاورزی در جذب سرمایه در مقایسه با سایر بخش ها، در شرایط رونق اقتصادی این بخش توفیق کمتری در جذب سرمایه بخش خصوصی دارد. به عبارت دیگر بخش کشاورزی در

جذب سرمایه خصوصی با چالش جدی تری در مقایسه با سایر بخش‌ها مواجه بوده و به شدت متکی به سرمایه‌گذاری دولتی است. از سوی دیگر مقایسه شرایط رکود و رونق بخش کشاورزی و اقتصاد در سال‌های مختلف نشان می‌دهد بخش کشاورزی در برابر شرایط رکود اقتصادی مقاومت بیشتری داشته و از پایداری بیشتری در رشد اقتصادی برخوردار بوده است. به طوریکه متوسط رشد اقتصادی بخش کشاورزی طی ۷ سال اخیر (از سال ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۵) ۴/۹ درصد بوده و همواره رشد مثبت اقتصادی را تجربه کرده است در حالی که در کل اقتصاد در همین مدت، سه سال ۱۳۹۱، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۴ با رکود همراه بوده است و تنها در سال ۱۳۹۵ رشد اقتصادی بیشتری نسبت به بخش کشاورزی داشته است^۱ که آن هم متأثر از رشد چشمگیر درآمدهای نفتی است. میزان رشد اقتصادی بخش‌های صنعت و خدمات در این سال به ترتیب ۲/۲ و ۳/۶ درصد بوده در حالی که رشد بخش کشاورزی ۴/۴ درصد بوده است. سهم بخش کشاورزی از کل سرمایه‌گذاری انجام شده در اقتصاد در سال ۱۳۹۵ معادل ۳/۹ درصد است که نسبت به سال گذشته ۰/۸ واحد درصد افزایش یافته است. هر چند این سهم طی سال‌های برنامه پنجم روند نزولی داشته و به طور مطلق نیز سهم اندکی است. سهم هر یک از بخش‌های اقتصادی از کل سرمایه‌گذاری نشان دهنده توان جذب سرمایه توسط بخش مورد نظر است.

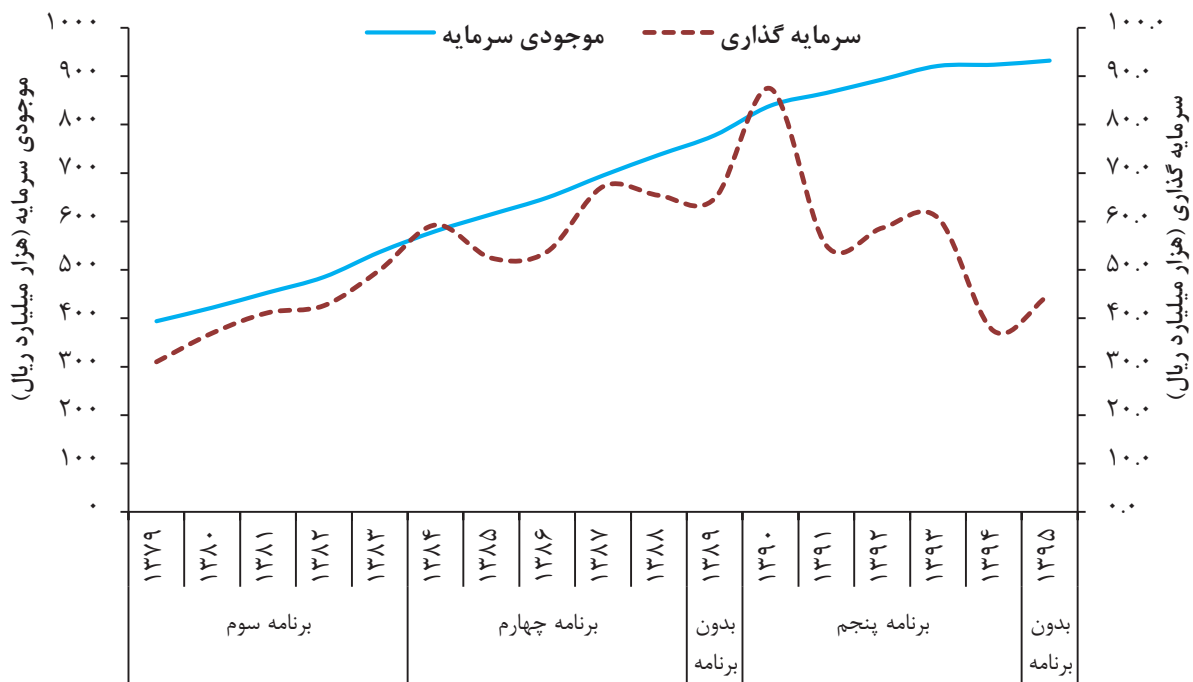
سهم کم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری باعث شده است تا بخش کشاورزی نتواند از فناوری مناسب در فرایند تولید استفاده کرده و مصرف منابع پایه (زمین، آب، ...) به طور بهینه صورت نمی‌گیرد. از طرفی تلاش‌های صورت گرفته در جهت افزایش تولید بخش کشاورزی فشار مضاعفی را بر این منابع وارد می‌کند. اگرچه رشد بخش کشاورزی تاکنون مثبت بوده است اما ادامه تولید بدون تشکیل سرمایه مناسب، در آینده لطمات جبران‌ناپذیری را بر منابع پایه کشور وارد خواهد ساخت به طوریکه رشد اقتصادی بخش کشاورزی هر چند همواره مثبت و بزرگتر از رشد اقتصادی کل کشور (به‌استثنای سال ۱۳۹۵) بوده اما از ۶/۱ درصد در سال ۱۳۸۹ به ۴/۴ درصد در سال ۱۳۹۵ تقلیل یافته است.

جدول ۱-۱۴- سهم بخش‌های اقتصادی از تشکیل سرمایه - درصد

سال	سهم کشاورزی	سهم صنعت	سهم خدمات
۹۰	۵.۱	۱۷.۲	۷۶.۲
۹۱	۴.۰	۱۳.۴	۸۰.۵
۹۲	۴.۶	۱۲.۷	۸۰.۶
۹۳	۴.۴	۱۲.۷	۸۱.۳
۹۴	۳.۱	۱۲.۵	۸۲.۹
۹۵	۳.۹	۱۳.۴	۸۱.۳

مأخذ: حساب‌های ملی بانک مرکزی و محاسبات گزارش

میزان شاخص کارایی سرمایه (ICOR)^۱ در این سال نیز ۲ واحد برآورد گردید که نشان دهنده میزان سرمایه به کار رفته برای افزایش هر واحد ارزش افزوده در بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ است. به عبارت دیگر افزایش هر واحد ارزش افزوده در سال ۱۳۹۵، مستلزم سرمایه‌گذاری به میزان ۲ واحد در سال ۱۳۹۴ بوده است که نسبت به سال گذشته این رقم کاهش یافته و به عبارت دیگر کارایی سرمایه در بخش کشاورزی بهبود یافته است. به طور کلی کاهش این شاخص به منزله بهبود کارایی سرمایه بوده و مقادیر منفی آن ناشی از کاهش ارزش افزوده در آن سال است و قابل تفسیر نیست.

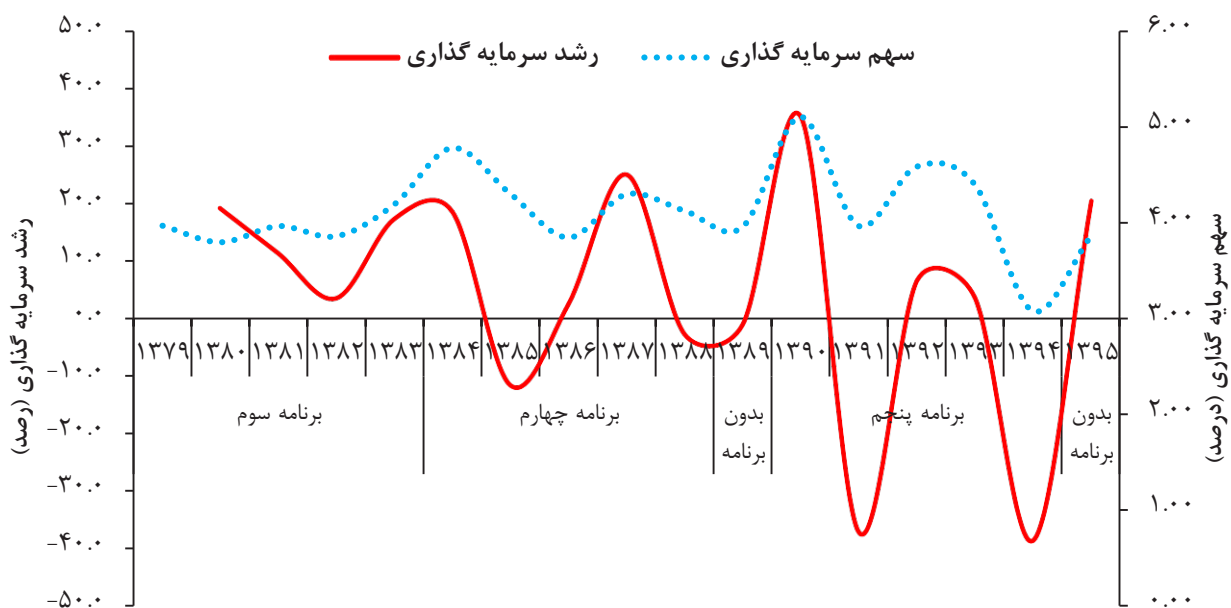
نمودار ۱-۱۳- سرمایه‌گذاری و موجودی سرمایه به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (مأخذ: حساب‌های ملی بانک مرکزی)

بررسی روند بلندمدت تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد طی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۰ از روند کلی صعودی برخوردار بوده و از ۳۱ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۷۹ به ۸۷/۴ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۰ رسیده است اما در سال ۱۳۹۱ به شدت کاهش یافته و به ۵۵ هزار میلیارد ریال رسیده است. در سال‌های اخیر روند نوسانی و کاهنده داشته به طوریکه در برنامه پنجم به طور میانگین ۵۹/۸ هزار میلیارد ریال سرمایه تشکیل شده است و در سال ۱۳۹۴ سرمایه‌گذاری به حدی تنزل یافته که به میزان تشکیل سرمایه در سال ۱۳۸۰ بازگشته است. در سال ۱۳۹۵ رشد نسبتاً خوبی نسبت به سال قبل داشته و به ۴۵ هزار میلیارد ریال رسیده اما نسبت به روند بلندمدت بسیار پایین است. رشد سالانه سرمایه‌گذاری در سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۰ به طور میانگین ۹/۹ درصد برآورد شده است درحالی‌که متوسط رشد سالانه طی ۵ سال اخیر منتهی به سال ۱۳۹۵ منفی و معادل ۱۲/۴- درصد بوده است. کاهش تشکیل سرمایه سالانه در بخش

^۱ Incremental Capital Output Ratio (ICOR)

شاخص کارایی سرمایه از نسبت سرمایه‌گذاری در دوره‌های قبل به رشد ارزش افزوده در دوره‌های بعد محاسبه می‌شود. هر چه مقدار این شاخص کمتر باشد میزان کارایی سرمایه‌گذاری بیشتر است (سلطانی، ۸۳).

کشاورزی روند انباشت سرمایه در بخش را با کندی مواجه کرده است. این امر در بلندمدت هزینه تشکیل سرمایه را نیز افزایش می‌دهد و بخش کشاورزی را محتاج سرمایه‌گذاری‌های کلان می‌کند تا بتواند توسعه یابد. همچنین با اثرگذاری بر تولید، کارایی سرمایه را کاهش می‌دهد. موجودی سرمایه با متوسط رشد سالیانه $4/3$ درصد از 394 هزار میلیارد ریال در سال 1379 به 932 هزار میلیارد ریال در سال 1395 افزایش یافته است. مقایسه دو بازه 1379 تا 1390 و سال‌های 1391 تا 1395 به لحاظ رشد موجودی سرمایه، کند شدن انباشت سرمایه در بخش کشاورزی را به وضوح نشان می‌دهد به طوری که در این دو بازه زمانی، موجودی سرمایه به ترتیب 7 و $1/5$ درصد به طور متوسط سالانه، رشد داشته است. سهم سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی از کل سرمایه‌گذاری صورت گرفته نیز در اقتصاد طی سال‌های 1379 تا 1395 بین $3/1$ تا $5/1$ درصد در نوسان بوده و همواره سهم کوچکی را به خود اختصاص داده است. کمترین سهم بخش کشاورزی مربوط به سال 1394 و بیشترین سهم مربوط به سال 1390 بوده است.

نمودار ۱-۱۴ - سهم و رشد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی (درصد) (مأخذ: حساب‌های ملی بانک مرکزی)

بررسی سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه نیز نشان می‌دهد در برنامه سوم توسعه میزان سرمایه‌گذاری از 31 هزار میلیارد ریال در سال 1379 با متوسط رشد سالیانه $12/9$ درصد به 50 هزار میلیارد ریال در سال 1383 رسید و به طور متوسط 40 هزار میلیارد ریال سرمایه‌گذاری در این برنامه صورت گرفته است. متوسط سهم بخش کشاورزی از کل سرمایه‌گذاری اقتصاد در این برنامه معادل $3/96$ درصد و شاخص کارایی سرمایه در این دوره $1/1$ - واحد برآورد شد که حاکی از منفی بودن تغییرات ارزش افزوده انتهای دوره نسبت به ابتدای دوره است.

در برنامه چهارم توسعه، میزان سرمایه‌گذاری از 59 هزار میلیارد ریال در سال 1384 با متوسط رشد سالیانه $6/4$ درصد و با روندی نوسانی به 65 هزار میلیارد ریال در سال 1388 رسید که در این برنامه به طور

متوسط ۵۹/۶ هزار میلیارد ریال سرمایه‌گذاری در سال صورت گرفته است. در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۸ میزان سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی کاهش یافته است. متوسط سهم بخش کشاورزی از کل سرمایه‌گذاری اقتصاد در برنامه چهارم معادل ۴/۳ درصد و شاخص کارایی سرمایه ۳ واحد بوده است.

در سال ۱۳۸۹ که سال فاقد برنامه است میزان سرمایه‌گذاری نسبت به سال گذشته ۱ درصد تنزل یافته و به ۶۴/۷ هزار میلیارد ریال رسید. همچنین سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل اقتصاد و شاخص کارایی سرمایه به ترتیب ۴ درصد و ۳/۴ واحد بوده است.

در برنامه پنجم توسعه، سرمایه‌گذاری با متوسط رشد سالانه ۶/۱- درصد از ۸۷ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۰ به ۳۷ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۴ تنزل یافته است. متوسط سرمایه‌گذاری در این برنامه ۵۹/۸ هزار میلیارد ریال بوده است. میزان اختصاص سرمایه به بخش کشاورزی در قیاس با کل سرمایه‌گذاری صورت گرفته در اقتصاد در این برنامه به طور میانگین ۴/۲ درصد بوده است. همچنین شاخص کارایی سرمایه در این دوره ۳/۲ واحد برآورد گردید.

در سال ۱۳۹۵ همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد، سرمایه‌گذاری به میزان ۲۰/۴ درصد رشد یافت و به ۴۵ هزار میلیارد ریال رسید و سهم ۳/۹ درصدی از کل سرمایه‌گذاری در اقتصاد را به خود اختصاص داد. شاخص کارایی سرمایه در این سال ۲ واحد محاسبه شد.

در مجموع به لحاظ تشکیل سرمایه، برنامه چهارم و برنامه پنجم تقریباً مشابه و بالاتر از برنامه سوم است اما روند تغییرات در این دو برنامه نشان می‌دهد عملکرد برنامه چهارم بهتر بوده است به طوری‌که در این سال روند رو به افزایش بوده و شدت نوسانات کمتر است اما در برنامه پنجم با افت شدید سرمایه مواجه گردیده و کمترین متوسط رشد سالانه را تجربه کرده است. در برنامه سوم توسعه اگرچه سرمایه کمتری تشکیل شده اما متوسط رشد خوبی داشته و روند تغییرات بهتر از دو برنامه دیگر است. به لحاظ شاخص ICOR نیز بالاترین کارایی سرمایه مربوط به برنامه پنجم و ضعیف‌ترین کارایی مربوط به برنامه سوم به دلیل کاهش ارزش افزوده در این برنامه است. در برنامه پنجم رشد سرمایه‌گذاری در شرایط ناپایدارتری قرار داشته و در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۴ با افت شدید سرمایه‌گذاری مواجه بوده است به طوری‌که متوسط رشد سالانه سرمایه‌گذاری در این برنامه منفی شده است. نوسانات و ناپایداری سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی همان‌طور که قبلاً نیز گفته شد به دلیل وابستگی شدید این بخش به سرمایه‌گذاری دولتی است که در سال‌های اخیر به دلیل نوسانات جهانی قیمت نفت تحت تأثیر جدی قرار گرفته است. از همین رو ضرورت ایجاد می‌کند ورود و جذب سرمایه‌گذار بخش خصوصی به بخش کشاورزی مورد توجه جدی قرار گیرد و سازوکارهای لازم در این خصوص اندیشیده شود.

۱-۳-۱- عملکرد و اهداف تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی

بخشی از تامین سرمایه بخش کشاورزی از طریق پرداخت تسهیلات بانک‌ها تامین می‌گردد. طبق اطلاعات

بانک مرکزی، بخش کشاورزی در مقایسه با دیگر بخش‌های اقتصادی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ حدود ۸ درصد از کل تسهیلات پرداختی را به خود اختصاص داده است. بخش خدمات، صنعت و معدن، بازرگانی و مسکن و ساختمان به ترتیب سهم ۳۷، ۳۰، ۱۳ و ۱۲ درصدی از کل تسهیلات پرداختی را بدست آورده‌اند. در حقیقت، بخش کشاورزی، کمترین سهم را از دریافت تسهیلات بانکی داشته است درحالیکه این بخش به دلیل بالا بودن ریسک فعالیت در این بخش و ارتباط تنگاتنگ آن با تأمین امنیت غذایی و کانون تأمین مواد خام مورد نیاز بخش صنعت غذایی کشور، به مبالغ بیشتری تسهیلات پرداختی با شرایط مناسب (سود پایین، تعداد اقساط بیشتر، دوره تنفس طولانی‌تر، ...) نیاز دارد.

بخشی از کمتر بودن آمار تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی در مقایسه با سایر بخش‌ها مربوط به نحوه طبقه‌بندی فعالیت‌های اقتصادی است. اطلاعاتی که بانک مرکزی در ارتباط با تسهیلات پرداختی بانک‌ها به بخش‌های مختلف اقتصادی منتشر می‌شود بر اساس کد آیسیک^۱ طبقه‌بندی شده است. طبق این طبقه‌بندی برخی از تسهیلات اختصاص یافته به بخش کشاورزی نظیر تسهیلات پرداختی برای ساخت ماشین‌آلات کشاورزی در زیرگروه صنعت قرار می‌گیرد و لذا اگرچه این تسهیلات به بخش کشاورزی اختصاص یافته اما در آمار و اطلاعات این بخش در نظر گرفته نشده است. بودجه اختصاص یافته برای خرید تضمینی محصولات کشاورزی نیز اگرچه ارتباط به تسهیلات پرداختی بانک‌ها ندارد و صرفاً از سیاست‌های حمایتی دولت به شمار می‌رود، در زیرگروه خدمات لحاظ می‌شود.^۲

در سال ۱۳۹۵ کل تسهیلات پرداختی بانک‌ها ۳۱/۴ درصد رشد داشته است و این رشد شامل اکثر بخش‌های اقتصادی بوده است به طوریکه رشد تسهیلات پرداختی به بخش‌های کشاورزی ۳۲، صنعت و معدن ۳۲، مسکن و ساختمان ۱۶/۲، بازرگانی ۱۷، خدمات ۳۶/۳ و متفرقه ۱۱۴ درصد بوده است. تنها در بخش مسکن و ساختمان، رشد تسهیلات پرداختی متناسب با رشد کل تسهیلات نبوده است. در سال ۱۳۹۶ به طور کلی تسهیلات رشد بسیار کمتری نسبت به رشد سال ۱۳۹۵ داشته است به نحویکه رشد تسهیلات کل بخش‌ها ۱۲ درصد بوده و این رشد بیشتر به بخش‌های بازرگانی، خدمات و متفرقه اختصاص یافته است. رشد تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی از رشد تسهیلات پرداختی به کل بخش‌ها کمتر و معادل ۵/۶ درصد بوده است. در سال ۱۳۹۷ مجدداً تسهیلات پرداختی رشد بهتری داشته و در مجموع ۲۶ درصد رشد یافته و بخش مسکن و ساختمان سهم تعیین کننده‌ای در این رشد داشته است به طوریکه بالغ بر ۱۰۰ درصد رشد داشته است. بخش بازرگانی با رشد ۳۲ درصدی در رتبه بعدی قرار دارد و رشد تسهیلات سایر بخش‌ها از جمله بخش کشاورزی نسبت به رشد تسهیلات مجموع کل بخش‌ها کمتر بوده است. رشد تسهیلات بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۷ معادل ۱۸/۷ درصد بوده است.

^۱ سامانه خدمات و اطلاعات صنعت، معدن و تجارت، product.behinyab.ir. (کد آیسیک محصولات کشاورزی شامل کدهای ۰۱، ۰۲ و ۰۵ است درحالیکه کد آیسیک ساخت ماشین‌آلات کشاورزی ۲۹۲۱ است.)

^۲ بانک مرکزی

جدول ۱-۱۵، تسهیلات پرداختی بانک‌ها و مؤسسات مالی به تفکیک بخش‌های اقتصادی را نشان می‌دهد.

جدول ۱-۱۵- تسهیلات پرداختی بانک‌ها و مؤسسات مالی به تفکیک بخش‌های اقتصادی- هزار میلیارد ریال / درصد

سال	بخش اقتصادی		کشاورزی		صنعت و معدن		مسکن و ساختمان		بازرگانی		خدمات		متفرقه		کل بخش‌ها	
	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم
۱۳۹۰	۱۷۲.۳	۹٪	۶۳۳.۹	۳۲٪	۳۴۱.۴	۱۷٪	۲۴۰.۷	۱۲٪	۶۱۸.۲	۳۱٪	۲.۴	۰.۱٪	۲,۰۰۹.۰	۱۰۰٪	۲,۰۰۹.۰	۱۰۰٪
۱۳۹۱	۱۷۶.۹	۹٪	۶۱۹.۳	۳۲٪	۲۶۴.۱	۱۴٪	۲۲۸.۳	۱۲٪	۶۶۵.۳	۳۴٪	۱.۹	۰.۱٪	۱,۹۵۵.۹	۱۰۰٪	۱,۹۵۵.۹	۱۰۰٪
۱۳۹۲	۲۲۲.۳	۹٪	۷۰۶.۰	۳۰٪	۲۸۷.۱	۱۲٪	۳۰۵.۴	۱۳٪	۸۳۸.۲	۳۵٪	۳.۲	۰.۱٪	۲,۳۶۲.۲	۱۰۰٪	۲,۳۶۲.۲	۱۰۰٪
۱۳۹۳	۲۵۵.۸	۷٪	۱,۰۶۴.۹	۳۱٪	۴۰۴.۵	۱۲٪	۴۳۳.۱	۱۳٪	۱,۲۴۸.۰	۳۷٪	۷.۸	۰.۲٪	۳,۴۱۴.۲	۱۰۰٪	۳,۴۱۴.۲	۱۰۰٪
۱۳۹۴	۳۵۲.۲	۸٪	۱,۲۱۹.۵	۲۹٪	۴۳۱.۱	۱۰٪	۵۷۰.۴	۱۴٪	۱,۵۹۸.۳	۳۸٪	۱.۶	۰.۰٪	۴,۱۷۳.۲	۱۰۰٪	۴,۱۷۳.۲	۱۰۰٪
۱۳۹۵	۴۶۶.۸	۹٪	۱,۶۰۹.۲	۲۹٪	۵۰۱.۲	۹٪	۷۲۴.۳	۱۳٪	۲,۱۷۸.۸	۴۰٪	۳.۴	۰.۱٪	۵,۴۸۳.۷	۱۰۰٪	۵,۴۸۳.۷	۱۰۰٪
۱۳۹۶	۴۹۲.۹	۸٪	۱,۷۴۲.۲	۲۸٪	۵۱۷.۴	۸٪	۸۵۱.۷	۱۴٪	۲,۵۲۸.۳	۴۱٪	۶.۶	۰.۱٪	۶,۱۳۹.۱	۱۰۰٪	۶,۱۳۹.۱	۱۰۰٪
۱۳۹۷	۵۸۴.۹	۸٪	۲,۰۸۹.۳	۲۷٪	۱,۰۳۷.۳	۱۳٪	۱,۱۲۵.۹	۱۵٪	۲,۸۹۲.۴	۳۷٪	۷.۴	۰.۱٪	۷,۷۳۷.۳	۱۰۰٪	۷,۷۳۷.۳	۱۰۰٪
میانگین	۳۴۰.۵	۸٪	۱,۲۱۰.۶	۳۰٪	۴۷۳.۰	۱۲٪	۵۶۰.۰	۱۳٪	۱,۵۷۰.۹	۳۷٪	۴.۳	۰٪	۴,۱۵۹.۳	۱۰۰٪	۴,۱۵۹.۳	۱۰۰٪

آمار از سامانه تسهیلات و تعهدات بر اساس اطلاعات ارسالی بانک‌ها استخراج شده و بر گرفته از طبقه بندی ISIC می‌باشد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد تورم در بخش تولید کشاورزی^۱ در سال ۱۳۹۷ به میزان ۴۸/۸ درصد بوده است.^۲ در همین سال رشد تسهیلات بخش کشاورزی ۱۸/۷ درصد بوده است. انتظار می‌رود رشد تسهیلات پرداختی به بخش با تورم آن سال تناسب داشته باشد. به عنوان مثال میزان رشد کل تسهیلات پرداختی بانک‌ها (۲۶ درصد) با تورم اقتصاد (۲۶/۶ درصد) در سال ۱۳۹۷ تقریباً برابر است. مقایسه تورم تولید کشاورزی با تسهیلات پرداختی بانک‌ها به بخش کشاورزی در دهه ۹۰ نیز نشان می‌دهد در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ رشد تسهیلات پرداختی بسیار بالاتر بوده اما در بقیه سال‌ها تورم تولید کشاورزی بالاتر بوده است که منتج به بی‌اثر شدن تسهیلات پرداختی به بخش می‌شود. این مسئله در مورد کل اقتصاد نیز به همین صورت است. جدول ۱-۱۶ رشد تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی و کل اقتصاد را با تورم بخش و تورم اقتصاد مقایسه کرده است.

^۱ رشد شاخص قیمت تولیدکننده بخش کشاورزی

^۲ منبع: مرکز آمار ایران (آمار مربوط به تورم و رشد شاخص قیمت‌ها در این گزارش از آمار رسمی بانک مرکزی استفاده می‌شود اما به دلیل عدم انتشار این آمار در سال ۱۳۹۷، به آمار رسمی مرکز آمار ایران استناد شد که در سال‌های گذشته نزدیک به آمار بانک مرکزی بوده است.

جدول ۱-۱۶- مقایسه رشد تسهیلات پرداختی بانک‌ها به بخش کشاورزی و کل اقتصاد با تورم

سال	بخش کشاورزی		کل اقتصاد	
	رشد تسهیلات پرداختی تورم	رشد تسهیلات پرداختی تورم	رشد تسهیلات پرداختی تورم	رشد تسهیلات پرداختی تورم
۱۳۹۱	۲.۷	۳۹.۳	-۲.۶	۳۰.۵
۱۳۹۲	۲۵.۷	۴۳.۵	۲۰.۸	۳۴.۷
۱۳۹۳	۱۵.۱	۱۳.۷	۴۴.۵	۱۵.۶
۱۳۹۴	۳۷.۷	۵.۷	۲۲.۲	۱۱.۹
۱۳۹۵	۳۲.۵	۲.۴	۳۱.۴	۹.۰
۱۳۹۶	۵.۶	۱۱.۳	۱۲.۰	۹.۶
۱۳۹۷	۱۸.۷	۴۸.۸	۲۶.۰	۲۶.۹

مأخذ: بانک مرکزی (تورم در سال ۱۳۹۷ از مرکز آمار ایران تهیه شده است).

بررسی تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی به لحاظ اهداف پرداختی طی سال‌های اخیر (۹۷-۱۳۹۵) نشان می‌دهد بخش عمده این تسهیلات صرف امور سرمایه در گردش شده است به طوری که میانگین سه سال اخیر ۶۶ درصد بوده است. این سهم تا حدی نشان دهنده وابستگی بالای کشاورز به رفع احتیاجات سرمایه در گردش فعالیت خود از طریق تسهیلات است و ضرورت توجه به تخصیص تسهیلات بیشتر را تبیین می‌نماید ضمن اینکه توجه به افزایش کارایی تسهیلات پرداختی به بخش نیز می‌تواند مؤثر باشد و با توجه به کمبود تسهیلات راهکار جایگزین مناسبی می‌باشد. به ویژه آنکه یک بهره‌بردار کشاورزی در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی، در مقیاس کوچک فعالیت می‌کند، عمدتاً بخش خصوصی بوده، و توانمندی پایینی در پس‌انداز نمودن^۱ دارد، لذا شرایط ناپایدار اقتصادی و تغییرات قیمتی آن‌ها را بیشتر تحت تأثیر قرار می‌دهد. در نتیجه لزوم دسترسی به موقع به تسهیلات ارزان و کافی در بخش کشاورزی از ضرورت بیشتری نسبت به سایر بخش‌ها برخوردار است. در حالیکه آمارها نشان می‌دهد سهم این بخش به مراتب کمتر از سایر بخش‌های اقتصادی بوده است. البته توجه به این نکته نیز ضروری است که این بخش نیز باید مثل همه فعالیت‌های اقتصادی از توجیه اقتصادی کافی برخوردار باشد در غیراین صورت با تزریق منابع مالی بیشتر صرفاً به هدررفت بیشتر منابع می‌انجامد. اما تأکید بر اجرای یک سیاست خاص یا به کارگیری و ترویج یک تکنولوژی جدید در جهت بهبود کارایی نهاده‌ها و عملکرد تولید محصولات کشاورزی و یا در جهت حفظ منابع پایه آب و خاک قطعاً مستلزم توجه بیشتر نهادهای مرتبط از جمله نهادهای ارائه دهنده تسهیلات در بازه زمانی مشخص و به صورت هدفمند است.

سایر موارد مصرف تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی برای میانگین سه ساله (۹۷-۱۳۹۵) به ترتیب شامل ایجاد ۱۸/۱ درصد، تعمیر ۰/۳ درصد، توسعه ۷ درصد، خرید کالای شخصی ۳/۲ درصد، خرید مسکن ۰/۴ درصد و سایر ۴/۹ درصد می‌باشد.

^۱ برای کسب اطلاعات بیشتر به فصل دوم، زیربخش زراعت، زیربخش هزینه‌های تولید و قیمت فروش رجوع شود.

جدول ۱-۱۷- تسهیلات پرداختی کل بانک‌ها به بخش کشاورزی و هدف از دریافت آن -میلیارد ریال/درصد

سال	بخش کشاورزی		کل اقتصاد	
	رشد تسهیلات پرداختی تورم	رشد تسهیلات پرداختی تورم	رشد تسهیلات پرداختی تورم	رشد تسهیلات پرداختی تورم
۱۳۹۱	۲.۷	۳۹.۳	-۲.۶	۳۰.۵
۱۳۹۲	۲۵.۷	۴۳.۵	۲۰.۸	۳۴.۷
۱۳۹۳	۱۵.۱	۱۳.۷	۴۴.۵	۱۵.۶
۱۳۹۴	۳۷.۷	۵.۷	۲۲.۲	۱۱.۹
۱۳۹۵	۳۲.۵	۲.۴	۳۱.۴	۹.۰
۱۳۹۶	۵.۶	۱۱.۳	۱۲.۰	۹.۶
۱۳۹۷	۱۸.۷	۴۸.۸	۲۶.۰	۲۶.۹

مأخذ: بانک مرکزی (تورم در سال ۱۳۹۷ از مرکز آمار ایران تهیه شده است).

۴-۱- بهره‌وری عوامل تولید بخش کشاورزی

چهارمین متغیر اقتصادی که مورد بررسی قرار می‌گیرد بهره‌وری عوامل تولید است. در ایران سازمان ملی بهره‌وری ایران، شاخص بهره‌وری را بر اساس روش شاخص عددی محاسبه و به صورت سالانه گزارش می‌کند. بنابراین در گزارش حاضر نیز از شاخص‌های برآوردی سازمان ملی بهره‌وری ایران برای کل اقتصاد و بخش کشاورزی به تفکیک عوامل تولید شامل سرمایه، نیروی کار و کل عوامل تولید استفاده شده است. طبق گزارش سازمان ملی بهره‌وری ایران، مبنای محاسبات این شاخص، آمار سالانه ارزش‌افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ به عنوان ستانده و موجودی سرمایه به قیمت ثابت ۱۳۹۰ و تعداد شاغلان بخش کشاورزی به عنوان عوامل تولید است. ارزش‌افزوده و موجودی سرمایه از بانک مرکزی و تعداد شاغلان بخش از مرکز آمار ایران گردآوری شده است. همچنین به منظور محاسبه بهره‌وری کل عوامل تولید، ارقام مربوط به سهم درآمدی کار و سرمایه از حساب ایجاد درآمد بانک مرکزی استخراج شده است. جدول ۱-۱۸، شاخص بهره‌وری عوامل تولید بخش کشاورزی و رشد آن را طی سال‌های ۹۶-۱۳۷۹ و در مقایسه با کل اقتصاد نشان می‌دهد.

بر این اساس بهره‌وری کل عوامل تولید بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۴ با ۱/۸ درصد رشد از ۱۱۴ واحد به ۱۱۶ واحد رسیده است. همچنین بهره‌وری نیروی کار با رشد ۰/۷ درصدی و بهره‌وری سرمایه با رشد ۲/۳ درصدی به ترتیب به بهره‌وری ۱۱۹ و ۱۱۴ واحد رسیده‌اند. این در حالی است که در کل اقتصاد، رشد بهره‌وری در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۴ بر خلاف روندهای گذشته بسیار قابل توجه بوده و برای کل عوامل تولید ۱۰/۸ درصد، سرمایه ۱۱/۸ درصد و نیروی کار ۹/۸ درصد بوده است و شاخص بهره‌وری به ترتیب به ۹۷، ۹۷ و ۹۶ واحد رسیده است. بنابراین رشد بهره‌وری در بخش کشاورزی در مقایسه با کل اقتصاد با آهنگ ملایم‌تری مواجه بوده است. اما علی‌رغم رشد زیاد شاخص بهره‌وری اقتصاد در مقایسه با سال‌های قبل و

نسبت به بخش کشاورزی، به لحاظ مقدار عددی شاخص، بخش کشاورزی بهره‌وری داشته درحالیکه اقتصاد بهره‌ور نبوده است. یعنی به ازای یک واحد از برابری نهاده‌های مصرفی در بخش کشاورزی در نهایت ۱/۱۶ واحد ارزش افزوده خلق شده درحالیکه در کل اقتصاد به ازای یک واحد از برابری نهاده‌های مصرفی تنها ۰/۹۷ واحد ارزش افزوده تولید شده است.

رشد بهره‌وری بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۶ برای نیروی کار، سرمایه و کل عوامل تولید به ترتیب ۱/۹، ۲/۸ و ۲/۴ درصد بوده و به ترتیب به شاخص ۱۲۱، ۱۱۷ و ۱۱۹ واحد رسیده است و روند صعودی مشابه قبل ادامه دارد. یعنی به ازای هر واحد از برابری نهاده‌های مصرفی در بخش کشاورزی ۱/۱۹ واحد ارزش افزوده تولید می‌شود و این روند همواره رو به افزایش بوده است. در اقتصاد نیز بهره‌وری بهبود یافته اما در حوزه نیروی کار شیب بهبود بسیار ملایم و معادل ۰/۴ درصد است و به لحاظ عددی به ۹۷ واحد رسیده که کماکان از سال پایه کمتر است یعنی فاقد بهره‌وری است. اما سرمایه با رشد ۳ درصدی بالاخره به میزان بهره‌وری در سال پایه رسید. در حالیکه کل اقتصاد با وجود رشد ۱/۸ درصدی شاخص بهره‌وری، کماکان فاقد بهره‌وری است یعنی به کارگیری هر واحد از برابری نهاده‌ها تنها منجر به ایجاد ۰/۹۷ واحد ارزش افزوده شده است.

در سال ۱۳۹۷، بهره‌وری هم در بخش کشاورزی و هم در کل اقتصاد با کاهش مواجه بوده است به طوریکه در بخش کشاورزی، بهره‌وری نیروی کار ۳/۶ درصد، سرمایه ۱/۲ درصد و کل عوامل تولید ۱/۷ درصد کاهش یافته است. بخش کشاورزی که همواره با افزایش بهره‌وری مواجه بوده در این سال با کاهش مواجه شده اما کماکان دارای بهره‌وری است و نسبت به کل اقتصاد از بهره‌وری بالاتری برخوردار است. طبق آمار رسمی سازمان ملی بهره‌وری ایران، عوامل تولید در اقتصاد در اکثر سال‌ها فاقد بهره‌وری بوده و در سال ۱۳۹۷ این مسئله شدت بیشتری گرفته است به طوریکه میزان بهره‌وری نیروی کار ۸- درصد، سرمایه ۶- درصد و کل عوامل تولید ۷/۵- درصد کاهش یافته است. طبق این شاخص در سال ۱۳۹۷ به ازای به کارگیری هر واحد نیروی کار در بخش کشاورزی ۱/۱۷ واحد ارزش افزوده ایجاد شده در حالیکه در اقتصاد تنها ۰/۸۹ واحد ارزش افزوده ایجاد شده است. به کارگیری هر واحد نهاده سرمایه در بخش کشاورزی منجر به خلق ۱/۱۶ واحد و در اقتصاد ۰/۹۴ واحد ارزش افزوده شده است. به ازای هر واحد از برابری نهاده‌های مصرفی نیز در بخش کشاورزی ۱/۱۷ واحد و در اقتصاد ۰/۹۱ واحد ارزش افزوده خلق شده است. کاهش شاخص بهره‌وری نیروی کار در این سال به دلیل کاهش ارزش افزوده بخش کشاورزی و کاهش تولید ناخالص داخلی اقتصاد بوده است. کاهش شاخص بهره‌وری سرمایه نیز در کل اقتصاد تحت تأثیر کاهش GDP و رشد بسیار اندک موجودی سرمایه (۰/۲ درصد) در اقتصاد و رشد منفی آن (۰/۱- درصد) در بخش کشاورزی بوده است.^۱

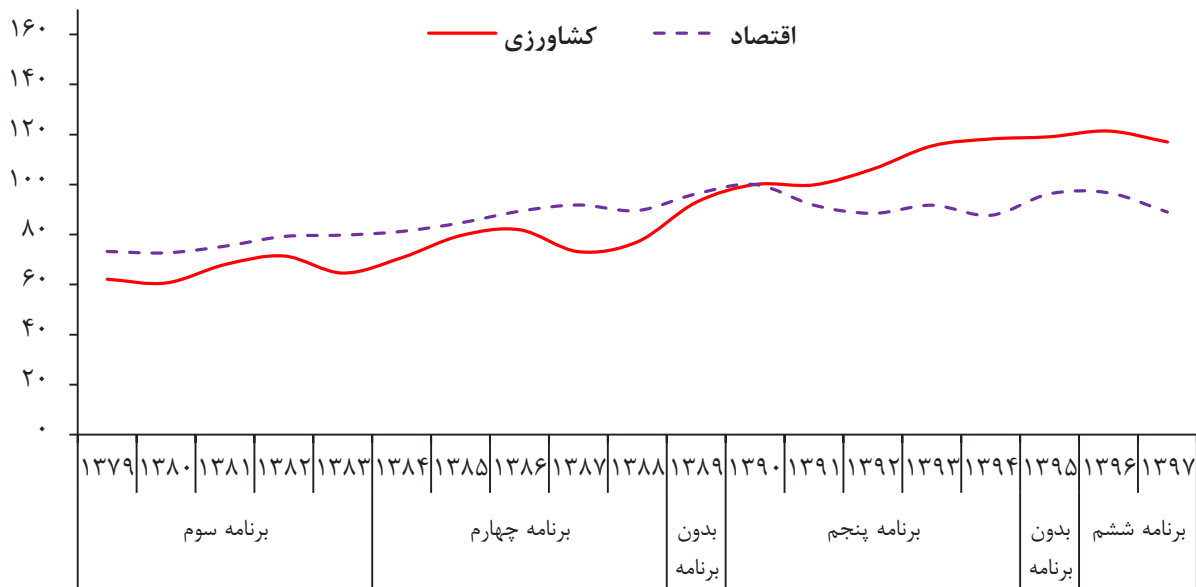
جدول ۱-۱-۱۸- شاخص بهره‌وری عوامل تولید بخش کشاورزی و کل اقتصاد طی دوره ۹۷-۱۳۷۹ بر اساس قیمت ثابت سال ۱۳۹۰

شاخص های بهره‌وری کل اقتصاد						شاخص های بهره‌وری بخش کشاورزی						برنامه های توسعه
کل عوامل		سرمایه		نیروی کار		کل عوامل		سرمایه		نیروی کار		
مقدار	رشد	مقدار	رشد	مقدار	رشد	مقدار	رشد	مقدار	رشد	مقدار	رشد	
-	۸۵	-	۹۶	-	۷۳	-	۹۶	-	۱۵۹	-	۶۲	۱۳۷۹
-۱.۵۷	۸۳	-۲.۳۲	۹۴	-۰.۷۶	۷۳	-۴.۲۵	۹۲	-۸.۹۷	۱۴۴	-۲.۴۳	۶۱	۱۳۸۰
۳.۵۷	۸۶	۳.۲۲	۹۷	۳.۶۶	۷۵	۱۰.۱۵	۱۰۱	۶.۴۵	۱۵۴	۱۲.۱۷	۶۸	۱۳۸۱ برنامه سوم
۴.۲۰	۹۰	۳.۴۳	۱۰۱	۵.۱۵	۷۹	۳.۲۷	۱۰۴	-۰.۴۷	۱۵۳	۵.۰۴	۷۱	۱۳۸۲
۳.۲۳	۹۳	۵.۴۶	۱۰۶	۰.۶۷	۸۰	-۱۵.۲۹	۸۸	-۱۳.۱۷	۱۳۳	-۹.۵۸	۶۵	۱۳۸۳
۲.۴	۸۷.۴	۲.۴	۹۸.۸	۲.۲	۷۶.۱	-۱.۵	۹۶.۲	-۴.۰	۱۴۸.۶	۱.۳	۶۵.۳	میانگین برنامه
۱.۷۲	۹۴	۰.۹	۱۰۷	۱.۸۴	۸۱	۵.۹۷	۹۴	۳.۰۴	۱۳۷	۹.۵۲	۷۱	۱۳۸۴
۳.۰۳	۹۷	۱.۵۳	۱۰۹	۴.۲۱	۸۵	۹.۹۷	۱۰۳	۰.۴۹	۱۳۸	۱۲.۵۲	۸۰	۱۳۸۵
۴.۶۱	۱۰۲	۲.۱۳	۱۱۱	۵.۴۸	۸۹	-۱.۴۳	۱۰۲	-۲.۸۷	۱۳۴	۲.۹۵	۸۲	۱۳۸۶ برنامه چهارم
-۱.۹۶	۱۰۰	-۴.۹۴	۱۰۵	۲.۸۲	۹۲	-۱۵.۹۰	۸۵	-۲۴.۶۷	۱۰۱	-۱۰.۷۳	۷۳	۱۳۸۷
-۴.۱۳	۹۶	-۴.۶۳	۱۰۱	-۲.۴۲	۹۰	۳.۱۴	۸۸	۰.۰۸	۱۰۱	۵.۳۴	۷۷	۱۳۸۸
۰.۷	۹۷.۸	-۱.۰	۱۰۶.۴	۲.۴	۸۷.۳	۰.۳	۹۴.۳	-۴.۸	۱۲۱.۹	۳.۹	۷۶.۵	میانگین برنامه
۴.۷۲	۹۹.۳	۰.۹۵	۱۰۱.۵	۷.۴۳	۹۶.۳	۱۲.۷۶	۹۹	۳.۶۳	۱۰۴	۲۰.۶۰	۹۳	۱۳۸۹ بدون برنامه
۰.۷۰	۱۰۰	-۱.۴۴	۱۰۰	۳.۸۸	۱۰۰	۰.۷۱	۱۰۰	-۴.۲۲	۱۰۰	۷.۶۴	۱۰۰	۱۳۹۰
-۹.۳۸	۹۱	-۱۰.۰۸	۹۰	-۸.۲۶	۹۲	۰.۸۸	۱۰۱	۱.۶۱	۱۰۲	-۰.۱۵	۱۰۰	۱۳۹۱
-۲.۶۴	۸۸	-۲.۰۴	۸۸	-۳.۵۶	۸۸	۳.۰۴	۱۰۴	۰.۸۶	۱۰۲	۶.۳۶	۱۰۶	۱۳۹۲ برنامه پنجم
۲.۲۴	۹۰	۱.۲۶	۸۹	۳.۶۹	۹۲	۴.۸۲	۱۰۹	۲.۶۷	۱۰۵	۸.۶۹	۱۱۵	۱۳۹۳
-۳.۲۹	۸۷	-۲.۶۴	۸۷	-۴.۴۰	۸۸	۴.۷۹	۱۱۴	۶.۱۳	۱۱۲	۲.۴۲	۱۱۸	۱۳۹۴
-۲.۵	۹۱.۳	-۳.۰	۹۰.۸	-۱.۷	۹۱.۹	۲.۹	۱۰۵.۶	۱.۴	۱۰۴.۲	۵.۰	۱۰۷.۹	میانگین برنامه
۱۰.۷۹	۹۷	۱۱.۷۵	۹۷	۹.۸۰	۹۶	۱.۷۶	۱۱۶	۲.۲۷	۱۱۴	۰.۷۴	۱۱۹	۱۳۹۵ بدون برنامه
۱.۸۱	۹۸	۳.۰۵	۱۰۰	۰.۴۲	۹۷	۲.۴۱	۱۱۹	۲.۸۰	۱۱۷	۱.۹۳	۱۲۱	۱۳۹۶ برنامه ششم
-۷.۵۲	۹۱	-۶.۰۰	۹۴	-۷.۹۶	۸۹	-۱.۶۸	۱۱۷	-۱.۱۹	۱۱۶	-۳.۶۲	۱۱۷	۱۳۹۷
-۲.۹	۹۴.۷	-۱.۵	۹۷.۰	-۳.۸	۹۲.۹	۰.۴	۱۱۸.۰	۰.۸	۱۱۶.۷	-۰.۸	۱۱۹.۲	میانگین برنامه

مأخذ: سازمان ملی بهره‌وری، بانک مرکزی

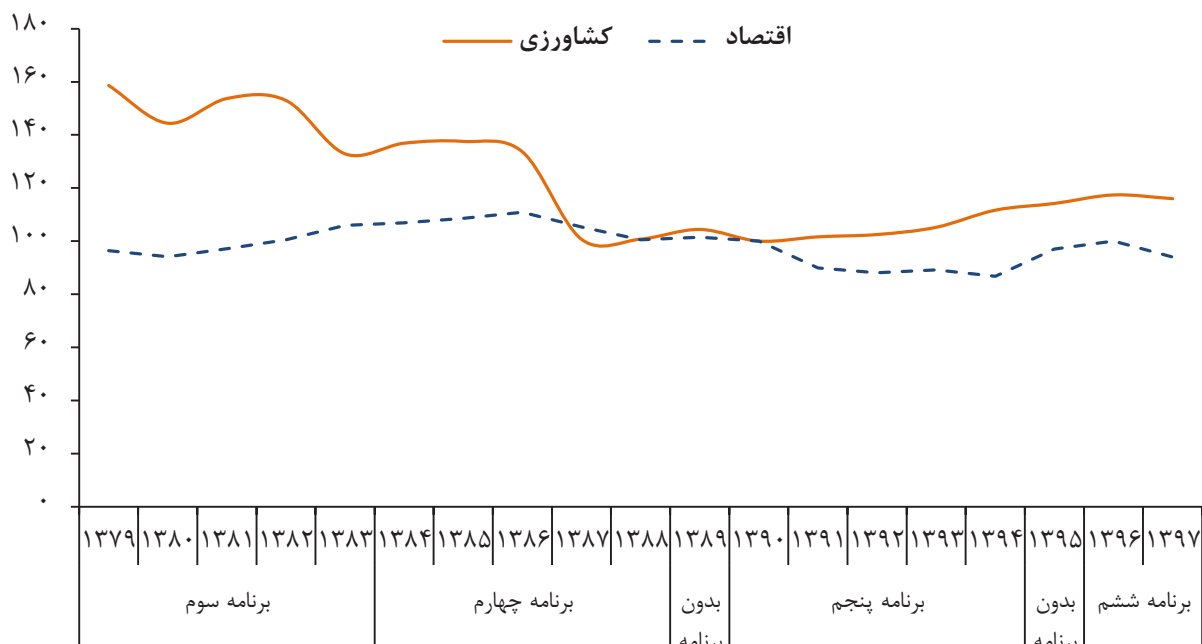
بررسی بلندمدت شاخص‌های بهره‌وری در بخش کشاورزی نشان می‌دهد که شاخص بهره‌وری نیروی کار طی سال‌های مورد بررسی (به‌استثنای کاهش در سال ۱۳۸۷ به دلیل کاهش ارزش افزوده بخش) دارای روند کلی صعودی بوده و از ۶۲ واحد در سال ۱۳۷۹ به ۱۱۷ واحد در سال ۱۳۹۷ افزایش یافته است. یعنی همواره بهره‌ورتر شده است. میزان بهره‌وری نیروی کار در بخش کشاورزی در سال‌های قبل از سال پایه (۱۳۹۰) کمتر از بهره‌وری نیروی کار در اقتصاد بوده است به عنوان مثال در سال ۱۳۸۹، به ازای هر واحد نیروی کار ۰/۹۳ واحد ارزش افزوده در بخش کشاورزی و ۰/۹۶ واحد ارزش افزوده در اقتصاد تولید شده است. اما بعد از سال پایه این نسبت

تغییر کرده و بخش کشاورزی بهره‌ور شده است. دلیل افزایش بهره‌وری نیروی کار در بخش کشاورزی، کاهش تعداد شاغلین در کنار افزایش ارزش‌افزوده بخش بوده است. شاخص بهره‌وری نیروی کار کل اقتصاد نیز تا سال ۱۳۹۰ روند کلی افزایشی (که از مقدار ۷۳ واحد به ۹۶ واحد رسیده) و از این سال به بعد بین ۸۸ تا ۹۷ در نوسان بوده است اما هرگز نیروی کار دارای بهره‌وری نبوده است.

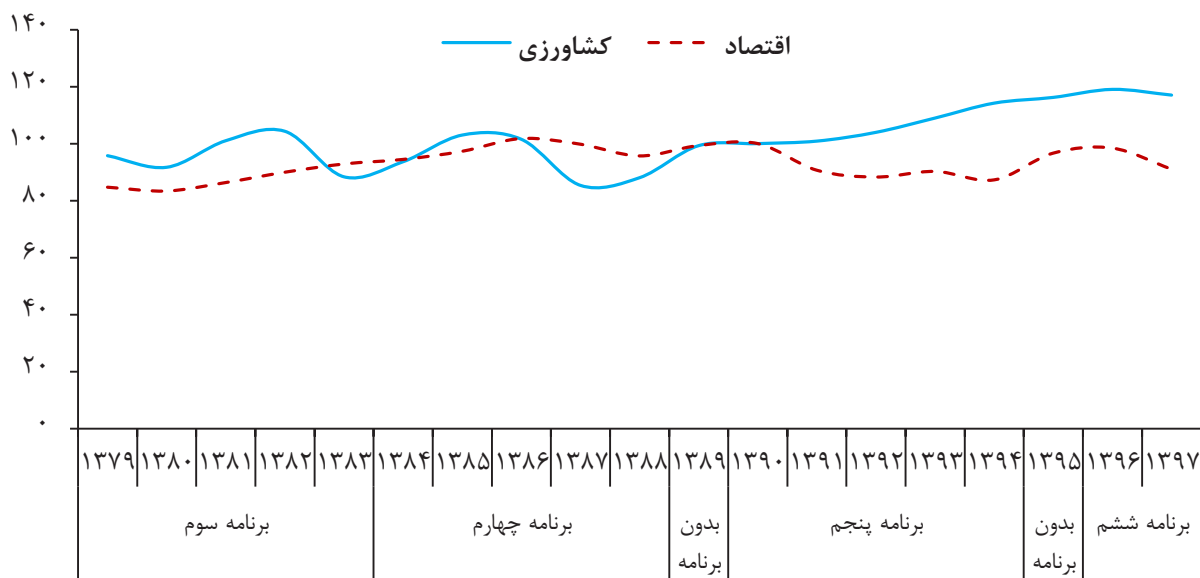
نمودار ۱-۱۵- شاخص بهره‌وری نیروی کار بخش کشاورزی و کل اقتصاد (۹۷-۱۳۷۹) (مأخذ: گزارش‌های سالانه سازمان ملی بهره‌وری)

بررسی روند بلندمدت شاخص بهره‌وری سرمایه بخش کشاورزی نیز نشان می‌دهد بهره‌وری سرمایه در بخش کشاورزی از ۱۵۹ واحد در سال ۱۳۷۹ به ۱۱۶ واحد در سال ۱۳۹۷ کاهش یافته است. بیشترین کاهش بهره‌وری سرمایه در سال ۱۳۸۷ رخ داده است که حدود ۳۳ واحد بوده است. هر چند که در تمام این سال‌ها سرمایه در بخش کشاورزی بهره‌ور بوده است درحالی‌که در اقتصاد، سرمایه در فاصله بین سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۰ و ۱۳۹۶ بهره‌ور بوده و در بقیه سال‌ها فاقد بهره‌وری است. در مقایسه با بخش کشاورزی، به استثنای سال‌های ۱۳۸۷، ۱۳۸۸ و ۱۳۹۰ (سال پایه) در بقیه سال‌ها بهره‌وری سرمایه در بخش کشاورزی بالاتر از بهره‌وری سرمایه در اقتصاد بوده است به طوری که بیشترین اختلاف مربوط به سال ۱۳۷۹ است که میزان بهره‌وری سرمایه در بخش کشاورزی ۶۲ واحد بیشتر از کل اقتصاد بوده است. در مجموع بهره‌وری سرمایه در اقتصاد تا سال ۱۳۸۷ روند صعودی داشته درحالی‌که در بخش کشاورزی اگرچه بهره‌وری سرمایه بیشتر از اقتصاد بوده اما تا این سال روند نزولی داشته و طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰ با هم برابر بوده است. از سال ۱۳۹۱ این شاخص در اقتصاد روند رو به افزایش اما پرنوسان داشته درحالی‌که در بخش کشاورزی شاخص با شیب نسبتاً تندتری افزایش یافته است و لذا کماکان سرمایه در بخش کشاورزی بهره‌ور است اما در اقتصاد فاقد بهره‌وری است.

نمودار ۱-۱۶ - شاخص بهره‌وری سرمایه بخش کشاورزی و کل اقتصاد (۹۷-۱۳۷۹) (مأخذ: گزارش‌های سالانه سازمان ملی بهره‌وری)

شاخص بهره‌وری کل عوامل از میانگین وزنی دو شاخص بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری نیروی کار حاصل شده است. بهره‌وری کل عوامل تولید در بخش کشاورزی تا سال ۱۳۹۰ (سال پایه) نوسانی بوده و تنها در سال‌های ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ بهره‌ور بوده اما بعد از سال پایه همواره بهره‌وری داشته و روندش صعودی بوده است. در کل اقتصاد، تنها در سال‌های ۱۳۸۶، ۱۳۸۷ و ۱۳۹۰ کل عوامل تولید بهره‌ور بوده‌اند. در اقتصاد، بهره‌وری کل عوامل تولید قبل از سال پایه روند صعودی داشته اما بعد از سال پایه روند کلی نزولی داشته است.

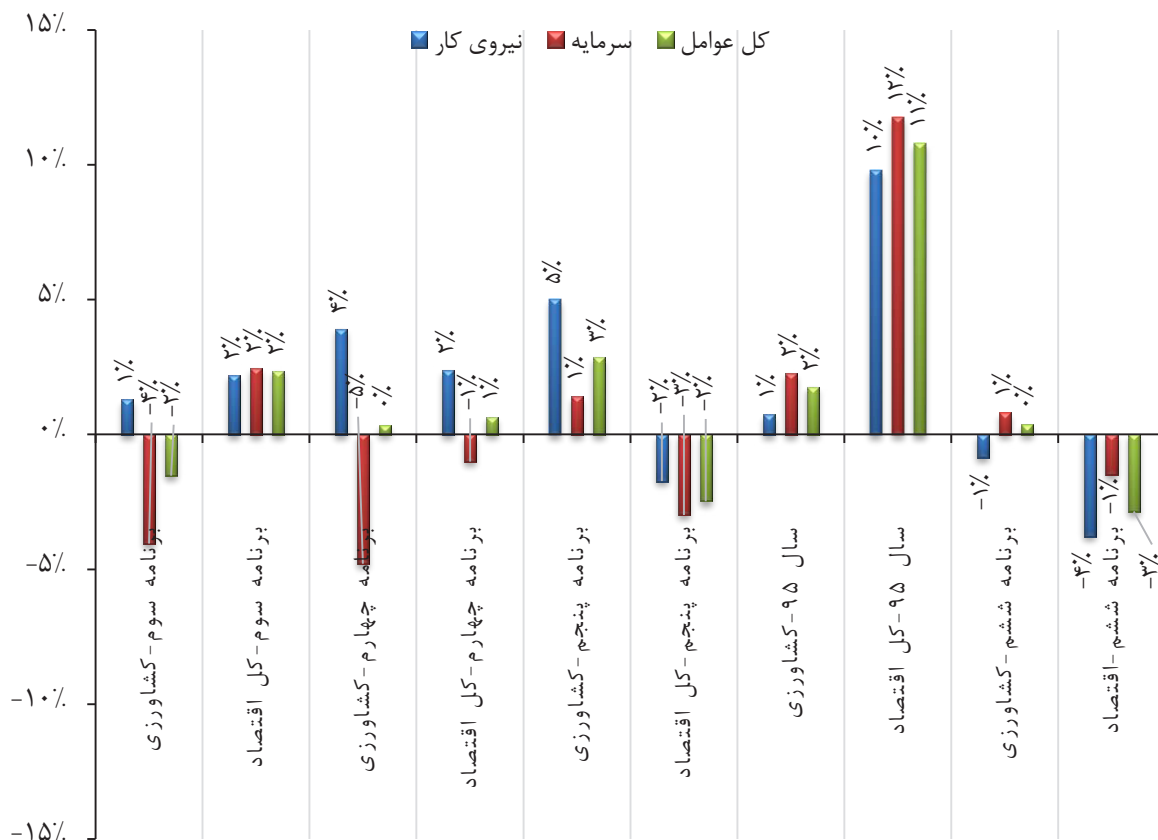

نمودار ۱-۱۷ - شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید بخش کشاورزی و کل اقتصاد (۹۷-۱۳۷۹) (مأخذ: گزارش‌های سالانه سازمان ملی بهره‌وری)

در بررسی برنامه‌ای، شاخص بهره‌وری نیروی کار بخش کشاورزی در برنامه سوم به طور میانگین $۶۵/۳$ واحد بوده و به طور میانگین سالانه دارای رشد $۱/۳$ درصدی بوده است. در این برنامه متوسط بهره‌وری نیروی کار کل اقتصاد $۷۶/۱$ واحد و دارای رشد سالانه $۲/۲$ درصد بوده است. در این برنامه میانگین شاخص بهره‌وری سرمایه بخش کشاورزی $۱۴۸/۶$ و دارای رشد سالانه $۴/۰۴$ درصد و میانگین این شاخص برای کل اقتصاد $۹۸/۸$ با رشد سالانه $۲/۴۵$ درصد بوده است. میانگین شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در بخش کشاورزی $۹۶/۲$ با رشد سالانه $۱/۵$ - و برای کل اقتصاد $۸۷/۴$ با رشد سالانه $۲/۴$ درصد است. آنچه مقادیر بیان شده نشان می‌دهد این است که در برنامه سوم میانگین مقدار شاخص بهره‌وری نیروی کار در بخش کشاورزی کمتر از کل اقتصاد است و در دو شاخص سرمایه و کل عوامل تولید، بخش کشاورزی در شرایط بهتری قرار دارد اما مقایسه میانگین رشد سالانه آن‌ها بیانگر مثبت و بیشتر بودن رشد بهره‌وری در اقتصاد نسبت به بخش کشاورزی بوده است و منفی و کمتر بودن شاخص بهره‌وری سرمایه و کل عوامل تولید نسبت به کل اقتصاد بوده است.

بررسی اهداف بهره‌وری برنامه سوم نشان می‌دهد، در قانون برنامه سوم توسعه، ماده و تبصره‌های کمی در ارتباط مستقیم با بهره‌وری وجود ندارد برخلاف برنامه دوم توسعه که در تبصره ۳۵ قانون برنامه بر تخصیص بخشی از اعتبارات دستگاه‌های اجرایی جهت افزایش بهره‌وری و توسعه و بهبود مدیریت تأکید شده است. با این حال در برنامه سوم، هیئت وزیران بر اساس مصوبه‌ای^۱ دستگاه‌های اجرایی را مکلف به طراحی شاخص‌ها، تحلیل عوامل، برنامه‌ریزی و اجرای چرخه بهره‌وری با هماهنگی سازمان ملی بهره‌وری نمود (ولی‌زاده و زوز، ۱۳۸۴).

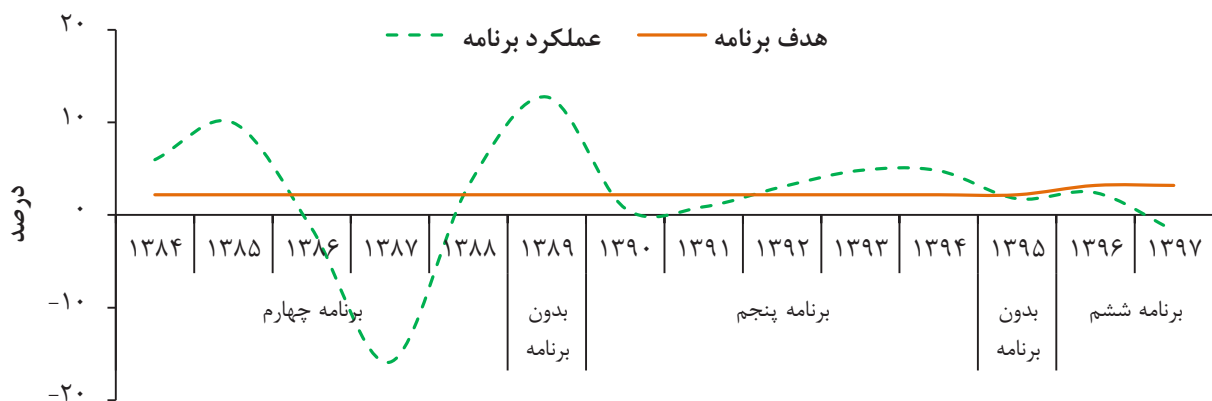

نمودار ۱-۱۸- متوسط رشد شاخص‌های بهره‌وری بخش کشاورزی و کل اقتصاد طی برنامه‌های سوم تا ششم (مأخذ: گزارش‌های سالانه سازمان ملی بهره‌وری)

در برنامه چهارم توسعه، میانگین شاخص بهره‌وری نیروی کار بخش کشاورزی $۷۶/۵$ واحد با متوسط رشد سالانه $۳/۹$ درصد بوده که این مقادیر برای کل اقتصاد به ترتیب $۸۷/۳$ و $۲/۴$ درصد است. بنابراین میزان بهره‌وری در این برنامه نسبت به برنامه قبل بهبود یافته است. میانگین مقدار شاخص بهره‌وری سرمایه بخش کشاورزی در برنامه چهارم $۱۲۱/۹$ واحد با متوسط رشد سالانه $۴/۸$ درصد محاسبه شده که این مقادیر برای کل اقتصاد $۱۰۶/۴$ واحد و ۱ درصد بوده است. بهره‌وری سرمایه در بخش کشاورزی کاهش یافته اما در کل اقتصاد علی‌رغم متوسط رشد منفی در برنامه چهارم که در پی افت شدید بهره‌وری در سال ۱۳۸۷ است، سرمایه بهره‌ور شده است. میانگین مقدار شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید نیز برای بخش کشاورزی در این برنامه $۹۴/۳$ واحد با رشد سالانه $۰/۳۵$ درصد و برای کل اقتصاد $۹۷/۸$ واحد با رشد $۰/۶۵$ درصد برآورد شده است. وضعیت بهره‌وری کل عوامل در این برنامه بیانگر بهتر شدن وضعیت کل اقتصاد نسبت به برنامه قبل بوده و برای بخش کشاورزی مقدار شاخص کمی نزول یافته اما رشد مثبت شده است.

در برنامه چهارم توسعه، متوسط نرخ رشد سالانه اقتصادی ۸ درصد پیش‌بینی گردیده است که ۲/۵ درصد از محل رشد بهره‌وری و بقیه از محل رشد تولید حاصل خواهد شد. یعنی بهره‌وری کل عوامل باید سالانه ۲/۵ درصد افزایش یابد تا ۳۱/۳ درصد از رشد اقتصادی را تأمین نماید و مابقی رشد اقتصادی (۵/۵ درصد) از طریق رشد سرمایه‌گذاری و تولید به دست خواهد آمد. مقایسه اهداف برنامه‌های چهارم توسعه و عملکرد این برنامه در خصوص رشد شاخص‌های بهره‌وری در کل اقتصاد نشان می‌دهد که در برنامه چهارم توسعه بر اساس اهداف باید بهره‌وری نیروی کار در کل اقتصاد ۳/۵، سرمایه ۱ و کل عوامل ۲/۵ درصد سالانه رشد داشته باشند^۱. بر اساس جدول ۱-۱۹ مشاهده می‌شود که در دو سال وسط برنامه (۸۵ و ۸۶) بهره‌وری نیروی کار کل اقتصاد رشدی بالاتر از هدف برنامه داشته و ۴/۲ و ۵/۵ درصد بوده است. در سال‌های ۸۴ و ۸۷ رشد کمتر از هدف برنامه و در سال ۸۸ رشد منفی بوده است. در رابطه با سرمایه نیز مشابه نیروی کار عملکرد برنامه در دو سال ۸۵ و ۸۶ بیشتر از هدف و معادل ۱/۵ و ۲/۱ درصد بوده، در سال ۸۴ کمتر از هدف برنامه و در سال‌های ۸۷ و ۸۸ منفی بوده است. به تناسب این دو شاخص بهره‌وری کل عوامل در دو سال ۸۵ و ۸۶ بالاتر از هدف برنامه در سال ۸۴ کمتر از هدف برنامه و در سال‌های ۸۷ و ۸۸ رشد منفی داشته است.

بر اساس سند برنامه چهارم توسعه در بخش کشاورزی متوسط رشد بهره‌وری کل عوامل تولید این بخش بایستی سالانه ۲/۲ درصد رشد داشته باشد (سند برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۴). آنچه رشد شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید بخش نشان می‌دهد در سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ رشد منفی بوده است اما در سه سال دیگر رشدی بالاتر از اهداف برنامه بوده است و در مجموع میانگین رشد بهره‌وری کل عوامل برابر ۰/۳۵ درصد و کمتر از هدف برنامه بوده است.

در برنامه پنجم توسعه، متوسط شاخص بهره‌وری نیروی کار بخش کشاورزی ۱۰۷/۹ واحد بوده که دارای رشد سالانه ۵ درصد بوده است. در این برنامه میانگین بهره‌وری نیروی کار کل اقتصاد ۹۱/۹ و متوسط رشد سالانه آن ۱/۷- درصد بوده است. وضعیت بهره‌وری نیروی کار در این برنامه در مقایسه با برنامه قبل از نظر مقدار بهبود یافته ولی از نظر رشد در اقتصاد منفی شده است. متوسط شاخص بهره‌وری سرمایه بخش کشاورزی در برنامه پنجم ۱۰۴/۲ واحد با رشد سالانه ۱/۴ درصد بوده که این مقادیر برای کل اقتصاد به ترتیب ۹۰/۸ واحد و ۳- درصد بوده است. وضعیت بهره‌وری سرمایه در مقایسه با برنامه قبل در کل اقتصاد بدتر شده و در بخش کشاورزی اگرچه به لحاظ رشد بهبود یافته اما به لحاظ شاخص عددی بدتر شده است. شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در بخش کشاورزی دارای میانگین ۱۰۵/۶ واحد با متوسط رشد سالانه ۲/۸۵ درصد است که مقدار این شاخص در کل اقتصاد ۹۱/۳ و رشد آن ۲/۵- درصد است. در مقایسه با برنامه قبل بهره‌وری کل عوامل تولید در بخش کشاورزی بهبود یافته ولی در کل اقتصاد بدتر شده است. با توجه به نمودار ۱-۱۸، رشد بهره‌وری کل عوامل تولید بخش کشاورزی در طول برنامه پنجم در سه سال پایانی ۹۴-۱۳۹۲ دارای رشد بسیار بالاتر از هدف پیش‌بینی شده برنامه (۲/۲ درصد) بوده است.

با توجه به مفهوم نرخ رشد بهره‌وری کل عوامل تولید که عبارت از تفاضل نرخ رشد اقتصادی از میانگین موزون نرخ رشد نیروی کار و سرمایه است^۱، منفی بودن نرخ رشد بهره‌وری در سال‌های ۱۳۸۷، ۱۳۸۳ و ۱۳۸۰ به دلیل منفی بودن رشد اقتصادی بخش کشاورزی (رشد ارزش‌افزوده) است. در سال ۱۳۸۷ به دلیل وقوع خشک‌سالی و افت تولید، رشد ارزش‌افزوده بخش کشاورزی ۲۰- درصد بوده و باعث افت شدید شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در این سال شده و به ۱۶- درصد رسیده است. در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۰ نیز رشد ارزش‌افزوده بخش کشاورزی به ترتیب ۱۱/۰- و ۲- درصد بوده که در پی آن رشد شاخص بهره‌وری نیز ۱۵- و ۴- درصد شده است. به عبارت دیگر مثبت یا منفی شدن شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید تا حد زیادی متأثر از رونق یا رکود اقتصادی است. روند تغییرات رشد شاخص بهره‌وری تا حدود زیادی متأثر از روند تغییرات رشد ارزش‌افزوده بخش کشاورزی بوده و در درجه بعد تغییرات رشد نیروی کار در مقایسه با سرمایه‌گذاری بر آن مؤثرتر بوده است. این نشان می‌دهد سازمان ملی بهره‌وری برای محاسبه شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید به نیروی کار در مقایسه با سرمایه وزن بیشتری داده است.

در برنامه پنجم توسعه، ذیل ماده ۷۹ در راستای ارتقاء سهم بهره‌وری به ۳۳ درصد (یک‌سوم) رشد اقتصادی، می‌بایست سازمان ملی بهره‌وری ایران به صورت یک موسسه دولتی با توجه به امکانات موجود ایجاد شود تا برنامه جامع بهره‌وری کشور را تدوین و به تصویب هیئت وزیران برساند. همچنین بر اساس این ماده حداکثر ۳٪ از هر مرحله تخصیص اعتبارات هزینه‌ای دستگاه‌های اجرائی در خزانه نگهداری می‌شود و پرداخت آن به دستگاه منوط به ارائه تائیدیه معاونت مبنی بر رعایت مصوبات موضوع این ماده و دیگر تکالیف قانونی مربوط به بهره‌وری است

^۱ گزارش سازمان ملی بهره‌وری ایران، شاخص‌های بهره‌وری در سال‌های ۱۳۹۱ الی ۱۳۹۵.

(قانون برنامه پنجم توسعه). در این قانون هدف‌های رشد بهره‌وری را به طور مشخص بیان نکرده است و بر سهم ۳۳ درصد از رشد اقتصادی ۸ درصدی مشابه با برنامه چهارم تأکید داشته است، بنابراین اهداف رشد شاخص‌های بهره‌وری در کل اقتصاد و بخش کشاورزی مشابه برنامه چهارم در نظر گرفته شد.

برای سال ۱۳۹۵ نیز اهداف متناسب با آنچه در برنامه پنجم در نظر گرفته شده بود، فرض می‌شود.

در برنامه ششم توسعه انتظار می‌رود ۴۶ درصد از رشد اقتصادی ۵ درصدی پیش‌بینی شده برای بخش کشاورزی از طریق بهبود بهره‌وری تأمین شود. یعنی سالانه به طور متوسط بهره‌وری کل عوامل تولید بخش کشاورزی ۲/۳ درصد رشد کند و نیروی کار و سرمایه نیز به ترتیب متوسط رشد سالانه ۳ و ۱ درصد را تجربه کنند. رشد بهره‌وری در سال ۱۳۹۶ نشان داد برنامه ششم در سال اول، نسبت به تحقق اهداف برنامه موفق بوده است به طوری که رشد بهره‌وری نیروی کار، سرمایه و کل عوامل تولید بخش کشاورزی در این سال به ترتیب ۱/۹، ۲/۸ و ۲/۴ درصد بوده است. اما در سال ۱۳۹۷ در پی رشد منفی ارزش افزوده بخش، بهره‌وری کاهش یافت و منجر به کاهش میانگین بهره‌وری برنامه ششم شد. متوسط بهره‌وری برنامه ششم برای نهاده نیروی کار ۰/۸- درصد، نهاده سرمایه ۰/۴ درصد و کل عوامل تولید ۰/۴ درصد است. در سند برنامه ششم توسعه پیش‌بینی شده است که رشد بهره‌وری در اقتصاد ۳۵ درصد از رشد اقتصادی ۸ درصدی را تأمین کند و در نتیجه بهره‌وری عوامل تولید به طور متوسط سالانه ۲/۸ درصد رشد داشته باشد. همچنین متوسط رشد سالانه بهره‌وری نیروی کار و سرمایه نیز به ترتیب ۳/۹ و ۲/۲ درصد پیش‌بینی شده است. عملکرد اقتصاد در سال ۱۳۹۶ نشان داد برنامه ششم در سال اول در زمینه بهره‌وری سرمایه موفق بوده و رشد آن بیش‌تر از اهداف برنامه بوده است. اما در مورد کل عوامل تولید و به ویژه نیروی کار، میزان رشد بهره‌وری در مقایسه با اهداف برنامه کمتر بوده و به ترتیب ۰/۴ و ۱/۸ درصد برآورد شده است. در سال ۱۳۹۷ رشد اقتصاد نیز مانند رشد بخش کشاورزی منفی بوده و لذا بهره‌وری در کل اقتصاد نیز به شدت کاهش یافت به طوری که میانگین برنامه برای رشد بهره‌وری نیروی کار ۳/۸- درصد، رشد بهره‌وری سرمایه ۱/۵- درصد و رشد بهره‌وری کل عوامل تولید ۲/۹- درصد برآورد شد.^۱

^۱ بر اساس آمار رسمی مرکز آمار ایران رشد اقتصاد و رشد بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۷ به ترتیب ۴- و ۱/۵- درصد بوده است. از آنجایی که آمار گزارش بر مبنای آمار بانک مرکزی ارائه شده لذا این آمار در جداول درج نشد.

جدول ۱-۱۹- مقایسه رشد بهره‌وری عوامل تولید کل اقتصاد با اهداف برنامه (درصد)

برنامه های توسعه	سال	رشد بهره‌وری نیروی کار		رشد بهره‌وری سرمایه		رشد بهره‌وری کل عوامل		رشد تولید ناخالص داخلی	رشد اشتغال موجودی سرمایه
		هدف	عملکرد	هدف	عملکرد	هدف	عملکرد		
برنامه چهارم	۱۳۸۴	۳.۵	۱.۸۴	۰.۸۶	۱	۱.۷۲	۲.۵	۵.۱	۶.۵۶
	۱۳۸۵	۳.۵	۴.۲۱	۱.۵۳	۱	۳.۰۳	۲.۵	۵.۳	۱.۰۷
	۱۳۸۶	۳.۵	۵.۴۸	۲.۱۳	۱	۴.۶۱	۲.۵	۶.۷	۱.۲۱
	۱۳۸۷	۳.۵	۲.۸۲	-۴.۹۴	۱	-۱.۹۶	۲.۵	-۰.۱	-۲.۸۷
	۱۳۸۸	۳.۵	-۲.۴۲	-۴.۶۳	۱	-۴.۱۳	۲.۵	۰.۰	۲.۵۳
بدون برنامه	۱۳۸۹	۳.۵	۷.۴۳	۰.۹۵	۱	۳.۸۱	۲.۵	۵.۷	-۱.۶۴
برنامه پنجم	۱۳۹۰	۳.۵	۳.۸۸	-۱.۴۴	۱	۰.۷۰	۲.۵	۳.۱	-۰.۷۱
	۱۳۹۱	۳.۵	-۸.۲۶	-۱۰.۰۸	۱	-۹.۳۸	۲.۵	-۷.۷	۳.۱۷
	۱۳۹۲	۳.۵	-۳.۵۶	-۲.۰۴	۱	-۲.۶۴	۲.۵	-۰.۳	۰.۸۳
	۱۳۹۳	۳.۵	۳.۶۹	۱.۲۶	۱	۲.۲۴	۲.۵	۳.۲	-۰.۱۷
	۱۳۹۴	۳.۵	-۴.۴۰	-۲.۶۴	۱	-۳.۲۹	۲.۵	-۱.۶	۳.۱۳
بدون برنامه	۱۳۹۵	۳.۵	۹.۸۰	۱۱.۷۵	۱	۱۰.۷۹	۲.۵	۱۲.۵	۲.۸۰
برنامه ششم	۱۳۹۶	۳.۹	۰.۴۲	۳.۰۵	۲.۲	۱.۸۱	۲.۸	۳.۷	۳.۵۰
	۱۳۹۷	۳.۹	-۷.۹۶	-۶.۰۰	۲.۲	-۷.۵۲	۲.۸	-۵.۴	۱.۸۷

ماخذ: گزارش های سالانه سازمان ملی بهره‌وری، حساب های ملی بانک مرکزی ایران و محاسبات تحقیق توضیح: با توجه به هدف یک سوم رشد اقتصادی ناشی از رشد بهره‌وری که در دو برنامه چهارم و پنجم مشابه بوده اند اهداف رشد بهره‌وری عوامل تولید در برنامه پنجم مانند برنامه چهارم فرض شده است.

به طور کلی مقایسه بین سه برنامه مورد بررسی نشان می‌دهد بهره‌وری نیروی کار بخش کشاورزی چه از نظر مقدار شاخص چه از نظر میانگین رشد شاخص طی سه برنامه سوم، چهارم و پنجم رو به بهبود بوده است. بهره‌وری سرمایه در بخش از نظر مقدار روند رو به کاهشی داشته و کمترین بهره‌وری در برنامه پنجم بوده است. اگرچه بهترین رشد سالانه بهره‌وری سرمایه هم در برنامه پنجم رخ داده است. بهره‌وری کل عوامل تولید بخش هم روند رو به افزایش داشته و بیشترین میانگین شاخص و رشد آن در برنامه پنجم رخ داده است. در کل اقتصاد، بیشترین مقدار شاخص بهره‌وری نیروی کار در برنامه پنجم، و بیشترین نرخ رشد سالانه در برنامه چهارم بوده است. همچنین بیشترین مقدار شاخص بهره‌وری سرمایه و کل عوامل تولید در برنامه چهارم بوده است در حالی که از نظر میانگین رشد سالانه برنامه سوم نسبت به دو برنامه دیگر عملکرد بهتری داشته است. با توجه به اینکه تنها دو سال از برنامه ششم گزارش شده و عملکرد یک سال خوب و یک سال بد است لذا برنامه ششم در این مقایسه لحاظ نگردید.

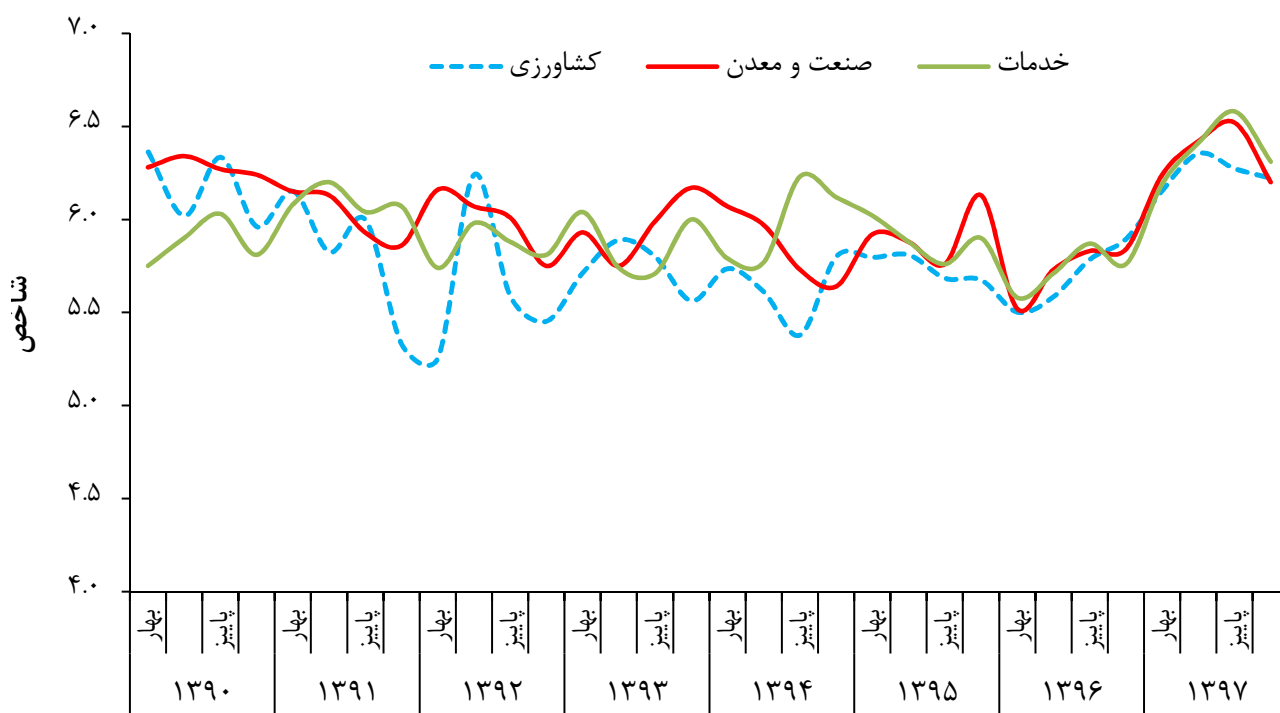
۱-۵- پایش محیط کسب و کار کشاورزی

محیط کسب و کار به مجموعه عواملی گفته می‌شود که بر عملکرد یا اداره بنگاه‌های اقتصادی مؤثر هستند اما تقریباً خارج از کنترل مدیران بنگاه‌ها قرار دارند؛ عواملی نظیر قوانین و مقررات، میزان بارندگی، فرهنگ کاری در یک منطقه و ... که در کشورها و مناطق جغرافیایی گوناگون، در هر رسته کاری و نیز در طول زمان متفاوت هستند. امروزه، بهبود محیط کسب و کار یکی از مهمترین راهبردهای توسعه اقتصادی هر کشور به شمار می‌رود و علاوه بر آن هر چه محیط کسب و کار یک کشور شرایط بهتری داشته باشد، بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینی بیشتر و هر چه بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینی در جامعه‌ای بیشتر باشد، عملکرد اقتصاد آن کشور و خلق ارزش و ثروت در آن جامعه نیز بیشتر می‌شود. با این حال بهبود محیط کسب و کار، نیازمند برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مطلوب است، که دستیابی به این مهم نیازمند وجود فرایندی مستمر برای پایش و سنجش وضعیت محیط کسب و کار هر کشور است.

در همین راستا و در سال ۱۳۹۰، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار را تصویب کردند. به موجب ماده ۴ این قانون: «اتاق‌ها^۱ موظفند به منظور اطلاع سیاست‌گذاران از وضعیت محیط کسب و کار در کشور، شاخص‌های ملی محیط کسب و کار در ایران را تدوین و به طور سالانه و فصلی حسب مورد به تفکیک استان‌ها، بخش‌ها و فعالیت‌های اقتصادی، سنجش و اعلام نمایند». بر همین اساس در گزارش حاضر نتایج پایش و سنجش محیط کسب و کار کشاورزی ایران ارائه می‌شود.

معیار شاخص‌های ملی محیط کسب و کار برای هر مولفه، عدد یک تا ۱۰ است که اختصاص نمره ۱۰ به هر مؤلفه به منزله بدترین ارزیابی از وضعیت آن مؤلفه در محیط کسب و کار است و نمره ۱، به این معناست که آن مؤلفه در دوره مورد بررسی، بر عملکرد یا اداره بنگاه‌های تحت پوشش شکل ارزیابی کننده، تأثیر نداشته است. با این تفاسیر، بررسی روند شاخص‌های پایش محیط کسب و کار از بهار سال ۱۳۹۰ تا زمستان سال ۱۳۹۵، در سه بخش کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات نشان از بهبود نسبی محیط کسب و کار دارد. در مقایسه سه بخش، به نظر می‌رسد وضعیت محیط کسب و کار در هر سه بخش تقریباً مشابه است بطوریکه متوسط شاخص کسب و کار بخش کشاورزی در طی بهار سال ۱۳۹۰ تا زمستان سال ۱۳۹۵ حدود ۵/۸ واحد و برای صنعت و معدن ۶ واحد و خدمات ۵/۹ واحد بوده است. نمودار ۱-۱۹، روند تغییرات شاخص محیط کسب و کار را در سه بخش اقتصادی کشور طی سال‌های ۹۷-۱۳۹۰ به صورت فصلی نشان می‌دهد. با توجه به این نمودار زیاد بودن دامنه نوسانات شاخص محیط کسب و کار کشاورزی در اواخر سال ۱۳۹۱ و اوایل سال ۱۳۹۲ نشان‌دهنده ناپایداری شرایط در این بخش در مقایسه با دو بخش دیگر است. همچنین از اواخر سال ۱۳۹۶ تا پایان سال ۱۳۹۷ متوسط شاخص محیط کسب و کار در هر سه بخش اقتصادی افزایش یافته که نشان‌دهنده تأثیرپذیری بیشتر کسب و کار از مولفه‌های محیطی غیرقابل کنترل آن کسب و کار است.

^۱ اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران - اتاق اصناف ایران - اتاق تعاون ایران.

نمودار ۱-۲۰- شاخص محیط کسب و کار در بخش‌های اقتصادی کشور (مأخذ: گزارش‌های فصلی پایش محیط کسب و کار مرکز پژوهش‌های مجلس)

جهت بررسی بهتر محیط کسب و کار کشاورزی به تبیین مولفه‌های مورد بررسی در گزارش «پایش ملی محیط کسب و کار اقتصاد ایران» پرداخته می‌شود. ابتدا سال‌های ۱۳۹۰-۹۵ این گزارش که توسط مرکز پژوهش‌های مجلس تهیه شده است و در مجموع ۲۳ مولفه را بررسی نموده تحلیل و گزارش می‌شود. این مولفه‌ها با جزئیات در جدول ۱-۲۰ ارائه شده است. در ادامه برای سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ که توسط اتاق بازرگانی ایران این گزارش‌ها تهیه و تدوین شده است و ۲۸ مولفه را مورد ارزیابی قرار داده‌اند به طور جداگانه تحلیل خواهد شد. این مولفه‌ها نیز با جزئیات در جدول ۱-۲۱ ارائه شده است.

طبق پایش محیط کسب و کار ایران، در طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵، بدترین مولفه‌ای که در محیط کسب و کار کشاورزی اثرگذار بوده همانطور که انتظار می‌رود مولفه‌های مربوط به **محیط مالی** شامل "مشکل دریافت تسهیلات از بانک‌ها" و "ضعف بازار مالی در تامین مالی تولید و نرخ بالای تامین سرمایه از بازار غیررسمی" بوده است. میانگین این دو مولفه از ۷/۸ در بهار ۱۳۹۰ به ۷/۶ در زمستان ۱۳۹۵ تغییر کرده و روند نوسانی داشته است. بهترین وضعیت این مولفه مربوط به بهار سال ۱۳۹۲ است که مقدار مولفه ۶/۷ به دست آمده است.

سومین مولفه بد اثرگذار مربوط به **محیط کلان اقتصاد** است که با شاخص "بی‌ثباتی در قیمت مواد اولیه" سنجیده شده است. عموماً تولید در بستر آرامش بازارها صورت می‌گیرد و در فضای پر تنش و نوسانی واسطه‌گری فعال می‌گردد. روند مولفه بی‌ثباتی در قیمت نهاده از بهار سال ۱۳۹۰ تا زمستان سال ۱۳۹۵ رو به بهبود بوده

است بطوریکه مقدار این شاخص از ابتدای دوره از ۷/۵۹ به ۵/۶۵ کاهش یافته که نشان از بهبود این مولفه دارد. در ادبیات اقتصادی از نظام بازار رقابتی کامل به عنوان کامل‌ترین الگوی تنظیم عرضه و تقاضا یاد می‌شود. بخش کشاورزی بازاری است که به واسطه تولیدکنندگان و تقاضاکنندگان فراوان قرابت نزدیکی با نظام بازار آزاد دارد. دخالت‌های بی‌منطق دولت‌ها در ارائه قیمت‌های غیرواقعی باعث انحراف در کارایی قیمت‌ها شده و عملاً وظیفه قیمت در تعیین عرضه و تقاضا از بین می‌رود. هر چند به دلیل ماهیت کالای کشاورزی که با تغذیه و سلامت انسان سروکار دارد، دولت‌ها برخی مداخلات در قیمت را جزء جدایی ناپذیر تنظیم بازار محصولات کشاورزی می‌دانند و در آن ورود می‌کنند. مثال بارز این نحوه قیمت‌گذاری در کشور قیمت نان و قیمت تضمینی گندم است که به علت واقعی نبودن آن، نظام بازار کارایی خود را از دست داده است اما ماهیت استراتژیک این کالا باعث شده است این سیاست تا کنون پابرجا بماند. از منظر کسب و کار کشاورزی مولفه "قیمت‌گذاری غیرمنطقی دولت و نهادهای حکومتی"، رتبه چهارم بدترین مولفه‌های بخش کشاورزی را به خود اختصاص دهد. در طی دوره مورد بررسی مقدار این مولفه از ۷/۰۸ به ۵/۸ بهبود یافته است.

اعمال "تحریم‌های بین‌المللی علیه کشور" نیز جزء مولفه‌های اصلی اثرگذار بر کسب و کار کشاورزی بوده است بطوریکه رتبه این مولفه در بین ۲۳ مولفه اثرگذار بر کسب و کار کشاورزی، پنج است. با امضای برجام این مولفه روند رو به بهبودی داشته است بطوریکه در طی دوره مورد بررسی از ۶/۱۸ به ۵/۳۲ بهبود یافته است. "بی‌ثباتی قوانین و مقررات مربوط به تولید و سرمایه‌گذاری" از مولفه‌های بد اثرگذار بر محیط کسب و کار کشاورزی است که وضعیت این مولفه با گذشت زمان رو به بهبود بوده است بطوریکه در طی دوره مورد بررسی از ۷/۱ واحد به ۵/۹ واحد بهبود یافته است. این مولفه در کنار مولفه "ضعف دادسراها در رسیدگی مؤثر به شکایت‌ها و اجبار طرف‌های قرارداد به انجام تعهدات" سیمای محیط حقوقی کشور را نشان می‌دهند.

وجود مفاسد اقتصادی در دستگاه‌های حکومتی (نماینده محیط سیاسی کشور)، نرخ بالای بیمه اجباری نیروی انسانی و بی‌تعهدی شرکت‌ها و موسسات دولتی به پرداخت به موقع خود به پیمانکاران (ساختار دولت)، ضعف نظام توزیع و مشکلات رساندن محصول به دست مصرف‌کننده، برگشت چک‌های مشتریان و همکاران، محدودیت قانون کار در تعدیل و جابجایی نیروی کار، زیاد بودن تعطیلات رسمی، موانع تعرفه‌ای صادرات محصولات و واردات مواد اولیه، تولید کالاهای غیراستاندارد، تقلبی و عرضه نسبتاً بدون محدودیت آن به بازار، ضعف زیرساخت‌های حمل و نقل، فقدان دسترسی به فناوری مورد نیاز، عرضه کالاهای خارجی قاچاق در بازار داخلی، تعرفه پایین کالاهای وارداتی و رقابت غیرمنصفانه محصولات رقیب خارجی در بازار، کمبود نیروی انسانی ماهر و آموزش دیده، تمایل مردم به خرید کالاهای خارجی و تقاضای کم برای محصولات ایرانی مشابه و ضعف زیرساخت‌های تأمین برق از دیگر مولفه‌های اثرگذار بر محیط کسب و کار کشاورزی هستند که در اولویت‌های بعدی قرار دارند. ضعف در زیرساخت‌های تأمین برق بهترین مولفه اثرگذار بر محیط کسب و کار کشاورزی است که نشان می‌دهد دسترسی به برق وضعیت مناسبی در بخش کشاورزی دارد.

جدول ۲۰۰۱-مورف‌های پایش محیط کسب و کار کشاورزی - برای سال های ۱۳۹۵-۱۳۹۰

ردیف	عنوان مورف	۱۳۹۵			۱۳۹۴			۱۳۹۳			۱۳۹۲			۱۳۹۱			۱۳۹۰			
		موتوسا	پاییز	تابستان	بهار	پاییز	تابستان	بهار	پاییز	تابستان	بهار	پاییز	تابستان	بهار	پاییز	تابستان	بهار	پاییز	تابستان	بهار
۱	مشکل دریافت تسهیلات از بانک‌ها	۷۶۳	۷۷۲	۷۵۳	۸۲۳	۸۰۶	۸۰۹	۸۲۴	۸۰۶	۸۲۴	۸۰۶	۸۲۴	۷۷۲	۷۹۴	۷۸۳	۸۲۴	۸۱۹	۸۰۶	۸۰۳	۸۰۳
۲	ضعف بازار سرمایه در تأمین مالی تولید و نرخ بالای تأمین سرمایه از بازار غیررسمی	۷۵۹	۷۵	۷۲۸	۷۳۴	۷۰۳	۷۹۲	۷۹۵	۷۵۷	۷۵۸	۷۵۸	۷۲۸	۷۲۷	۷۴۵	۷۲۸	۷۰۳	۷۲۳	۷۴	۷۵۹	۷۶۲
۳	نی‌بثانی در قیمت مواد اولیه	۵۶۵	۵۸۸	۵۷۹	۵۷۹	۵۰۴	۵۸۳	۶۵۵	۶۵۳	۶۵۳	۷	۷۹۷	۷	۶۹۳	۸۳۷	۸۲۹	۸۱۸	۸۱۸	۷۵۸	۷۵۹
۴	قیمت‌گذاری غیرمنطقی محصولات تولیدی توسط دولت و نهاددهی حکومتی	۶۶۷	۵۸	۶۶۷	۶۳۴	۶۱	۵۱۷	۶۸۸	۶۶۸	۷۰۷	۶۶۸	۷۰۷	۷۱	۶۶۱	۷۸۳	۶۶۴	۶۸۲	۶۸۲	۶۶۸	۷۰۸
۵	اعمال تحریم‌های بین‌المللی علیه کشورمان	۶۳۶	۵۲۳	۵۷۹	۶۰۵	۵۸۸	۶۳۵	۶۳۵	۶۱۳	۶۱۸	۶۱۸	۶۳۵	۶۳۵	۶۲۳	۷۱۲	۶۹۳	۶۶۷	۶۹۳	۶۸۷	۶۱۸
۶	نی‌بثانی قوانین و مقررات مربوط به تولید و سرمایه‌گذاری	۶۲۷	۵۹۹	۵۸۳	۶۲۵	۶۳۱	۶۲۶	۶۵۸	۶۵۴	۶۶۳	۵۹۶	۶۷۳	۶۳۶	۶۶۸	۶۹۳	۶۸	۶۰۸	۷۲۸	۶۶۴	۶۰۱
۷	وجود مفاسد اقتصادی در دستگاه‌های حکومتی	۶۳۶	۷۴۵	۷۱۱	۶۵۵	۷۰۲	۶۵۵	۶۵۷	۶۳۵	۶۳۵	۵۹	۶۳۵	۶۰۵	۶۱۷	۶۰۹	۶۲۷	۶۳۱	۶۳۱	۶۳۳	۷۴۱
۸	نرخ بالای بیمه اجباری نیروی انسانی	۶۲۶	۶۱۱	۶۸۱	۶۲۹	۷۰۶	۶۲۹	۶۵۸	۶۳۴	۶۲۳	۶۳۳	۶۳۳	۵۷۴	۶۱۴	۶۳۳	۶۵۹	۶۲۴	۶۶۸	۶۸	۷۳۴
۹	نی‌تعهدی شرکت‌ها و مؤسسات دولتی به پرداخت به موقع بدهی خود به سهامکاران	۶۱۳	۶۵۳	۶۳۳	۶۶	۶۵۷	۶۰۹	۶۹۵	۶۸۴	۶۲۵	۶۲۵	۵۸۴	۵۴۳	۶۳۷	۶۵۶	۶۳۳	۶۲۳	۵۷	۶۱۱	۶۱۸
۱۰	ضعف نظام توزیع و مشکلات رساندن محصول به دست مصرف‌کننده	۵۹۹	۵۹۴	۵۵۲	۶۲۵	۶۱۴	۵۹۹	۶۲۵	۶۵۱	۶۲۵	۶۵۱	۶۲۵	۵۹۴	۶۲۴	۶۱۲	۵۷۷	۵۵۲	۶۲۶	۵۲۴	۵۶۸
۱۱	ضعف دادسراها در رسیدگی مؤثر به شکایت‌ها و اجبار طرف‌های قرارداد به انجام تعهدات	۵۹۸	۵۷۷	۶۶۷	۶۲۷	۶۶۱	۶۲۲	۶۶۱	۶۵۸	۶۰۲	۶۵۸	۶۲۲	۵۹۴	۶۲۴	۶۲۸	۵۱۲	۶۰۱	۶۰۸	۶۰۵	۶۰۹
۱۲	برگشت چک‌های مشتریان و همکاران	۵۸۹	۶۳	۶۱۸	۶۴۱	۶۱۸	۶۳۴	۶۵۹	۶۲۹	۵۸	۵۸	۵۶۹	۵۲۵	۶۰۴	۶۵۷	۶۵۷	۶۳۱	۵۸۴	۶۰۵	۵۵۹
۱۳	محدودیت قانون کار در تعیین و جابجایی نیروی کار	۵۶۵	۵۳	۴۹۷	۵۱	۵۹	۵۷	۴۹۷	۴۹۴	۵۱۳	۵۱۳	۵۳	۵۳	۴۹۷	۴۹۴	۴۹۴	۴۹۴	۴۹۴	۴۹۴	۴۹۴
۱۴	زیاد بودن تعطیلات رسمی	۵۳۶	۵۱۳	۵۶۳	۴۷۴	۵۰۸	۵۱۳	۵۵۴	۵۱	۵۲	۵۵	۵۲	۴۶۶	۴۷۴	۴۶۶	۴۶۶	۴۶۶	۴۶۶	۴۶۶	۴۶۶
۱۵	موانع تعرفه‌ای صادرات محصولات و واردات مواد اولیه	۵۳۰	۵۷۸	۵۲۳	۵۲۸	۵۱۲	۵۲۵	۴۶۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶
۱۶	تولید کالاهای غیراستاندارد تقلبی و عرضه نسبتاً بدون محدودیت آن به بازار	۵۱۳	۵۱۶	۵۵۳	۵۵۳	۵۰۷	۵۳۳	۴۵۸	۵۵۶	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۱۷	ضعف زیرساخت‌های حمل و نقل	۵۱۳	۵۱۵	۴۸۱	۵۶	۵۰۵	۴۶۹	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۳۸	۴۳۸	۴۳۸	۴۳۸	۴۳۸	۴۳۸	۴۳۸	۴۳۸
۱۸	نقدان دسترسی به فناوری مورد نیاز*	۴۸۸	۵۲۳	۴۵	۵۲۳	۴۵۱	۴۷	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱	۴۵۱
۱۹	عرضه کالاهای خارجی قاچاق در بازار داخلی	۴۸۱	۴۹۲	۴۸۳	۴۹۷	۴۵۳	۴۶۲	۳۸۸	۴۳۷	۴۸	۴۸	۴۳۷	۴۹۷	۴۳۷	۴۳۷	۴۳۷	۴۳۷	۴۳۷	۴۳۷	۴۳۷
۲۰	تصرف پایش کالاهای وارداتی و رقابت غیرمحمقانه محصولات رقابت خارجی در بازار	۴۸۱	۵۰۸	۵۱۳	۴۳۹	۵۰۷	۴۳۴	۴۳۴	۵۱۴	۳۸۳	۳۸۳	۳۸۳	۴۶۸	۴۳۴	۴۳۴	۴۳۴	۴۳۴	۴۳۴	۴۳۴	۴۳۴
۲۱	کمبود نیروی انسانی ماهر و آموزش دیده*	۴۶۰	۴۳۹	۴۶۴	۵۲۷	۴۲	۴۴۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۲۲	تأمین مردم به خرید کالاهای خارجی و تقاضای کم برای محصولات ایرانی مشابه	۴۳۴	۴۴۱	۴۷۲	۴	۴۳۱	۴۳۹	۳۶۸	۴۱۶	۳۷۷	۴۵۴	۴۰۳	۴۵۴	۴۰۳	۴۵۴	۴۰۳	۴۵۴	۴۰۳	۴۵۴	۴۵۴
۲۳	ضعف زیرساخت‌های تأمین برق	۳۹۱	۳۹	۳۶۶	۴۰۹	۳۹	۳۵۱	۳۸۷	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴	۳۶۴
۲۴	برایند زربانی تشکیلیها (میابگین کل مورف)	۵۷۹	۵۶۷	۵۶۸	۵۸۱	۵۸۰	۵۷۳	۵۶۱	۵۸۰	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱	۵۶۱

طبق پایش محیط کسب و کار ایران، در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ بدترین مولفه‌ای که در محیط کسب و کار کشاورزی اثرگذار بوده از موضوعات مالی تغییر کرده و به نوسانات بازار مرتبط است. شاخص بی‌ثباتی و غیرقابل پیش‌بینی بودن قیمت‌ها (مواد اولیه و محصولات) بوده است و با معدل ۸ واحد بیشترین تأثیر منفی را بر کسب و کارها در این مدت گذاشته است. ناکارآمدی دولت در تنظیم بازار و ایجاد پایداری نسبی در شرایط اقتصادی کشور علت اصلی این مسئله است. در وهله دوم، بدترین مولفه اثرگذار مربوط به محیط مالی شامل «مشکل دریافت تسهیلات از بانک‌ها» با نمره ۷/۹ واحد است. در واقع اهمیت تأمین منابع مالی در این سال‌ها نیز به قوت خود باقی است اما نوسانات زیاد قیمت‌ها به حدی شدت گرفته که بنگاه‌ها را بیشتر از کمبود منابع مالی تحت تأثیر قرار داده است. دو مولفه بد اثرگذار بعدی شامل «بی‌ثباتی سیاست‌ها، مقررات و رویه‌های اجرایی ناظر به کسب و کار» و «موانع اداری کسب و کار» است که در این دو سال به ترتیب نمره‌های ۷/۵ و ۷/۲ واحد را به خود اختصاص داده‌اند. نوع بدترین مولفه‌های بد اثرگذار بر محیط کسب و کار کشاورزی طبق جدول ۱-۲۱ نشان می‌دهد دولت می‌تواند با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری صحیح و نظارت بر عملکرد بازار نقش بسزایی در بهبود محیط کسب و کار داشته باشد.

جدول ۲۱-۱- مولفه‌های پایش محیط کسب و کار کشاورزی برای سال‌های ۹۶ و ۹۷

ردیف	۱۳۹۷				۱۳۹۶				عنوان مولفه	
	زمستان	پاییز	تابستان	بهار	زمستان	پاییز	تابستان	بهار		
۱	۸.۰	۸.۹	۸.۷	۹.۰	۸.۴	۷.۸	۸.۰	۷.۱	۶.۴	بی ثباتی و غیرقابل پیش بینی بودن قیمت‌ها (مواد اولیه و محصولات)
۲	۷.۹	۸.۲	۷.۸	۸.۰	۷.۸	۸.۱	۷.۹	۷.۷	۷.۷	دشواری تأمین مالی از بانک‌ها
۳	۷.۵	۸.۴	۸.۴	۸.۴	۷.۸	۷.۲	۷.۳	۶.۷	۶.۳	بی ثباتی سیاست‌ها، مقررات و رویه‌های اجرایی ناظر به کسب و کار
۴	۷.۲	۷.۶	۷.۸	۷.۷	۷.۱	۷.۶	۷.۱	۶.۳	۶.۵	موانع اداری کسب و کار (ادارات و دستگاه‌های اجرایی مرتبط با کسب و کار)
۵	۶.۸	۷.۲	۷.۲	۷.۳	۶.۸	۷.۱	۷.۰	۶.۱	۶.۱	مفاسد مالی و اداری در دستگاه‌های حکومتی
۶	۶.۷	۷.۲	۷.۰	۷.۱	۶.۸	۶.۷	۶.۷	۵.۹	۶.۰	ضعف دادگاه در رسیدگی به شکایات و پیگرد موثر متجاوزان به حقوق دیگران
۷	۶.۷	۷.۰	۷.۱	۷.۲	۷.۱	۶.۳	۶.۳	۵.۹	۶.۲	تولید و عرضه نسبتاً آزاد کالاهای غیراستاندارد و تقلبی در بازار
۸	۶.۶	۷.۳	۷.۰	۷.۰	۶.۵	۶.۲	۶.۶	۵.۹	۶.۳	قیمت‌گذاری و دخالت‌های غیرمنطقی نهادهای حاکمیتی در بازار
۹	۶.۵	۷.۰	۶.۹	۷.۲	۶.۸	۶.۳	۶.۳	۵.۹	۶.۰	وجوه انحصار، امتیاز یا هر نوع رانب به یک یا تعدادی از رقبای بازار
۱۰	۶.۴	۶.۸	۷.۱	۷.۱	۶.۹	۶.۱	۵.۸	۶.۰	۵.۸	فقدان یا شفاف نبودن اطلاعات مورد نیاز برای فعالیت اقتصادی
۱۱	۶.۴	۶.۰	۶.۱	۶.۰	۶.۱	۶.۷	۷.۶	۶.۹	۵.۹	بی‌تعمدی طرف‌های قرارداد (دولتی یا خصوصی) به ایفای تعهدات و وعده‌هایشان
۱۲	۶.۴	۶.۶	۷.۰	۶.۶	۶.۳	۶.۷	۶.۴	۶.۱	۵.۱	برداشتهای سلیقه‌ای و غیرقابل پیش‌بینی مأموران از قوانین و مقررات (برق، گاز، محیط زیست، تأمین اجتماعی و ...)
۱۳	۶.۴	۶.۸	۶.۸	۷.۱	۶.۹	۵.۹	۵.۷	۵.۹	۵.۸	رقابت غیرمنصفانه شرکت‌ها و موسسات دولتی یا شبه دولتی در بازار
۱۴	۶.۳	۶.۷	۶.۶	۶.۸	۷.۰	۶.۱	۵.۹	۵.۴	۵.۹	رویه‌های غیرمنصفانه و ناعادلانه ممیزی و دریافت مالیات
۱۵	۶.۳	۶.۴	۶.۶	۶.۴	۶.۰	۶.۴	۶.۳	۶.۳	۵.۶	رویه‌های سختگیرانه در ادارات کار و بیمه برای مدیریت نیروی انسانی
۱۶	۶.۲	۶.۸	۶.۳	۶.۷	۶.۸	۵.۸	۵.۹	۵.۶	۶.۰	عرضه کالاهای قاچاق و رقابت غیرمنصفانه محصولات خارجی و داخلی در بازار ایران
۱۷	۶.۰	۶.۲	۶.۳	۶.۳	۶.۰	۶.۴	۵.۲	۵.۶	۵.۸	کمبود فناوری‌های مورد نیاز
۱۸	۵.۷	۶.۳	۶.۰	۶.۰	۵.۹	۵.۳	۵.۹	۵.۳	۵.۳	فقدان یا نقص ارتباطات پسینی و پیشینی و خوشه‌های تولید
۱۹	۵.۶	۶.۲	۶.۵	۶.۷	۵.۹	۵.۲	۴.۸	۴.۶	۵.۰	کارگری عمومی و استقبال نیروی کار از تعطیلی روزهای کاری
۲۰	۵.۶	۶.۰	۵.۶	۵.۹	۵.۷	۵.۴	۴.۹	۵.۵	۵.۵	ضعف نظام توزیع و مشکل در رساندن محصول به بازار
۲۱	۵.۵	۵.۷	۶.۴	۶.۰	۵.۳	۵.۵	۴.۵	۵.۲	۵.۰	ضعف زیرساخت‌های حمل و نقل (جاده‌ای، ریلی، هوایی، دریایی و بندری)
۲۲	۵.۴	۵.۰	۵.۳	۵.۳	۵.۴	۵.۶	۵.۴	۵.۴	۵.۵	کمبود تقاضای موثر در بازار
۲۳	۵.۲	۵.۳	۵.۳	۵.۵	۵.۶	۴.۸	۵.۰	۵.۱	۴.۹	تمایل شهروندان به خرید کالاهای خارجی و بی‌رغبتی به خرید محصولات ایرانی
۲۴	۴.۸	۴.۸	۵.۳	۵.۱	۴.۸	۴.۸	۴.۳	۴.۵	۴.۹	کمبود نیروی کار ماهر
۲۵	۴.۲	۴.۱	۴.۱	۴.۰	۴.۱	۴.۲	۴.۵	۴.۶	۴.۴	عدم استقبال همکاران و مشتریان از نوآوری و ابتکار در ارائه خدمات و محصول
۲۶	۳.۸	۳.۳	۳.۷	۳.۸	۴.۵	۳.۸	۳.۸	۳.۶	۳.۸	محدودیت‌های دسترسی به ارتباطات (تلفن همراه و اینترنت)
۲۷	۳.۷	۳.۱	۳.۴	۳.۸	۴.۰	۴.۲	۳.۸	۳.۹	۳.۷	محدودیت دسترسی به سوخت (گاز، گازوئیل، ..)
۲۸	۳.۵	۳.۵	۳.۳	۴.۳	۴.۴	۳.۰	۳.۱	۳.۲	۲.۹	محدودیت دسترسی به برق
	۶.۰	۶.۲	۶.۳	۶.۴	۶.۲	۵.۹	۵.۸	۵.۶	۵.۵	برآیند ارزیابی تشکلهای (میانگین کل ۲۸ مؤلفه)

منبع: گزارش پایش ملی محیط کسب و کار، اتاق بازرگانی صنایع، معادن و کشاورزی ایران

فصل دوم:

بررسی زیربخش های کشاورزی

طی دوره ۹۷-۱۳۷۹

ارزیابی، بررسی و تحلیل وضعیت تولیدات کشاورزی را به لحاظ سطح و نوع دسترسی به نهاده مورد نیاز می‌توان به دو گروه عمده تولیدات گیاهی (زراعی و باغی) و دامی (دام و طیور و آبزیان) طبقه‌بندی نمود. گروه اول عموماً در تأمین نهاده‌های خود بیشتر وابسته به تأمین منابع از داخل کشور هستند^۱ در حالیکه گروه دوم به ویژه طیور وابسته به تأمین بخش عمده‌ای از نهاده‌ها (مواد خوراک دام و طیور شامل جو، کنجاله و ذرت) از طریق واردات می‌باشند. در این قسمت بخش‌های مذکور از منظر تولید، قیمت و عملکرد طی سال‌های زراعی ۷۹-۱۳۷۸ الی ۹۷-۱۳۹۶ و با تأکید بر سه سال آخر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲- زیر بخش زراعت

در این بخش وضعیت مقادیر تولید، سطح زیرکشت و عملکرد محصولات زراعی بررسی شده سپس قیمت فروش و هزینه تولید این محصولات تا سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ تحلیل می‌شود و بر همین اساس درآمد حاصل از تولید هر هکتار محصولات زراعی آبی منتخب مورد مقایسه قرار می‌گیرد. نهایتاً وضعیت زراعت ایران در مقیاس جهانی ارزیابی و تحلیل می‌شود.

۱-۱-۲- تولید، سطح زیرکشت و عملکرد محصولات زراعی

بر اساس آمار وزارت جهاد کشاورزی در سال زراعی ۹۵-۱۳۹۴، میزان تولیدات زراعی با $۱۰/۳$ درصد رشد نسبت به سال زراعی ۹۴-۱۳۹۳ به ۸۵ میلیون تن رسیده است. از کل تولیدات محصولات زراعی، $۸۹/۹$ درصد معادل $۷۶/۴$ میلیون تن مربوط به تولیدات آبی و $۱۰/۱$ درصد معادل $۸/۶$ میلیون تن مربوط به تولیدات دیم است. تولیدات آبی و دیم در سال ۹۵-۱۳۹۴ نسبت به سال گذشته به ترتیب ۸ و $۳۶/۲$ درصد افزایش یافته است. این در حالی است که زیربخش زراعت در سال گذشته (۹۴-۱۳۹۳) با افزایش $۳/۸$ درصدی تولیدات آبی و $۵/۷$ درصدی تولیدات دیم مواجه بوده است. به عبارت دیگر میزان رشد تولیدات آبی در سال زراعی ۹۵-۱۳۹۴ نسبت به سال گذشته $۲/۴$ واحد درصد بیشتر بوده اما رشد تولیدات دیم در این سال بسیار قابل توجه بوده و نسبت به همه سال‌های گذشته بی‌سابقه بوده است. رشد بی‌سابقه تولید محصولات زراعی دیم عمدتاً به دلیل افزایش میزان بارش‌ها و تا حدودی اجرای عملیات به‌زراعی به ویژه در گندم دیم است. افزایش بی‌سابقه تولیدات دیم در این سال با کاهش شدید در سال بعد یعنی ۹۶-۱۳۹۵ به میزان $۳۲/۴$ درصد جبران شد. تولیدات آبی نیز در سال ۹۶-۱۳۹۵ اگرچه افزایش $۲/۷$ درصدی داشت اما در مقایسه با سال قبل اندک بود. در مجموع تولید محصولات زراعی در سال ۹۶-۱۳۹۵ با رشد منفی $۰/۹$ درصدی کاهش یافته و به $۸۴/۲$ میلیون تن رسید. روند کاهش تولید در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ نیز ادامه پیدا کرد و با رشد منفی $۰/۷$ درصدی به $۸۳/۷$ میلیون تن رسید. هر چند

^۱ در گروه اول سموم (به طور کامل) و بخشی از کودهای شیمیایی (غیر از نیتروژن) وابسته به واردات می‌باشند.

میزان تولیدات دیم در این سال رشد قابل توجه ۲۷/۳ درصدی داشته اما تولیدات آبی ۲/۸ درصد کاهش یافته است. به نظر می‌رسد روند نزولی تولید زراعی در دو سال اخیر از یک سو به دلیل کاهش بارندگی در این سال‌ها بوده^۱ که بر تولید محصولات زراعی دیم اثرگذار بوده و از سوی دیگر ناشی از قیمت تعیین شده برای خرید تضمینی و اعلام دیرهنگام آن است، به طوریکه طی دو سال اخیر یعنی سال‌های زراعی ۹۶-۱۳۹۵ و ۹۷-۱۳۹۶ میانگین رشد قیمت تضمینی برای ۲۹ محصول منتخب^۲ به ترتیب با رشدهای بسیار اندک ۶/۶ و ۱ درصد افزایش یافته که در مقایسه با تورم تولید در بخش کشاورزی (۱۱/۳ درصد در سال ۱۳۹۶ و ۳۴/۵ درصد در سال ۱۳۹۷) بسیار اندک است. قیمت‌های تضمینی در این دو سال به ترتیب با ۵ ماه و ۷ ماه تأخیر در اسفند ۱۳۹۶ و اردیبهشت ۱۳۹۷ اعلام شد. در حالیکه طبق قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی^۳ باید قیمت تضمینی قبل از سال زراعی هر سال (تا آخر شهریور) و بالاتر از تورم آن سال تعیین شود. اعلام دیرهنگام قیمت‌های تضمینی و غیرواقعی بودن قیمت‌های تعیین شده (با توجه به نرخ تورم) منجر به عدم امکان برنامه‌ریزی تولید توسط کشاورز و کشت محصول جایگزین شده و در نهایت در محصول استراتژیکی مثل گندم وضعیت از خودکفایی به واردات تغییر یافته است. این مسئله می‌تواند در شرایط تحریمی کشور، امنیت غذایی و تأمین غذای مردم را دچار کند. هر چند به لحاظ کاهش بار مالی تحمیل شده به دولت در شرایط کسری بودجه و به صورت مقطعی می‌تواند راهگشا باشد تا زمانی که به تولید محصولات استراتژیک کشور نظیر گندم و سطح ذخیره مورد اطمینان آن لطمه‌ای وارد نشود.^۴

کل سطح زیرکشت تولیدات زراعی در سال ۹۵-۱۳۹۴ با ۳/۵ درصد افزایش نسبت به سال ۹۴-۱۳۹۳ به ۱۱/۸ میلیون هکتار رسید و به عبارت دیگر کاهش سطح زیرکشت در سال زراعی ۹۴-۱۳۹۳ را جبران نموده و مجدداً به سطح کشت سال ۹۳-۱۳۹۲ رسیده است. با تعمیم اهداف برنامه پنجم توسعه برای سال ۹۵-۱۳۹۴، انتظار می‌رفت سطح کشت به ۱۳/۹ میلیون هکتار برسد که ۸۴/۷ درصد از اهداف برنامه محقق گردید. از کل سطوح کشت محصولات زراعی، ۵۲ درصد معادل ۶/۱ میلیون هکتار به صورت آبی و ۴۸ درصد معادل ۵/۷ میلیون هکتار به صورت دیم کشت شده است. در این سال میزان رشد سطوح کشت آبی و دیم نسبت به سال زراعی قبل، به ترتیب ۱/۵ و ۵/۷ درصد بوده است. سطح زیرکشت در سال زراعی ۹۶-۱۳۹۵ به ویژه در اراضی دیم به شدت کاهش یافته به طوریکه اراضی آبی ۲/۷ درصد و اراضی دیم ۱۰/۷ درصد و در مجموع سطوح کشت زراعی ۶/۵ درصد کاهش یافته است و سطح کشت به ۱۱ میلیون هکتار یعنی کمترین میزان طی ۱۰ سال اخیر (از سال ۸۷-۱۳۸۶) رسید. کاهش اراضی کشت به ویژه اراضی دیم در پی کاهش بارندگی و محدودیت دسترسی به منابع

^۱ بر اساس اطلاعات سازمان مدیریت منابع آب، میزان بارش‌ها در سال زراعی ۹۶-۱۳۹۵ بالغ بر ۳/۵ درصد و در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ در حدود ۲۵/۷ درصد کاهش داشته است.

^۲ از آنجایی که هدف از محاسبه متوسط رشد قیمت تضمینی مقایسه تغییرات آن طی زمان است صرفاً از روش میانگین گیری ساده استفاده شد. محصولات منتخب شامل گندم معمولی و دوروم، جو، ذرت‌دانه‌ای، عدس، انواع لوبیا، نخود، گروه‌های سه گانه برنج، دانه‌های روغنی سویا، کلزا، آفتابگردان و گلرنگ، چغندرقد، نیشکر، پنبه(وش)، سیب‌زمینی و پیاز است.

^۳ قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی، مصوب مجلس شورای اسلامی مورخ ۱۳۶۸/۶/۲۲

^۴ قیمت تضمینی ۲۹ محصول اصلی کشور در ضوابط (جدول شماره ۱۶) ارائه شده است.

آبی بوده است. در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ سطوح کشت ۰/۸ درصد افزایش یافت و به ۱۱/۱ میلیون هکتار رسید. در این سال اگرچه میزان بارندگی با شدت بیشتری (۲۵ درصد) کاهش یافته اما اراضی دیم ۲/۷ درصد نیز توسعه یافت.

عملکرد تولیدات زراعی در سال ۹۵-۱۳۹۴ به طور کلی ۷۲۱۷ کیلوگرم در هکتار برآورد گردید و ۶/۶ درصد بیشتر از عملکرد در سال زراعی ۹۴-۱۳۹۳ بوده است. عملکرد تولیدات زراعی به تفکیک آبی و دیم به ترتیب ۱۲۴۸۲/۷ و ۱۵۲۱/۲ کیلوگرم در هکتار بوده و نسبت به سال قبل به ترتیب ۶/۴ و ۲۸/۸ درصد افزایش داشته است. عملکرد تولیدات دیم در این سال نیز نسبت به کلیه سال‌های قبل از آن بالاتر و بی‌سابقه بوده است که همانطور که در بالا اشاره شد، ناشی از افزایش ۲۷ درصدی بارندگی در این سال و افزایش تولید است. عملکرد محصولات زراعی در سال ۹۶-۱۳۹۵ نیز با ۶ درصد افزایش به ۷۶۵۴ کیلوگرم در هکتار رسید در حالیکه رشد عملکرد تولیدات دیم ۲۴/۲- درصد بوده است. در این سال بارندگی ۳/۵ درصد کاهش یافت. در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ اگرچه بارندگی با شدت بیشتر معادل ۲۵/۷- درصد کاهش یافت اما عملکرد تولیدات دیم تقریباً به همان میزانی که در سال قبل کاهش یافته بود، افزایش پیدا کرد. مهمترین محصولات دیم کشور شامل گندم و جو است که در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ بالغ بر ۸۱ درصد از تولیدات دیم را به خود اختصاص داده‌اند (سهم گندم ۶۷ درصد و سهم جو ۱۴ درصد بوده است). جدول ۱-۲، میزان تولید، سطح زیرکشت و عملکرد محصولات زراعی را به تفکیک آبی و دیم طی دوره ۹۷-۱۳۷۹ نشان می‌دهد.

در سال ۹۶-۱۳۹۵ میزان فروش انواع بذور اصلاح شده از ۷۰ هزار تن در سال ۱۳۹۵ به ۵۶ هزار تن رسیده که میزان ۲۱ درصد کاهش را نشان می‌دهد، که البته این امر به علت حضور مشارکت بیشتر بخش خصوصی می‌باشد^۱. استفاده از ارقام اصلاح شده تأثیر بسزایی در بهبود عملکرد تولیدات کشاورزی دارد و بخشی از توفیقات بهبود عملکرد تولیدات دیم، مربوط به همین ارقام است. اطلاعات مذکور برای سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ تا کنون منتشر نشده است.

جدول ۱-۲- سطح زیر کشت، میزان تولید و عملکرد محصولات زراعی کل کشور طی سال‌های ۷۹-۱۳۷۸ الی ۹۷-۱۳۹۶

برنامه های توسعه	سطح زیر کشت (میلیون هکتار)			تولید (میلیون تن)			عملکرد (کیلوگرم/هکتار)		
	آبی	رشد (%)	دیم	آبی	رشد (%)	دیم	آبی	رشد (%)	دیم
برنامه سوم	۱۳۷۸-۷۹	۴۷	۱۰.۳	۴۰.۰	۴۴.۷	۴۰.۰	۷۲۱۳.۱	۱۰۰.۲۹	۲۹
	۱۳۷۹-۸۰	۵۵	۱۶.۳	۴۱.۰	۴۶.۵	۴۰.۰	۷۴۲۴.۴	۹۹.۶۷	۲۹
برنامه سوم	۱۳۸۰-۸۱	۵۵	۱۱.۰	۴۱.۰	۱۵.۶	۵.۵	۷۴۲۴.۴	۹۹.۶۷	۲۹
	۱۳۸۱-۸۲	۶۰	۱۲.۱	۵۱.۳	۲۶.۴	۶.۹	۸۶۰۸.۳	۱۱۲۳.۳	۱۵.۹
میانگین برنامه	۱۳۸۲-۸۳	۶۱	۱۲.۲	۵۵.۷	۱.۰	۷.۰	۹۰۵۲.۸	۱۱۵۹.۶	۵.۲
		۶۳	۲.۰	۵۷.۰	۷.۴	۷.۵	۹۰۹۴.۷	۱۲۲۱.۴	۰.۵
میانگین برنامه	۱۳۸۳-۸۴	۶۵	۵.۲	۶۲.۷	۱۲.۶	۹.۳	۸۲۷۸.۷	۱۱۰.۷	۶.۱
	۱۳۸۴-۸۵	۶۷	۱۳.۰	۶۴.۰	۳.۳	۷.۳	۹۵۲۱.۰	۱۱۲۲.۹	۴.۷
برنامه	۱۳۸۵-۸۶	۶۷	۱.۹	۶۴.۰	۰.۶	۷.۳	۹۵۳۴.۹	۱۱۶۸.۴	۰.۱
	۱۳۸۶-۸۷	۶۰	۱۰.۵	۵۰.۳	۱۴.۳	۸.۴	۹۶۸۳.۵	۱۲۵۰.۸	۱.۶
چهارم	۱۳۸۷-۸۸	۶۲	۳۹.۸	۵۴.۸	۲۰.۰	۲۰.۰	۸۳۴۰.۳	۶۷۳.۷	-۱۳.۹
		۶۲	۲.۲	۵۴.۸	۱۴۰.۸	۷.۲	۸۸۸۸.۸	۱۱۶۰.۳	۶.۶
میانگین برنامه	۱۳۸۸-۸۹	۶۲	۱۲.۰	۶۱.۸	۱۷.۶	۶.۶	۹۱۹۳.۷	۱۰۷۵.۲	-۰.۲
	۱۳۸۹-۹۰	۶۲	۱۱.۹	۵۹.۷	۶.۳	۷.۶	۹۱۰۰.۴	۱۳۲۲.۲	۱۱.۵
بدون برنامه	۱۳۹۰-۹۱	۶۶	۳.۳	۵۹.۴	-۲۴.۴	۵.۸	۹۵۶۷.۴	-۳۲.۴	-۳.۵
	۱۳۹۱-۹۲	۶۳	۱۲.۴	۵۹.۶	۱.۹	۵.۹	۹۰۷۲.۴	۱۰۱۲.۵	-۵.۲
برنامه	۱۳۹۲-۹۳	۶۱	۱۰.۰	۶۱.۹	۴.۶	۶.۱	۹۸۲۶.۹	۱۰۴۹.۰	۸.۳
	۱۳۹۳-۹۴	۶۰	۱۱.۴	۷۰.۷	۲.۷	۶.۰	۱۱۱۰.۴	۱۰۴۶.۸	۱۳.۰
میانگین برنامه	۱۳۹۴-۹۵	۶۱	۱۱.۸	۷۶.۴	۵.۷	۶.۳	۱۱۷۲۹.۱	۱۱۸۰.۶	۵.۶
	۱۳۹۵-۹۶	۶۱	۵.۷	۷۶.۴	۳.۰	۶.۰	۱۰۲۶۰.۱	۱۰۶۳.۰	۲.۷
بدون برنامه	۱۳۹۶-۹۷	۶۰	۱۱.۰	۷۸.۴	۲.۷	۷۸.۴	۱۳۱۶۵.۲	۱۱۵۲.۵	۵.۵
	ششم	۶۰	۲.۷	۷۶.۲	-۳۲.۴	۵.۸	۱۱۵۲.۵	۱۱۵۲.۵	۵.۵
میانگین برنامه	۱۳۹۷-۹۸	۶۰	۱۱.۱	۷۶.۲	۲۷.۳	۷.۴	۱۲۸۹۷.۴	۱۴۲۹.۴	-۲.۰
	ششم	۶۰	۱۱.۱	۷۶.۲	۲۷.۳	۷.۴	۱۲۸۹۷.۴	۱۴۲۹.۴	-۲.۰

ماخذ: آمار رسمی وزارت جهاد کشاورزی
تولید محصولات زراعی گلخانه‌ای در تولید زراعی آبی لحاظ گردیده است.

سطح زیرکشت محصولات زراعی طی سال‌های ۱۳۷۸-۷۹ تا ۱۳۹۶-۹۷ بین ۱۰/۳ (سال ۱۳۷۸-۷۹) تا ۱۳/۴ (سال ۱۳۸۵-۸۶) میلیون هکتار در نوسان بوده است. در برنامه سوم توسعه (سال‌های زراعی ۱۳۷۸-۷۹ تا ۱۳۸۲-۸۳) سطح زیرکشت محصولات زراعی از ۱۰/۳ میلیون هکتار با متوسط رشد ۴/۹ درصد به ۱۲/۴ میلیون هکتار رسیده است. متوسط سطح زیرکشت در این برنامه ۱۱/۶ میلیون هکتار است که به طور متوسط ۵۱ درصد به اراضی آبی اختصاص یافته است.^۱

در برنامه چهارم توسعه (سال‌های ۱۳۸۳-۸۴ تا ۱۳۸۷-۸۸) سطح زیرکشت از ۱۳ میلیون هکتار طی سه سال افزایش یافته و به ۱۳/۴ میلیون هکتار رسید اما در سال چهارم برنامه (۱۳۸۷) به دلیل خشک‌سالی و افت بارش‌ها به میزان ۵۰ درصد^۲ سطوح کشت ۲۲ درصد افت کرده و نهایتاً در سال پایانی برنامه (۱۳۸۸) با کمی افزایش به ۱۲/۳ میلیون هکتار رسیده است. متوسط سطح زیرکشت در این برنامه ۱۲/۴ میلیون هکتار بوده و ۵۲ درصد از آن به اراضی آبی اختصاص یافته است. طبق هدف‌گذاری برنامه چهارم توسعه، سطح زیرکشت در اولین سال برنامه ۱۲/۴ میلیون هکتار پیش‌بینی شده است و انتظار می‌رفت تا پایان برنامه با متوسط رشد ۰/۳ درصد به ۱۲/۶ میلیون هکتار برسد درحالی‌که سال قبل از برنامه (۱۳۸۳) سطوح کشت به همین میزان بوده است و روند توسعه اراضی در اهداف و عملکرد برنامه، علی‌رغم افت ۲۲ درصدی در سال ۱۳۸۷ به گونه‌ای بوده است که به طور میانگین اهداف برنامه به طور ۱۰۰ درصد تحقق یافته است درحالی‌که هدف تعیین شده در سال پایانی برنامه یعنی سطح زیرکشت ۱۲/۵ میلیون هکتاری حاصل نشده است. سال ۱۳۸۹ فاقد برنامه توسعه بوده و لذا اهداف برنامه چهارم به این سال تعمیم یافته است و انتظار می‌رفت سطح زیرکشت به ۱۲/۶ میلیون هکتار برسد اما با افت ۲/۸ درصدی به ۱۲ میلیون هکتار کاهش یافت.

در برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۹-۹۰ تا ۱۳۹۳-۹۴) سطح زیرکشت روند کاهشی ملایمی داشته و از ۱۱/۹ میلیون هکتار به ۱۱/۴ میلیون هکتار رسید. متوسط سطح زیرکشت در این برنامه ۱۱/۹ میلیون هکتار بوده که ۵۲/۳ درصد از آن به اراضی آبی اختصاص داشته است. بنابراین همواره تقریباً نیمی از اراضی زراعی کشور به محصولات آبی و نیمی به محصولات دیم اختصاص یافته است و تغییرات سطح زیرکشت نوسانات زیادی نداشته و از روند تقریباً یکنواختی برخوردار بوده است. طبق اهداف برنامه انتظار می‌رفت سطح زیرکشت تا پایان برنامه با متوسط رشد ۲ درصد به ۱۳/۶ میلیون هکتار برسد که این امر تحقق نیافت و به طور متوسط ۹۰ درصد از پیش‌بینی‌ها محقق گردید. سال ۱۳۹۵ نیز مشابه سال ۱۳۸۹ فاقد برنامه بوده و با توجه به تعمیم اهداف برنامه پنجم به این سال، انتظار می‌رفت سطح زیرکشت به ۱۳/۹ میلیون هکتار برسد اما تنها ۸۵ درصد از اهداف برنامه محقق شده است و به ۱۱/۹ میلیون هکتار رسید.

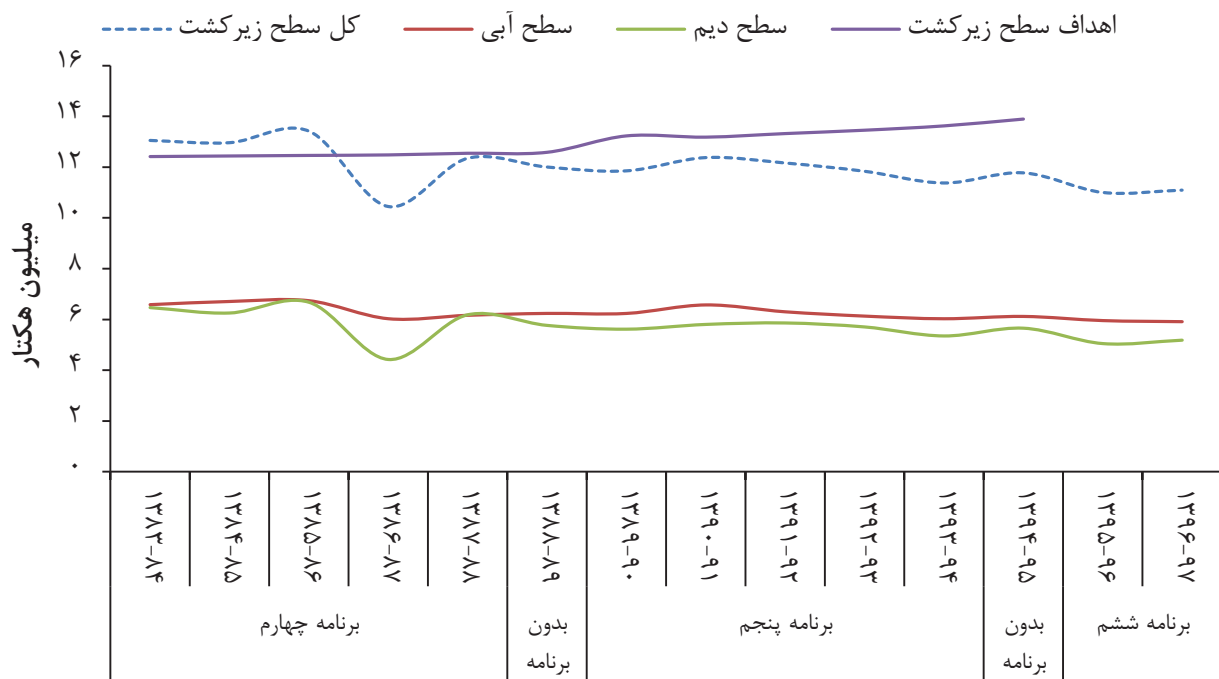
در برنامه ششم توسعه سطح زیرکشت در سال‌های زراعی ۱۳۹۵-۹۶ و ۱۳۹۶-۹۷ به ترتیب ۱۱ و ۱۱/۱ میلیون هکتار بوده است. در این برنامه با توجه به کمبود منابع آب و سیاست عدم توسعه اراضی و تمرکز بر بهبود

^۱ عملکرد این برنامه به دلیل عدم دسترسی به اهداف برنامه در خصوص سطح زیرکشت، با اهداف مقایسه نشده است.

^۲ آمار رسمی سازمان مدیریت منابع آب کشور

بهره‌وری و انجام عملیات به‌زراعی، برای سطوح کشت اهدافی پیش‌بینی نشده است. نمودار ۱-۲، روند تغییرات سطح زیرکشت زراعی را به تفکیک محصولات آبی و دیم و در مقایسه با اهداف برنامه طی برنامه‌های توسعه سوم، چهارم، پنجم و ششم نشان می‌دهد. همچنین در جدول ۲-۲، اهداف و عملکرد برنامه‌های توسعه را در تولید محصولات زراعی و سطوح زیرکشت مقایسه شده است.

نمودار ۱-۲- سطح زیرکشت محصولات زراعی در مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و اسناد برنامه‌های توسعه)

جدول ۲-۲- اهداف و عملکرد تولیدات و سطح زیرکشت محصولات زراعی و درصد تحقق و رشد سالیانه آن در برنامه‌های توسعه - واحد: میلیون تن - هزارهکتار - درصد

سطح زیرکشت			تولید					شرح			
رشد سطح زیرکشت**	رشد اهداف سطح زیرکشت**	درصد تحقق برنامه	اهداف سطح زیرکشت	کل سطح زیرکشت	رشد اهداف تولیدات زراعی**	رشد اهداف تولیدات زراعی**	درصد تحقق برنامه		کل تولیدات زراعی	اهداف تولیدات زراعی	
-	-	-	۱۰۲۶۸.۳	-	-۷٪	۱۷٪	۷۹٪	۴۴.۷	۵۶.۷	۱۳۷۸-۷۹	برنامه سوم
۷.۳٪	-	-	۱۱۰۱۹.۹	-	۴٪	۶٪	۷۷٪	۴۶.۵	۶۰.۳	۱۳۷۹-۸۰	
۱۰.۰٪	-	-	۱۲۱۱۷.۷	-	۲۵٪	۶٪	۹۱٪	۵۸.۲	۶۴.۱	۱۳۸۰-۸۱	
۰.۵٪	-	-	۱۲۱۷۷.۹	-	۸٪	۷٪	۹۲٪	۶۲.۷	۶۸.۴	۱۳۸۱-۸۲	
۱.۹٪	-	-	۱۲۴۱۲.۷	-	۳٪	-۵٪	۹۹٪	۶۴.۵	۶۵.۱	۱۳۸۲-۸۳	
۵٪	-	-	۱۱۵۹۹.۳	-	۶٪	۶٪	۸۸٪	۵۵.۳	۶۲.۹	میانگین برنامه	
۵.۱٪	-	۱۰.۵٪	۱۳۰۵۰.۰	۱۲۴۱۷.۱	۸٪	۴٪	۱۰۳٪	۶۹.۹	۶۷.۶	۱۳۸۳-۸۴	برنامه چهارم
-۰.۷٪	۰.۳٪	۱۰.۴٪	۱۲۹۶۱.۰	۱۲۴۴۰.۳	۲٪	۴٪	۱۰۱٪	۷۱.۳	۷۰.۳	۱۳۸۴-۸۵	
۳.۵٪	۰.۳٪	۱۰.۸٪	۱۳۴۱۸.۰	۱۲۴۶۲.۲	۳٪	۴٪	۱۰۱٪	۷۳.۶	۷۳.۱	۱۳۸۵-۸۶	
-۲۲.۱٪	۰.۳٪	۸.۴٪	۱۰۴۵۲.۰	۱۲۴۸۲.۳	-۲۸٪	۴٪	۷۰٪	۵۳.۳	۷۶.۰	۱۳۸۶-۸۷	
۱۸.۱٪	۰.۵٪	۹.۸٪	۱۲۳۴۷.۰	۱۲۵۴۷.۵	۱۶٪	۴٪	۷۸٪	۶۲.۰	۷۹.۳	۱۳۸۷-۸۸	
۱٪	۰.۳٪	۱۰.۰٪	۱۲۴۴۵.۶	۱۲۴۶۹.۹	۰٪	۴٪	۹۰٪	۶۶.۰	۷۳.۳	میانگین برنامه	
-۲.۸٪	۰.۳٪	۹.۵٪	۱۲۰۰۴.۰	۱۲۵۸۵.۱	۱۲٪	۵٪	۸۳٪	۶۹.۴	۸۳.۲	۱۳۸۸-۸۹	بدون برنامه
-۱.۲٪	۵.۱٪	۸.۹٪	۱۱۸۵۴.۰	۱۳۲۳۱.۰	-۶٪	-۸٪	۸۶٪	۶۵.۴	۷۶.۴	۱۳۸۹-۹۰	برنامه پنجم
۴.۴٪	-۰.۴٪	۹۳.۹	۱۲۳۷۶.۰	۱۳۱۸۲.۰	۰٪	۵٪	۸۲٪	۶۵.۵	۸۰.۳	۱۳۹۰-۹۱	
-۱.۷٪	۱.۱٪	۹۱.۳	۱۲۱۶۳.۰	۱۳۳۲۳.۰	۴٪	۵٪	۸۰٪	۶۸.۱	۸۴.۷	۱۳۹۱-۹۲	
-۲.۷٪	۱.۰٪	۸۸.۰	۱۱۸۳۸.۰	۱۳۴۵۵.۰	۹٪	۵٪	۸۴٪	۷۴.۱	۸۸.۷	۱۳۹۲-۹۳	
-۳.۹٪	۱.۳٪	۸۳.۵	۱۱۳۷۷.۰	۱۳۶۲۶.۰	۴٪	۶٪	۸۲٪	۷۷.۰	۹۳.۶	۱۳۹۳-۹۴	
-۱.۰٪	۱.۶٪	۸۹٪	۱۱۹۲۱.۶	۱۳۳۶۳.۴	۳٪	۳٪	۸۳٪	۷۰.۰	۸۴.۷	میانگین برنامه	
۳.۵٪	۲.۰٪	۸۵٪	۱۱۷۷۶.۰	۱۳۸۹۴.۴	۱۰٪	۵٪	۸۶٪	۸۵.۰	۹۸.۳	۱۳۹۴-۹۵	بدون برنامه
-۶.۶٪	-	-	۱۱۰۰۴.۶	-	-۱٪	-	-	۸۴.۲	-	۱۳۹۵-۹۶	برنامه ششم
۰.۸٪	-	-	۱۱۰۹۵.۹	-	-۱٪	-	-	۸۳.۷	-	۱۳۹۶-۹۷	
-۳٪	-	-	۱۱۰۵۰.۳	-	-۱٪	-	-	۸۳.۹	-	میانگین برنامه	

مآخذ: سند برنامه های توسعه و وزارت جهاد کشاورزی (رشد هدف برنامه در سال های ۷۹، ۸۴ و ۹۰، نسبت به سال پایه برنامه های سوم، چهارم و پنجم یعنی سال های ۷۸، ۸۲ و ۸۶ محاسبه شده است). اهداف برنامه سوم مستند به آمار موسسه پژوهش های برنامه ریزی وزارت جهاد کشاورزی بوده و دسترسی به اهداف سطح زیرکشت در این برنامه مقدور نبود است. در برنامه ششم برای توسعه سطح زیرکشت و کل تولیدات زراعی هدفگذاری نشده است. به عبارت دیگر راهبرد برنامه ششم افزایش تولید برخی محصولات در راستای دستیابی به خودکفایی ۹۵٪ از طریق افزایش بهره وری به روش های مختلف است و بر توسعه سطح زیرکشت به دلیل محدودیت منابع آب تمرکز ندارد.

* پیش بینی تولیدات و سطح زیرکشت سال ۸۹ بر مبنای میانگین رشد برنامه چهارم و پیش بینی تولیدات و سطح زیرکشت سال ۹۵ نیز بر مبنای میانگین رشد برنامه پنجم

** متوسط رشد سالیانه در این شاخص در واقع میانگین همان ارقام نوشته شده می باشد.

*** متوسط رشد سالیانه اهداف برنامه پنجم بر مبنای رشد پیش بینی شده برای ۵ سال می باشد.

بررسی بلندمدت تغییرات تولید محصولات زراعی طی ۱۹ سال اخیر منتهی به سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶

نشان دهنده روند کلی افزایشی همراه با نوسان از حدود ۴۵ میلیون تن در سال زراعی ۷۹-۱۳۷۸ تا ۸۳/۷ میلیون تن سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ بوده است. در برنامه سوم توسعه پیش‌بینی شده است که تولیدات زراعی با متوسط رشد ۹/۶ درصد به ۷۶/۱ میلیون تن در سال پایانی برنامه (۸۳-۱۳۸۲) برسد. طبق اطلاعات وزارت جهاد کشاورزی، تولیدات زراعی در این برنامه با متوسط رشد سالیانه ۹/۹ درصد از ۴۴/۷ میلیون تن به ۶۴/۵ میلیون

تن رسیده است. به عبارت دیگر در این برنامه متوسط رشد تولید از اهداف تعیین شده فراتر بود اما به علت کاهش ۲۲ درصدی عملکرد سال اول برنامه نسبت به اهداف تعیین شده در این سال، مقدار پیش‌بینی شده تولید محقق نگردید که این وضعیت نشان می‌دهد، هدف‌گذاری تولید در این برنامه با واقعیت‌های بخش کشاورزی انطباق نداشته است. در این برنامه به طور متوسط ۵۵/۳ میلیون تن تولید صورت گرفته که حدود ۸۵ درصد اهداف برنامه محقق شده است. از کل تولیدات زراعی در این برنامه به طور میانگین ۸۸/۶ درصد معادل ۴۹ میلیون تن به تولیدات آبی اختصاص داشته است.

در برنامه چهارم توسعه اهداف به‌گونه‌ای تعیین شده است که هدف تولیدات زراعی در سال اول برنامه (۸۴-۱۳۸۳) نسبت به سال قبل آن (۸۳-۱۳۸۲)، ۱۱ درصد کمتر است و حتی نسبت به تولیدات زراعی تحقق یافته در سال ۸۳-۱۳۸۲ نیز ۳/۳ درصد پایین‌تر است. علت این امر قرار دادن میزان تولید دو سال قبل (۸۲-۱۳۸۱) به عنوان مبنای برنامه چهارم است که باعث شده اهداف از مقادیر مورد انتظار کمتر پیش‌بینی شوند و میزان تحقق اهداف تولید در این برنامه بالغ بر ۹۰ درصد باشد. در این برنامه تولیدات با متوسط رشد سالیانه ۳ درصد تا رسیدن به ۷۹/۳ میلیون تن در سال پایانی برنامه هدف‌گذاری شده است اما در عمل به دلیل خشک‌سالی سال ۸۷-۱۳۸۶ که منجر به افت تولید به میزان ۲۷/۶ درصد شد این امر محقق نگردید و تولید با متوسط رشد سالیانه ۰/۵ درصد به ۶۲ میلیون تن در سال ۱۳۸۸ رسید. متوسط تولیدات زراعی در این برنامه ۶۶ میلیون تن بوده است که از این میزان ۹۰ درصد معادل ۵۹/۴ میلیون تن به تولیدات آبی اختصاص یافته است.

در سال ۱۳۸۹ که فاقد برنامه بوده است تولید به ۶۹/۵ میلیون تن رسید که ۸۹ درصد معادل ۶۱/۸ میلیون تن به تولیدات آبی اختصاص یافت. چنانچه اهداف برنامه چهارم به این سال نیز تعمیم یابد تولید پیش‌بینی شده ۸۳/۲ میلیون تن است که تقریباً ۸۴ درصد محقق شده است. این در حالی است که اندازه تولید در سال ۱۳۸۹ بعد از ۵ سال به میزان تولید در ابتدای برنامه چهارم رسیده است.

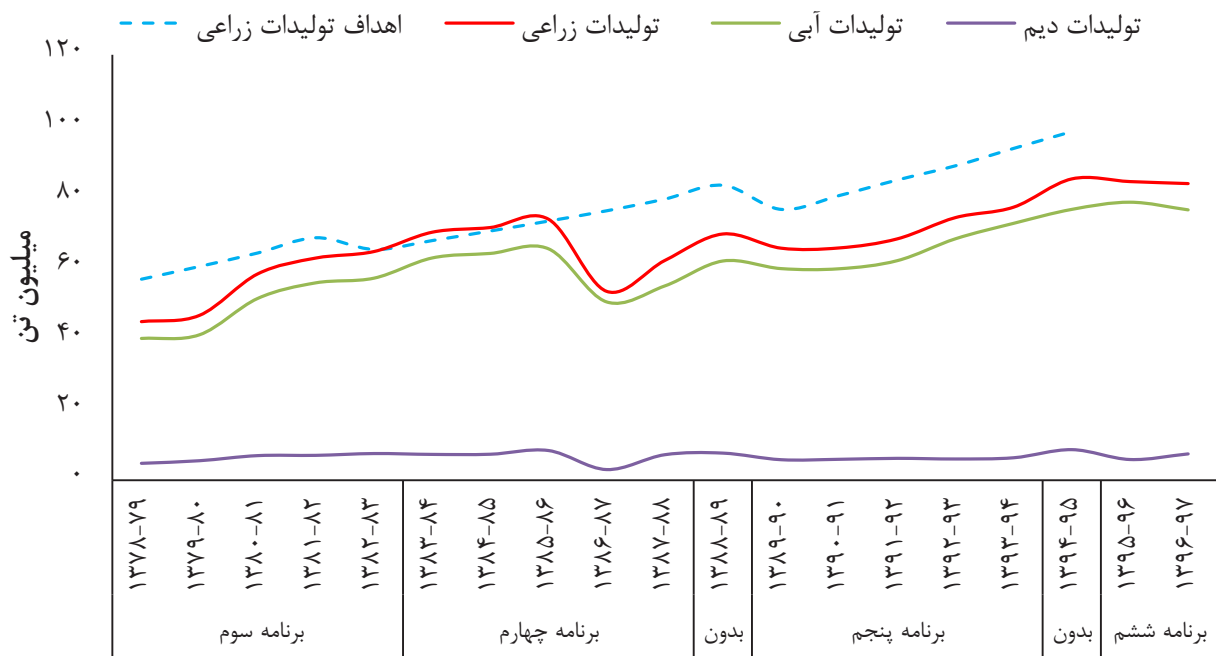
در برنامه پنجم توسعه پیش‌بینی شده است تولیدات زراعی با متوسط رشد ۵/۰۷ درصد به ۹۳/۶ میلیون تن برسد. در این برنامه نیز مشابه برنامه چهارم، سال مبنا به‌گونه‌ای انتخاب شده است که پیش‌بینی برنامه برای اولین سال برنامه ۷۶/۴ میلیون تن یعنی تقریباً ۷ میلیون تن کمتر از هدف برنامه در سال ۱۳۸۹ است. به عبارت دیگر مجدداً اهداف در شروع برنامه پنجم کمتر از انتهای برنامه چهارم است و در اهداف پیش‌بینی شده شکست آماری مشاهده می‌شود. در عمل تولیدات زراعی در سال ۹۰-۱۳۸۹ (سال ابتدای برنامه) نسبت به سال قبل ۵/۸ درصد کاهش یافته و سپس به طور پیوسته افزایش یافته و در سال پایانی به ۷۷ میلیون تن رسیده است. این میزان تولید طی ۱۶ سال اخیر بالاترین میزان بوده است. متوسط رشد تولیدات زراعی در برنامه پنجم ۲/۷ درصد است که پایین‌تر از اهداف پیش‌بینی شده است. متوسط تولید در این برنامه ۷۰ میلیون تن است که ۹۱/۴ درصد به تولیدات آبی اختصاص یافته است و بالغ بر ۸۳ درصد از اهداف برنامه محقق شده است. در سال ۱۳۹۵ با

تعمیم اهداف برنامه پنجم انتظار می‌رفت میزان تولید به $98/3$ میلیون تن برسد که در عمل تنها 86 درصد از اهداف محقق گردید و میزان تولیدات زراعی به 85 میلیون تن رسید.

در برنامه ششم، اهدافی برای تولید محصولات کشاورزی به طور کلی در نظر گرفته نشده است و تنها برخی محصولات اساسی در این برنامه هدف‌گذاری شده‌اند. میزان تولیدات زراعی در دو سال اول این برنامه رو به کاهش بوده به طوری‌که در سال‌های $1395-96$ و $1396-97$ به ترتیب تولید به $84/2$ و $83/7$ میلیون تن رسیده است. یعنی سالانه 1 درصد از میزان تولید کاسته شده است.

جدول ۲-۲ و نمودار ۲-۲ روند تغییرات تولیدات زراعی به تفکیک آبی و دیم و در مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه نشان می‌دهند.

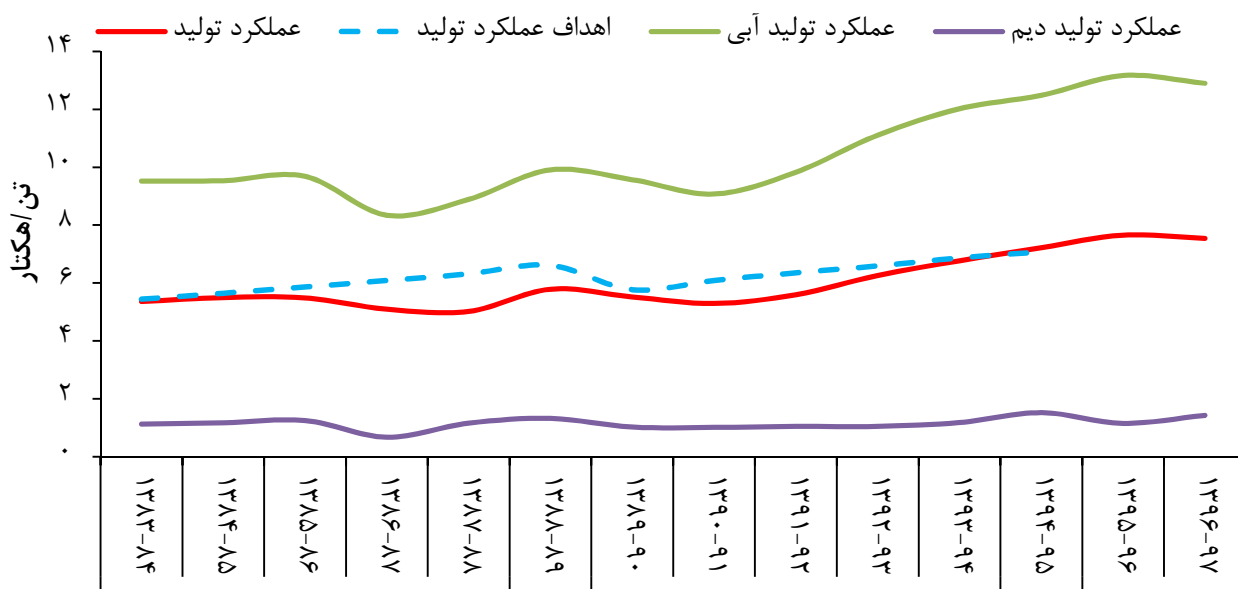

نمودار ۲-۲- تولیدات زراعی و اهداف برنامه‌های توسعه (مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی و اسناد برنامه توسعه)

در خصوص میانگین تولید محصولات زراعی دیم، مشاهده می‌شود که در همه برنامه‌ها به طور متوسط تولید محصولات آبی 10 برابر مقدار تولید محصولات زراعی دیم بوده در حالی که سطح زیرکشت محصولات دیم و آبی تقریباً یکسان بوده که به دلیل اختلاف عملکرد تولیدات آبی و دیم است. عملکرد تولیدات آبی در فاصله سال‌های زراعی $1378-79$ تا $1396-97$ روند افزایشی داشته و از $7/2$ تن (سال $1378-79$) به $12/9$ تن (سال $1396-97$) در هکتار رسیده است در حالی که عملکرد تولیدات دیم تا سال 1386 از 1003 کیلوگرم در هکتار تا

۱۲۵۱ کیلوگرم در هکتار در نوسان بوده اما در سال ۱۳۸۷ به دلیل وقوع خشکسالی به شدت افت کرده و به میزان ۶۷۴ کیلوگرم در هکتار کاهش یافته است. در سال‌های بعد عملکرد محصولات دیم بهبود یافته و در سال ۱۳۹۵ به ۱۵۲۱ کیلوگرم در هکتار رسید که بیشترین عملکرد طی سال‌های اخیر بوده است. در سال ۱۳۹۶ عملکرد ۲۴/۲ درصد کاهش یافت و در سال ۱۳۹۷ تقریباً به همین میزان افزایش یافت و نهایتاً به ۱۴۲۹/۴ کیلوگرم در هکتار رسید. لذا مشخص است اگرچه نیمی از اراضی زراعی به تولیدات دیم اختصاص داشته اما به دلیل عملکرد بسیار پایین این اراضی، در بهترین شرایط طی ۱۵ سال اخیر حداکثر حدود ۱۲ درصد (در سال ۸۰-۱۳۷۹) تولیدات زراعی کشور را تأمین کرده است. هرچند عملکرد تولیدات دیم در سال ۹۵-۱۳۹۴ نشان می‌دهد پیشرفت‌های خوبی در زمینه این تولیدات شده است و بهبود شرایط جوی نیز به این امر کمک کرده بطوریکه با رشد کم‌سابقه ۲۸/۸ درصدی همراه بوده است. بیشتر اراضی دیم به دو محصول عمده زراعی کشور یعنی گندم و جو اختصاص دارد که ۸۳ درصد از کل اراضی دیم را شامل می‌شود. بر همین اساس ۸۱ درصد از کل تولیدات دیم نیز به این دو محصول اختصاص دارد. عملکرد تولید گندم آبی و دیم در سال ۱۳۹۷ به ترتیب ۴/۳ و ۱/۴ تن در هکتار و عملکرد تولید جو آبی و دیم به ترتیب ۳/۴ و ۱/۳ تن در هکتار بوده است.

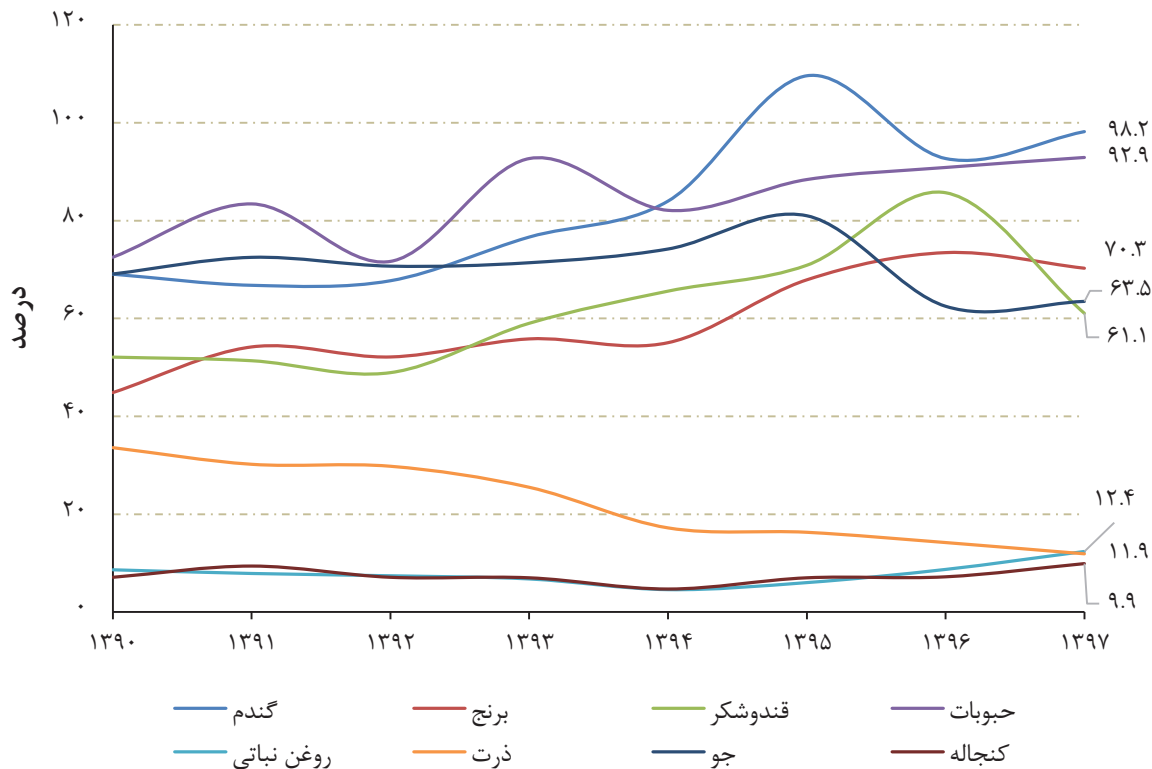
نمودار ۲-۳ روند تغییرات عملکرد تولیدات زراعی را به تفکیک آبی و دیم و در مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه نشان داده است. همان‌طور که در نمودار مشاهده می‌شود و پیش‌تر اشاره شد به دلیل وقوع خشکسالی در سال زراعی ۸۷-۱۳۸۶، عملکرد تولیدات زراعی و به ویژه تولیدات دیم کاهش یافته و به کمترین میزان طی ۱۷ سال اخیر رسیده است. عملکرد تولیدات آبی و دیم در سال زراعی ۸۷-۱۳۸۶ به ترتیب ۸۳۴۰ و ۶۷۴ کیلوگرم در هکتار بوده که نسبت به سال ۸۶-۱۳۸۵ به ترتیب ۱۴ و ۴۶ درصد کاهش یافته است. طبق انتظار، خشکسالی بر عملکرد تولیدات دیم تأثیر بیشتری داشته است. در ادامه متوسط عملکرد تولیدات دیم در برنامه چهارم و پنجم به ترتیب ۱۰۷۵ و ۱۰۶۳ کیلوگرم در هکتار بوده و در سال ۱۳۹۵ با ۲۸/۸ درصد افزایش به ۱۵۲۱ کیلوگرم در هکتار رسیده است. متوسط عملکرد تولیدات آبی نیز در دو برنامه چهارم و پنجم به ترتیب ۹۱۹۴ و ۱۰۳۱۸ کیلوگرم در هکتار بوده است و در سال ۱۳۹۵ با ۳/۶ درصد افزایش نسبت به سال ۱۳۹۴، به ۱۲۴۸۳ کیلوگرم در هکتار رسیده است. مقایسه متوسط عملکرد تولیدات زراعی با اهداف برنامه نشان می‌دهد همواره عملکرد نسبت به پیش‌بینی‌ها کمتر بوده است. بطوریکه در سال‌های زراعی ۹۴-۱۳۹۳ و ۹۵-۱۳۹۴ به ترتیب متوسط عملکرد تولیدات زراعی ۱/۴ و ۰/۳ درصد کمتر از اهداف مورد انتظار بوده است. متوسط عملکرد تولیدات دیم در برنامه ششم (دو سال اول) ۱۲۹۱ کیلوگرم در هکتار و تولیدات آبی ۱۳۰۳۱/۳ کیلوگرم در هکتار بوده است. عملکرد تولیدات آبی در برنامه ششم نسبت به سال ۱۳۹۵ بهبود یافته اما به لحاظ عملکرد تولیدات آبی، تنزل یافته است.

نمودار ۲-۳- عملکرد تولیدات زراعی و اهداف برنامه توسعه (مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی و اسناد برنامه توسعه)

بر اساس برآوردهای مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران در سال زراعی ۱۳۹۶-۹۷، میزان ضریب خودکفایی^۱ در محصولات اساسی از جمله گندم ۹۸/۲، برنج ۷۰/۳، ذرت ۱۱/۹، جو ۶۳/۵، حبوبات ۹۲/۹، شکر ۶۱/۱، کنجاله ۹/۹ و روغن نباتی ۱۲/۴ درصد بوده است. میزان خودکفایی برخی محصولات طی سال‌های اخیر (۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷) بهبود یافته است که شامل گندم، برنج، قندوشکر، حبوبات، روغن نباتی و کنجاله است که به طور متوسط سالیانه به ترتیب ۶، ۷/۱، ۳/۷، ۴/۵، ۸/۹ و ۰/۴ درصد رشد کرده است. اگرچه خودکفایی در کنجاله و روغن نباتی رو به افزایش داشته است اما ضریب خودکفایی بسیار پایینی دارد. میزان خودکفایی در ذرت و جو طی سال‌های اخیر کاهش یافته و به طور میانگین سالانه به ترتیب ۳/۱- و ۰/۸- درصد کاهش یافته است. روند تغییرات ضریب خودکفایی محصولات اساسی زراعی در نمودار ۲-۴ نشان داده شده است.

۱ خودکفایی = $\frac{\text{تولید}}{\text{صادرات} - (\text{ذخیره} + \text{واردات} + \text{تولید})} \times ۱۰۰$

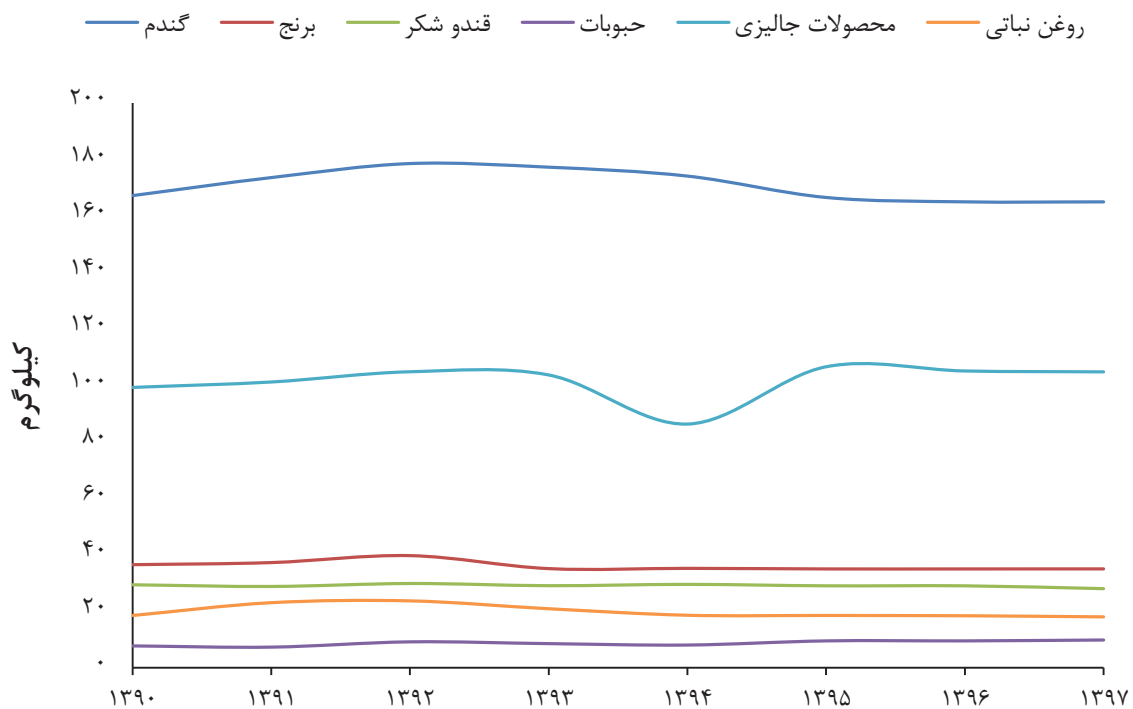

نمودار ۲-۴- تغییرات ضریب خودکفایی محصولات اساسی زراعی طی سال‌های دهه ۹۰ (مأخذ: مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب)

کل عرضه سالانه سرانه^۱ محصولات اساسی از جمله گندم ۱۶۵، برنج ۳۵، شکر ۲۸، روغن نباتی ۱۸، حبوبات ۹/۸ و محصولات جالیزی ۱۰۴/۸ کیلوگرم در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ بوده است.^۲ عرضه سالانه سرانه روند تقریباً ثابتی را در اکثر محصولات دنبال می‌کند تنها در محصول گندم نزولی بوده و در محصولات جالیزی نوسان قابل توجهی در سال ۱۳۹۴ مشاهده می‌شود. روند تغییرات عرضه سالانه سرانه محصولات اساسی زراعی در نمودار ۲-۵ مشاهده می‌شود.

^۱ جمعیت / [صادرات- (ذخیره انبار+واردات+تولید)] = عرضه سالانه سرانه

^۲ بر اساس یافته‌های گزارش امنیت غذایی سال ۹۷ مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب

نمودار ۲-۵- تغییرات عرضه سالانه سرانه محصولات اساسی زراعی طی دهه ۹۰ (مأخذ: مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب)

جدول ۲-۳، متوسط رشد سالانه تولید محصولات زراعی را به تفکیک طی ۱۹ سال منتهی به سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد. همچنین رشد تولید برای سه سال اخیر نیز جهت مقایسه ارائه شده است. بر این اساس در مدت مذکور تولید سالانه کلزا به طور متوسط با رشد ۴۰/۶ درصدی، بالاترین رتبه را به خود اختصاص داده است. بالا بودن رشد تولید کلزا بیشتر مربوط به رشد تولید در سال ۱۳۸۰ و ۱۳۹۶ است که به ترتیب بالغ بر ۲۷۲ و ۱۶۵ درصد تولید کلزا افزایش یافته است. در سال ۱۳۸۰ تولید کلزا از ۸/۸ هزار تن به ۳۲/۷ هزار تن رسید. در سال‌های بعد اگرچه تولید کلزا فراز و فرودهایی داشته است اما به طور متوسط سالانه ۱۷۳ هزار تن تولید شده است. به عبارت دیگر تولید کلزا از سال ۸۰-۱۳۷۹ در راستای سیاست خودکفایی دانه‌های روغنی، به طور جدی در استان‌های مستعد کشور تولید شده است و در سال‌های قبل هنوز در کشور فراگیر نشده بود.^۱ در سال ۱۳۹۴ تولید کلزا به دلیل سرمازدگی پائیزه و کمبود آب با ۶۰ درصد افت تولید مواجه بوده است اما در سال ۱۳۹۵ مجدداً با رشد مثبت ۱۶/۴ درصدی همراه بوده است. در سال ۱۳۹۶ با حمایت‌های گسترده از تولید دانه‌های روغنی شامل یارانه بذر، ادوات کشاورزی، یارانه بیمه، کمک به آموزش، انتقال تکنولوژی، به کارگیری کارشناسان خارجی در بخش، خرید تضمینی و پرداخت به موقع مطالبات میزان تولید دانه کلزا بالغ بر ۱۶۱ هزار تن تولید گردید. سطح کشت کلزا در این سال ۹۶ درصد افزایش یافت. در سال ۱۳۹۷ نیز میزان تولید با ۸۲ درصد رشد به ۳۳۰ هزار تن رسید. افزایش حمایت‌ها از تولید دانه‌های روغنی به ویژه کلزا و سویا از سال ۱۳۹۵ در پی تصویب

^۱ چنانچه متوسط رشد سالانه تولید کلزا را بدون در نظر گرفتن رشد تولید در سال ۱۳۸۰ محاسبه کنیم به طور متوسط سالانه ۲۶/۷ درصد رشد تولید داشته است.

طرح تولید دانه‌های روغنی به عنوان بخشی از طرح اقتصاد مقاومتی در دستور کار قرار گرفت. توسعه تولید دانه‌های روغنی در جهت کاهش وابستگی به واردات خوراک دام، امکان استحصال روغن‌های خوراکی با کیفیت به ویژه از کلزا که روغن بالایی دارد و استفاده از آن‌ها در تناوب کشت با گندم به منظور تقویت خاک و پایداری تولید گندم در کشور صورت می‌گیرد^۱.

محصولات دیگر شامل چغندر قند ۸/۸، نیشکر ۷/۹، جو ۶/۴، گندم ۶/۲، نخود ۵/۶، گوجه‌فرنگی ۳/۹، پیاز ۳/۹، شلتوک ۳/۸، لوبیا ۳، سویا ۲/۷، عدس ۲/۶، سیب‌زمینی ۲/۳، ذرت دانه‌ای ۰/۶ و پنبه ۴/۱- درصد به طور متوسط سالانه در طی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ رشد داشته‌اند. همان‌طور که مشاهده می‌شود در میان محصولات صنعتی، کلزا رشد قابل توجهی داشته و چغندر قند و نیشکر نیز نسبتاً رشدهای بالایی داشته‌اند درحالی‌که پنبه با افت تولید مواجه بوده است. در بین حبوبات نیز متوسط رشد سالانه نخود بالاتر بوده و لوبیا و عدس اندک و بین ۵/۶ تا ۲/۶ درصد بوده است. در بین غلات نیز متوسط رشد سالانه تولید جو و گندم بالا و شلتوک و به ویژه ذرت دانه‌ای پایین بوده است.

در سال ۱۳۹۵ بیشترین رشد تولید مربوط به نخود، گندم و شلتوک به ترتیب با رشدهای ۴۰/۷، ۲۶/۶ و ۲۴/۴ درصد بوده و کمترین میزان رشد نیز به ذرت دانه‌ای و نیشکر با رشد ۰/۲ و ۱ درصد اختصاص داشته است. تولید سویا، پیاز، سیب‌زمینی، گوجه‌فرنگی و پنبه نیز در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته و به ترتیب ۰/۵، ۱/۱، ۲/۸، ۳/۱ و ۸/۱ درصد افت تولید داشته‌اند. در مقایسه با سال ۱۳۹۴، رشد تولید محصولات جو، سویا، لوبیا و به ویژه کلزا، گندم، نخود، شلتوک و ذرت دانه‌ای بهبود یافته است و بقیه محصولات با رشد کمتری مواجه بوده‌اند.

در سال ۱۳۹۶ تغییر محسوسی در رشد تولیدات مشاهده می‌شود. در این سال بالاترین رشد به تولید کلزا با ۱۶۵ درصد اختصاص دارد و چغندر قند نیز با رشد ۳۵ درصدی در رتبه دوم قرار دارد. پنبه که در بلندمدت رشد تولید منفی داشته در این سال سومین رتبه را به خود اختصاص داده است. کمترین رشد تولید مربوط به عدس با رشد ۰/۱۲ درصد بوده و تعداد زیادی از محصولات شامل پیاز، گوجه‌فرنگی، ذرت دانه‌ای، گندم، جو و سویا با کاهش تولید همراه بوده‌اند. این در حالی است که محصولاتی مانند گندم و جو در سال قبل (۱۳۹۵) رشد خوبی داشته‌اند. از جمله دلایل افت تولید در این سال کاهش بارندگی ۳/۵ درصدی و اعلام دیر هنگام قیمت خرید تضمینی محصولات آن هم به میزان غیر واقعی بوده است.

در سال ۱۳۹۷ همچنان کلزا در صدر توسعه تولید بوده و رشد ۸۲ درصدی را تجربه کرده است. عدس نیز کماکان کمترین رشد معادل ۱ درصد را به خود اختصاص داده اما محصولاتی که با افت تولید مواجه بوده‌اند تغییر کرده است. در بین محصولاتی که با افت تولید همراه بوده‌اند شلتوک و چغندر قند که رشدهای خوبی را تجربه کرده‌است به ترتیب ۳/۱ و ۸/۵ درصد کاهش یافتند. پنبه که در سال قبل رشد خوبی پیدا کرد مجدداً به میزان

^۱ وزارت جهاد کشاورزی، مجری طرح گندم (علیرضا مهاجر)، باشگاه خبرنگاران جوان (۱۳۹۶/۷/۸) و ایران جیب (۱۳۹۶/۱/۸)

۸/۳ درصد کاهش یافت. به نظر می‌رسد نیشکر به دلیل آبربری بیشتری که در مقایسه با چغندر قند دارد در دستور جایگزینی با چغندر قند قرار دارد و در این سال بالغ بر ۳۴/۶ درصد کاهش یافت. سویا و ذرت دانه‌ای نیز به روند نزولی خود ادامه داده اند. کاهش تولید سویا در حالی است که برنامه‌های کشور در راستای افزایش تولید دانه‌های روغنی بوده است.

به نظر می‌رسد به استثنای کلزا در مورد سایر محصولات برنامه تولید ثابت و مشخصی وجود ندارد و این محصولات روند ثابتی را دنبال نمی‌کنند. ناپایداری در تولید که عمدتاً ناشی از سیاست‌گذاری‌های متغیر دولت و نوسان بازار محصولات کشاورزی است در وهله اول معیشت و توان مالی کشاورز را تحت شعاع قرار می‌دهد و امکان برنامه‌ریزی بلندمدت را از وی صلب می‌کند.

جدول ۲-۳- رشد تولید محصولات زراعی (۱۳۹۷-۱۳۷۹) - درصد

رتبه	محصول	متوسط رشد سالیانه (۱۳۸۰ تا)	رشد تولید سال ۹۵	رشد تولید سال ۹۶	رشد تولید سال ۹۷
۱	کلزا	۴۰.۳۵	۱۶.۴۲	۱۶۵.۰۱	۸۲.۲۱
۲	چغندر قند	۸.۸۱	۶.۶۴	۳۵.۴۴	-۸.۴۹
۳	نیشکر	۷.۸۸	۰.۹۸	۴.۲۸	-۳۴.۶۲
۴	جو	۶.۴۳	۱۶.۳۳	-۲۰.۱۵	۴.۳۰
۵	گندم	۶.۱۸	۲۶.۶۴	-۱۵.۰۲	۷.۲۶
۶	نخود	۵.۶۴	۴۰.۶۵	۲.۳۴	۸.۱۳
۷	گوجه فرنگی	۳.۹۰	-۳.۰۷	-۸.۱۹	۵.۹۱
۸	پیاز	۳.۸۶	-۱.۰۵	-۳.۹۹	۵.۰۵
۹	شلتوک	۳.۷۹	۲۴.۴۲	۹.۷۶	-۳.۱۱
۱۰	لوبیا	۲.۹۸	۸.۴۱	۶.۵۲	۴.۱۷
۱۱	سویا	۲.۷۲	-۰.۴۸	-۳۴.۶۷	-۸.۷۹
۱۲	عدس	۲.۵۹	۶.۲۰	۰.۱۲	۰.۹۷
۱۳	سیب زمینی	۲.۲۶	-۲.۸۳	۰.۴۷	۲.۴۷
۱۴	ذرت دانه ای	۰.۶۱	۰.۱۷	-۸.۷۰	-۱۱.۴۸
۱۵	پنبه	-۴.۰۸	-۸.۱۳	۱۱.۷۹	-۸.۲۷

مأخذ: آمارنامه های وزارت جهاد کشاورزی

۲-۱-۲- هزینه‌های تولید و قیمت فروش محصولات زراعی

طبق آمار رسمی مرکز آمار ایران^۱، متوسط قیمت تمام‌شده (هزینه تولید) یک کیلوگرم از محصولات زراعی آبی منتخب در مناطق روستایی در سال ۱۳۹۷ به قیمت‌های جاری، شامل گندم ۹۸۱۰، جو ۱۰۴۳۰، برنج ۲۰۰۲۰، ذرت دانه‌ای ۷۶۱۰، نخود ۴۰۵۳۰، لوبیا ۳۷۷۹۰، عدس ۳۶۳۵۰، پنبه ۲۶۵۵۰، چغندر قند ۲۰۷۰، آفتابگردان روغنی ۳۷۱۸۰، سیب‌زمینی ۵۳۴۰ و پیاز ۳۷۰۰ ریال بوده است^۲. متوسط وزنی هزینه تولید محصولات

^۱ گزارش قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور - سال ۱۳۹۷

^۲ قیمت‌های ثابت نسبت به سال ۱۳۹۰ در جداول ضمیمه گزارش شده است.

مذکور به ازای هر کیلوگرم در سال ۹۷، معادل ۹۴۵۶ ریال بوده که ۱۰۰۷ ریال بیشتر از میانگین قیمت‌ها در سال ۱۳۹۶ (۸۴۴۸ ریال) بوده است. تغییرات هزینه تولید محصولات منتخب نسبت به سال ۱۳۹۶ برای محصولات گندم ۱۶/۷-، جو ۳۸، برنج ۳/۲، ذرت دانه‌ای ۲۸/۵، نخود ۳۵/۱، لوبیاچیتی ۹/۸، عدس ۲۲/۸، پنبه ۴۴/۵، چغندر قند ۲۶/۲، آفتابگردان روغنی ۲۶، سیب‌زمینی ۲۵/۱ و پیاز ۳/۴ درصد بوده است. در سال ۱۳۹۷ هزینه تولید اکثر محصولات زراعی منتخب افزایشی بوده است و تنها محصول گندم با کاهش هزینه تولید مواجه شده است. در بین محصولات مذکور، پنبه و سپس جو بیشترین افزایش هزینه را داشته‌اند. به طور میانگین وزنی، هزینه تولید محصولات زراعی در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل ۱۱/۹ درصد افزایش یافته است.

در سال ۱۳۹۷ تورم تولید بخش کشاورزی (رشد شاخص قیمت تولیدکننده به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰) ۳۴/۵ درصد اعلام شده است^۱ که طی ۱۵ سال اخیر بعد از سال‌های ۱۳۹۲ (۴۳/۵ درصد) و ۱۳۹۱ (۳۹/۳ درصد) بالاترین میزان است. اما میزان رشد هزینه‌های تولید برای محصولات منتخب در سال ۱۳۹۷ در حدود ۱۲ درصد بوده که نسبت به سال قبل (۱۳۹۶) کمتر است درحالی‌که تورم سال ۱۳۹۷ به مراتب بیشتر از سال ۱۳۹۶ بوده است. این مسئله ناشی از کاهش هزینه‌های تولید گندم در سال ۱۳۹۷ است و این محصول وزن بالایی در تولید محصولات منتخب دارد و مانع از افزایش شدید میانگین هزینه‌های تولید در این محصولات می‌شود.

جدول ۲-۴، هزینه تولید (قیمت تمام شده) یک کیلوگرم از هر محصول را به قیمت جاری نشان می‌دهد.

^۱ مرکز آمار ایران (در این گزارش از شاخص قیمت تولیدکننده که بانک مرکزی منتشر می‌کند استفاده می‌شود اما به دلیل عدم انتشار آمار سال ۱۳۹۷، برای این سال از آمار مرکز آمار ایران استفاده شد.)

جدول ۳-۴- هزینه تولید (قیمت تمام شده) یک کیلوگرم از هر محصول - جاری (ریال-درصد)

سال	گندم	جو	برنج**	ذرت دانه‌ای	نخود	لوبیا چیتی	عدس	پنبه	چغندرقلند	آفتابگردان روغنی	سیب زمینی	پیاز	میانگین وزنی**	رشد میانگین هزینه‌های تولید
۱۳۸۴	۱۲۵۶	۱۲۶۰	۲۰۴۲	۸۴۱	۳۳۷۱	۲۱۸۵۵	۲۱۸۹۳	۳۰۹۶	۲۰۲	۲۵۴۰	۶۱۶	۵۴۴	۱۱۷۸	-
۱۳۸۵	۱۴۳۶	۱۴۶۹	۳۳۲۱	۱۰۰۸	۳۳۷۸	۴۳۵۴	۴۹۶۲	۳۳۵۶	۲۳۲	۴۳۳۹	۷۰	۵۳۱	۱۲۸۹	۹.۳٪
۱۳۸۶	۱۵۱۹	۱۶۲۹	۳۶۱۸	۱۱۵۵	۴۱۷۱	۴۶۴۰	۵۲۷۸	۳۶۴۹	۳۸۹	۵۷۷۶	۹۳۷	۶۷۴	۱۴۶۴	۱۳.۶٪
۱۳۸۷	۲۴۸۵	۲۸۲۷	۴۸۳۵	۱۴۴۵	۷۱۶۵	۶۳۳۶	۸۶۳۲	۴۴۳۸	۲۶۰	۵۷۸۹	۱۱۲۷	۶۴۲	۲۱۴۰	۴۶.۱٪
۱۳۸۸	۲۰۹۵	۲۰۸۳	۵۴۹۰	۱۷۳۷	۷۸۵۹	۶۲۶۸	۷۸۷۹	۶۲۶۸	۵۴۹	۶۵۷۹	۱۱۰۵	۸۶۹	۲۱۲۸	-۰.۱٪
۱۳۸۹	۲۰۹۰	۲۲۰۰	۴۹۳۰	۱۹۰۰	۷۵۴۰	۸۳۲۰	۷۱۷۰	۶۰۷۰	۴۴۰	۵۵۳۰	۱۳۲۰	۷۶۰	۲۰۰۵	-۶.۲٪
۱۳۹۰	۲۶۲۰	۳۲۸۰	۶۷۵۴	۱۵۸۰	۸۶۹۰	۹۰۰۰	۱۱۱۵۰	۵۵۳۰	۵۳۰	۶۱۷۰	۱۵۴۰	۷۵۰	۲۳۲۹	۱۶.۱٪
۱۳۹۱	۴۲۳۰	۳۳۰۰	۷۰۴۶	۴۵۰۰	۲۷۲۱۰	۱۰۹۲۰	۱۴۲۱۰	۹۶۷۰	۴۹۰	۱۲۱۶۰	۱۴۴۰	۱۳۰۰	۲۴۰۰	۴۶.۰٪
۱۳۹۲	۵۳۸۰	۵۵۴۰	۱۱۸۳۰	۴۳۸۰	۲۰۷۹۰	۱۶۲۱۰	۱۹۶۳۰	۱۰۳۳۰	۹۴۰	۱۷۵۴۰	۲۲۶۰	۲۵۱۰	۴۸۸۵	۴۳.۷٪
۱۳۹۳	۷۵۵۰	۷۲۷۰	۱۲۸۸۷	۶۴۵۰	۱۸۲۶۰	۲۳۴۹۰	۲۵۷۹۰	۲۰۸۱۰	۱۱۷۰	۲۰۸۱۰	۴۰۳۰	۲۴۳۰	۶۲۴۹	۲۷.۹٪
۱۳۹۴	۷۸۴۰	۸۲۷۰	۱۴۸۲۷	۶۷۹۰	۲۴۲۲۰	۲۲۱۰۰	۲۶۴۵۰	۱۵۲۱۰	۱۴۹۰	۲۳۵۴۰	۳۵۹۰	۲۲۵۰	۶۴۲۷	۲.۸٪
۱۳۹۵	۸۶۲۰	۶۸۴۰	۱۵۸۳۳	۵۹۵۰	۳۰۲۸۰	۲۶۹۹۰	۲۶۸۸۰	۱۵۵۸۰	۱۶۰۰	۲۳۶۱۰	۴۷۴۰	۳۲۲۰	۷۲۵۲	۱۳.۸٪
۱۳۹۶	۱۱۷۸۰	۷۵۶۰	۱۹۳۹۰	۵۹۲۰	۳۰۰۱۰	۳۴۴۱۰	۲۹۵۹۰	۱۸۳۷۰	۱۶۴۰	۲۹۵۱۰	۴۲۷۰	۲۵۸۰	۸۴۴۸	۱۶.۵٪
۱۳۹۷	۹۸۱۰	۱۰۴۳۰	۲۰۰۲۰	۷۶۱۰	۴۰۵۳۰	۳۷۷۹۰	۳۶۳۵۰	۲۶۵۵۰	۲۰۷۰	۳۷۱۸۰	۵۳۴۰	۳۷۰۰	۹۴۵۶	۱۱.۹٪

ماخذ: مرکز آمار ایران مستند به آمار وزارت جهاد کشاورزی (سال ۹۴ و ۹۵ بر اساس گزارش ملی آماری وزارت جهاد کشاورزی می باشد)

توجه شود که قیمت تمام شده یک کیلوگرم محصول بر مبنای نمونه منتخب وزارت جهاد کشاورزی محاسبه شده و شامل همه تولیدکنندگان نمی شود.

** قیمت تمام شده بر موط به میانگین ارقام دانه بلند، دانه متوسط و دانه کوتاه می باشد.

** سهم از تولید، به عنوان وزن در نظر گرفته شده است.

بنابر آمار رسمی مرکز آمار ایران^۱، متوسط قیمت فروش یک کیلوگرم از محصولات زراعی منتخب در مناطق روستایی به قیمت‌های جاری در سال ۱۳۹۷ برای گندم ۱۳۰۵۰، جو ۱۱۷۸۷، شلتوک ۴۸۴۷۷، ذرت دانه‌ای ۱۴۳۶۷، نخود ۵۳۶۵۰، لوبیاچیتی ۹۰۳۸۹، عدس ۴۹۳۱۴، پنبه ۵۶۸۴۶، چغندر قند ۳۰۲، آفتابگردان روغنی ۳۵۴۰، سیب‌زمینی ۶۱۶ و پیاز ۵۴۴ ریال بوده که درصد تغییرات آن‌ها نسبت به سال ۱۳۹۶، به ترتیب ۱/۲، ۲۰/۱، ۲۲، ۱۸/۳، ۲، ۱۵، ۰/۹، ۸۹/۷، ۵-، ۱۰-، ۸۳/۹ و ۱۵/۲ درصد بوده است^۲. متوسط قیمت فروش سرمرزعه محصولات مذکور به ازای هر کیلوگرم در سال ۱۳۹۷، معادل ۱۳۵۸۲ ریال بوده که نسبت به سال ۱۳۹۶ (۱۲۷۶۳ ریال) به میزان ۸۱۸ ریال کاهش یافته است. بنابراین در سال ۱۳۹۷ به استثنای عدس، چغندر قند و آفتابگردان قیمت سایر محصولات مندرج در جدول ۲-۵ نسبت به سال قبل افزایش یافته است. بیشترین افزایش قیمت مربوط به پنبه و سپس پیاز به ترتیب با رشدهای ۸۹/۷ و ۸۳/۹ درصد است. به طور میانگین قیمت محصولات در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل ۶/۴ درصد افزایش داشته است که این میزان رشد میانگین قیمت‌ها در مقایسه با سال‌های ۱۳۹۶ (۱۲/۴ درصد) و ۱۳۹۵ (۱۵/۳ درصد) بسیار کمتر است. افزایش اندک میانگین قیمت‌ها نیز به دلیل رشد اندک میانگین قیمت تضمینی در سال ۱۳۹۷ (به طور میانگین ۱ درصد) و عدم افزایش متناسب قیمت تضمینی محصولی مانند گندم که عمدتاً توسط دولت به نرخ تضمینی خرید می‌شود و سهم وزنی بالایی در محصولات منتخب دارد، صورت یافته است.

^۱ گزارش قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور - سال ۱۳۹۷

^۲ قیمت‌های ثابت نسبت به سال ۱۳۹۰ در جداول ضمیمه گزارش شده است.

جدول ۲-۵- متوسط قیمت فروش (سر مزرعه) یک کیلوگرم از هر محصول - جاری (ریال-درصد)

رشد میانگین قیمت‌های فروش	میانگین وزنی*	پیار	سیب زمینی	آفتابگردان روغنی	چغندر قند	پنبه	عدس	لوبیا چیتی	نخود	ذرت دانه‌ای	شلوک	جو	گندم	سال
-	۱۶۰۵	۱۰۷۶	۷۰۲	۳۳۷۲	۴۴۷	۴۰۱۴	۴۳۳۵	۲۸۳۶	۴۳۴۴	۱۴۵۵	۲۵۱۵	۱۵۲۴	۱۸۶۷	۱۳۸۴
۱۵.۳٪	۱۸۵۰	۱۳۰۸	۱۶۷۱	۳۷۹۴	۴۹۷	۴۸۳۵	۵۳۳۶	۶۴۷۷	۶۸۱۷	۱۶۴۲	۳۷۶۵	۱۶۰۳	۲۰۶۸	۱۳۸۵
۲۱.۳٪	۲۲۴۲	۱۱۶۰	۲۵۷۹	۵۹۴۰	۵۰۳	۶۷۵۹	۶۲۷۸	۱۲۰۵۳	۶۳۳۳	۲۲۵۷	۴۹۸۵	۲۱۵۵	۲۰۸۹	۱۳۸۶
۴۲.۸٪	۳۲۰۲	۱۶۲۹	۱۳۰۵	۱۲۶۲۲	۵۶۱	۶۰۹۶	۱۰۲۲۵	۱۳۳۳۵	۶۹۰۸	۲۳۵۰	۱۰۲۹۱	۳۷۹۳	۲۹۲۶	۱۳۸۷
-۶.۰٪	۳۰۰۸	۲۸۶۰	۱۹۷۰	۶۰۳۳	۶۶۰	۶۷۵۰	۱۰۱۸۹	۹۵۰۰	۷۳۴۱	۲۴۰۴	۶۴۳۵	۲۵۱۱	۳۰۵۳	۱۳۸۸
۴.۷٪	۳۱۵۰	۱۹۹۴	۲۷۹۱	۶۷۴۵	۸۰۰	۱۲۶۶۷	۱۰۳۱۰	۱۴۱۳۸	۷۵۴۷	۲۸۲۸	۷۳۷۸	۲۴۸۲	۳۱۸۹	۱۳۸۹
۷.۲٪	۳۳۷۵	۱۸۳۷	۲۱۵۸	۸۴۶۷	۹۳۳	۱۱۳۲۷	۱۳۵۵۰	۱۶۴۹۰	۱۱۴۸۸	۴۴۳۳	۹۵۰۹	۲۵۴۲	۳۴۱۲	۱۳۹۰
۴۱.۳٪	۴۷۷۱	۳۳۳۷	۲۵۱۵	۱۱۲۹۳	۱۱۲۸	۱۷۶۷۴	۱۸۹۱۷	۳۳۹۰۳	۲۰۲۵۹	۵۸۱۰	۱۲۳۳۸	۴۹۳۴	۴۳۶۲	۱۳۹۱
۱۰۰.۵٪	۹۵۶۴	۶۱۸۳	۱۲۳۹۴	۲۳۵۳۲	۱۸۹۱	۲۳۷۲۶	۲۵۶۹۴	۵۳۲۸۲	۲۵۳۴۰	۷۸۴۹	۲۳۵۰۳	۶۵۳۸	۷۶۰۹	۱۳۹۲
۲.۳٪	۹۷۸۴	۷۳۰	۸۱۲۱	۱۸۱۰۷	۲۶۴۳	۲۲۵۲۸	۲۹۱۲۵	۲۸۹۰۰	۲۰۷۵۳	۸۵۵۱	۲۲۶۵۲	۸۵۶۹	۱۰۲۵۲	۱۳۹۳
۰.۷٪	۹۸۵۲	۷۱۵۷	۵۳۲۲	۲۵۷۳۴	۲۶۰۹	۲۴۴۲۴	۳۶۶۹۹	۴۶۷۲۰	۲۵۱۱۰	۹۳۸۳	۲۶۴۱۸	۸۱۲۲	۱۱۵۴۵	۱۳۹۴
۱۵.۳٪	۱۱۳۶۰	۴۸۲۶	۴۳۱۷	۳۳۵۲۷	۲۹۵۵	۳۰۰۸۱	۴۵۷۹۸	۵۶۶۶۶	۴۱۱۲۶	۱۱۶۷۵	۳۵۸۲۸	۸۵۴۰	۱۳۴۳۳	۱۳۹۵
۱۲.۴٪	۱۲۷۶۳	۹۸۵۶	۶۷۶۷	۲۶۶۲۸	۳۴۱۳	۲۹۹۷۴	۴۹۷۸۷	۷۸۵۷۷	۵۲۵۸۴	۱۲۱۴۳	۳۹۷۳۳	۹۸۱۷	۱۲۸۹۷	۱۳۹۶
۶.۴٪	۱۳۵۸۲	۱۱۲۵۱	۱۲۴۴۸	۲۳۹۷۰	۲۳۴۱	۵۶۸۴۶	۴۹۳۱۴	۹۰۲۸۹	۵۲۶۵۰	۱۴۴۶۷	۴۸۴۷۷	۱۱۷۸۷	۱۳۰۵۰	۱۳۹۷

* سهم از تولید، به عنوان وزن در نظر گرفته شده است.

منابع: مرکز آمار ایران، قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی

مقایسه میانگین رشد هزینه‌های تولید محصولات منتخب (۱۱/۹ درصد) با میانگین رشد قیمت فروش این محصولات در سر سرمرزعه (۶/۴ درصد) در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد برای تولیدکنندگان این محصولات رشد هزینه از رشد قیمت فروش بیشتر بوده است هر چند به طور میانگین در مقایسه با تورم تولید بخش کشاورزی که ۳۴/۵ درصد بوده با تورم کمتری مواجه بوده‌اند. در واقع به دلیل حضور گندم با کاهش ۱۶/۷ درصدی هزینه در محصولات منتخب که سهم وزنی بالایی را به خود اختصاص می‌دهد و نیز رشد بسیار اندک قیمت تضمینی در این سال (۱ درصد)، رشد میانگین هزینه‌ها و قیمت فروش اختلاف قابل ملاحظه‌ای با تورم تولید کشاورزی دارد. در صورتی که گندم از محاسبات حذف شود میانگین رشد هزینه‌های سایر محصولات منتخب ۴۰ درصد و میانگین رشد قیمت فروش سر مزرعه این محصولات ۸ درصد خواهد بود که نشان دهنده تورم شدید در هزینه‌های تولید این محصولات بوده و در مقایسه با رشد قیمت فروش آن، رشد شدیدی را تجربه کرده است.

بررسی رشد هزینه‌های سایر محصولات به صورت انفرادی و مقایسه با تورم تولید نشان می‌دهد هزینه تولید پنبه و جو به ترتیب با رشد ۴۴ و ۳۸ درصد بیشتر از تورم تولید بخش کشاورزی بوده است. هر چند رشد قیمت فروش سرمرزعه پنبه نیز بسیار بالا و معادل ۸۹/۷ درصد بوده است. اختلاف بین رشد هزینه تولید و رشد قیمت فروش سرمرزعه محصولات منتخب نشان می‌دهد هزینه تولید محصولات جو ۱۷/۹، ذرت دانه‌ای ۱۰/۲، نخود ۳۳، عدس ۲۳/۸، چغندر قند ۳۱/۳، آفتابگردان ۳۶ و پیاز ۱۱/۸ واحد درصد بیشتر از قیمت فروش رشد داشته است.

بررسی روند بلندمدت رشد هزینه‌های تولید و قیمت فروش سرمرزعه محصولات منتخب و رشد شاخص بهای تولیدکننده کشاورزی (تورم تولید) نشان می‌دهد، هر سه شاخص با نوسانات بسیار زیادی همراه بوده و دامنه نوسانات برای رشد قیمت فروش بین ۱۰۰ درصد در سال ۱۳۹۲ تا ۶- درصد در سال ۱۳۸۸، برای رشد هزینه‌های تولید بین ۴۶ درصد در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۹۱ تا ۶- درصد در سال ۱۳۸۹ و برای تورم تولید از ۴۳/۵ در سال ۱۳۹۲ تا ۲/۴ درصد در سال ۱۳۹۵ در نوسان بوده است. رشد شدید قیمت فروش در سال ۱۳۹۲ به دلیل افزایش شدید قیمت تضمینی گندم از ۳۸۵۰ به ۸۰۰۰ ریال بوده است. وجود محصول گندم در محصولات منتخب به دلیل سهم وزنی بالایی که دارد در تعیین میانگین قیمت‌ها و میانگین هزینه بسیار مؤثر است. در این سال به علت بالا بودن نرخ تورم که ناشی از مسائل سیاسی و بین‌المللی بوده است، قیمت تضمینی رشد قابل توجهی داشته است. اما در مجموع آنچه مشاهده می‌شود دامنه نوسانات تغییر قیمت‌ها در بخش کشاورزی بسیار بالا است و این مسئله ناامنی فعالیت کشاورزی و ریسک سرمایه‌گذاری در این بخش را افزایش می‌دهد.

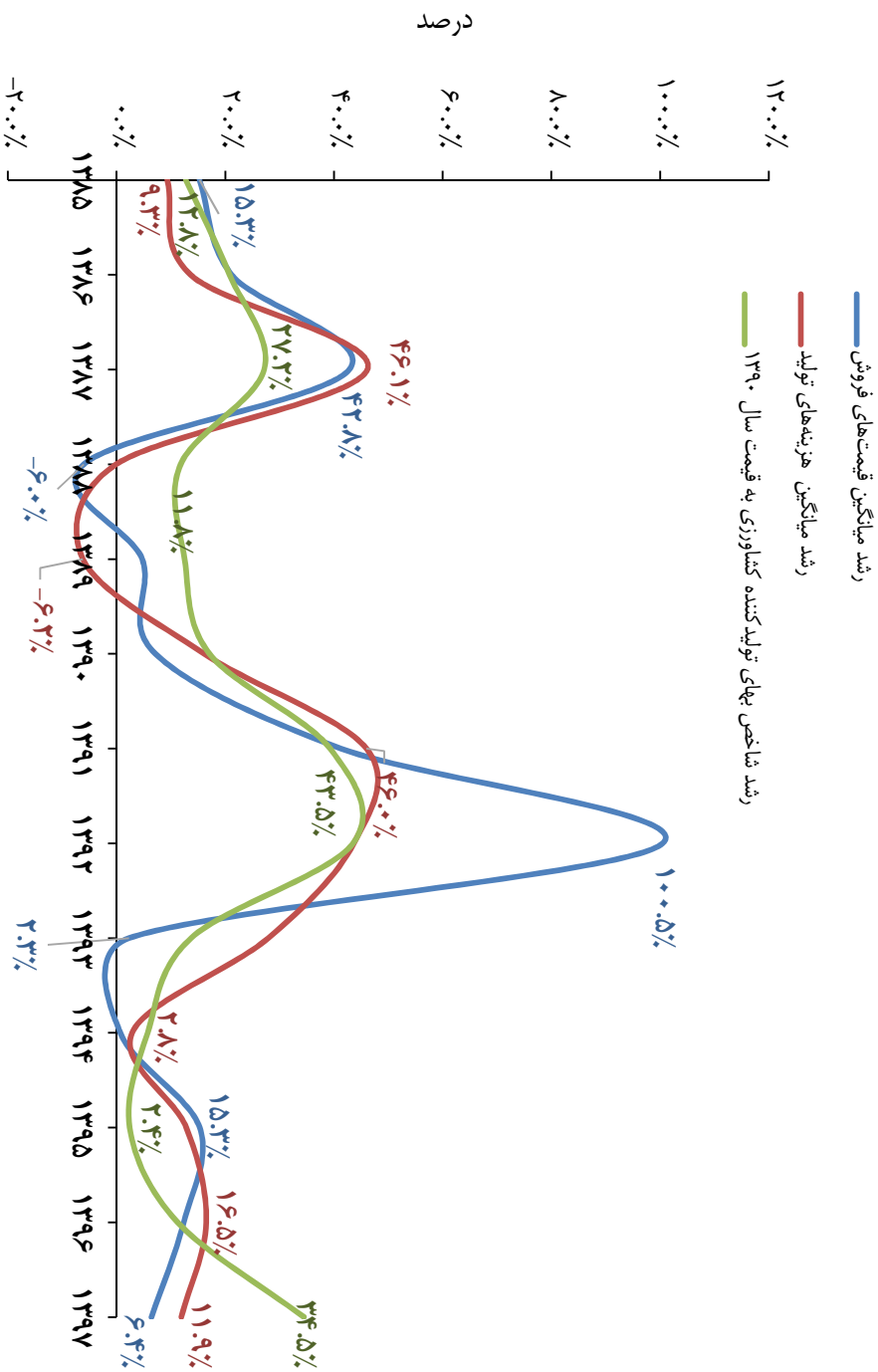
اگرچه در برخی سال‌ها رشد قیمت فروش بیشتر از رشد هزینه‌ها و برخی بالعکس بوده و یا رشد هزینه‌ها بیشتر از تورم بخش یا بالعکس بوده است و قاعده خاصی قابل مشاهده نیست اما روند حرکت قیمت‌ها در هر سه

شاخص روند مشابه و همسویی بوده است. تنها در سال ۱۳۹۲ قیمت فروش سرمزرعه با رشد قابل توجه ۱۰۰ درصدی مواجه شده که با رشد هزینه‌ها و رشد تورم همخوانی ندارد. همانطور که گفته شد در این سال قیمت تضمینی گندم بسیار افزایش یافت (۱۰۳ درصد).

نمودار ۲-۶، متوسط رشد قیمت فروش و هزینه محصولات منتخب زراعی آبی را طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۷ نشان می‌دهد و با تورم تولید در بخش کشاورزی مقایسه می‌کند.

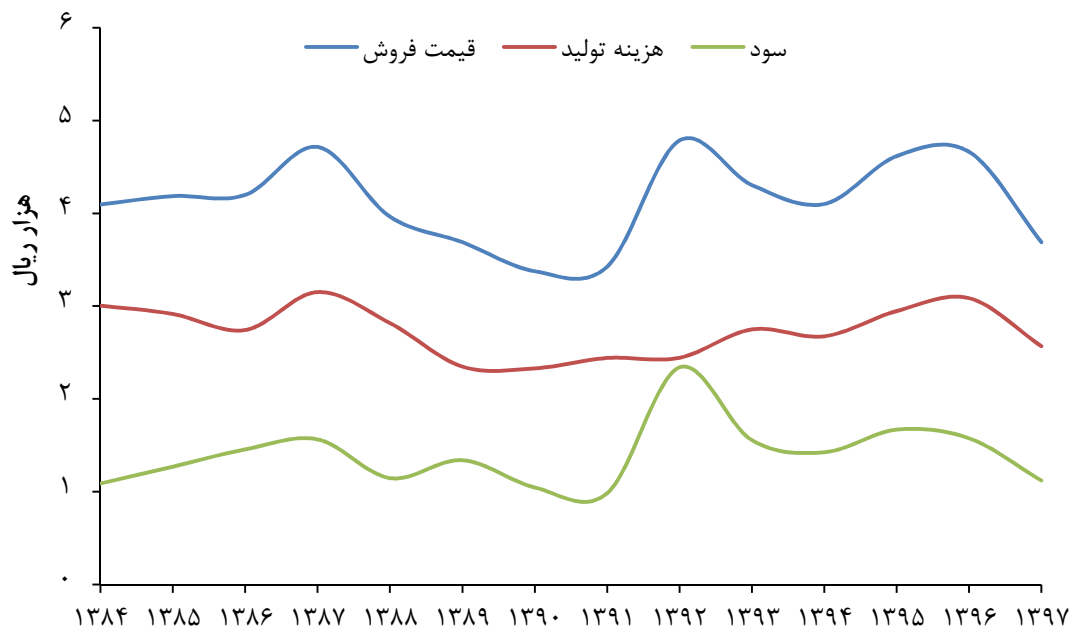

نمودار ۲-۶- متوسط رشد قیمت فروش و هزینه تولید محصولات عمده زراعی^۱ به قیمت‌های جاری و رشد شاخص بهای تولیدکننده بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (مأخذ: مرکز آمار ایران)

^۱ محصولات منتخب شامل محصولاتی است که در جداول ۳-۴ و ۳-۵ معرفی شده‌اند.

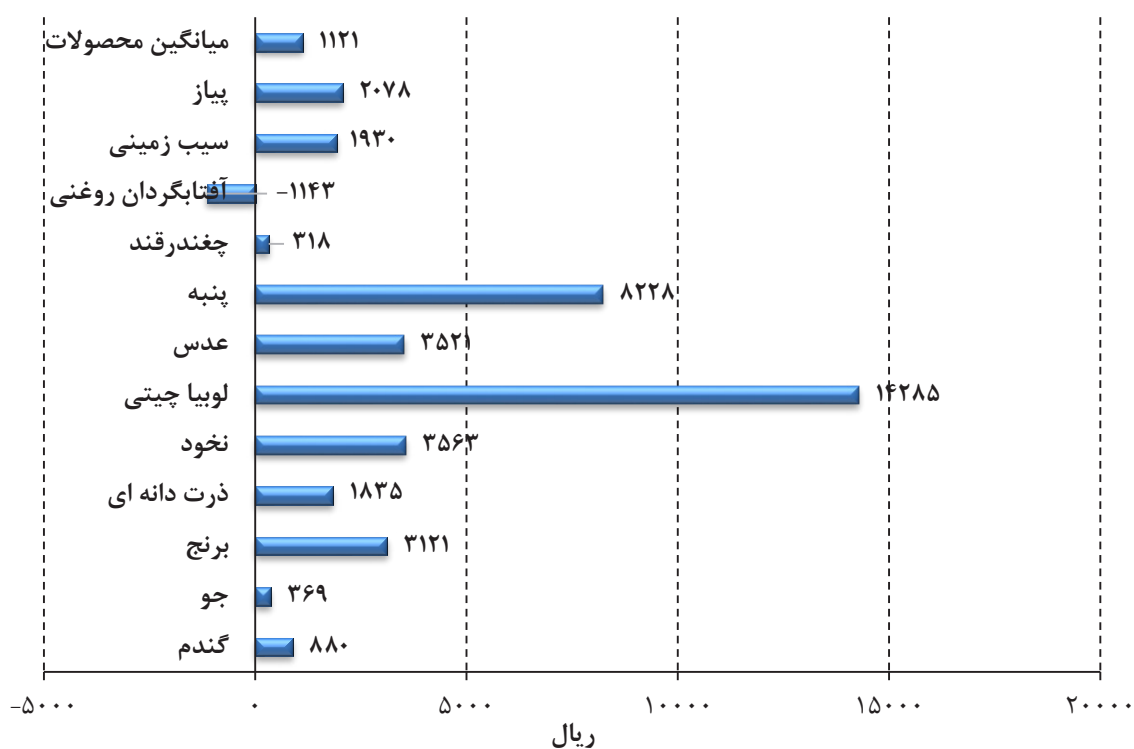
برای ارزیابی بهتر وضعیت درآمد و هزینه محصولات منتخب، سود حاصل از تولید هر محصول از طریق تفاضل میانگین قیمت فروش و هزینه تولید هر کیلوگرم از محصولات مذکور به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ محاسبه می‌شود. در محاسبه سود محصولات با استفاده از شاخص قیمت‌ها، تورم را از قیمت‌های فروش و هزینه‌های تولید حذف کرده و سپس محاسبات انجام می‌شود. روند تغییرات این سه شاخص برای متوسط محصولات منتخب در نمودار ۷-۲ طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۷ نشان داده شده است. بر این اساس، میانگین سود حاصل از یک کیلوگرم از محصولات منتخب به طور متوسط در تمام سال‌های مورد مطالعه (۱۳۸۴-۱۳۹۷) روند کلی افزایشی داشته است بطوریکه سود کشاورز به ازای یک کیلوگرم محصول در سال ۱۳۸۴ حدود ۱۰۸۸ ریال بوده که با روند افزایشی به مقدار ۱۱۲۱ ریال در سال ۱۳۹۷ رسیده است. در این مدت نوساناتی نیز داشته و در سال ۱۳۹۲ بالاترین میانگین سود یعنی ۲۳۴۱ ریال را کسب نموده است. در این سال قیمت تضمینی محصولات کشاورزی به طور میانگین ۳۸ درصد و قیمت تضمینی گندم به تنهایی ۱۰۳ درصد افزایش یافته است و بر بهبود متوسط سود کشاورزان در این سال تأثیر گذاشته است. میانگین هزینه تولید محصولات نیز روند نسبتاً یکنواخت و کمی نوسانی داشته و از ۳۰۰۶ ریال در سال ۱۳۸۴ به ۲۵۶۸ ریال در سال ۱۳۹۷ رسیده است. کمترین هزینه مربوط به سال ۱۳۹۰ با متوسط ۲۳۲۹ ریال و بیشترین هزینه مربوط به سال ۱۳۹۶ با متوسط ۳۰۸۶ ریال بوده است. متوسط هزینه‌های تولید پس از تورمزدایی همواره از متوسط قیمت فروش سرزمزعه (درآمد) کمتر بوده و میانگین سود مثبت را نصیب زارعین نموده است. متوسط قیمت فروش محصولات نیز که با نوسانات شدیدتری مواجه بوده از ۴۰۹۴ ریال در سال ۱۳۸۴ به ۳۶۸۹ ریال در سال ۱۳۹۷ رسیده است و در سال ۱۳۹۲ به بالاترین میزان یعنی ۴۷۸۴ ریال رسید.

نمودار ۷-۲- متوسط درآمد و هزینه حاصل از تولید هر کیلوگرم از محصولات زراعی آبی منتخب به قیمت ثابت سال

۱۳۹۰ (مأخذ: مرکز آمار ایران)

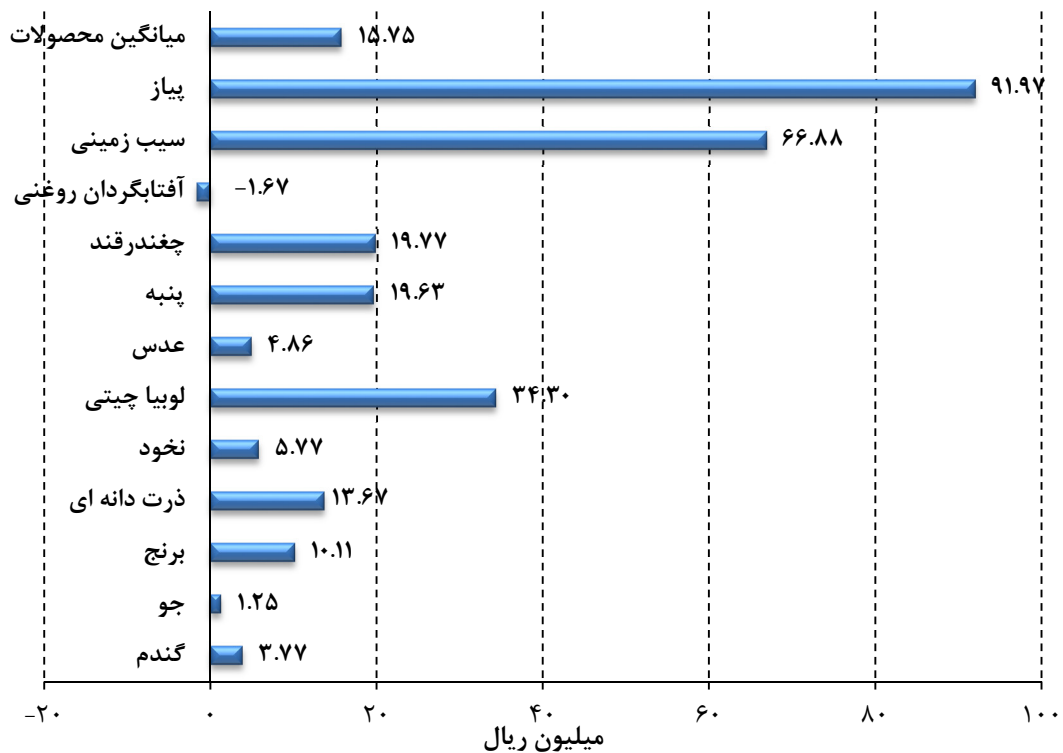
طبق اطلاعات محاسبه شده، سودآورترین محصول زراعی آبی در سال ۱۳۹۷، لوبیا چیتی با متوسط سود ۱۴/۳ هزار ریال به ازای هر کیلوگرم بوده است و کمترین سودآوری مربوط به جو با متوسط ۳۶۹ ریال به ازای هر کیلوگرم است. بر همین اساس تولید هر کیلوگرم محصول آفتابگردان روغنی در سال ۱۳۹۷ به طور متوسط ۱۱۴۳ ریال زیان ده بوده است. میانگین سودآوری تولید محصولات منتخب در سال ۱۳۹۷ به ازای هر کیلوگرم ۱۱۲۱ ریال بوده است که نسبت به سال گذشته ۲۹ درصد و نسبت به میانگین ۱۰ سال اخیر ۲۳/۵ درصد افت داشته است. در نمودار ۲-۸، سودآوری تولید هر کیلوگرم از محصولات زراعی آبی منتخب در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ به طور مجزا نشان داده شده و با یکدیگر مقایسه شده است.

نمودار ۲-۸- متوسط سود حاصل از تولید هر کیلوگرم از محصولات زراعی آبی منتخب در سال ۱۳۹۷ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (مأخذ: محاسبات تحقیق)

برای درک بهتر سود دریافتی کشاورز با استفاده از متوسط عملکرد تولید هر یک از محصولات در سال ۱۳۹۷ و سود به ازای تولید هر کیلوگرم، متوسط سود حاصل از تولید هر هکتار از این محصولات برآورد شده است. همانطور که مشاهده می‌شود در سال ۱۳۹۷ میانگین سود حاصل از تولید محصولات منتخب در یک هکتار ۱۵/۷۵ میلیون ریال بوده که در مقایسه با سال قبل ۲۶ درصد کاهش یافته است (رجوع شود به جدول ۲-۶). در سال گذشته (۱۳۹۶) متوسط سود تولید هر هکتار از محصولات منتخب ۲۱/۳ و متوسط دهه ۹۰ (تا سال ۱۳۹۶) ۱۸/۹ میلیون ریال بوده است. در مقیاس هکتار سودآورترین محصول، پیاز با متوسط سود ۹۲ میلیون ریال و کم سودترین محصول، جو با متوسط سود ۱/۳ میلیون ریال است. تولید محصول آفتابگردان روغنی در مقیاس هکتار

نیز به طور متوسط ۱/۷ میلیون ریال زیان‌ده بوده است. میزان سودآوری در هر هکتار برای سیب زمینی ۶۶/۹، لوبیا چیتی ۳۴/۳، چغندر قند ۱۹/۸، پنبه ۱۹/۶، ذرت دانه‌ای ۱۳/۷، برنج ۱۰/۱، نخود ۵/۸، عدس ۴/۹ و گندم ۳/۸ میلیون ریال بوده است. بنا بر آمار رسمی مرکز آمار ایران، متوسط درآمد خانوار روستایی در سال ۱۳۹۷ بالغ بر ۲۳۳/۱ میلیون ریال بوده که ۳۱/۷ درصد آن معادل ۷۳/۹ میلیون ریال حاصل از فعالیت‌های آزاد کشاورزی و غیرکشاورزی است. متوسط هزینه خانوار روستایی نیز در سال ۱۳۹۷ معادل ۲۱۴/۵ میلیون ریال بوده است.^۱ نمودار ۹-۲ سود محصولات مذکور را در هر هکتار نشان می‌دهد.

نمودار ۹-۲- متوسط سود حاصل از تولید هر هکتار از محصولات زراعی آبی منتخب در سال ۹۷ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ (مأخذ: محاسبات تحقیق)

جدول ۶-۲، میزان سود تولید هر هکتار از محصولات زراعی آبی منتخب را به طور متوسط در کشور و برای سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد.

جدول ۲-۶- متوسط سود محصولات زراعی آبی منتخب در هر هکتار (به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)-واحد: میلیون ریال

میانگین محصولات*	پیاز	سیب زمینی	آفتابگردان روغنی	چغندر قند	پنبه	عدس	لوبیا چیتی	نخود	ذرت دانه ای	برنج	جو	گندم	محصول
۱۲۰۵	۳۸.۴۹	۱۷.۱۱	-	۱۷.۳۱	۱۳.۶۸	۲.۷۰	۱۱.۸۰	۳.۰۷	۱۹.۰۹	-۱.۳۳	۰.۶۷	۱.۹۲	۱۳۹۰
۱۱.۲۹	۵۵.۶۷	۲۱.۷۲	-	۱۹.۳۵	۹.۷۴	۳.۹۲	۲۷.۹۲	-۵.۳۵	۶.۱۳	۱.۷۶	۳.۱۷	۰.۲۳	۱۳۹۱
۲۷.۴۷	۶۸.۳۱	۱۴۷.۱۹	-	۱۹.۹۹	۱۵.۸۸	۳.۶۳	۳۰.۹۸	۲.۳۹	۱۱.۴۰	۴.۸۶	۱.۳۵	۲.۹۸	۱۳۹۲
۲۱.۸۲	۸۱.۰۱	۵۶.۵۶	-	۳۱.۵۷	۷.۶۳	۱.۰۳	۱۳۱.۱۴	۱.۵۴	۶.۵۶	۳.۱۰	۱.۵۵	۳.۸۷	۱۳۹۳
۱۷.۶۸	۷۷.۹۱	۲۳.۸۸	۱.۲۷	۲۴.۸۰	۹.۳۷	۵.۳۳	۲۳.۰۲	۰.۵۲	۷.۵۹	۲.۸۱	۰.۷۱	۵.۴۴	۱۳۹۴
۲۰.۹۱	۲۴.۷۱	-۶.۷۰	۵.۸۸	۲۹.۸۱	۱۳.۵۶	۹.۵۶	۲۵.۸۲	۷.۱۱	۱۷.۱۸	۹.۶۵	۲.۲۸	۶.۴۲	۱۳۹۵
۲۱.۳۴	۹۸.۵۲	۳۱.۳۰	۳.۸۶	۳۷.۰۹	۱۰.۲۷	۹.۰۷	۳۶.۳۶	۱۴.۱۵	۱۷.۴۸	۸.۲۰	۲.۷۰	۱.۷۷	۱۳۹۶
۱۵.۷۵	۹۱.۹۷	۶۶.۸۸	-۱.۶۷	۱۹.۷۷	۱۹.۶۳	۴.۸۶	۳۴.۳۰	۵.۷۷	۱۳.۶۷	۱۰.۱۱	۱.۲۵	۳.۷۷	۱۳۹۷

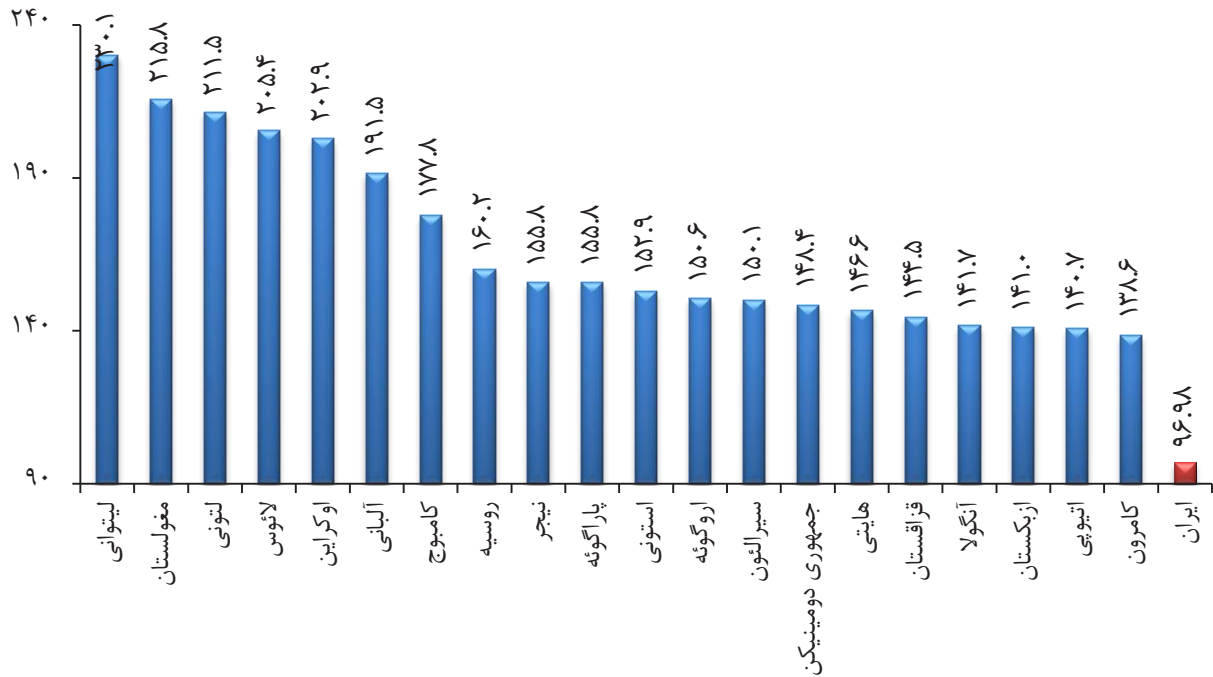
مأخذ: محاسبات تحقیق (برای محاسبه سود آفتابگردان روغنی متوسط عملکرد تولید آن در سالهای ۹۰ تا ۹۳ گزارش نشده است)

*حاصل ضرب متوسط وزنی سود در متوسط وزنی عملکرد (وزن: سهم از تولید)

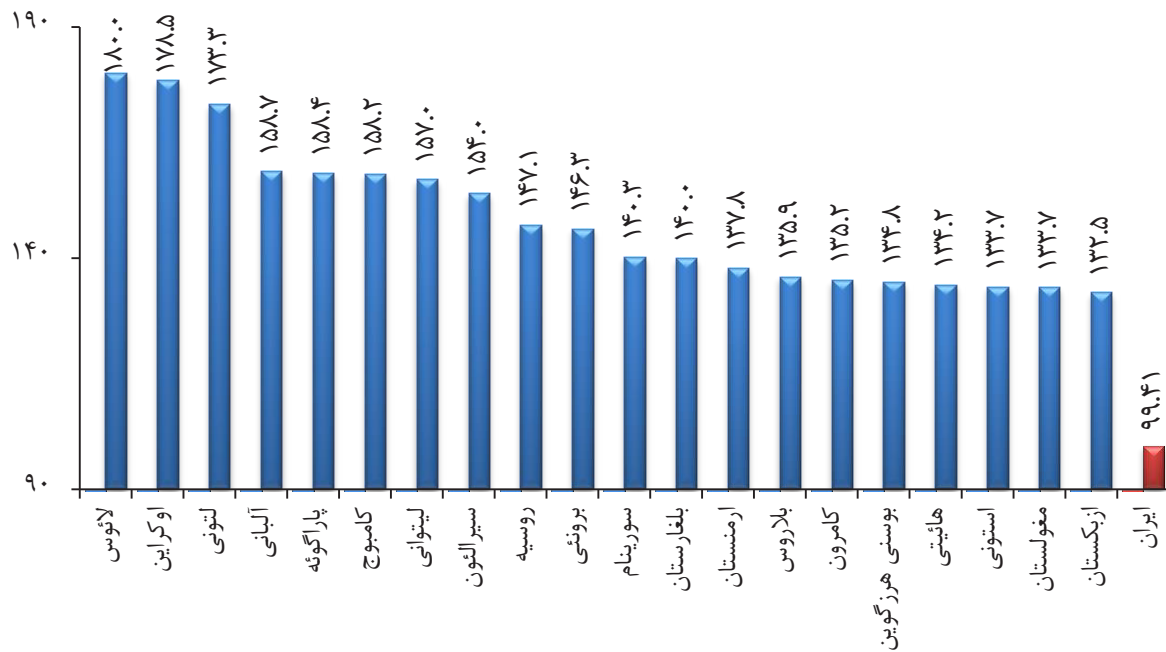
۲-۱-۳- بررسی جهانی زیربخش زراعت و مقایسه با ایران

در این بخش وضعیت زراعت در سایر کشورها و قاره‌های مختلف جهان به طور اجمالی بررسی و با جایگاه ایران مورد مقایسه قرار گرفته است. در این بررسی از آمار جهانی سازمان خواربار کشاورزی سازمان ملل متحد (فائو) و آمار وزارت جهاد کشاورزی برای ایران استفاده شده است.

از نظر ارزش خالص سرانه تولید محصولات زراعی، کشور لیتوانی با شاخص ۲۳۰/۱ در رتبه نخست قرار دارد و طبق آمار فائو، ایران با شاخص ۹۶/۹۸ واحد ۱۲۱ امین کشور دنیا به شمار می‌رود. در طبقه‌بندی ارزش خالص سرانه تولیدکننده غذا نیز کشور لائو با شاخص ۱۸۰ نخستین کشور دنیا بوده و ایران با شاخص ۹۹/۴۱ واحد ۱۱۷ امین کشور دنیا است. هر چند در این طبقه‌بندی ارزش پول رایج کشورها تأثیرگذار است. در نمودار ۲-۱۰ و نمودار ۲-۱۱ و جدول ۲-۷، فهرست ۲۰ کشور برتر بر اساس شاخص ارزش خالص سرانه تولید محصولات زراعی و غذا در سال ۲۰۱۶ ارائه شده است.

نمودار ۲-۱-۲۰ کشور برتر تولیدکننده محصولات زراعی بر اساس ارزش خالص سرانه در سال ۲۰۱۶ (مأخذ: فائو)

نمودار ۲-۱۱-۲۰ کشور برتر تولیدکننده غذا بر اساس ارزش خالص سرانه در سال ۲۰۱۶ (مأخذ: فائو)

جدول ۲-۷- رتبه‌بندی ۲۰ کشور برتر بر اساس شاخص ارزش خالص سرانه تولید در سال ۲۰۱۶

رتبه	کشور	رتبه	غذا
۱	لیتوانی	۱	لائوس
۲	مغولستان	۲	اوکراین
۳	لتونی	۳	لتونی
۴	لائوس	۴	آلبانی
۵	اوکراین	۵	پاراگوئه
۶	آلبانی	۶	کامبوج
۷	کامبوج	۷	لیتوانی
۸	روسیه	۸	سیرالئون
۹	نیجر	۹	روسیه
۱۰	پاراگوئه	۱۰	برونئی
۱۱	استونی	۱۱	سورینام
۱۲	اروگوئه	۱۲	بلغارستان
۱۳	سیرالئون	۱۳	ارمنستان
۱۴	جمهوری دومینیکن	۱۴	بلاروس
۱۵	هائیتی	۱۵	کامرون
۱۶	قزاقستان	۱۶	بوسنی هرزگوین
۱۷	آنگولا	۱۷	هائیتی
۱۸	ازبکستان	۱۸	استونی
۱۹	اتیوپی	۱۹	مغولستان
۲۰	کامرون	۲۰	ازبکستان
۱۲۱	ایران	۱۱۷	ایران

مأخذ: بانک داده سازمان خواربار کشاورزی - فائو (<http://www.fao.org/faostat>)

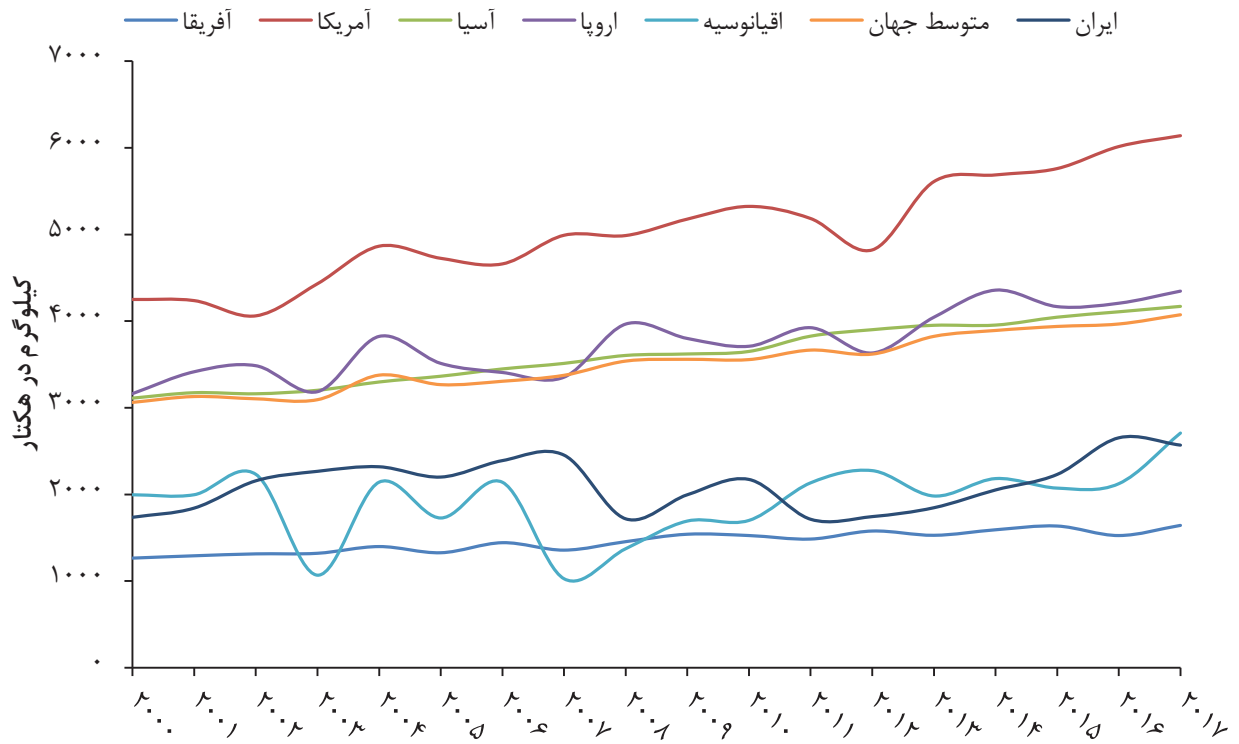
متوسط نرخ رشد سالانه تولید، سطح زیرکشت و عملکرد غلات در ایران و جهان برای دوره زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۷ در نمودار ۲-۱۲ و جدول ۲-۸ نشان داده شده است. اطلاعات مربوط به تولید، سطح زیرکشت و عملکرد غلات در ایران از آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و برای چهار غله عمده شامل گندم، برنج، ذرت دانه‌ای و جو گردآوری شده است و اطلاعات مربوط به تولید غلات در جهان از سایت فائو و برای همه انواع غلات در نظر گرفته شده است و اعم از آبی و دیم است. بر این اساس متوسط نرخ رشد سالانه تولید غلات در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۷ در ایران ۵/۲ درصد و در جهان ۲/۳ درصد بوده است. نرخ رشد سطح زیرکشت ایران و جهان نیز در همین مدت به ترتیب ۱/۱ و ۰/۵ درصد و نرخ رشد عملکرد تولید غلات نیز در ایران و جهان به ترتیب ۳/۲ و ۱/۷ درصد است. در حالی که متوسط عملکرد غلات در ایران و در جهان در سال ۲۰۱۷ به ترتیب ۲۵۶۹ و ۴۰۷۴ کیلوگرم در هکتار بوده است.

نمودار ۲-۱۲- متوسط نرخ رشد سالانه تولید غلات در ایران و جهان (۲۰۱۷-۲۰۰۰) (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و بانک داده فائو)

نمودار ۲-۱۳ و جدول ۲-۸ روند تغییرات عملکرد غلات را به تفکیک قاره‌های مختلف، متوسط جهانی و ایران طی ۱۸ سال منتهی به ۲۰۱۷ نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود روند تغییرات عملکرد غلات اگرچه نوسانات زیادی را به ویژه در اقیانوسیه، اروپا و ایران تجربه کرده است اما دارای روند کلی صعودی بوده است. بالاترین عملکرد تولید غلات مربوط به آمریکا با متوسط ۵۰۵۲ کیلوگرم در هکتار در سال ۲۰۱۷ است. عملکرد غلات در قاره‌های اروپا و آسیا در بلندمدت و به ویژه در سال‌های اخیر تقریباً مشابه متوسط عملکرد جهانی غلات بوده و در سال ۲۰۱۷ به ترتیب جهان ۴۰۷۴، اروپا ۴۳۴۶ و ۴۱۷۰ کیلوگرم در هکتار بوده است. عملکرد غلات ایران و قاره‌های اقیانوسیه و آفریقا نیز نسبتاً نزدیک به هم بوده و در سال ۲۰۱۷ به ترتیب ۲۱۱۵، ۱۹۲۱ و ۱۴۵۷ کیلوگرم در هکتار است.

نمودار ۲-۱۳- عملکرد تولید غلات در قاره‌های جهان و ایران (۲۰۱۷-۲۰۰۰) (مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی و بانک داده فائو)

جدول ۲-۸- عملکرد تولید غلات به تفکیک قاره‌های مختلف، متوسط جهانی و ایران (کیلوگرم در هکتار)

سال / قاره	آفریقا	آمریکا	آسیا	اروپا	اقیانوسیه	متوسط جهان	ایران
۲۰۰۰	۱۲۶۶	۴۲۵۰	۳۱۱۲	۳۱۶۴	۱۹۹۶	۳۰۶۲	۱۷۳۷
۲۰۰۱	۱۲۹۲	۴۲۳۷	۳۱۷۴	۳۴۱۶	۱۹۹۷	۳۱۳۰	۱۸۴۳
۲۰۰۲	۱۳۱۴	۴۰۶۱	۳۱۶۲	۳۴۸۶	۲۲۳۲	۳۱۰۴	۲۱۵۸
۲۰۰۳	۱۳۲۱	۴۴۳۲	۳۲۰۲	۳۱۸۶	۱۰۶۹	۳۰۹۳	۲۲۶۷
۲۰۰۴	۱۳۹۹	۴۸۶۵	۳۲۹۸	۳۸۲۴	۲۱۴۲	۳۳۷۷	۲۳۱۹
۲۰۰۵	۱۳۲۷	۴۷۲۵	۳۳۶۵	۳۵۱۳	۱۷۲۸	۳۲۶۷	۲۲۰۱
۲۰۰۶	۱۴۴۴	۴۶۶۰	۳۴۴۸	۳۴۰۷	۲۱۴۱	۳۳۰۶	۲۳۹۱
۲۰۰۷	۱۳۵۸	۴۹۹۱	۳۵۱۳	۳۳۵۳	۱۰۲۷	۳۳۷۵	۲۴۵۴
۲۰۰۸	۱۴۵۶	۴۹۸۸	۳۶۰۴	۳۹۶۶	۱۳۷۴	۳۵۳۹	۱۷۱۹
۲۰۰۹	۱۵۴۱	۵۱۷۷	۳۶۲۱	۳۸۰۰	۱۶۹۳	۳۵۶۰	۱۹۹۷
۲۰۱۰	۱۵۲۶	۵۳۲۴	۳۶۵۰	۳۷۱۰	۱۷۰۱	۳۵۵۶	۲۱۷۳
۲۰۱۱	۱۴۸۵	۵۱۸۴	۳۸۲۷	۳۹۲۴	۲۱۳۴	۳۶۶۶	۱۷۱۴
۲۰۱۲	۱۵۷۸	۴۸۲۲	۳۹۰۱	۴۶۳۳	۲۲۷۵	۴۶۲۰	۱۷۴۵
۲۰۱۳	۱۵۲۹	۵۶۱۰	۳۹۵۲	۴۰۴۵	۱۹۸۲	۳۸۲۴	۱۸۴۷
۲۰۱۴	۱۵۹۲	۵۶۸۷	۳۹۵۴	۴۳۵۸	۲۱۸۳	۳۸۹۲	۲۰۵۲
۲۰۱۵	۱۶۳۶	۵۷۶۱	۴۰۴۶	۴۱۶۸	۲۰۷۳	۳۹۳۹	۲۲۳۱
۲۰۱۶	۱۵۲۶	۶۰۱۵	۴۱۰۸	۴۲۰۷	۲۱۲۴	۳۹۶۷	۲۶۵۴
۲۰۱۷	۱۶۴۳	۶۱۴۰	۴۱۷۰	۴۳۴۶	۲۷۰۹	۴۰۷۴	۲۵۶۹
میانگین ۱۸ ساله	۱۴۵۷	۵۰۵۲	۳۶۱۷	۳۷۵۰	۱۹۲۱	۳۵۲۰	۲۱۱۵

مأخذ: بانک اطلاعات سازمان خواربار کشاورزی - فائو (<http://www.fao.org/faostat>) - برای ایران از آمارنامه های وزارت جهاد کشاورزی

۲-۲- زیر بخش باغبانی

زیر بخش باغبانی کشور یکی از زیربخش‌های مهم بخش کشاورزی چه از نظر تولید میوه مورد نیاز داخل و چه از نظر ارزآوری به ویژه در محصولاتی نظیر پسته، خرما، سیب، کشمش و ... است. بررسی روند تولید، سطح زیرکشت و عملکرد محصولات باغی، می‌تواند تحولات و تغییرات صورت گرفته در این زیربخش مهم کشاورزی را نمایان سازد.

۲-۲-۱- تولید، سطح زیرکشت و عملکرد محصولات باغی

طبق آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی (جلد سوم)، تولیدات باغی در سال ۱۳۹۵ با ۸/۳ درصد رشد نسبت به سال ۱۳۹۴ به ۲۱ میلیون تن رسید. چنانچه اهداف برنامه پنجم به سال ۱۳۹۵ تعیین داده شود انتظار می‌رفت در این سال تولیدات باغی به ۲۲/۵ میلیون تن برسد، اما در این سال، ۹۳/۵ درصد از اهداف برنامه تحقق یافته است. میزان تحقق اهداف برنامه برای تولیدات باغی در سال ۱۳۹۵ از سال‌های برنامه پنجم بیشتر است. از کل تولیدات باغی در سال ۱۳۹۵، در حدود ۹۴ درصد معادل ۱۹/۷ میلیون تن تولید آبی بوده است. سطح زیرکشت

محصولات باغی (بارور) در این سال با ۴/۴ درصد رشد نسبت به سال ۱۳۹۴ به ۲/۴ میلیون هکتار رسیده که ۸۶ درصد (معادل ۲/۱ میلیون هکتار) از آن به صورت آبی و مابقی به صورت دیم کشت شده است. در سطوح کشت باغی نیز مانند تولیدات باغی چنانچه اهداف برنامه پنجم به سال ۱۳۹۵ تعمیم یابد انتظار می‌رفت ۲/۷ میلیون هکتار از اراضی به باغات اختصاص یابد در حالی که ۸۹ درصد از اهداف تأمین شده است. در سال ۱۳۹۵ علی‌رغم کاهش سطوح باغات دیم به میزان ۰/۳ درصد، به دلیل افزایش ۱۸/۲ درصدی میزان تولیدات باغی دیم، عملکرد باغات دیم ۱۸/۶ درصد افزایش یافته که در سال‌های گذشته (به غیر سال ۱۳۹۴) کم‌سابقه بوده است. تنها در سال‌های ۱۳۹۴، ۱۳۸۹، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۱ میزان رشد عملکرد باغات دیم بیشتر از این مقدار بوده و به ترتیب ۲۷/۸، ۲۰، ۴۵ و ۷۷/۹ درصد افزایش یافته است. متوسط عملکرد تولیدات باغی در سال ۱۳۹۵ معادل ۹۵۶۵/۷ کیلوگرم در هکتار برای تولیدات آبی و ۳۹۳۶/۳ کیلوگرم در هکتار برای تولیدات دیم بوده است.

تولید محصولات باغی در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ که سال‌های ابتدایی برنامه ششم هستند نسبت به سال ۱۳۹۵ تغییر قابل توجهی نداشته است به طوری که در سال ۱۳۹۶ دقیقاً به اندازه سال ۱۳۹۵ تولید شده و در سال ۱۳۹۷ نیز ۵۰۰ هزار تن کاهش تولید داشته است. میزان تولیدات آبی نیز در این دو سال به ترتیب ۳۲ هزار تن افزایش و ۵۰۰ هزار تن کاهش داشته و در تولیدات دیم نیز به ترتیب ۲۹ هزار تن کاهش و ۴۸ هزار تن افزایش تولید داشته است. کاهش تولیدات باغی آبی مربوط به گروه‌های میوه‌های دانه‌دار، هسته‌دار و دانه‌ریز است. سایر گروه‌های میوه شامل میوه‌های خشک، سردسیری، مرکبات، گرمسیری، نیمه گرمسیری، گلخانه و سایر محصولات باغی در کشت آبی افزایش تولید داشته‌اند. به لحاظ سطوح باغات نیز در سال ۱۳۹۶ به میزان ۰/۱ درصد از باغات کاهش و در سال ۱۳۹۷ معادل ۲/۸ درصد افزایش یافته و در مجموع به سطح ۲۴۲۸ هزار هکتار رسیده است. این افزایش در سطوح باغات آبی بیشتر بوده به طوری که متوسط سالانه رشد سطوح باغات آبی در برنامه ششم ۱/۹ درصد بوده در حالی که این شاخص برای باغات دیم منفی ۲/۲ درصد بوده است. افزایش سطوح باغات آبی در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۵ در شرایط کاهش تولید در همین مدت، منجر به افت عملکرد تولیدات باغی آبی از ۹۵۶۶ به ۸۹۶۷ کیلوگرم در هکتار در این مدت شده است. در باغات دیم عکس این مسئله اتفاق افتاده و عملکرد تولید از ۳۹۳۶ به ۴۱۹۵ کیلوگرم در هکتار رسیده است. در برنامه ششم برای تولیدات باغی کاهش تولید پیش‌بینی شده است به طوری که انتظار می‌رود طبق اهداف برنامه در سال ۱۳۹۶ تولید به ۱۷/۷ میلیون تن و در سال ۱۳۹۷ تولید به ۱۸/۶ میلیون تن برسد یعنی طی دو سال اول برنامه با متوسط رشد ۸/۱- درصد کاهش می‌یابد. در حالی که تولید در سال ۱۳۹۵ یعنی قبل از شروع برنامه ششم ۲۲/۵ میلیون تن بوده است. اهداف تعیین شده در برنامه ششم از اهداف برنامه پنجم و دو سال آخر برنامه چهارم کمتر است. با توجه به اینکه بخش زیادی از ارزآوری صادراتی کشور به واسطه صادرات محصولات باغی حاصل می‌شود و پتانسیل بالایی در این زیربخش به لحاظ درآمدزایی، توسعه صادرات و اشتغال‌زایی وجود دارد، این هدف‌گذاری بسیار پایین در نظر گرفته

شده است. با توجه به هدف‌گذاری پایینی که در این برنامه صورت گرفته میزان تحقق اهداف بیش از ۱۰۰ درصد برآورد شده است.

عمده محصولات باغی دیم شامل پرتقال با ۴۳۸ هزار تن، انگور با ۲۵۱/۸ هزار تن و چای با ۱۱۲/۷ هزار تن است که در مجموع ۶۰ درصد از تولیدات باغی دیم کشور را تشکیل می‌دهند. همین محصولات در سال ۱۳۹۵ ۷۱/۴ درصد از تولیدات دیم کشور را به خود اختصاص داده‌اند. در واقع تولیدات دیم این محصولات به عنوان تولیدات اصلی باغات دیم، در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. چای در کشور عمدتاً به صورت دیم کشت می‌شود (۱۰۰ درصد در سال ۱۳۹۷) و عملکرد تولید دیم آن ۵/۴ تن در هکتار است که نسبت به سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است (۲/۳ تن در هکتار). عملکرد تولید دیم چای نسبت به تولید آبی آن در سال ۱۳۹۶ (۱۵/۱ تن در هکتار)، ۹/۳ تن در هکتار کمتر است. این اختلاف بسیار قابل توجه است به ویژه آنکه اختلاف عملکرد تولیدات آبی و دیم چای در سال ۱۳۹۵ کمتر و معادل ۳/۹ تن در هکتار بوده است. کاهش ۲۶ درصدی بارش‌ها در سال ۱۳۹۷ بر عملکرد تولید باغات دیم نیز تأثیر قابل ملاحظه‌ای داشته است. برای محصولاتی که تولیدات دیم زیادی را به خود اختصاص می‌دهند لازم است با استفاده از تکنیک‌های پیشرفته کشت در شرایط دیم میزان اثرات منفی تغییرات آب و هوایی را به حداقل رساند.

تولید انگور و پرتقال در کشور عمدتاً به صورت آبی صورت می‌گیرد (به ترتیب ۹۲ و ۸۶ درصد). عملکرد تولید انگور به صورت آبی ۱۲/۶ تن در هکتار و بسیار بالاتر از عملکرد تولید دیم آن (۳/۷ تن در هکتار) است. در تولید پرتقال، عملکرد تولید آبی ۲۰ تن در هکتار و عملکرد تولید دیم ۱۵/۴ تن در هکتار است. جدول ۲-۹، مقدار تولید، سطح زیرکشت و عملکرد در هکتار محصولات باغی را به تفکیک آبی و دیم طی دوره ۱۳۷۹ الی ۱۳۹۵ نشان می‌دهد.

جدول ۹-۲- سطح زیر کشت بارور، میزان تولید و عملکرد در هکتار محصولات باغی کل کشور طی سال‌های ۱۳۷۹ الی ۱۳۹۷

برنامه های توسعه	عملکرد (کیلوگرم/هکتار)				تولید (میلیون تن)				سطح زیر کشت (هزار هکتار)				
	رشد (%)	کل	رشد (%)	دیم	رشد (%)	کل	رشد (%)	دیم	رشد (%)	کل	رشد (%)	دیم	
برنامه سوم	-	۷۲۱۰.۴	-	۵۰۶.۶	۱۲.۳	-	۱۵	-	۱۰.۸	-	۱۷۰۳.۹	-	۲۹۱.۱
	۰.۰٪	۷۲۰۹.۸	-۳۸.۱٪	۳۱۳۳.۶	۲.۴٪	۱۲.۶	-۴۵.۱٪	۰.۸	۸.۹٪	۱۱.۸	۱۷۴۵.۴	-۱۱.۳٪	۲۵۸.۳
	-۰.۳٪	۷۱۹۶.۹	۷۷.۹٪	۵۵۷۳.۹	۷.۵٪	۱۳.۵	۱۲۶.۰٪	۱.۸	-۰.۶٪	۱۱.۷	۱۸۷۹.۷	۲۷.۰٪	۳۲۸.۰
	۰.۹٪	۷۲۶۱.۹	-۳۱.۱٪	۴۳۹۶.۷	۴.۳٪	۷.۷٪	۱۳.۸	-۲۱.۴٪	۱.۴	۵.۳٪	۱۸۹۴.۳	-۰.۳٪	۳۲۶.۸
	-۱.۰٪	۷۲۳۵.۶	-۴.۶٪	۴۱۹۶.۱	-۱۱.۳٪	۱۳.۱	-۴.۷٪	۱.۴	-۴.۶٪	۱۱.۸	۲۰۰۸.۷	-۱.۶٪	۳۲۱.۷
	-۲.۵٪	۷۰۸۰.۹	-۴.۶٪	۴۴۷۲.۳	-۳.۳٪	۱۳.۱	-۲.۲٪	۱.۴	۲.۱٪	۱۱.۷	۱۸۴۶.۴	۲.۵٪	۳۰۵.۳
	۱.۰٪	۷۲۲۷.۳	-۰.۸٪	۴۱۶۴.۴	۱۲.۴٪	۱۴.۹	۴.۵٪	۱.۴	۱۴.۴٪	۱۳.۵	۲۰۵۶.۷	۵.۳٪	۳۳۸.۸
	-۵.۳٪	۶۸۴۳.۴	-۱۲.۸٪	۲۶۳۳.۰	-۹.۳٪	۱۳.۵	-۳۶.۲٪	۰.۹	-۶.۳٪	۱۲.۶	۱۹۷۲.۷	-۳۶.۹٪	۲۴۷.۸
	۱۴.۷٪	۷۸۴۷.۹	-۲۵.۵٪	۲۷۰۷.۱	۱۴.۳٪	۱۶.۳	-۴۴.۴٪	۰.۵	۲۵.۴٪	۱۵.۸	۲۰۷۷.۰	-۳۵.۵٪	۱۸۴.۷
	-۱۱.۷٪	۶۹۳۰.۱	۴۵.۴٪	۳۹۳۶.۶	-۱۳.۱٪	۱۲.۵	۴۰.۰٪	۰.۷	-۲۵.۱٪	۱۱.۸	۱۸۰۸.۰	-۳.۷٪	۱۷۷.۸
-۵.۱٪	۶۵۷۵.۸	-۱۸.۸٪	۳۱۹۷.۱	-۴.۰٪	۱۲.۹	-۶.۳٪	۰.۷	۳.۸٪	۱۲.۳	۱۹۶۶.۳	۱۵.۴٪	۲۰۵.۳	
۰.۳٪	۷۰۸۴.۹	-۵.۳٪	۳۵۲۷.۵	۰.۰٪	۱۴.۰	-۱۳.۴٪	۰.۸	۰.۹٪	۱۳.۳	۱۹۷۶.۱	-۸.۶٪	۲۳۰.۹	
۶.۴٪	۶۹۹۶.۷	۲۰.۰٪	۳۸۳۷.۵	۵.۱٪	۱۳.۶	۶.۸٪	۰.۷	۵.۴٪	۱۲.۹	۱۹۴۸.۵	-۱۱.۰٪	۱۸۲.۶	
۹.۷٪	۷۷۷۳.۳	۱۱.۶٪	۳۹۳۵.۶	۹.۹٪	۱۴.۵	-۱۰.۰٪	۰.۷	۳.۹٪	۱۳.۷	۱۸۵۹.۷	-۱۷.۵٪	۱۹۰.۵	
-۱.۰٪	۷۶۹۹.۰	۴.۳٪	۴۱۱۰.۱	-۱.۴٪	۱۴.۹	۶.۰٪	۰.۸	۲.۹٪	۱۴.۱	۱۹۳۵.۷	۱.۵٪	۱۹۳.۴	
-۵.۶٪	۷۲۶۹.۵	-۱۵.۱٪	۳۴۹۰.۴	-۱.۵٪	۱۶.۰	۵۲.۱٪	۱.۳	۴.۵٪	۱۴.۷	۲۱۹۵.۰	۷۹.۱٪	۳۴۶.۴	
۲.۱٪	۷۴۲۳.۹	-۲۵.۶٪	۲۵۹۷.۳	۴.۰٪	۱۶.۵	-۲۶.۶٪	۰.۹	۶.۰٪	۱۵.۶	۲۲۲۵.۶	-۱.۴٪	۳۴۱.۵	
۱۴.۰٪	۸۴۵۹.۰	۲۷.۸٪	۳۳۱۸.۶	۱۲.۷٪	۱۹.۴	۲۶.۸٪	۱.۱	۱۷.۱٪	۱۸.۳	۲۲۹۶.۴	-۰.۷٪	۳۳۹.۰	
۳.۶٪	۷۷۲۴.۷	-۱.۳٪	۳۴۹۰.۴	۴.۶٪	۱۶.۳	۶.۳٪	۱.۰	۶.۸٪	۱۵.۳	۲۱۰۳.۵	۸.۰٪	۲۸۲.۳	
۳.۷٪	۸۷۷۲.۳	۱.۵٪	۳۹۳۶.۳	۲.۳٪	۲۱.۰	۱۸.۲٪	۱.۳	۷.۷٪	۱۹.۷	۲۳۹۷.۳	-۰.۳٪	۳۳۷.۸	
۰.۱٪	۸۷۸۳.۳	۶.۹٪	۴۳۰۹.۸	-۱.۱٪	۲۱.۰	-۳.۳٪	۱.۳	۰.۳٪	۱۹.۷	۲۳۹۴.۷	-۸.۵٪	۳۰۹.۰	
-۵.۰٪	۸۳۴۳.۳	-۰.۴٪	۴۱۹۴.۸	-۵.۳٪	۲۰.۵	۳.۷٪	۱.۳	-۲.۸٪	۱۹.۳	۲۴۶۰.۶	۴.۱٪	۳۲۱.۶	
-۲.۴٪	۸۵۶۳.۳	۳.۳٪	۴۲۰۳.۳	-۳.۳٪	۲۰.۸	۰.۸٪	۱.۳	-۱.۳٪	۱۹.۵	۲۴۲۷.۷	-۲.۳٪	۳۱۵.۳	

ماخذ: آمار رسمی وزارت جهاد کشاورزی

تولیدات باغی طی دوره ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ از ۱۲/۳ به ۲۰/۵ میلیون تن رسیده است. روند تغییرات تولیدات باغی در بلندمدت تقریباً یکنواخت و صعودی است اما در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۸ (برنامه چهارم) نوسانات زیادی داشته است که عمدتاً ناشی از سرمازدگی شدید باغات در سال ۱۳۹۶ و خشکسالی سال ۱۳۹۷ بوده است. در برنامه سوم میزان تولیدات باغی با متوسط رشد سالیانه ۱/۶ درصد از ۱۲/۳ به ۱۳/۱ میلیون تن افزایش یافت. در این برنامه روند تغییرات تولید صعودی بوده و در سال ۱۳۸۲ به حداکثر (۱۳/۸ میلیون تن) رسیده است اما در سال ۱۳۸۳ به میزان ۴/۶ درصد کاهش تولید داشته است. در برنامه سوم ۸۹ درصد از محصولات باغی به صورت آبی تولید شده‌اند و روند تغییرات تقریباً یکنواختی داشته است. در این برنامه به طور متوسط ۹۸/۶ درصد از اهداف برنامه محقق شده است.

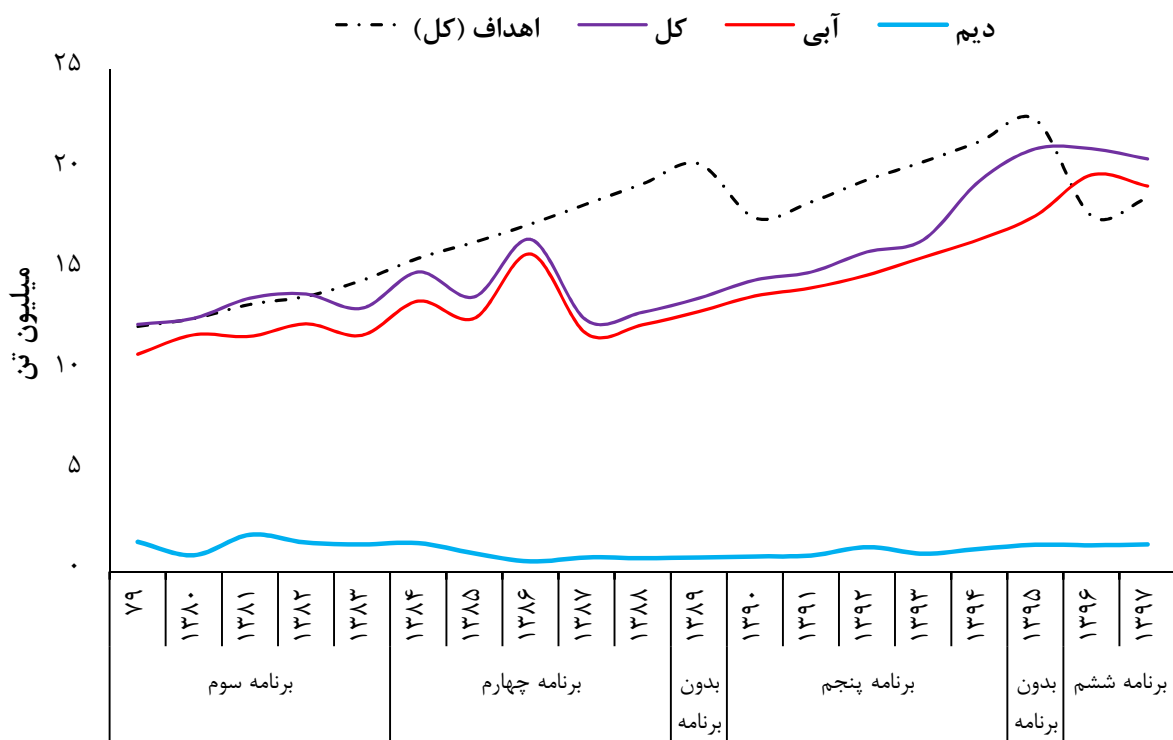
در برنامه چهارم تولیدات باغی از ۱۴/۹ به ۱۲/۹ میلیون تن کاهش یافته است و تغییرات تولید بسیار نوسان داشته است. در سال سوم برنامه چهارم (۱۳۸۶) تولیدات باغی بیش از ۲۰ درصد افزایش یافته و به ۱۶/۳ میلیون تن رسیده است اما در سال بعد ۲۳/۱ درصد کاهش یافته و به کمترین مقدار طی ۱۵ سال اخیر یعنی ۱۲/۵ میلیون تن رسیده است. علت افت تولید در سال ۱۳۸۷ خشکسالی و کاهش ۵۰ درصدی میزان بارندگی بوده است. در این برنامه نیز به طور متوسط ۹۴ درصد از محصولات باغی به صورت آبی تولید شده است. در برنامه چهارم توسعه پیش‌بینی شده بود که تولیدات باغی به ۱۹/۳ میلیون تن برسد که این امر محقق نگردید و به طور متوسط ۸۲ درصد از اهداف برنامه تأمین شده است.

از سال ۱۳۸۹ تا پایان برنامه پنجم میزان تولیدات باغی همواره صعودی و از ۱۳/۶ به ۱۹/۴ میلیون تن رسیده است. متوسط رشد سالانه تولیدات باغی در برنامه پنجم ۶/۷ درصد بوده است. اگرچه میزان متوسط رشد سالانه تولیدات باغی در برنامه پنجم از هدف‌گذاری این برنامه (متوسط ۵ درصد) بیشتر است اما در این برنامه نیز اهداف مورد نظر محقق نگردیده و به طور متوسط ۸۳/۴ درصد از اهداف حاصل شده است. به عبارت دیگر اگرچه میزان تولیدات باغی در این برنامه در مقایسه با دو برنامه دیگر رشد بهتری داشته و به بالاترین مقادیر طی ۱۵ سال اخیر رسیده است اما به لحاظ دستیابی به اهداف برنامه، ضعیف‌تر از دو برنامه قبل بوده است. بخشی از این مسئله به این دلیل است که نوسان و افت تولید در برنامه قبل (چهارم) باعث شده تولید در سال اول برنامه پنجم علی‌رغم رشد ۳ درصدی نسبت به سال قبل با هدف برنامه اختلاف زیادی داشته باشد و این اختلاف باعث شده است اهداف برنامه تحقق نیابد. به عبارت دیگر برنامه پنجم در شرایطی آغاز شد که تولید از همان سال اول با هدف برنامه (به دلیل افت تولید در برنامه چهارم) اختلاف داشته و این اختلاف حتی با رشد پیش‌بینی شده در برنامه نیز قابل جبران نبوده است. در این برنامه ۹۴ درصد از محصولات باغی به صورت آبی تولید شده‌اند که معادل برنامه چهارم و ۵ درصد نسبت به برنامه سوم افزایش یافته است.

در سال ۱۳۹۵ تولیدات باغی به حداکثر میزان خود یعنی ۲۱ میلیون تن رسید و با تسری اهداف برنامه پنجم به این سال، ۹۳/۵ درصد از اهداف برنامه محقق گردید.

در برنامه ششم تولیدات باغی به طور متوسط ۱/۲ درصد کاهش یافته و به ۲۰/۵ میلیون تن رسید. در این برنامه اهداف بسیار پایین‌تر از ظرفیت‌های زیربخش باغبانی تعیین شده و لذا متوسط تحقق اهداف در دو سال اول این برنامه ۱۱۴/۶ درصد برآورد گردید.

نمودار ۲-۱۴، روند تغییرات تولیدات باغی را به تفکیک آبی و دیم و در مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد.

نمودار ۲-۱۴- تولیدات باغی به تفکیک آبی و دیم و مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه (مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

در بررسی بلندمدت سطوح باغات به تفکیک آبی و دیم مشاهده می‌شود سطح زیرکشت باغات از ۱۷۰۳/۹ هزار هکتار در سال ۱۳۷۹ به ۲۱۳۹ هزار هکتار در سال ۱۳۹۷ افزایش یافته و در طول دوره دارای روند صعودی ملایمی با کمی نوسان بوده است. اهداف توسعه باغات در برنامه‌های توسعه مستند به منابع پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی در دسترس بوده و مبنای ارزیابی قرار گرفته است. در برنامه سوم توسعه، سطوح باغات با متوسط رشد ۴/۲ درصد از ۱/۷ به ۲ میلیون هکتار رسیده است. در این برنامه به طور متوسط ۸۳/۵ درصد از سطوح به تولیدات آبی اختصاص یافته است. در این برنامه انتظار می‌رفت سطوح با متوسط رشد ۱/۹ درصد به ۱/۸ میلیون هکتار برسد که در عمل بیش از اهداف تعیین شده و به طور متوسط معادل ۱۰۴ درصد تحقق یافت.

در برنامه چهارم توسعه اراضی باغی روند نزولی داشته و از ۲/۰۵ به ۱/۹۷ میلیون هکتار کاهش یافته و روند تغییرات آن نوسانی بوده است. اراضی باغی در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۷ کاهش یافته است. تغییرات زیاد سطح زیرکشت برای محصولات دائمی اگرچه مورد انتظار نیست اما در این برنامه مشاهده شده است. در این برنامه متوسط سهم اراضی آبی ۸۸/۳ درصد است. در این برنامه به طور متوسط ۹۵/۲ درصد از اهداف برنامه محقق گردید.

در سال ۱۳۸۹ که فاقد برنامه بوده است اراضی باغی به دلیل کاهش در اراضی دیم، نسبت به سال قبل ۰/۹ درصد کاهش یافته و به ۱/۹۵ میلیون هکتار رسیده است. در صورت تعمیم اهداف برنامه چهارم به این سال، میزان تحقق اهداف برنامه ۹۶ درصد بوده است. با شروع برنامه پنجم از اراضی باغی آبی ۲ درصد کاسته و به اراضی دیم ۴/۳ درصد افزوده شده و در نهایت به دلیل سهم بالای اراضی آبی، کل سطوح باغات ۴/۶ درصد کاهش یافته و به ۱/۸۶ میلیون هکتار رسیده است. سطوح باغات تا پایان برنامه پنجم با متوسط رشد سالانه ۳/۵ درصد به ۲/۳ میلیون هکتار رسیده است که بالاترین میزان طی ۱۵ سال اخیر است. در این برنامه سطوح آبی به طور متوسط ۸۶/۶ درصد از اراضی باغی را به خود اختصاص داده‌اند. بررسی روند تغییرات سطوح باغات آبی و دیم نشان می‌دهد سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۱ سطح زیرکشت باغات دیم از سال‌های قبل و بعد از این دوره کمتر است. علت این امر وقوع خشک‌سالی شدید در سال ۱۳۸۷ و از بین رفتن برخی از باغات دیم است. به نظر می‌رسد جبران خسارت وارد شده به باغات چهار سال به طول انجامیده است و در سال ۱۳۹۲ اراضی باغی دیم با ۸۰ درصد افزایش به ۳۴۶ هزار هکتار (نزدیک به سال‌های قبل از خشک‌سالی) می‌رسد. افت اراضی دیم تنها بر تولیدات باغی دیم اثرگذار بوده و از آنجایی که تولیدات آبی تأثیر چندانی از خشک‌سالی نداشته‌اند و سهم قابل توجهی از تولیدات باغی را به خود اختصاص می‌دهند لذا اراضی و تولید باغی در این بازه زمانی افت شدیدی نداشته است. در این برنامه به طور متوسط ۸۷/۳ درصد از اهداف پیش‌بینی شده محقق شده است.

در سال ۱۳۹۵ سطح باغات به ۲۳۹۷ هزار هکتار رسید که با تعمیم اهداف برنامه چهارم به این سال انتظار می‌رفت ۲۷۰۰ هزار هکتار از اراضی به باغات اختصاص یابد. بنابراین ۸۸/۸ درصد از اهداف در این سال محقق گردید. در برنامه ششم اهدافی برای تولید و سطوح باغات پیش‌بینی نشده است. در دو سال اول این برنامه سطوح باغات ابتدا ۰/۱ درصد کاهش یافت و مجدداً ۲/۸ درصد افزایش پیدا کرد و به ۲۴۶۱ هزار هکتار رسید. از متوسط سطوح باغات در برنامه ششم، بیش از ۸۷ درصد به تولیدات آبی اختصاص دارد.

روند تغییرات سطح زیرکشت باغات به تفکیک آبی و دیم در نمودار ۲-۱۵ نمودار ۲-۱۶، ترسیم شده است. جدول ۲-۱۰، میزان تولیدات باغی را در مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه طی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

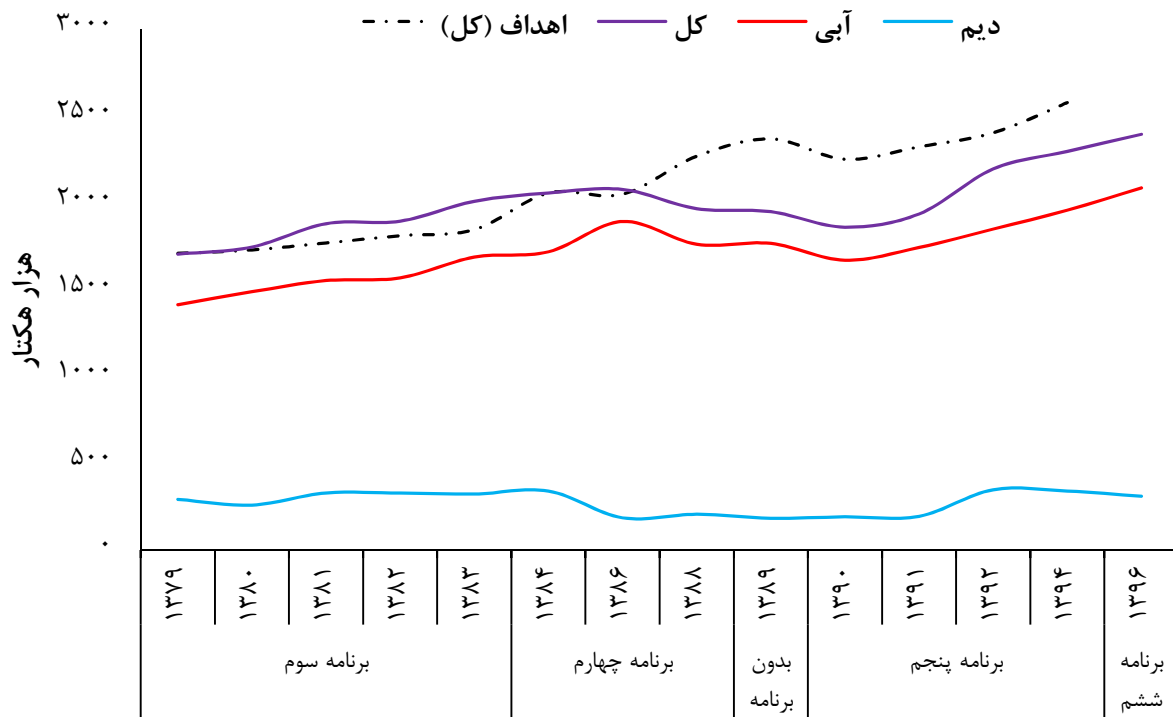
جدول ۱۰-۲- مقادیر کمی اهداف و عملکرد تولیدات و سطح زیرکشت باغی و درصد تحقق و رشد آن طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ واحد: میلیون تن، هزار هکتار-درصد

شرح	اهداف تولیدات باغی	عملکرد تولیدات باغی	درصد تحقق برنامه	رشد اهداف تولیدات باغی*	رشد تولیدات باغی*	اهداف سطح زیرکشت	عملکرد سطح زیرکشت	درصد تحقق برنامه	رشد اهداف سطح زیرکشت*	عملکرد سطح زیرکشت*
۱۳۷۹	۱۲.۲	۱۲.۳	۱۰۰.۷	۰.۸	۱.۷	۱۷۰۹	۱۷۰۴	۹۹.۷	-	-
۱۳۸۰	۱۲.۶	۱۲.۶	۹۹.۹	۳.۳	۲.۴	۱۷۲۹	۱۷۴۵	۱۰۰.۹	۱.۲	۲.۴
برنامه سوم	۱۳.۳	۱۳.۵	۱۰۱.۷	۵.۶	۷.۵	۱۷۶۹	۱۸۸۰	۱۰۶.۳	۲.۳	۷.۷
۱۳۸۲	۱۳.۷	۱۳.۸	۱۰۰.۴	۳.۰	۱.۷	۱۸۱۱	۱۸۹۴	۱۰۴.۶	۲.۴	۰.۸
۱۳۸۳	۱۴.۵	۱۳.۱	۹۰.۴	۵.۸	-۴.۷	۱۸۴۶	۲۰۰۹	۱۰۸.۸	۱.۹	۶.۰
متوسط رشد سالیانه	۳.۷	۱.۷	-	۳.۷	۱.۷	۱.۹	۴.۲	-	۱.۹	۴.۲
۱۳۸۴	۱۵.۲	۱۴.۹	۹۸.۰	۴.۶	۱۳.۴	۲۰۵۷	۲۰۵۷	۱۰۰.۰	۱۱.۴	۲.۴
۱۳۸۵	۱۶.۱	۱۳.۵	۸۳.۹	۶.۱	-۹.۲	۱۹۶۸	۱۹۷۳	۱۰۰.۳	-۴.۳	-۴.۱
برنامه چهارم	۱۶.۸	۱۶.۳	۹۷.۰	۴.۴	۲۰.۷	۲۰۵۰	۲۰۷۷	۱۰۱.۳	۴.۲	۵.۳
۱۳۸۷	۱۷.۹	۱۲.۵	۷۰.۰	۶.۶	-۲۳.۱	۲۰۳۸	۱۸۰۸	۸۸.۷	-۰.۶	-۱۳.۰
۱۳۸۸	۱۹.۳	۱۲.۹	۶۷.۰	۷.۸	۳.۲	۲۲۶۹	۱۹۶۶	۸۶.۷	۱۱.۳	۸.۸
متوسط رشد سالیانه	۵.۹	۱.۰	-	۵.۹	۱.۰	۴.۴	-۰.۱	-	۴.۴	-۰.۱
بدون برنامه	۲۰.۳	۱۳.۶	۶۷.۲	۵.۲	۵.۴	۲۳۶۹	۱۹۴۹	۸۲.۳	۴.۴	-۰.۹
۱۳۹۰	۱۷.۶	۱۴.۵	۸۲.۱	-۱۳.۳	۶.۰	۲۲۵۱	۱۸۶۰	۸۲.۶	۹.۸	-۴.۶
۱۳۹۱	۱۸.۴	۱۴.۹	۸۱.۰	۴.۵	۳.۱	۲۳۲۳	۱۹۳۶	۸۳.۳	۳.۲	۴.۱
برنامه پنجم	۱۹.۵	۱۶.۰	۸۱.۸	۶.۰	۷.۱	۲۴۰۴	۲۱۹۵	۹۱.۳	۳.۵	۱۳.۴
۱۳۹۳	۲۰.۴	۱۶.۵	۸۱.۰	۴.۶	۳.۵	۲۴۸۸	۲۲۲۶	۸۹.۵	۳.۵	۱.۴
۱۳۹۴	۲۱.۴	۱۹.۴	۹۰.۸	۴.۹	۱۷.۶	۲۵۷۸	۲۲۹۶	۸۹.۱	۳.۶	۳.۲
متوسط رشد سالیانه**	۵.۰	۷.۵	-	۵.۰	۷.۵	۴.۷	۳.۵	-	۴.۷	۳.۵
بدون برنامه	۲۲.۵	۲۱.۰	۹۳.۵	۵.۱	۸.۳	۲۷۰۰	۲۳۹۷	۸۸.۸	۴.۷	۴.۴
برنامه ششم	۱۷.۷	۲۱.۰	۱۱۸.۸	-۲۱.۳	۰.۰	-	۲۳۹۵	-	-	-۰.۱
۱۳۹۷	۱۸.۶	۲۰.۵	۱۱۰.۴	۵.۱	-۲.۴	-	۲۴۶۱	-	-	۲.۸
متوسط رشد سالیانه	-۸.۱	-۱.۲	-	-۸.۱	-۱.۲	-	۱.۳	-	-	۱.۳

مأخذ: سندبرنامه های توسعه و وزارت جهاد کشاورزی (اهداف برنامه سوم توسعه مستند به آمار موسسه پژوهش های برنامه ریزی وزارت جهاد کشاورزی است.) پیش بینی تولیدات سال ۸۹ بر مبنای رشد برنامه چهارم و پیش بینی تولیدات سال ۹۵ بر مبنای رشد برنامه پنجم می باشد.

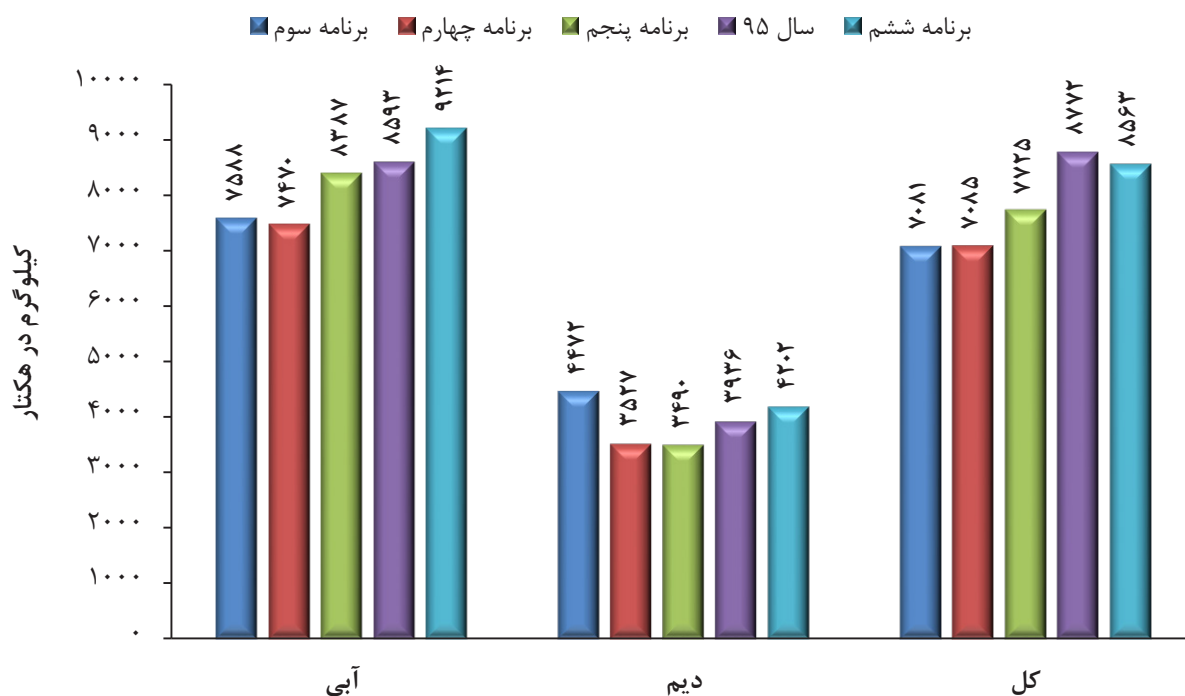
* متوسط رشد سالیانه در این شاخص در واقع میانگین همان ارقام نوشته شده می باشد.

** متوسط رشد سالیانه اهداف برنامه پنجم بر مبنای رشد پیش بینی شده برای ۵ سال می باشد.

نمودار ۲-۱۵- روند تغییرات سطح زیرکشت باغات (بارور) به تفکیک آبی و دیم و مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه (مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

در سال ۷۹-۱۳۷۸، عملکرد تولیدات باغی از ۷۲۱۰ کیلوگرم در هکتار به ۸۳۴۳ کیلوگرم در هکتار در سال ۹۷-۱۳۹۶ رسید. لذا تغییرات متوسط عملکرد تولیدات باغی طی ۱۹ سال اخیر دارای نوساناتی بوده و بهبود قابل توجهی نداشته است. متوسط عملکرد در برنامه‌های سوم، چهارم، پنجم، سال ۱۳۹۵ و برنامه ششم به ترتیب ۷۰۸۰، ۷۲۸۷، ۷۷۵۰، ۸۷۷۲ و ۸۵۶۳ کیلوگرم در هکتار بوده است. همانطور که مشاهده می‌شود میانگین عملکرد تولید باغات در برنامه ششم نسبت به سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. در نمودار ۲-۱۶، متوسط عملکرد تولیدات باغی در برنامه‌های توسعه به تفکیک آبی و دیم مقایسه شده است. بر این اساس عملکرد تولیدات باغی آبی در بلندمدت روند صعودی داشته و تنها در برنامه چهارم کاهش یافته است که به دلیل وقوع خشکسالی و افت شدید تولیدات در سال ۱۳۸۷ است. عملکرد تولیدات دیم در بلندمدت روند نزولی داشته اما در سال‌های اخیر (سال ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷) افزایش پیدا کرده است. براینکه عملکرد تولیدات باغی سیر صعودی داشته اما در برنامه ششم نسبت به سال ۱۳۹۵ افت عملکرد مشاهده می‌شود.

نمودار ۲-۱۶- متوسط عملکرد تولیدات باغی در برنامه‌های توسعه به تفکیک آبی و دیم (مأخذ: محاسبات تحقیق)

۲-۲-۲- متوسط قیمت فروش محصولات باغی

بر اساس اعلام مرکز آمار ایران^۱ متوسط قیمت فروش یک کیلوگرم از محصولات باغی منتخب در مناطق روستایی در سال ۱۳۹۷ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰، شامل سیب درختی ۸/۵، زردآلو ۱۲، گلابی ۱۵/۳، انگور ۷/۷، پرتقال ۳/۹، خرما ۱۰، انار ۷/۷، پسته ۹۹/۸، بادام ۲۱۶/۳ و گردو ۸۳/۷ هزار ریال بوده که درصد تغییرات آن‌ها نسبت به سال ۱۳۹۶ به ترتیب ۶۶/۱، ۱۴/۴، ۱۳/۷، ۵۱/۶، ۱۹/۸، ۱، ۵/۷، ۱۳۹/۴، ۵۸/۲ و ۲۰/۲ درصد بوده است. بنابراین در سال ۱۳۹۷ قیمت محصولات باغی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ در همه محصولات منتخب افزایشی بوده که به طور میانگین معادل ۳۹ درصد رشد پیدا کرده است. این میزان رشد قیمت در محصولات باغی طی ۱۳ سال اخیر بی‌سابقه بوده است. این در حالی است که سه سال قبل به طور متوالی کاهش میانگین قیمت‌ها در این محصولات مشاهده شد. رشد بی‌سابقه قیمت‌ها در محصولات باغی با توجه به تورم شدیدی است که در سال ۱۳۹۷ هم در بخش تولید کشاورزی (۳۴/۵ درصد) و هم در کل اقتصاد (۲۶/۹ درصد) وجود داشته است.^۲ افزایش شدید تورم در اقتصاد ناشی از موضوعات سیاسی و اثر روانی آن بر اقتصاد بود. در این سال آمریکا از تعهد بین‌المللی خود با ایران تحت عنوان برنامه جامع اقدام مشترک موسوم به برجام به صورت یکطرفه خارج شد و شوک روانی شدیدی به اقتصاد ایران وارد کرد. در نتیجه ارزش دلار به شدت افزایش یافت و از اردیبهشت سال ۱۳۹۷ (زمان خروج آمریکا از برجام) تا مهر ماه همان سال ۱۱/۸ هزار ریال افزایش یافت و به ۱۸۵ هزار

^۱ گزارش قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور سال ۱۳۹۷

^۲ مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷.

ریال رسید. اگرچه تا پایان سال اندکی این نرخ تعدیل شد اما همچنان بالا بود و در اسفند ماه همان سال به ۱۳۶/۵ هزار ریال رسید^۱.

در بین محصولات منتخب باغی، پسته با رشد ۱۳۹ درصدی بیشترین افزایش قیمت را تجربه کرد و محصولات سیب، بادام درختی و انگور نیز به ترتیب با رشدهای ۶۷، ۵۸ و ۵۱ درصد در رتبه‌های بعدی افزایش قیمت قرار گرفتند. روند تغییرات قیمت فروش سرخرمن یک کیلوگرم از محصولات دائمی منتخب در مناطق روستایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۴ در جدول ۲-۱۱ نشان داده شده است.

جدول ۲-۱۱- متوسط قیمت فروش سرخرمن یک کیلوگرم از محصولات دائمی منتخب در مناطق روستایی طی

سال‌های ۹۷-۱۳۸۴ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰

سال	سیب درختی	زردآلو	گلابی	انگور	پرتقال	خرما	انار	پسته	بادام	گردو	متوسط رشد
۱۳۸۴	۴۹۱۳	۷۶۷۹	۵۶۳۸	۴۱۸۹	۵۴۹۷	۶۸۷۲	۶۱۲۵	۸۳۲۴۵	۴۰۳۷۲	۵۱۸۱۱	-
۱۳۸۵	۶۳۱۲	۶۱۲۹	۷۲۴۹	۴۶۲۹	۶۳۰۳	۷۰۸۴	۷۳۳۰	۶۸۹۱۶	۲۸۸۷۶	۴۸۱۵۲	۳.۲
۱۳۸۶	۷۳۵۲	۱۰۲۴۳	۸۱۳۵	۴۸۰۱	۶۵۸۴	۷۱۴۸	۷۸۴۵	۶۹۳۶۹	۲۴۳۴۵	۵۴۰۰۶	۱۰.۹
۱۳۸۷	۶۴۴۸	۶۹۴۶	۱۰۰۶۳	۸۱۰۸	۵۱۱۹	۸۵۹۸	۱۰۴۶۸	۶۳۶۶۳	۱۸۰۶۳	۵۱۷۲۶	۴.۱
۱۳۸۸	۸۲۴۸	۲۰۳۳۳	۹۵۸۲	۵۱۴۵	۵۴۹۰	۱۰۶۹۴	۱۲۰۲۵	۷۷۰۴۷		۵۰۵۱۵	۲۷.۲
۱۳۸۹	۷۱۳۳	۱۶۲۰۶	۱۳۸۲۳	۴۱۴۹	۵۸۹۹	۸۲۴۹	۸۳۳۶	۸۱۲۶۹	۳۰۷۸۰	۴۷۶۵۲	-۶.۱
۱۳۹۰	۷۴۲۸	۱۱۵۲۵	۱۴۹۰۱	۵۸۳۵	۵۷۹۱	۵۴۴۳	۷۹۰۲	۳۰۰۵۹	۴۷۳۲۳	۵۳۰۹۳	-۱.۵
۱۳۹۱	۵۴۸۱	۱۲۰۱۲	۱۳۷۲۰	۵۱۷۵	۵۱۷۷	۶۶۴۱	۸۵۳۶	۱۱۰۱۷۷	۴۱۸۶۵	۵۷۲۱۵	۲۴.۱
۱۳۹۲	۷۳۴۴	۱۳۸۰۶	۱۲۹۵۶	۵۱۴۸	۳۵۲۲	۸۹۳۳	۶۰۱۰	۱۲۸۵۰۵	۴۷۰۸۴	۷۷۸۰۹	۸.۱
۱۳۹۳	۶۶۸۵	۲۳۱۳۳	۱۴۳۸۸	۵۰۱۶	۷۵۶۳	۷۴۴۷	۷۵۲۹	۱۳۰۹۸۸	۴۱۰۸۸	۷۶۶۳۱	۱۷.۸
۱۳۹۴	۵۳۳۰	۱۴۹۲۳	۱۷۴۸۰	۵۱۸۴	۶۰۳۲	۶۶۴۱	۶۵۱۹	۱۲۱۶۸۶	۵۲۶۱۱	۷۶۵۲۴	-۵.۵
۱۳۹۵	۶۲۰۴	۱۲۳۵۸	۱۹۵۲۷	۴۱۱۱	۳۰۸۰	۹۸۶۳	۶۶۵۷	۹۹۷۸۰	۵۹۷۶۴	۸۴۱۶۲	-۰.۳
۱۳۹۶	۵۱۲۷	۱۰۴۹۶	۱۳۴۶۳	۵۰۹۴	۳۲۷۴	۹۸۷۳	۷۳۳۱	۹۰۳۴۱	۵۲۸۹۶	۷۲۸۳۱	-۵.۷
۱۳۹۷	۸۵۱۹	۱۲۰۰۵	۱۵۳۰۲	۷۷۲۴	۳۹۲۲	۹۹۷۵	۷۷۴۷	۲۱۶۲۷۲	۸۳۶۷۸	۸۷۵۲۰	۳۹.۰
میانگین ۱۲ ساله	۶۶۰۹	۱۲۷۰۰	۱۲۵۸۸	۵۳۰۸	۵۳۳۲	۸۱۰۴	۷۸۸۳	۹۷۹۵۱	۴۳۷۵۰	۶۳۵۴۶	۹

منبع: مرکز آمار ایران، قیمت محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی

به دلیل عدم انتشار آمار هزینه تولید یک کیلوگرم از محصولات باغی مختلف، امکان مقایسه هزینه و درآمد

این محصولات وجود ندارد.

۲-۳- تولیدات دام، طیور و آبزیان

در این بخش از گزارش، به بررسی وضعیت تولید محصولات دام و طیور و آبزیان، مقایسه عملکرد تولید با

اهداف برنامه‌ها، مقادیر عرضه و ضریب خوداتکائی این محصولات و همچنین قیمت آن‌ها پرداخته می‌شود.

^۱خبرگزاری میزان، ۹۸/۱/۷، کد خبر: ۵۰۵۷۵۱.

۳-۲-۱- تولید محصولات بخش دام، طیور و آبزیان

مقدار تولید گوشت قرمز، گوشت مرغ، تخم مرغ، شیر، ماهی و میگو و عسل به ترتیب ۸۲۳، ۲۰۶۹، ۹۴۱، ۹۶۵۳، ۱۰۹۳ و ۸۲ هزار تن بوده که نسبت به سال قبل (۱۳۹۴) تنها گوشت مرغ با ۲/۵ درصد کاهش مواجه بوده است و سایر محصولات به ترتیب ۲/۱، ۱، ۵/۶، ۱۱/۱ و ۵/۳ درصد افزایش یافته است. بیشترین افزایش تولید مربوط به گوشت مرغ، شیر و ماهی و میگو بوده است. همانطور که در بخش‌های گذشته اشاره شد سال ۱۳۹۵ بدون برنامه بوده و در صورت تعمیم اهداف برنامه پنجم به این سال انتظار می‌رفت ۲۱/۸ میلیون تن محصولات دام، طیور و آبزیان تولید شود اما ۶۷/۴ درصد از اهداف برنامه معادل ۱۴/۷ میلیون تن تحقق یافته است. در این سال تولید عسل بیشتر از پیش‌بینی برنامه (میزان تحقق اهداف ۱۵۰ درصد) بوده و تولید آبزیان نیز نزدیک به اهداف برنامه (میزان تحقق اهداف ۹۴/۵ درصد) صورت گرفته است. در تولید گوشت مرغ، تخم مرغ، گوشت قرمز و شیر نیز به ترتیب ۷۴/۵، ۸۸/۹، ۷۰/۹ و ۶۲ درصد از اهداف محقق گردید.

میزان تولید محصولات دام، طیور و آبزیان در سال ۱۳۹۶ با رشد ۵/۳ درصدی به ۱۵/۴ میلیون تن رسید که از این میزان ۱۰/۲ میلیون تن به شیر، ۲/۲ میلیون تن به گوشت مرغ، ۸۳۵ هزار تن به تخم مرغ، ۸۸۸ هزار تن به تخم مرغ، ۸۸ هزار تن به عسل و ۱/۲ میلیون تن به آبزیان اختصاص یافت. از بین محصولات فوق تنها میزان تولید گوشت قرمز نسبت به سال ۱۳۹۵ کاهش یافت (۵/۶- درصد) و بقیه محصولات افزایشی بوده است. بیشترین رشد تولید مربوط به آبزیان با رشد ۱۰ درصد و سپس عسل ۸/۲ درصد، گوشت مرغ ۸/۱ درصد، شیر ۵/۵ درصد و تخم مرغ ۱/۵ درصد بوده است. در برنامه ششم پیش‌بینی شده است که ۱۴/۶ میلیون تن محصولات دام، طیور و آبزیان در سال ۱۳۹۶ تولید شود. این پیش‌بینی بدون در نظر گرفتن تولید عسل است. هدف در نظر گرفته شده برای سال ۱۳۹۶ در مقایسه با هدف تولید در سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۳۳ درصد و نسبت به هدف سال ۱۳۹۴ بالغ بر ۲۵ درصد کمتر در نظر گرفته شده است. با توجه به حجم اندک تولید عسل در مقایسه با سایر محصولات، کم یا اضافه کردن مقدار تولید آن تأثیر چندانی در محاسبات نخواهد داشت. میزان تولید پیش‌بینی شده برای محصولات دام، طیور و آبزیان در سال ۱۳۹۶ از اهداف برنامه طی سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۵ کمتر است. کاهش هدف‌گذاری تولید محصولات دام، طیور و آبزیان در برنامه ششم باعث شده، عملکرد برنامه بهتر نشان داده شود به طوریکه در سال ۱۳۹۶، بیش از ۱۰۵ درصد از اهداف برنامه تأمین شده است در حالیکه تنها ۵/۳ درصد به تولیدات این زیربخش افزوده شده است.

در سال ۱۳۹۷ نیز میزان تولید با ۳/۸ درصد رشد به ۱۶ میلیون تن رسیده و ۱۰۴ درصد از اهداف برنامه محقق شده است. تولید محصولات این زیربخش به ترتیب برای شیر ۱۰/۶ میلیون تن، گوشت مرغ ۲/۴، گوشت قرمز ۰/۸۳، تخم مرغ ۰/۹، عسل ۰/۰۹ و آبزیان ۱/۳ میلیون تن بوده است. در این سال نیز تولید همه محصولات نسبت به سال گذشته (۱۳۹۶) افزایش یافته است به استثنای تخم مرغ که ۰/۷ درصد افت تولید داشته است.

در ادامه جزئیات تغییرات برای کل محصولات بخش و به تفکیک محصول در مقایسه با اهداف برنامه و در

بلندمدت بررسی می‌شود.

جدول ۲-۱۲- مقادیر کمی اهداف و عملکرد تولیدات دام، طیور و آبزیان و درصد رشد آن‌ها واحد: هزار تن-درصد

متوسط رشد سالیانه	برنامه چهارم					متوسط رشد سالیانه	برنامه سوم					شرح	
	۸۸	۸۷	۸۶	۸۵	۸۴		۸۳	۸۲	۸۱	۸۰	۷۹		
۷.۳	۹۵۵۶	۸۹۰۶	۸۳۰۰	۷۷۳۵	۷۲۰۹	۱.۹	۶۱۱۶	۶۰۰۰	۵۸۱۷	۵۷۴۷	۵۶۲۳	هدف	شیر
۱.۸	۷۲۰۳	۷۰۲۳	۸۲۵۱	۷۷۴۱	۷۱۷۹	۳.۹	۶۷۲۰	۶۳۱۶	۵۸۱۷	۵۷۴۸	۵۶۲۳	عملکرد	
-	۷۵.۴	۷۸.۹	۹۹.۴	۱۰۰.۱	۹۹.۶	-	۱۰۹.۹	۱۰۵.۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	درصد تحقق	
۶.۶	۱۶۰۵	۱۵۰۶	۱۴۱۲	۱۳۲۵	۱۲۴۳	۳.۱	۸۴۴	۸۱۸	۷۹۲	۷۶۹	۷۴۶	هدف	گوشت مرغ
۶.۹	۱۶۱۰	۱۵۶۵	۱۴۶۸	۱۳۶۰	۱۲۳۷	۹.۸	۱۱۵۲	۱۱۰۴	۹۴۲	۸۸۵	۸۰۳	عملکرد	
-	۱۰۰.۳	۱۰۳.۹	۱۰۳.۹	۱۰۲.۶	۹۹.۵	-	۱۳۶.۵	۱۳۵.۰	۱۱۸.۹	۱۱۵.۱	۱۰۷.۶	درصد تحقق	
۳.۲	۹۲۱	۸۹۲	۸۶۵	۸۳۸	۸۱۲	۲.۳	۸۰۶	۷۸۸	۷۷۰	۷۵۴	۷۳۷	هدف	گوشت قرمز
-۱.۷	۷۰۳	۶۹۱	۸۶۶	۸۲۹	۸۰۰	۱.۷	۷۸۵	۷۵۲	۷۴۱	۷۴۳	۷۲۹	عملکرد	
-	۷۶.۳	۷۷.۴	۱۰۰.۱	۹۸.۹	۹۸.۵	-	۹۷.۴	۹۵.۴	۹۶.۲	۹۸.۵	۹۸.۹	درصد تحقق	
۳.۵	۷۸۹	۷۶۲	۷۳۶	۷۱۲	۶۸۸	۱.۹	۶۲۶	۶۰۷	۵۸۸	۵۷۰	۵۵۴	هدف	تخم مرغ
۳.۱	۷۵۱	۷۲۷	۷۰۳	۶۷۷	۷۵۹	۳.۰	۶۵۵	۶۲۹	۵۴۷	۵۸۰.۷	۵۷۹.۵	عملکرد	
-	۹۵.۲	۹۵.۴	۹۵.۵	۹۵.۱	۱۱۰.۳	-	۱۰۴.۶	۱۰۳.۶	۹۳.۰	۱۰۱.۹	۱۰۴.۶	درصد تحقق	
۵.۶	۴۰	۳۸	۳۶	۳۴	۳۲	۴.۶	۳۰.۷	۲۹	۲۸	۲۷	۲۶	هدف	عسل
۱۰.۸	۴۶	۴۱	۴۷	۳۶	۳۵	۳.۲	۲۹	۲۹	۲۷.۶	۲۶.۱	۲۵.۳	عملکرد	
-	۱۱۵.۰	۱۰۶.۹	۱۳۱.۰	۱۰۶.۰	۱۰۸.۸	-	۹۳.۵	۹۸.۳	۹۸.۲	۹۷.۰	۹۸.۸	درصد تحقق	
۹.۵	۷۶۳	۶۹۷	۶۳۶	۵۸۱	۵۳۱	۱۱.۱	۶۹۵.۳	۶۲۱	۵۵۷	۴۸۸	۴۳۴	هدف	ماهی و میگو
۲.۴	۵۲۷	۴۹۲	۵۶۵	۵۷۶	۵۲۲	۳.۱	۴۷۵	۴۴۲	۴۰۲	۴۱۴	۴۳۸	عملکرد	
-	۶۹.۱	۷۰.۶	۸۸.۸	۹۹.۱	۹۸.۳	-	۶۸.۳	۷۱.۲	۷۲.۲	۸۴.۹	۱۰۱.۰	درصد تحقق	
۶.۹	۱۳۶۷۴	۱۲۸۰۱	۱۱۹۸۵	۱۱۲۲۵	۱۰۵۱۵	۲.۶	۹۱۱۸	۸۸۶۳	۸۶۱۲	۸۳۵۴	۸۱۱۹	هدف	کل تولیدات دام، طیور و آبزیان
۲.۳	۱۰۸۴۰	۱۰۵۳۹	۱۱۹۰۰	۱۱۲۱۹	۱۰۵۳۲	۴.۲	۹۸۱۶	۹۲۷۲	۸۵۳۶	۸۳۹۷	۸۱۹۸	عملکرد	
-	۷۹.۳	۸۲.۲	۹۹.۳	۹۹.۹	۱۰۰.۲	-	۱۰۷.۷	۱۰۴.۶	۹۹.۱	۱۰۰.۵	۱۰۱.۰	درصد تحقق	
۶.۹	۶.۹	۶.۹	۶.۹	۷.۱	۶.۹	۲.۶	۲.۹	۲.۹	۳.۱	۲.۹	۱.۳	هدف	متوسط رشد سالیانه
۲.۲	۲.۹	-۱۱.۴	۶.۰	۶.۵	۷.۳	۴.۲	۵.۹	۸.۶	۱.۷	۲.۴	۲.۳	عملکرد	

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه چهارم و پنجم (اهداف کمی برنامه سوم مستند به آمار موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی وزارت جهاد کشاورزی است).- اهداف برای سال ۸۹ بر اساس اهداف برنامه چهارم و برای سال ۹۵ بر اساس اهداف برنامه پنجم پیش‌بینی شده است. متوسط رشد سالیانه تولیدات آبزیان در برنامه چهارم ۹/۵ درصد قید شده است که با آمار سالیانه این برنامه مطابقت ندارد. رشد اهداف تولیدات دام، طیور و آبزیان در سال اول برنامه پنجم (۹۰) نسبت به سال مینا (۸۶) و رشد اهداف سال اول برنامه سوم (۷۹) نسبت به سال مینا (۷۸) محاسبه شده است.

جدول ۲-۱۲ مقدار تولید فراورده‌های دام، طیور و آبزیان را به تفکیک محصول و در مقایسه با اهداف برنامه

نشان می‌دهد.

ادامه جدول ۲-۱۲- مقادیر کمی اهداف و عملکرد تولیدات دام، طیور و آبزیان و درصد رشد آن‌ها واحد: هزار تن-درصد

متوسط رشد سالیانه	برنامه ششم		بدون برنامه	متوسط رشد سالیانه	برنامه پنجم					بدون برنامه	شرح	
	۹۷	۹۶			۹۵	۹۴	۹۳	۹۲	۹۱			۹۰
۷.۶	۱۰۱۸۳	۹۶۵۲	۱۵۵۷۱	۱۱.۴	۱۳۹۷۲	۱۳۰۹۱	۱۲۳۴۷	۱۱۴۴۲	۱۰۶۷۵	۱۰۲۵۴	هدف	شیر
۴.۷	۱۰۵۸۹	۱۰۱۸۴	۹۶۵۳	۴.۲	۹۱۴۰	۸۱۰۰	۸۲۶۸	۷۹۵۱	۷۶۸۵	۷۴۳۷	عملکرد	
-	۱۰۴.۰	۱۰۵.۵	۶۲.۰	-	۶۵.۴	۶۷.۲	۶۷.۵	۶۹.۵	۷۲.۰	۷۲.۵	درصد تحقق	
۵.۳	۲۲۵۴	۲۱۷۹	۲۷۷۸	۱۱.۳	۲۴۹۵	۲۳۰۱	۲۱۲۲	۱۹۵۸	۱۸۰۶	۱۷۱۱	هدف	گوشت مرغ
۶.۷	۲۳۵۵	۲۲۳۷	۲۰۶۹	۵.۰	۲۱۲۳	۲۰۳۳	۱۹۶۷	۱۸۷۱	۱۷۸۳	۱۶۶۶	عملکرد	
-	۱۰۴.۵	۱۰۲.۷	۷۴.۵	-	۸۵.۱	۸۸.۴	۹۲.۷	۹۵.۶	۹۸.۷	۹۷.۴	درصد تحقق	
۳.۳	۸۲۸	۸۱۹	۱۱۶۰	۵.۰	۱۱۰۴	۱۰۷۱	۱۰۳۷	۱۰۰۱	۹۶۹	۹۵۰	هدف	گوشت قرمز
۰.۴	۸۲۹.۵	۸۳۵	۸۲۳	۱.۸	۸۰۶	۷۸۵	۷۵۵	۷۴۶	۷۴۱	۷۳۸	عملکرد	
-	۹۹.۰	۱۰۲.۰	۷۰.۹	-	۷۳.۰	۷۳.۳	۷۲.۸	۷۴.۵	۷۶.۵	۷۷.۶	درصد تحقق	
۳.۳	۹۸۷	۹۵۱	۱۰۶۸	۷.۳	۹۹۶	۹۴۳	۸۹۴	۸۴۷	۸۰۳	۸۱۷	هدف	تخم مرغ
-۲.۰	۹۰۱.۵	۸۸۱	۹۴۱	۴.۷	۹۳۱	۹۲۵	۸۹۳	۹۱۳	۷۰۰	۷۶۷	عملکرد	
-	۹۱.۳	۹۳.۳	۸۸.۰	-	۹۳.۵	۹۸.۱	۹۹.۹	۱۰۷.۸	۸۷.۲	۹۳.۹	درصد تحقق	
-	-	-	۵۴	۲.۶	۵۳	۵۰	۴۸	۴۵	۴۲	۴۲	هدف	عسل
۵.۴	۹۰.۵	۸۸.۲	۸۲	۱۲.۳	۷۷	۷۸	۷۵	۷۱	۵۱	۴۵	عملکرد	
-	-	-	۱۴۹.۸	-	۱۴۶.۰	۱۵۴.۷	۱۵۷.۳	۱۵۸.۸	۱۱۹.۹	۱۰۶.۵	درصد تحقق	
۹.۴	۱۱۳۳	۱۰۵۱	۱۱۵۷	۱۲.۹	۱۰۲۵	۹۲۰	۸۸۵	۷۷۴	۷۰۹	۸۳۵	هدف	ماهی و میگو
۷.۵	۱۲۶۲	۱۲۰۲	۱۰۹۳	۱۱.۰	۹۸۴	۹۴۷	۸۸۴	۷۴۴	۶۵۲	۵۸۶	عملکرد	
-	۱۱۱.۴	۱۱۴.۳	۹۴.۵	-	۹۶.۰	۱۰۳.۰	۹۹.۹	۹۶.۱	۹۲.۰	۷۰.۲	درصد تحقق	
۶.۵	۱۵۲۹۵	۱۴۶۵۲	۲۱۷۶۷	۱۰.۸	۱۹۶۴۶	۱۸۳۷۷	۱۷۲۳۳	۱۶۰۶۶	۱۵۰۰۴	۱۴۶۰۹	هدف	کل تولیدات دام، طیور و آبزیان
۴.۶	۱۶۰۲۷	۱۵۴۳۴	۱۴۶۶۰	۴.۶	۱۴۰۶۱	۱۳۵۶۸	۱۲۸۴۲	۱۲۲۹۶	۱۱۶۱۲	۱۱۲۳۹	عملکرد	
-	۱۰۴.۱	۱۰۵.۳	۶۷.۴	-	۷۱.۶	۷۳.۸	۷۴.۵	۷۶.۵	۷۷.۴	۷۶.۹	درصد تحقق	
۶.۵	۵.۱	۸.۰	۱۰.۸	۱۰.۸	۶.۹	۶.۶	۷.۳	۷.۱	۲۶.۱	۷.۰	هدف	متوسط رشد سالیانه
۴.۶	۳.۸	۵.۳	۴.۳	۴.۶	۳.۶	۵.۷	۴.۴	۵.۹	۳.۳	۳.۷	عملکرد	

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه های توسعه چهارم و پنجم (اهداف کمی برنامه سوم مستند به آمار موسسه پژوهش های برنامه ریزی وزارت جهاد کشاورزی است).
 اهداف برای سال ۸۹ بر اساس اهداف برنامه چهارم و برای سال ۹۵ بر اساس اهداف برنامه پنجم پیش بینی شده است.
 متوسط رشد سالیانه تولیدات آبزیان در برنامه چهارم ۹/۵ درصد قید شده است که با آمار سالیانه این برنامه مطابقت ندارد.
 رشد اهداف تولیدات دام، طیور و آبزیان در سال اول برنامه پنجم (۹۰) نسبت به سال مبنا (۸۶) و رشد اهداف سال اول برنامه سوم (۷۹) نسبت به سال مبنا (۷۸) محاسبه شده است. در برنامه ششم میزان تولید عسل پیش بینی نشده است لذا در مجموع اهداف تولیدات این محصول لحاظ نشده است.
 متوسط رشد سالیانه تولیدات دام و طیور ۱۰.۴ و آبزیان ۱۲.۸ درصد در اهداف برنامه پنجم پیش بینی شده است که چنانچه کل تولیدات دام، طیور و آبزیان را در نظر بگیریم

در بررسی تطبیقی تولیدات دام، طیور و آبزیان با برنامه‌های توسعه و در مقایسه با اهداف تعیین شده مشاهده می‌شود، در برنامه سوم طبق اهداف برنامه مقرر گردید کل تولیدات دام، طیور و آبزیان از ۸ میلیون تن در سال پایه (۱۳۷۸) با متوسط رشد سالیانه ۲/۶ درصد به ۹/۱ میلیون تن در سال ۱۳۸۳ برسد به طوری که تولید شیر ۶۱۱۶، گوشت مرغ ۸۴۴، گوشت قرمز ۸۰۶، تخم‌مرغ ۶۲۶، عسل ۳۰/۷ و آبزیان ۶۹۵ هزار تن محقق گردد که بنا بر آمار وزارت جهاد کشاورزی عملکرد برنامه برای کل محصولات مطابق انتظار بوده است و در تمام سال‌های برنامه سوم توسعه، اهداف مورد نظر تأمین شده است و حتی در سال‌های ۸۲ و ۸۳ به ترتیب ۱۰۴/۶ و ۱۰۷/۶ درصد اهداف محقق شده است. بالاترین درصد تحقق اهداف پیش‌بینی شده در تولید فراورده‌های دامی در سال پایانی برنامه سوم (سال ۱۳۸۳) به گوشت مرغ، شیر و تخم‌مرغ به ترتیب با ۱۳۷، ۱۱۰ و ۱۰۵ درصد اختصاص داشته و گوشت قرمز، عسل و آبزیان نیز به ترتیب با تحقق ۹۷، ۹۳ و ۶۸ درصد از اهداف برنامه عملکرد پایین‌تری داشته‌اند.

بر اساس اهداف برنامه چهارم توسعه انتظار می‌رفت که کل تولیدات دام، طیور و آبزیان از ۹/۳ میلیون تن در سال پایه (۱۳۸۲) با متوسط رشد سالیانه ۶/۹ درصد به ۱۳/۷ میلیون تن (شیر ۹۵۵۶، گوشت مرغ ۱۶۰۵، گوشت قرمز ۹۲۱، تخم‌مرغ ۷۸۹، عسل ۴۰ و آبزیان ۷۶۳ هزار تن) برسد در حالیکه آمار تولیدات وزارت جهاد کشاورزی حاکی از تحقق ۷۹ درصدی اهداف برنامه چهارم در سال ۱۳۸۸ (سال پایانی برنامه) است. به عبارت دیگر کل تولیدات دام و طیور و آبزیان در این برنامه با متوسط رشد سالانه ۲/۲ درصد از ۱۰/۵ میلیون تن به ۱۰/۸ میلیون تن در سال ۱۳۸۸ رسیده است. در این برنامه تولیدات در سه سال اول با اهداف برنامه مطابقت داشته است اما در سال ۱۳۸۷ به دلیل وقوع خشک‌سالی و تأثیر آن بر علوفه دام و در نتیجه کاهش برخی تولیدات دامی نظیر گوشت قرمز و شیر، عملکرد برنامه از اهداف آن فاصله گرفته است. بالاترین درصد تحقق اهداف پیش‌بینی شده در تولید فراورده‌های دامی در سال ۱۳۸۸ به عسل و گوشت مرغ به ترتیب با ۱۱۵ و ۱۰۰ درصد اختصاص یافته ولی تخم‌مرغ، گوشت قرمز، شیر و آبزیان به ترتیب ۹۵، ۷۶، ۷۵ و ۶۹ درصد از اهداف برنامه را محقق ساخته‌اند.

در اهداف برنامه پنجم توسعه متوسط رشد سالانه مورد انتظار برنامه برای تولیدات دام، طیور و آبزیان ۱۰/۸ درصد و تحقق تولید ۱۹/۶ میلیون تنی بوده است در حالی که تولید در این برنامه با متوسط رشد سالانه ۴/۶ درصد از ۱۱/۶ به ۱۴/۱ میلیون تن رسید. بر این اساس میزان تولید دام، طیور و آبزیان در سال پایانی برنامه پنجم (۱۳۹۴) حتی از هدف پیش‌بینی شده در سال اول برنامه (۱۳۹۰) نیز کمتر است. در برنامه پنجم، با توجه به سال مبنای برنامه (سال ۱۳۸۶) تولید به گونه‌ای هدف‌گذاری شده است که پیش‌بینی تولید در سال اول برنامه (۱۳۹۰) بیش از ۲۶ درصد بالاتر از تولید حاصل شده در سال مبنای برنامه است که به طور قطع دستیابی به این هدف امکان‌پذیر نبوده است. همچنین انتظار می‌رفته است در چهار سال بعدی نیز تولیدات به طور متوسط سالانه ۷ درصد افزایش یابند (متوسط رشد سالانه کل برنامه ۱۰/۸ درصد است). برنامه‌ریزی خارج از ظرفیت و توان

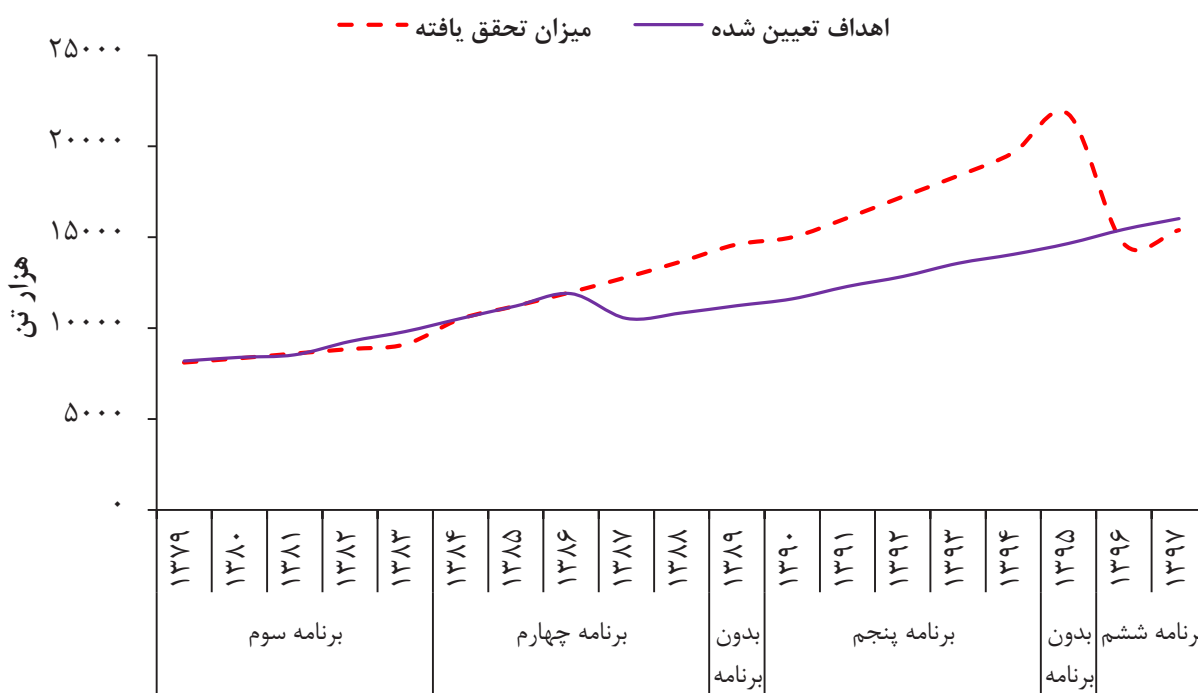

تولید زیربخش دام، طیور و آبزیان باعث شده است میزان تحقق اهداف برنامه در سال پایانی (۱۳۹۴) به کمترین سطح در مقایسه با دو برنامه قبل و به میزان ۷۱/۶ درصد برسد. در فرآورده‌های دام، طیور و آبزیان نیز در سال پایانی برنامه، تولید عسل ۱۴۶، آبزیان ۹۶، تخم‌مرغ ۹۳/۵، گوشت مرغ ۸۵/۱، گوشت قرمز ۷۳ و شیر ۵۶/۴ درصد از اهداف را تأمین کرده است.

در سال ۱۳۹۵ نیز همانطور که در بالا گفته شد مقدار تولید گوشت قرمز، گوشت مرغ، تخم‌مرغ، شیر، ماهی و میگو و عسل به ترتیب ۸۲۳، ۲۰۶۹، ۹۴۱، ۹۶۵۳، ۱۰۹۳ و ۸۲ هزار تن بوده که نسبت به سال قبل (۱۳۹۴) تنها گوشت مرغ با ۲/۵ درصد کاهش مواجه بوده است و سایر محصولات به ترتیب ۲/۱، ۱، ۵/۶، ۱۱/۱ و ۵/۳ درصد افزایش یافته است. در مجموع در این سال انتظار می‌رفت ۲۱/۸ میلیون تن محصولات دام، طیور و آبزیان تولید شود اما ۶۷/۴ درصد از اهداف برنامه معادل ۱۴/۷ میلیون تن تحقق یافته است.

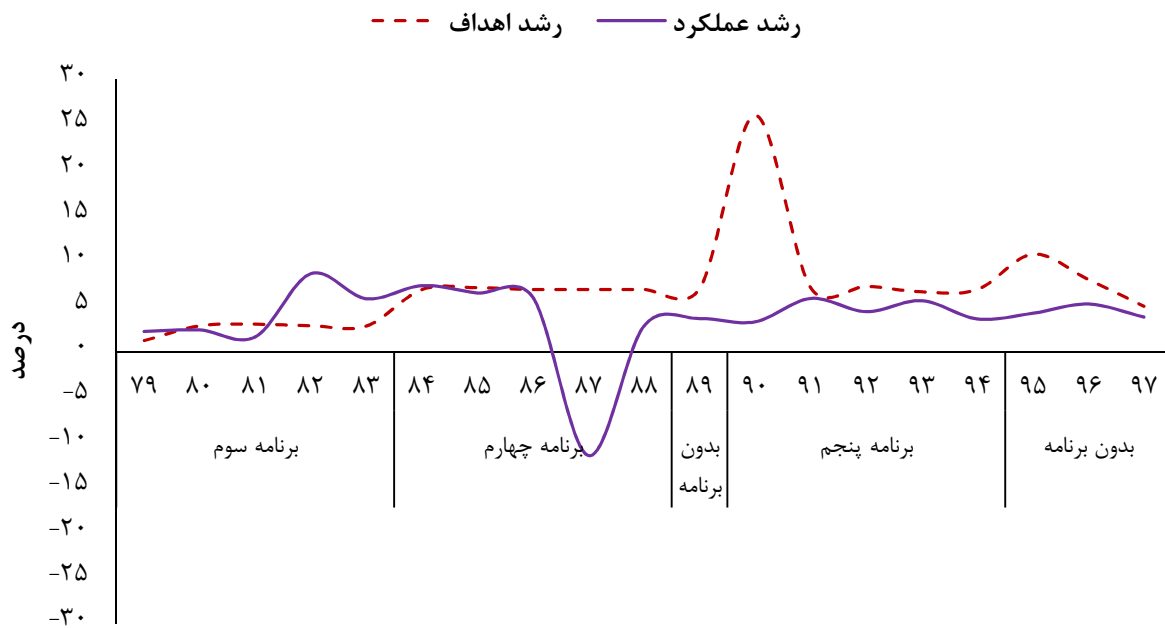
در دو سال اول برنامه ششم میزان تولید محصولات دام، طیور و آبزیان به طور متوسط ۴/۶ درصد افزایش یافته که معادل متوسط رشد تولید در برنامه پنجم است. متوسط رشدی که برای اهداف برنامه طی دو سال اول آن پیش‌بینی شده است ۶/۵ درصد است. اهداف تعیین شده در این برنامه از اهداف تعیین شده در برنامه پنجم کمتر است و طی دو سال اول نیز سرعت رشد کمتری هدف‌گذاری شده است. لذا بیش از ۱۰۰ درصد از اهداف برنامه در این دو سال محقق شده است درحالی‌که میزان رشد واقعی تولیدات نسبت به قبل تغییر محسوسی نداشته است. طی دو سال اول این برنامه تولیدات دام، طیور و آبزیان به ۱۶ میلیون تن رسید.

بررسی روند بلندمدت اهداف و عملکرد تولید فرآورده‌های دام و طیور و آبزیان نشان می‌دهد که در کلیه سال‌های برنامه سوم و سه سال اول برنامه چهارم در مجموع عملکردهای تولید با اهداف پیش‌بینی شده در برنامه‌ها انطباق داشته و حتی در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ برنامه سوم عملکرد تولید بیشتر از اهداف بوده است و می‌توان برنامه سوم را برنامه‌ای کاملاً موفق در تحقق اهداف دانست. در سال چهارم برنامه چهارم (۸۷-۱۳۸۶) تا پایان برنامه پنجم توسعه اهداف کمی تعیین شده فاصله قابل توجهی با عملکرد برنامه‌ها دارد به طوری‌که عملکرد تولیدات طی سال‌های ۱۳۸۸ الی ۱۳۹۳ بین ۲۱ تا ۲۹ درصد نسبت به اهداف تعیین شده کاهش نشان می‌دهد و در این خصوص شیر و گوشت قرمز در کلیه این سال‌ها و آبزیان در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ کمترین میزان عملکرد را در مقایسه با اهداف برنامه‌ها داشته‌اند. بخشی از این اختلاف ناشی از وقوع خشک‌سالی در سال ۱۳۸۷ و تأثیر آن بر علوفه دامی بوده و بخشی نیز ناشی از هدف‌گذاری نامتناسب برنامه با ظرفیت‌های بخشی بوده است. در برنامه ششم با افت شدید اهداف تعیین شده نسبت به اهداف برنامه پنجم، مجدداً میزان تحقق اهداف حداکثر شده است. در این برنامه به استثنای تخم مرغ، در همه محصولات میزان تحقق اهداف بیش از ۱۰۰ درصد بوده و برای عسل هدف‌گذاری نشده است. نمودار ۲-۱۷، روند تغییرات تولیدات دامی را در مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه سوم، چهارم، پنجم و ششم نشان می‌دهد.

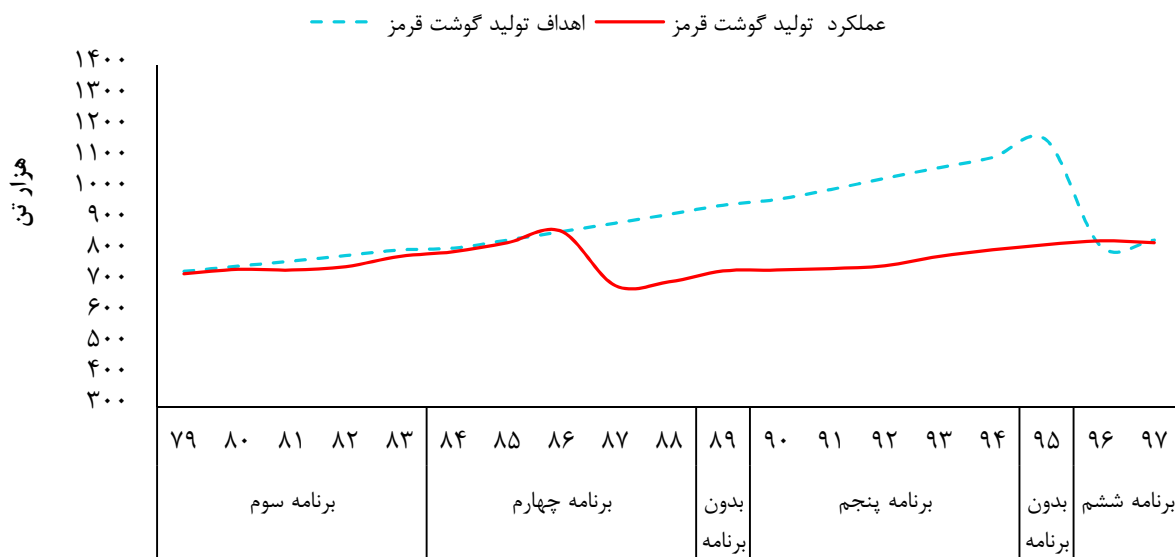
نمودار ۲-۱۷- مجموع تولیدات دام، طیور و آبزیان و مقایسه با اهداف برنامه (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

رشد عملکرد برنامه در سال ۱۳۸۷ افت ۱۱ درصدی دارد که ناشی از وقوع خشک‌سالی در این سال است و در سال ۱۳۹۰ نیز اهداف برنامه نسبت به سال مبنا (۱۳۸۶) بیش از ۲۶ درصد رشد داشته است که رشد زیاد و خارج از ظرفیت‌های بخش بوده و انتظار دستیابی به چنین هدفی بعید بوده است اما طبق اهداف برنامه پنجم توسعه برای تولیدات دام، طیور و آبزیان در سال ۱۳۹۰ این رشد پیش‌بینی شده است. این میزان رشد نه تنها قابل دستیابی نبوده و عملکرد را در تطابق با برنامه ضعیف نشان می‌دهد بلکه در مقایسه با اهداف برنامه در سال‌های قبل و بعد نیز همخوانی ندارد. رشد مورد انتظار برای سال ۱۳۹۵ بر اساس متوسط رشد سالانه فرآورده‌های دامی در برنامه پنجم محاسبه و پیش‌بینی شده است که به دلیل رشد زیاد اهداف در سال ۱۳۹۰، میزان رشد پیش‌بینی شده برای سال ۱۳۹۵ نیز کمی فزاینده و معادل ۱۰/۸ درصد است. در حالی که در این سال تولیدات دامی ۴/۳ درصد رشد داشته‌اند. این میزان رشد از متوسط رشد برنامه پنجم کمتر است در حالیکه نسبت به رشد سال ۱۳۹۴ و ۱۳۹۰ (سال‌های انتهایی و ابتدایی برنامه پنجم) بیشتر است. در دو سال اول برنامه ششم رشد ۶/۵ درصدی پیش‌بینی شده اما عملکرد برنامه در این دو سال شامل متوسط رشد سالانه ۴/۶ درصد است. رشد پیش‌بینی شده برای برنامه ششم با ظرفیت‌های زیربخش تناسب بیشتری دارد و انتظار می‌رود عملکردها در این برنامه در مجموع بتواند رشد پیش‌بینی شده را محقق نماید. در نمودار ۲-۱۸، روند تغییرات رشد تولیدات دام، طیور و آبزیان در مقایسه با اهداف برنامه ترسیم شده است.

نمودار ۲-۱۸- اهداف و عملکرد رشد مجموع تولیدات دام و طیور و آبزیان طی سال‌های ۱۳۷۹ الی ۱۳۹۷ (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

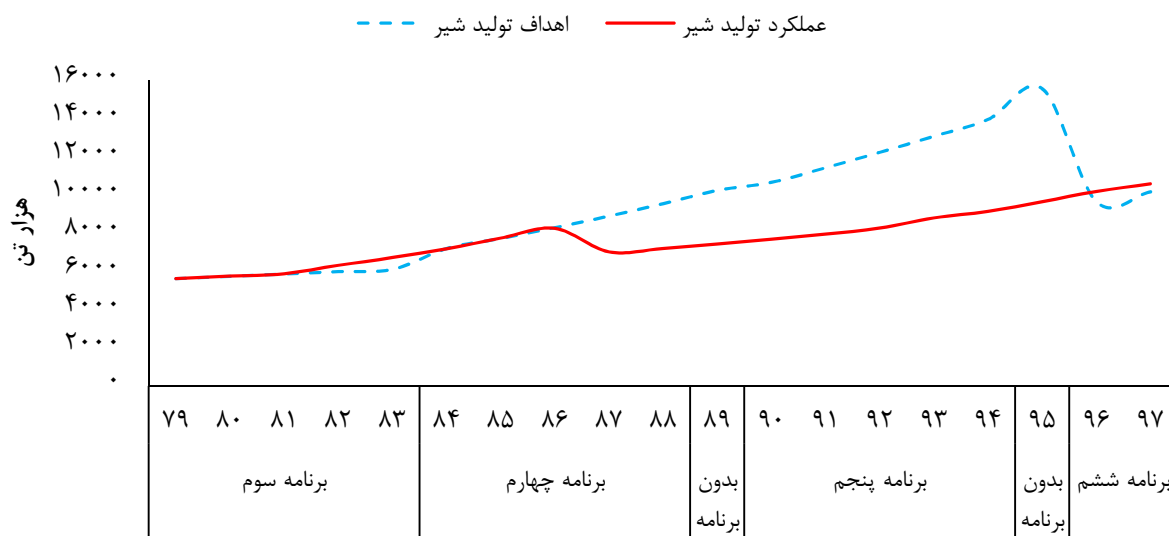
از نمودار ۲-۱۹ تا نمودار ۲-۲۴ روند تغییرات تولید محصولات دام، طیور و آبزیان در مقایسه با اهداف برنامه به تفکیک محصول بررسی می‌شود.

نمودار ۲-۱۹- اهداف و عملکرد تولید گوشت قرمز طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

طبق اهداف برنامه سوم توسعه انتظار می‌رفت تولید گوشت قرمز از ۷۳۷ هزار تن در سال ۱۳۷۹ با متوسط رشد سالانه ۲/۳ درصد به ۸۰۶ هزار تن در سال ۱۳۸۳ برسد. طی همین سال‌ها آمارها نشان می‌دهد که عملکرد تولید از ۷۲۹ هزار تن با متوسط رشد ۱/۷ درصد به ۷۸۵ هزار تن رسیده است و به طور میانگین در این برنامه ۹۷/۳ درصد از اهداف محقق شده است. در برنامه چهارم پیش‌بینی شده بود که تولید گوشت قرمز با متوسط رشد سالانه ۳/۲ درصد به ۹۲۱ هزار تن در سال پایانی برنامه برسد. عملکرد برنامه نشان می‌دهد تولید در سه سال اول برنامه روند صعودی داشته اما در سال چهارم با ۲۰ درصد کاهش مواجه گردید که ناشی از خشک‌سالی شدید در سال ۱۳۸۷ و افت تأمین علوفه دام بوده است. این افت شدید باعث شد متوسط رشد سالانه تولید گوشت قرمز در برنامه چهارم ۱/۷ درصد نزولی باشد اما به دلیل عملکرد خوب برنامه در سه سال اول، بالغ بر ۹۰ درصد اهداف برنامه به طور متوسط تأمین شده است در حالی که در سال پایانی ۷۶ درصد از اهداف برنامه محقق گردیده است. در سال‌های بعد اگرچه تولید گوشت قرمز همواره صعودی بوده اما به دلیل کاهش شدید تولید در سال ۱۳۸۷، همواره تولید از پیش‌بینی‌ها فاصله داشته به طوری که در برنامه پنجم به طور متوسط ۷۴ درصد از اهداف برنامه تأمین شده است. تولید در این برنامه می‌بایست با متوسط رشد سالانه ۵ درصد به ۱۱۰۴ هزار تن می‌رسید اما اول به دلیل کاهش تولید در سال ۱۳۸۷ و دوم به دلیل عدم تحقق رشد پیش‌بینی شده، تولید به ۸۰۶ هزار تن در سال ۱۳۹۴ رسیده است. این میزان تولید از تولید سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ نیز کمتر است. در واقع متوسط رشد عملکرد تولید گوشت قرمز در برنامه پنجم مشابه برنامه سوم است لذا با توجه به سابقه رشد تولید گوشت قرمز در سال‌های قبل، هدف تعیین شده در برنامه پنجم توسعه فراتر از ظرفیت‌های این صنعت است. این در حالی است که به نقل از کارشناسان، سیاست خودکفایی در تولید گوشت قرمز هنوز مشخص نیست و این صنعت با مسائلی نظیر مشکلات ساختاری در تولید، هزینه بالای تولید و عدم وجود مدیریت یکپارچه در زنجیره تأمین گوشت قرمز مواجه است.^۱ در سال ۱۳۹۵ تولید گوشت قرمز با رشد ۲/۱ درصدی نسبت به سال قبل به ۸۲۳ هزار تن رسیده است اما کماکان از تولید سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ کمتر است. با تعمیم اهداف برنامه پنجم برای این سال انتظار می‌رفت تولید گوشت ۵ درصد رشد داشته باشد. در برنامه ششم میزان تولید گوشت قرمز بسیار کمتر از اهداف سال‌های قبل پیش‌بینی شده است به طوری که در سال اول برنامه یعنی سال ۱۳۹۶ تولید گوشت قرمز ۸۱۹ هزار تن هدف‌گذاری شد یعنی کمتر از اهداف تولید در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ در حالیکه از تولید تحقق یافته در سال ۱۳۹۵ تنها ۴ هزار تن کمتر است. متوسط رشد اهداف تولید گوشت قرمز در دو سال اول برنامه ششم (با توجه به سال پایه این برنامه که سال ۱۳۹۳ است) ۳/۳ درصد پیش‌بینی شده است تا در این مدت تولید به ۸۳۸ هزار تن برسد اما با وجود پایین در نظر گرفتن اهداف این برنامه با توجه به واقعیت‌های تولید گوشت قرمز، تولید واقعی به ۸۳۰ هزار تن رسید و در سال دوم برنامه اهداف به طور ۱۰۰ درصد محقق نشد. متوسط رشد تولید گوشت قرمز در این برنامه ۰/۴ درصد است.

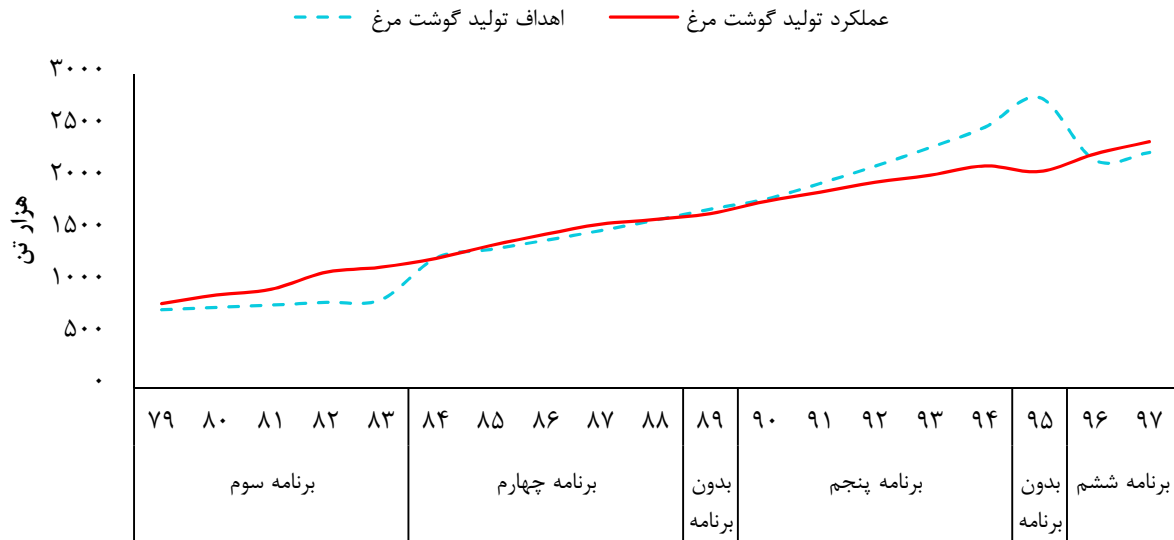

نمودار ۲-۲- اهداف و عملکرد تولید شیر طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

طبق اهداف برنامه سوم در تولید شیر انتظار می‌رفت میزان تولید با متوسط رشد سالانه ۱/۹ درصد از ۵۶۲۳ هزار تن در سال ۱۳۷۹ به ۶۱۱۶ هزار تن در سال ۱۳۸۳ برسد. در این برنامه عملکردها بیش از اهداف برنامه بوده و با متوسط رشد سالانه ۳ درصد به ۶۷۲۰ هزار تن در سال پایانی برنامه سوم رسیده است. به عبارت دیگر در این برنامه اهداف بیش از ۱۰۰ درصد تحقق یافته است. با توجه به رشد خوب تولید شیر در این برنامه، هدف‌گذاری برنامه چهارم برای متوسط رشد سالانه بالا و معادل ۷/۳ درصد صورت گرفت تا کشور در پایان این برنامه به تولید ۹۵۵۶ هزار تن دست یابد. آمارها نشان می‌دهد مشابه گوشت قرمز، تولید شیر نیز در سه سال اول برنامه سوم رشد خوبی داشته و تقریباً مطابق اهداف برنامه بوده است اما در سال ۱۳۸۷ با افت تولید ۱۵ درصدی مواجه گردید و لذا در پایان برنامه متوسط رشد سالانه ۱/۸ درصد برآورد گردید و تولید به ۷۲۰۳ هزار تن رسید. بنابراین درصد تحقق اهداف برنامه به ۹۱ درصد کاهش یافته است. در اهداف برنامه پنجم توسعه با در نظر گرفتن رشد سالانه ۱۱/۳ درصدی پیش‌بینی گردیده است که تولید شیر به ۱۴ میلیون تن در سال ۱۳۹۴ افزایش یابد. لیکن عملکرد برنامه با رشد ۴/۲ درصدی به ۹/۱ میلیون تن رسیده است که نشان‌دهنده تحقق ۶۵ درصدی اهداف است. میزان تولید شیر در سال ۱۳۹۵ نیز با ۵/۶ درصد رشد نسبت به سال قبل به ۹۶۵۳ هزار تن افزایش یافته ولی فقط ۶۲ درصد از اهداف پیش‌بینی شده برنامه تحقق یافته است. علیرغم فاصله قابل توجه بین اهداف پیش‌بینی شده و عملکرد تولید شیر در سال‌های ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۴ از یک‌طرف و از طرف دیگر، پایین بودن مصرف سرانه شیر و فرآورده‌های لبنی در سطح جامعه، به نظر می‌رسد که آمارهای مربوط به تولید شیر بیش از مقادیر مصرف در سطح جامعه است و در این رابطه آمارهای منتشر شده از طریق مرکز آمار ایران که با اختلاف معنی‌داری کمتر از آمار تولید وزارت جهاد کشاورزی به واقعیت نزدیک‌تر است.

در دو سال اول برنامه ششم میزان تولید شیر روند صعودی خود با شیب ملایم را ادامه داده است اما اهداف

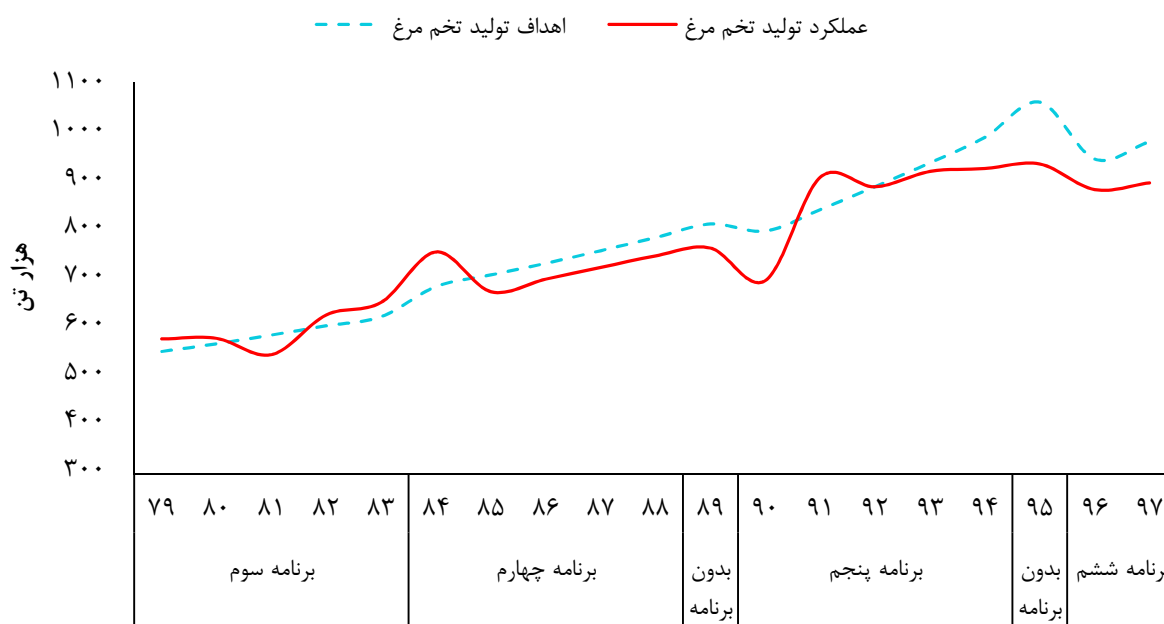
که به شدت از عملکرد تولید شیر فاصله گرفته بود به شدت کاهش یافت تا واقعی‌تر و دست‌یافتنی‌تر باشد. متوسط رشد تولید شیر در این دو سال ۴/۷ درصد است درحالی‌که اهداف تعیین شده ۷/۶ درصد می‌باشد.

نمودار ۲-۲۱- اهداف و عملکرد تولید گوشت مرغ طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

بررسی روند تغییرات تولید گوشت مرغ نشان دهنده انطباق بیشتری با اهداف برنامه است. طبق اهداف برنامه سوم انتظار می‌رفت تولید گوشت مرغ با متوسط رشد سالانه ۳/۱ درصد به ۸۴۴ هزار تن برسد که بر اساس آمار رسمی وزارت جهاد کشاورزی عملکرد برنامه بیشتر از پیش‌بینی‌ها بوده و ۱۲۳ درصد از اهداف برنامه تأمین شده است. تولید در این برنامه همواره صعودی و بیشتر از اهداف تعیین شده بوده و با متوسط رشد سالانه ۹/۸ درصد به ۱۱۵۲ هزار تن رسیده است. با توجه به ظرفیت تولیدی که در برنامه سوم مشاهده شد، در برنامه چهارم افق تولید ۱۶۰۵ هزار تن با متوسط رشد سالانه ۶/۶ درصد پیش‌بینی گردید. در این برنامه نیز تولید گوشت مرغ همواره صعودی و با متوسط رشد سالانه ۶/۹ درصد به ۱۶۱۰ هزار تن رسید و به طور متوسط ۱۰۲ درصد از اهداف برنامه تحقق یافت. روند صعودی تولید گوشت مرغ در برنامه پنجم نیز ادامه یافت و با متوسط رشد سالانه ۵ درصد به ۲۱۲۲/۵ هزار تن رسید. همان‌طور که مشاهده می‌شود متوسط رشد تولید سالانه گوشت مرغ طی برنامه‌های توسعه کاهش یافته است اما میزان تولید همواره روند صعودی داشته و در تأمین اهداف برنامه نیز موفق بوده است. به دلیل سابقه تولید گوشت مرغ در سال‌های گذشته، در برنامه پنجم دستیابی به تولید ۲۴۹۵ هزار تن در سال پایانی با متوسط رشد سالانه ۱۱/۳ درصد هدف‌گذاری شده است. درحالی‌که با توجه به آمار تولید سال‌های گذشته این سطح از تولید فراتر از ظرفیت‌های صنعت است و لذا اهداف برنامه به طور کامل تحقق نیافته است. متوسط دستیابی به اهداف برنامه پنجم در تولید گوشت مرغ ۹۲ درصد بوده است. با همین رویکرد انتظار می‌رفت در سال ۱۳۹۵ نیز تولید مرغ افزایش یابد و به ۲۷۷۸ هزار تن برسد درحالی‌که با ۲/۵ درصد کاهش مواجه شد و کمترین میزان تحقق برنامه معادل ۷۴/۵ درصد را به خود اختصاص داد. کاهش تولید مرغ

در سال ۱۳۹۵ برای اولین بار پس از ۱۷ سال اخیر تجربه شد. علت این امر برخی سهل‌انگاری‌ها در مدیریت پیشگیری بیماری آنفولانزا و پرداخت خسارت این بیماری به مرغداران بوده که منجر به حذف و معدوم شدن نزدیک به ۱۱/۵ میلیون پرنده تخم‌گذار گردید و همچنین عدم تأمین اعتبار برای بیمه جهت پرداخت خسارت مرغداران بوده است که در صورت پرداخت مرغداران می‌توانستند در دوره‌های بعدی هزینه کنند. با شروع برنامه ششم، تولید گوشت مرغ به روند صعودی خود ادامه داده است و اهداف مشابه دو محصول گوشت قرمز و شیر با کاهش شدید به سمت واقعیت‌ها و ظرفیت‌های محصولی نزدیک شده است.

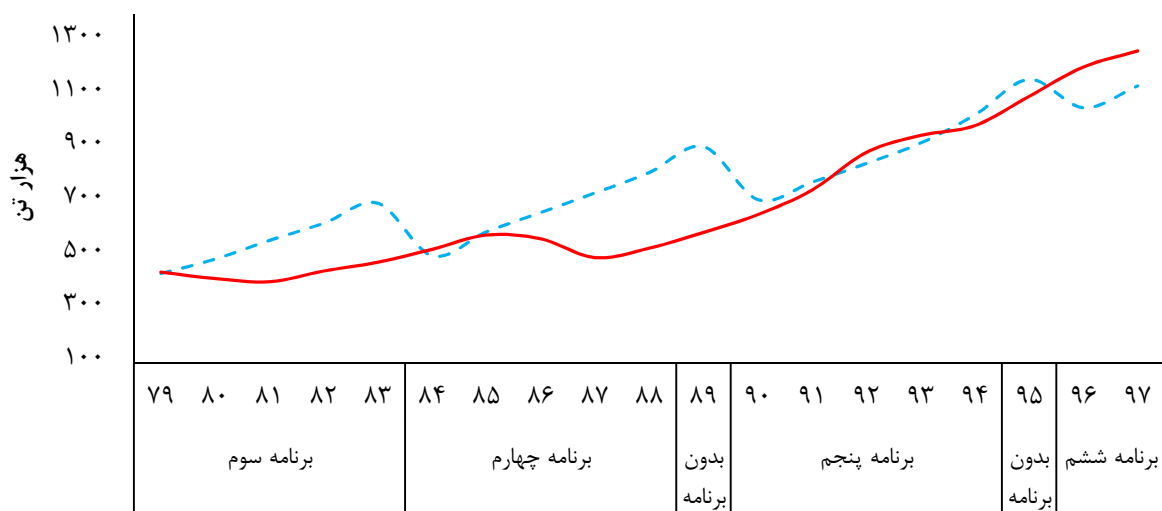
نمودار ۲-۲۲- اهداف و عملکرد تولید تخم‌مرغ طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

تولید تخم‌مرغ نیز همچون مشابه تولید مرغ انطباق نسبتاً بالایی با اهداف برنامه‌های توسعه دارد. در برنامه سوم انتظار می‌رفت تولید تخم‌مرغ با متوسط رشد سالانه ۱/۹ درصد به ۶۲۶ هزار تن برسد که بیش از اهداف برنامه محقق گردید و تولید با متوسط رشد سالانه ۳ درصد به ۶۵۵ هزار تن رسید. در این برنامه تولید همواره بیش از اهداف تعیین شده و صعودی بوده و تنها در سال ۱۳۸۱ تولید ۵/۸ درصد کاهش یافته است. در این سال ۹۳ درصد از اهداف برنامه محقق شده درحالی‌که به طور متوسط در کل برنامه ۱۰۲ درصد از اهداف تأمین شده است. تولید تخم‌مرغ در سال اول برنامه چهارم (۱۳۸۴) در مقایسه با سال قبل ۱۶ درصد افزایش داشته است اما در سال بعد ۱۰/۸- درصد کاهش می‌یابد. در سال‌های بعد تا پایان برنامه تولید روند صعودی دارد اما به میزان تولید سال اول برنامه نرسیده است. متوسط رشد سالانه تولید در این برنامه ۳/۱ درصد بوده و به ۷۵۱ هزار تن رسیده درحالی‌که انتظار می‌رفت تولید تخم‌مرغ با متوسط رشد سالانه ۳/۵ درصد به ۷۸۹ هزار تن برسد. علی‌رغم نوسانات زیاد در ابتدای برنامه، میزان تحقق اهداف برنامه به طور متوسط ۹۸/۳ درصد بوده است. میزان رشد سالانه تولید تخم‌مرغ در برنامه چهارم نزدیک به میزان رشدی است که در برنامه سوم تحقق یافته بود و لذا

علی‌رغم وجود نوسانات، عملکرد با انتظارات تطابق مناسبی دارد. در برنامه پنجم انتظار بود تولید با متوسط رشد سالانه ۶/۲ درصد یعنی ۲ برابر آنچه در برنامه چهارم محقق شده بود، به ۹۹۶ هزار تن برسد. در سال اول این برنامه (۱۳۹۰)، تولید نسبت به سال ۱۳۸۹ (سال فاقد برنامه) ۸/۷ درصد کاهش یافته به‌طوری‌که میزان تولید از اکثر سال‌های برنامه چهارم (به استثنای سال ۱۳۸۵) کمتر بوده است و این برنامه با ۷۰۰ هزار تن تولید آغاز شده است. طبق گزارش مرکز آمار علت کاهش تولید تخم‌مرغ در این سال، وجود بیماری آنفلوانزا در ابتدای سال و کاهش تولید در استان‌های تهران، قزوین و قم که از جمله استان‌های مهم در تولید تخم‌مرغ هستند، بوده است.^۱ در سال بعد یعنی سال ۱۳۹۱ میزان تولید ۳۰ درصد افزایش یافته و به ۹۱۳ هزار تن رسیده است که بالاتر از انتظارات بوده و ۱۰۹ درصد از اهداف برنامه محقق شده است. در سال‌های بعد تولید مجدداً کمی کاهش و دوباره افزایش می‌یابد و در مجموع با متوسط رشد سالانه ۴/۷ درصد تولید در برنامه پنجم به ۹۳۱ هزار تن رسیده است. یعنی به طور متوسط ۹۷/۳ درصد از اهداف برنامه محقق شده است. در سال ۱۳۹۵ میزان تولید تخم‌مرغ تنها ۱ درصد رشد کرده و به ۹۴۱ هزار تن می‌رسد و لذا تنها ۸۸/۹ درصد از اهداف برنامه محقق می‌شود. رشد نه چندان مطلوب تولید تخم‌مرغ در این سال در پی افت تولید مرغ در کشور به دلیل شیوع بیماری آنفلوانزای فوق حاد پرندگان بوده است. در این سال برای کنترل بازار، صادرات تخم‌مرغ متوقف شد. با شروع برنامه ششم و ادامه شیوع بیماری آنفلوانزای فوق حاد پرندگان، تولید تخم مرغ اندکی کاهش یافت و در سال دوم برنامه اگرچه کمی افزایش یافت اما کماکان از بیشتر سال‌های برنامه پنجم کمتر است. شیوع این بیماری اگرچه در زمینه تولید گوشت مرغ کنترل شد اما در بازار تخم مرغ، نوسانات زیادی ایجاد کرد که منجر به افزایش شدید قیمت تخم مرغ در پی کاهش عرضه آن به بازار گردید و در سال ۱۳۹۶ پس از سال‌ها تخم مرغ مجدداً به کشور وارد شد.

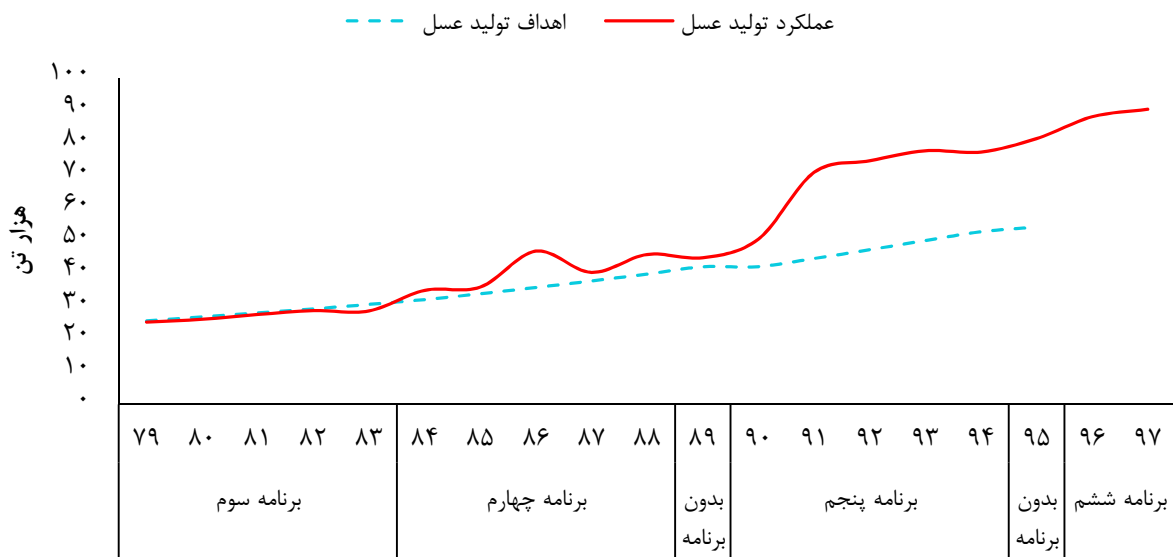
عملکرد تولید آبریان — اهداف تولید آبریان - - -

نمودار ۲-۲۳- اهداف و عملکرد تولید آبریان طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

در پیش‌بینی تولید آبیان برخلاف محصولات دام و طیور، متوسط رشد سالانه تولید در هر سه برنامه تقریباً برابر بوده است. در برنامه سوم انتظار می‌رفت با متوسط رشد سالانه ۱۱/۱ درصد تولید آبیان به ۶۹۵/۳ هزار تن برسد اما عملکرد برنامه نشان می‌دهد تولید با میانگین رشد سالانه ۳/۱ درصد به ۴۷۵ هزار تن رسیده است و به طور متوسط ۷۹/۵ درصد از اهداف برنامه تأمین شده است. در این برنامه تولید ابتدا روند نزولی داشته و در سال چهارم و پنجم برنامه (۱۳۸۱ و ۱۳۸۲) صعودی شده است. در سال اول برنامه چهارم تولید تقریباً ۱۰ درصد رشد کرده و به ۵۲۲ هزار تن رسیده است. اما نوسانات تولید در این برنامه به نحوی است که نهایتاً در پایان برنامه تولید به ۵۲۷ هزار تن رسیده است یعنی به طور متوسط ۲/۴ درصد در هر سال رشد کرده است. این در حالی است که انتظار می‌رفت در این برنامه تولید با متوسط رشد سالانه ۹/۵ درصد افزایش یافته و در پایان برنامه چهارم به ۷۶۳ هزار تن برسد. لذا متوسط دستیابی به اهداف برنامه چهارم ۸۵ درصد برآورد شده است. نکته درخور توجه این است که اهداف پیش‌بینی شده در این برنامه (متوسط رشد سالانه ۹/۵ درصد) بسیار بالاتر از عملکرد برنامه قبل (متوسط رشد سالانه ۳/۱ درصد) است لذا اهداف با ظرفیت‌های زیر بخش همخوانی نداشته است. در برنامه پنجم توسعه انتظار می‌رفت تولید با متوسط رشد سالانه به ۱۰/۱ درصد به ۱۰۲۵ هزار تن برسد که این امر محقق نگردید و تولید در پایان برنامه به ۹۸۴ هزار تن رسیده است. این در حالی است که متوسط رشد سالانه تولید در این برنامه ۱۱ درصد و کمتر از اهداف تعیین شده است. در این برنامه کمترین عملکرد مربوط به سال اول برنامه است که ۹۲ درصد از اهداف برنامه تأمین شده است و این مسئله ناشی از عدم توفیق برنامه‌های قبل در تحقق برنامه بوده که به برنامه پنجم انتقال یافته است. در این برنامه به طور متوسط ۹۷/۴ درصد از اهداف برنامه تأمین شده است. لذا در تولید آبیان برنامه پنجم موفق‌ترین برنامه بوده است. در سال ۱۳۹۵ نیز با تسری اهداف برنامه پنجم انتظار می‌رفت تولید به ۱۱۵۷ هزار تن برسد که با ۱۱/۱ درصد رشد به میزان ۹۴/۵ درصد از اهداف محقق گردید. در مجموع در تولید آبیان، اهداف واقعی‌تر تعیین شده و عملکردها به اهداف نزدیک‌تر هستند با این وجود در برنامه ششم برای این محصولات نیز اهداف کمتر پیش‌بینی شده در حالیکه تولید آبیان به روند صعودی خود ادامه داده است.

نمودار ۲-۲۴- اهداف و عملکرد تولید عسل طی برنامه‌های توسعه سوم تا ششم (مأخذ: آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه)

روند تولید عسل در مقایسه با اهداف تعیین شده به خوبی نشان دهنده مزیت کشور در تولید این محصول است. در برنامه سوم انتظار می‌رفت تولید عسل با متوسط رشد سالانه ۴/۶ درصد به ۳۰/۷ هزار تن برسد که با متوسط رشد سالانه ۳/۲ درصد به ۲۹ هزار تن (اندکی کمتر از اهداف تعیین شده) دست یافت و به طور متوسط ۹۷/۲ درصد از اهداف برنامه محقق گردید. در برنامه چهارم هدف‌گذاری اندکی بیشتر از برنامه قبل تعیین شد و پیش‌بینی شد تولید با متوسط رشد سالانه ۵/۶ درصد به ۴۰ هزار تن برسد که عملکرد برنامه بسیار بهتر بود و با متوسط رشد سالانه ۱۰/۸ درصد به ۴۶ هزار تن رسیده است و در مجموع به طور متوسط ۱۱۳/۵ درصد از اهداف برنامه محقق شده است. در برنامه پنجم میزان موفقیت در تأمین اهداف بیشتر بوده به طوری که انتظار می‌رفت تولید با متوسط رشد ۸/۲ درصد به ۵۳ هزار تن برسد اما با رشدی بسیار بالاتر معادل ۱۲/۳ درصد به ۷۷ هزار تن رسیده است یعنی ۱۴۷/۳ درصد از اهداف برنامه به طور متوسط تحقق یافته است. در سال ۱۳۹۵ با تعمیم اهداف برنامه پنجم انتظار می‌رفت تولید به ۵۴ هزار تن برسد که با رشد ۵/۳ درصدی به ۸۲ هزار تن رسید و ۱۴۹/۸ درصد از اهداف برنامه محقق شد. با اینکه رشد تولید عسل در سال ۱۳۹۵ از انتظارات برنامه بیشتر بوده است اما از میانگین رشد تولید در برنامه پنجم (۱۲/۳ درصد) خیلی کمتر است. برای تولید عسل در برنامه ششم، هدفی تعیین نشده است و تولید عسل به روند صعودی خود ادامه داده و به طور میانگین در دو سال اول برنامه ۵/۴ درصد رشد تولید در هر سال داشته است. در مجموع تولید عسل در سال ۱۳۹۷ به ۹۰/۵ میلیون تن رسید.

بررسی روند تغییرات تولید محصولات دام، طیور و آبزیان طی ۱۹ سال اخیر (به استثنای برنامه ششم) و مقایسه با اهداف برنامه‌های توسعه به این واقعیت به خوبی اشاره دارد که در برنامه‌ریزی‌ها، به توان تولیدی

زیربخش به درستی توجه نشده است. به طوریکه در برخی محصولات نظیر شیر و گوشت قرمز مشاهده می‌شود که علی‌رغم سابقه‌ای که در تولید دارند اهداف بسیار فراتر از آنچه مورد انتظار است پیش‌بینی شده‌اند و در محصولی نظیر عسل، به پتانسیلی که کشور در تولید این محصول دارد بی‌توجهی شده و اهداف بسیار پایین‌تر از عملکرد بوده است. وضعیت طیور نسبت به گذشته و در مقایسه با اهداف برنامه رو به افول بوده است هر چند عملکرد به مراتب بهتری در مقایسه با گوشت قرمز و شیر از خود نشان داده است. تولید تخم‌مرغ شرایط نسبتاً خوبی داشته و آبریان نیز در بازه مطالعه پیشرفت مناسبی داشته است. بنابراین به نظر می‌رسد آسیب‌پذیرترین محصول در زیربخش دام، طیور و آبریان محصولات دامی شامل گوشت قرمز و شیر است. در برنامه ششم تلاش شده با واقعی‌تر کردن اهداف این نقص را کاهش دهند اما عدم توجه به عوامل تهدید کننده تولید و تلاش در جهت برطرف کردن آن‌ها طی سال‌ها مجدداً منجر به افزایش فاصله تولید با اهداف برنامه می‌شود.

در سال ۱۳۹۷، میزان ضریب خودکفایی در تولیدات دامی شامل گوشت قرمز، گوشت مرغ، شیر و انواع ماهی ۸۴/۱، ۱۰۱/۷، ۱۰۲/۶، ۱۰۸/۳ درصد بوده است که نسبت به سال گذشته به ترتیب ۰/۸۳، ۰/۲۵ و ۲/۵۳ واحد درصد کاهش و ۴/۱ واحد درصد افزایش یافته‌اند. در این میان ضریب خودکفایی مهم‌ترین نهاده‌های تولیدی این محصولات شامل ذرت، جو و کنجاله سویا در سال ۱۳۹۷ به ترتیب ۱۱/۹، ۶۳/۵ و ۹/۹ درصد بوده است که نسبت به سال قبل به ترتیب ۲/۳-، ۱ و ۲/۷ واحد درصد تغییر یافته است، به عبارتی میزان خودکفایی در ذرت کاهش و در مورد جو و کنجاله سویا افزایش یافته است. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد غالب تولیدات دام و طیور به خودکفایی مناسبی دست یافته و کشور ظاهراً وابستگی جدی به واردات ندارد. لیکن تولید بخش اعظم این محصولات به ویژه گوشت مرغ و تخم‌مرغ وابسته به واردات گسترده خوراک دام و طیور است. این وابستگی به خصوص طی سال‌های برنامه چهارم و پنجم از روند افزایشی بالایی برخوردار بوده است و در برنامه ششم نیز این وابستگی شدیدتر شده است. گسترش وابستگی کشور به واردات ذرت، کنجاله و جو نگران کننده است. این وابستگی، استمرار خودکفایی کشور در تولید دام و طیور را زیر سؤال برده است. طبق برآوردهای کارشناسی مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب، ۱۴/۹ درصد تولید گوشت قرمز، ۹/۶ درصد تولید شیر، ۷۸/۵ درصد تولید گوشت مرغ و ۷۶/۴ درصد تولید تخم‌مرغ در سال ۱۳۹۷ وابسته به واردات این مواد تغذیه‌ای بوده است. مقایسه روند سال‌های اخیر نشان می‌دهد میزان وابستگی تولید گوشت مرغ و تخم‌مرغ به واردات از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷ رو به افزایش بوده و برای گوشت قرمز و شیر این وابستگی از سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. طی سال‌های ۱۳۸۷ الی ۱۳۹۷ به طور متوسط، تولید گوشت قرمز ۱۳/۴ درصد، شیر ۸/۷ درصد، تخم‌مرغ ۶۸/۵ درصد و گوشت مرغ ۷۱/۸ درصد وابسته به واردات مستقیم این محصولات و غیرمستقیم (مواد علوفه‌ای) بوده است. باید با اجرای برنامه‌های افزایش تولید ذرت، دانه‌های روغنی (هم برای تولید روغن و هم برای تولید کنجاله) و جو میزان وابستگی این محصولات را به واردات کاهش داد (اطلاعات بیشتر در جدول ضمیمه شماره ۱۷).

عرضه سالانه سرانه^۱ تولیدات دامی در سال ۱۳۹۷ برای گوشت قرمز ۱۲، گوشت مرغ ۲۸/۲، حیوانات دریایی ۱۴/۲، شیر ۱۲۱/۶ و تخم‌مرغ ۱۱/۱ کیلوگرم است. عرضه سرانه این تولیدات نسبت به سال ۱۳۹۶ به ترتیب ۰/۹، ۴/۲، ۰/۲، ۵/۱ و ۰/۷ درصد تغییر یافته است. به عبارت دیگر عرضه سرانه گوشت قرمز و آبزیان در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۶ کاهش یافته و عرضه سرانه گوشت مرغ، تخم‌مرغ و شیر افزایش یافته است.

۲-۳-۲- هزینه‌های تولید و قیمت فروش فرآورده‌ها و نهاده‌های تولید دام و طیور

بر اساس آمار وزارت جهاد کشاورزی میانگین قیمت یک کیلوگرم اقلام عمده فرآورده‌های دام و طیور در سطح کشور در سال ۱۳۹۷ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰، شامل شیر (درب دامداری‌ها) ۴/۵، گوشت گوسفند (خرده‌فروشی) ۱۵۰/۲، گوشت گاو (خرده‌فروشی) ۱۳۷/۶، گوشت مرغ آماده طبخ (خرده‌فروشی) ۲۷/۶، تخم‌مرغ (خرده‌فروشی) ۲۲/۴ و قیمت جوجه یک روزه عمده‌فروشی ۵ هزار ریال بوده که نسبت به سال قبل (۱۳۹۶) به ترتیب ۴/۲۶، ۱۰/۵، ۷/۶، ۲/۲، ۳ و ۳۳/۱- درصد تغییر یافته است. قیمت گوشت قرمز در شرایطی کاهش یافته که در سال قبل ۲۴/۵ درصد افزایش قیمت داشته است. قیمت جوجه یک روزه نیز پس از دو سال افزایش قیمت پی در پی در سال ۱۳۹۷ به میزان قابل توجهی کاهش یافته است. متوسط رشد قیمت فرآورده‌های دامی در سال ۱۳۹۷، ۰/۶ درصد کاهش یافته درحالی‌که طی دو سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۵ به ترتیب ۱۱/۸ و ۹/۲ درصد افزایش یافته است. جدول ۲-۱۳، میانگین قیمت یک کیلوگرم اقلام عمده فرآورده‌ها و اقلام عمده خوراک دام و طیور را طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۴ نشان می‌دهد.

در سال ۱۳۹۷، میانگین قیمت داخلی ذرت، کنجاله سویا، پودر ماهی، جو و سبوس گندم به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ به ترتیب ۳/۵، ۶/۶، ۱۲/۴، ۳/۸ و ۲/۸ هزار ریال بوده است که نسبت به سال گذشته به ترتیب ۹/۱، ۹/۸، ۱۴/۲، ۲/۱، ۴/۸ درصد تغییر داشته است. به عبارت دیگر قیمت پودر ماهی برای دومین سال پیاپی کاهش یافته و قیمت سایر نهاده‌های دامی صعودی بوده است. در سال گذشته یعنی سال ۱۳۹۶ قیمت همه محصولات دامی به استثنای جو نزولی بود. متوسط رشد قیمت نهاده‌های دامی در سال ۱۳۹۷ معادل ۲/۳ درصد بوده است. مقایسه بین رشد قیمت فرآورده‌ها و نهاده‌های دامی در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد اگرچه قیمت نهاده‌ها افزایشی بوده اما قیمت فرآورده‌ها به مقدار کمی کاهش یافته است. برعکس در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۵ با وجود کاهش قیمت نهاده‌ها، فرآورده‌های دامی به میزان نسبتاً زیادی افزایش یافته است. بررسی کلی میانگین قیمت فرآورده‌ها و نهاده‌های دامی فوق طی ۱۴ سال اخیر نشان داد هیچ رابطه منطقی و مشخصی بین قیمت نهاده‌ها و قیمت فروش محصول نبوده است. اظهارنظر بیشتر در مورد میزان رشد هزینه‌های تولید محصولات دامی و مقایسه با درآمد حاصل از آن منوط به بررسی اجزای هزینه و سهم هر یک از اقلام نهاده‌ها در تأمین فرآورده دامی است که از محدوده این گزارش خارج است.

^۱ جمعیت / صادرات - (ذخیره انبار + واردات + تولید) = عرضه سالانه سرانه

جدول ۲-۱۳- میانگین قیمت یک کیلوگرم اقلام عمده فرآورده‌های دام و طیور طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۴ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰. واحد: ریال

متوسط رشد قیمت‌ها	میانگین قیمت یک کیلوگرم اقلام عمده خوراک دام و طیور (نرخ عمده فروشی)										قیمت جوجه		قیمت تخم		قیمت مرغ		قیمت گوشت		قیمت شیر		شرح
	سبوس	جو	ذرت	کنجاله سویا	کنجاله داخلی	ذرت داخلی	عمده فروشی	بکرزده	مرغ خورده	قیمت مرغ آماده طبخ	قیمت گوشت گاو خورده	قیمت گوشت گوسفند	قیمت شیر دامداری	درب	درب	درب	درب	درب	درب		
-	۳۲۸۱	۴۳۰۴	۴۲۹۱	۲۰۲۸۶	۱۴۲۰۲	۷۸۵۲	۷۷۳۷	۴۸۱۱	۴۴۳۹	۷۴۸۰	۲۰۰۹۷	۳۹۹۸۷	۱۰۵۲۹۱	۱۰۹۰۷۱	۶۷۳۵	۱۳۸۴					۱۳۸۴
-۲.۹	۳۰۶۱	۴۱۲۷	۴۱۵۴	۱۹۲۹۹	۱۳۳۶۴	۷۱۷۲	۷۰۶۶	۴۷۶۰	۴۵۶۶	۶۷۷۶	۲۰۴۹۳	۳۸۷۷۴	۱۰۸۲۴۲	۱۰۸۸۹۸	۶۵۶۸	۱۳۸۵					۱۳۸۵
۵.۴	۳۲۰.۲	۵۰۸۱	۵۱۱۲	۱۵۹۳۸	۱۱۹۲۹	۷۵۴۳	۷۵۱۵	۵۳۲۸	۵۰۷۵	۷۴۴۰	۲۳۸۳۹	۳۶۷۰۰	۱۱۱۵۲۶	۱۱۰۵۸۱	۶۵۴۹	۱۳۸۶					۱۳۸۶
-۳.۸	۳۴۷۴	۴۸۴۴	۵۰۹۹	۱۲۴۹۲	۱۰۸۰۱	۷۹۴۶	۷۹۴۱	۴۹۶۵	۴۸۰۷	۵۶۵۷	۲۱۵۰۴	۳۸۰۱۰	۱۰۶۱۳۰	۱۰۱۵۶۳	۶۶۶۷	۱۳۸۷					۱۳۸۷
-۴.۶	۲۷۳۰	۳۰۰۱	۳۱۱۶	۱۳۲۶۹	۱۰۵۸۵	۷۰۵۵	۷۱۱۳	۳۸۵۸	۳۷۰۴	۸۰۶۲	۱۹۲۱۱	۳۴۵۲۳	۱۰۷۶۲۸	۱۲۵۶۶۸	۶۴۵۵	۱۳۸۸					۱۳۸۸
۳.۷	۲۵۴۷	۳۷۱۹	۳۵۱۴	۱۳۲۳۳	۱۰۴۷۴	۵۹۰۶	۵۹۲۳	۴۱۰۴	۳۸۱۱	۱۰۷۸۲	۱۷۱۱۵	۳۶۵۲۶	۱۱۸۳۱۴	۱۵۳۶۴۵	۵۷۱۲	۱۳۸۹					۱۳۸۹
۷.۴	۳۱۷۹	۴۵۳۲	۴۴۳۱	۱۱۷۴۶	۱۰۲۲۳	۵۹۰۶	۵۹۱۲	۵۳۳۹	۵۰۶۹	۷۱۶۷	۲۷۸۹۵	۳۴۰۱۵	۱۱۳۵۳۵	۱۴۵۴۹۵	۵۷۱۲	۱۳۹۰					۱۳۹۰
۷.۲	۳۰۶۶	۴۴۴۵	۴۴۶۳	۱۰۳۳۲	۱۲۵۰۶	۹۰۵۸	۹۰۵۸	۴۷۹۲	۴۵۱۳	۶۸۵۴	۲۱۴۵۷	۳۷۴۷۶	۱۳۲۲۷۶	۱۳۷۷۳۸	۶۱۳۵	۱۳۹۱					۱۳۹۱
-۷.۳	۲۹۴۷	۳۸۵۴	۳۷۷۳	-	۱۲۸۹۱	۸۲۹۶	۸۴۱۵	۴۸۱۳	۴۴۵۱	۶۲۹۹	۲۰۰۷۶	۳۱۷۵۷	۱۲۹۶۲۹	۱۲۳۷۶۲	۵۳۲۵	۱۳۹۲					۱۳۹۲
-۱.۹	۳۴۱۴	۴۲۱۸	۴۳۲۶	۱۹۷۶۴	۱۴۹۱۱	۷۹۷۸	۷۸۶۴	۴۴۰۴	۴۰۳۲	۵۲۵۲	۱۸۰۵۵	۲۹۴۲۹	۱۱۸۰۲۴	۱۱۴۵۸۵	۵۲۸۷	۱۳۹۳					۱۳۹۳
-۷.۵	۳۱۴۰	-	۳۸۳۲	-	۱۵۶۳۰	-	۶۲۳۳	-	۳۱۸۵	۴۹۵۱	۱۷۴۹۱	۲۶۱۰۳	۱۱۸۱۹۲	۱۱۳۶۵۷	۵۰۰۸	۱۳۹۴					۱۳۹۴
۳.۳	۲۷۵۳	-	۳۳۴۰	-	۱۵۹۱۱	-	۶۱۲۴	-	۳۳۹۲	۶۵۹۲	۱۷۹۶۵	۲۸۰۳۵	۱۲۳۱۶۶	۱۲۳۳۳۲	۴۹۵۶	۱۳۹۵					۱۳۹۵
۶.۱	۲۷۱۹	-	۳۷۶۶	-	۱۴۴۴۳	-	۶۰۵۰	-	۳۲۴۰	۷۵۵۵	۲۱۷۶۹	۲۶۹۸۳	۱۲۷۸۵۵	۱۳۵۹۳۴	۶۱۶۸	۱۳۹۶					۱۳۹۶
-۲.۲	۲۸۵۰	-	۳۸۴۴	-	۱۲۳۹۷	-	۶۶۴۱	-	۳۵۳۶	۵۰۵۵	۲۲۴۱۵	۲۷۵۸۶	۱۳۷۵۷۱	۱۵۰۲۰۴	۴۵۳۹	۱۳۹۷					۱۳۹۷
۰.۳	۳۰۲۶	۴۲۱۲	۴۰۷۶	۱۵۱۵۱	۱۲۸۷۶	۷۴۷۱	۷۱۱۴	۴۷۱۷	۴۱۳۰	۶۸۵۲	۲۰۶۷۰	۳۳۲۷۹	۱۱۸۳۸۴	۱۲۵۲۹۵	۵۷۹۲	۱۴					۱۴

منبع: آمارنامه ملی وزارت جهاد کشاورزی

* برای سال‌های ۹۱ و ۹۲ با توجه به عدم انتشار آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی از آمار ارائه شده در شرکت پشتیبانی امور دام استفاده گردید.

** آمار مربوط به قیمت وارداتی محصولات ذرت، کنجاله و سویا بر اساس آمار شرکت پشتیبانی امور دام می‌باشد.

*** قیمت‌های وارداتی در بندر است که علاوه بر هزینه حمل به داخل، مانند قیقه خوراک دام هزینه حمل به دامداری نیز به قیمت تمام شده باید افزوده شود.

فصل سوم:

وضعیت تجارت محصولات کشاورزی و

صنایع غذایی

طی دوره ۹۷-۱۳۷۹

از آنجایی که حدود ۶۴/۳ درصد مقدار واردات کشور و ۵/۹ درصد مقدار صادرات غیرنفتی کشور در سال ۱۳۹۷ به محصولات کشاورزی و صنایع غذایی اختصاص داشته است و این روال در سال‌های گذشته نیز تقریباً به همین صورت بوده است لذا بررسی وضعیت تجاری آن حائز اهمیت است. تجارت محصولات کشاورزی که در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد شامل مقدار و ارزش واردات و صادرات محصولات عمده کشاورزی و صنایع غذایی و وضعیت تراز تجاری بخش کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ است. آمار مورد استفاده در این گزارش از گمرک ج.ا.ا. گردآوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته که بر طبق جداول پیوست است.

۳-۱- واردات محصولات کشاورزی

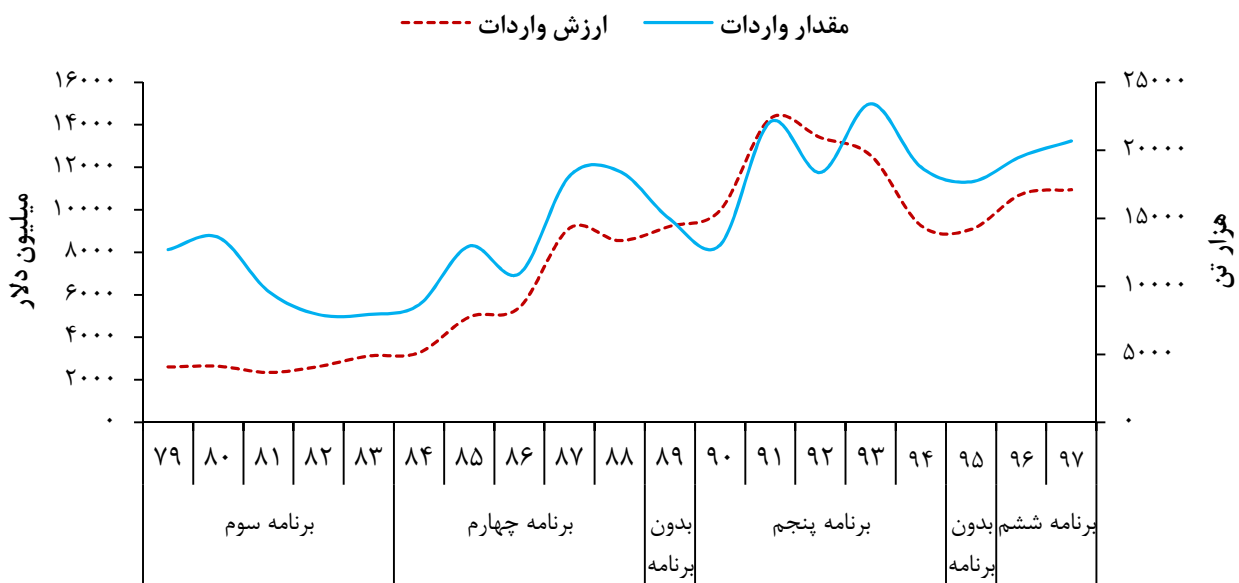
تأمین بخشی از نیاز غذایی کشور وابسته به واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی است به طوریکه معمولاً کمی بیش از نیمی از مقدار واردات کشور به این کالاها اختصاص دارد. در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ سهم مقدار واردات کشاورزی و صنایع غذایی از کل مقدار واردات کشور به ترتیب ۵۲/۹، ۵۰/۳ و ۶۴/۳ درصد بوده است. سهم واردات کشاورزی و صنایع غذایی از کل واردات کشور پس از ۵ سال کاهش مداوم در سال ۱۳۹۷ افزایش یافته و به بالاترین میزان در دهه ۹۰ رسیده است. افزایش سهم واردات این بخش در پی کاهش تولیدات کشاورزی (رجوع شود به فصل دوم) و در نتیجه افزایش واردات در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ از یک سو و کاهش ۱۷/۵ درصدی میزان واردات کشور در سال ۱۳۹۷ بوده است.

در سال ۱۳۹۵ به میزان ۱۷/۷ میلیون تن معادل ۹/۱ میلیارد دلار محصولات کشاورزی و صنایع غذایی وارد شده است که نسبت به سال گذشته (۱۳۹۴) به لحاظ مقدار ۵/۶ درصد و به لحاظ ارزش ۱/۹ درصد کاهش یافته است. بخش زیادی از کاهش واردات متأثر از کاهش قابل توجه واردات گندم و جو بوده است. قیمت وارداتی اغلب محصولات کشاورزی در سال ۱۳۹۵ در پی افت قیمت جهانی این محصولات کاهش یافته است. در این میان قیمت وارداتی محصولاتی نظیر سیب‌زمینی بذری ۷/۷ درصد، قندوشکر ۴۶/۲ درصد و حبوبات ۲ درصد افزایش یافته است. همچنین مشاهده می‌شود که با کاهش قیمت‌های جهانی، مقدار واردات نه تنها افزایش نیافته بلکه با کاهش نیز همراه بوده است که نشان می‌دهد که واردات کشاورزی کشور عمدتاً محصولات اساسی بوده و در راستای تأمین امنیت غذایی و وابسته به آن است و کمتر تحت تأثیر تغییرات قیمت جهانی است. این از آن جهت است که سیاست حمایت از تولید داخل در رأس سیاست‌های دیگر قرار دارد. برعکس در سال ۱۳۹۶ میزان واردات با ۱۰/۶ درصد افزایش به ۱۹/۵ میلیارد تن معادل ۱۰/۷ میلیارد دلار رسید یعنی میزان خروج ارز از کشور به واسطه واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در این سال ۱۸/۳ درصد نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش یافت در حالیکه تقریباً قیمت وارداتی همه محصولات به استثنای جو در این سال افزایشی بوده است. این روند در سال ۱۳۹۷ نیز با رشد ۱/۹ درصد ادامه پیدا کرد و ارزش واردات مذکور به ۱۰/۹ میلیارد دلار رسید. در سال ۱۳۹۷ مقدار وزنی واردات مذکور با ۵/۸ درصد افزایش به ۲۰/۷ میلیارد تن رسید. افزایش تناژ واردات در سال‌های

۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ عمدتاً به دلیل افزایش واردات ذرت و برنج در هر دو سال، افزایش واردات جو و گوشت قرمز در سال ۱۳۹۶ (به ترتیب ۱۰۰ و ۵۷ درصد) و افزایش واردات قندوشکر در سال ۱۳۹۷ (۹۷ درصد) بوده است. واردات برنج و گوشت قرمز در جهت تنظیم بازار و جلوگیری از افزایش قیمت بازار داخل صورت گرفته و ذرت و جو به عنوان نهاده‌های دامی در جهت تأمین نیاز صنعت دام و طیور انجام شده است.

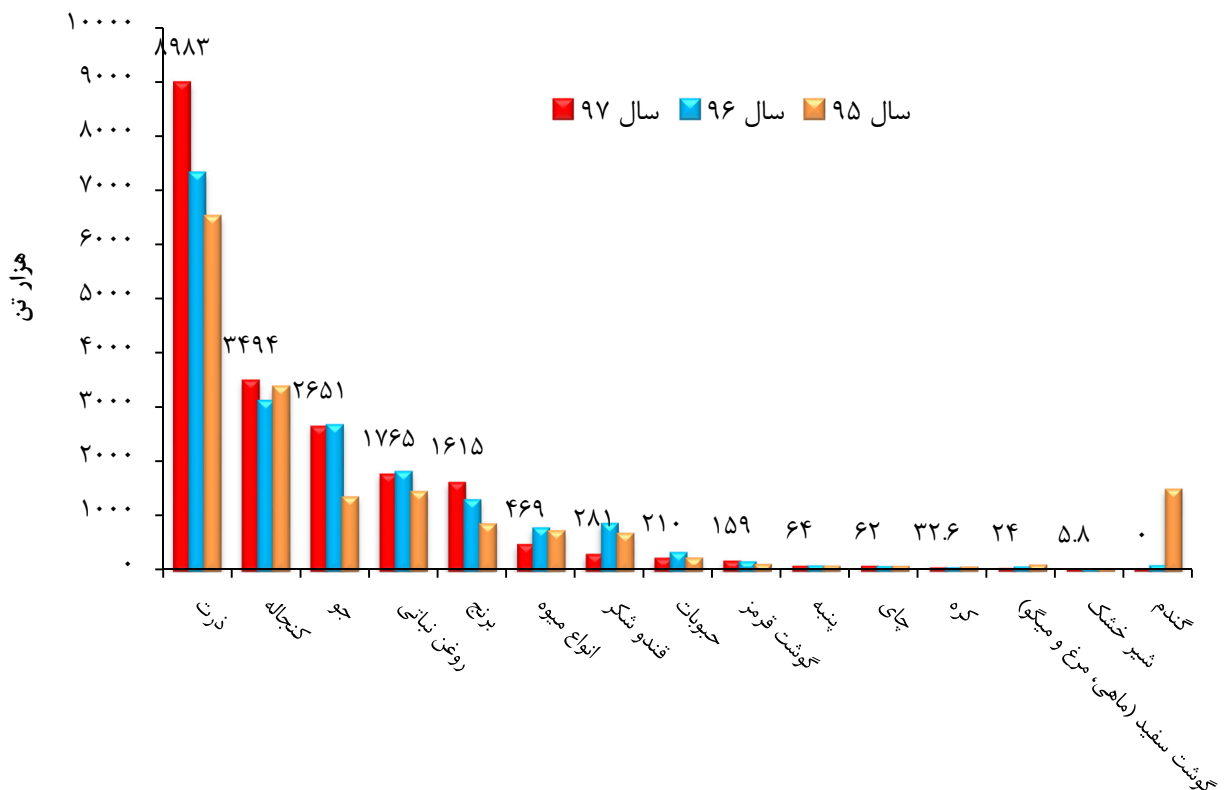
جزئیات مقدار و ارزش واردات محصولات اساسی کشاورزی و صنایع غذایی در بلندمدت (طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹) در جداول پیوست ارائه شده است. نمودار ۱-۳، روند بلندمدت واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی را نشان می‌دهد. در برنامه پنجم توسعه، مقدار واردات نوسان داشته و در کل مقدار واردات در فاصله سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳ و ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۰ روند نزولی داشته و در بلندمدت از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۳ همراه با نوسان دارای روند افزایشی بوده و به بیشترین مقدار یعنی ۲۳/۴ میلیارد دلار رسیده است. در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ مجدداً با کاهش همراه شده اما در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ با افزایش مواجه بوده است. ارزش وارداتی روند کم‌نوسان‌تری را تجربه کرده است و اگرچه روند کلی صعودی دارد و در سال ۱۳۹۱ به بیشترین مقدار خود یعنی ۱۴/۳ میلیارد دلار رسیده است طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۵ کاهشی بوده و به ۹ میلیارد دلار رسیده است. همانطور که قبلاً نیز اشاره شد بخشی از کاهش ارزش وارداتی محصولات کشاورزی و صنایع غذایی ناشی از کاهش جهانی قیمت‌ها است. در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ مجدداً در پی افزایش تناژ واردات، ارزش واردات نیز افزایش یافته است.

نمودار ۱-۳- مقدار و ارزش کل واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ (مأخذ: بانک اطلاعات گمرک ج.ا.ا.)

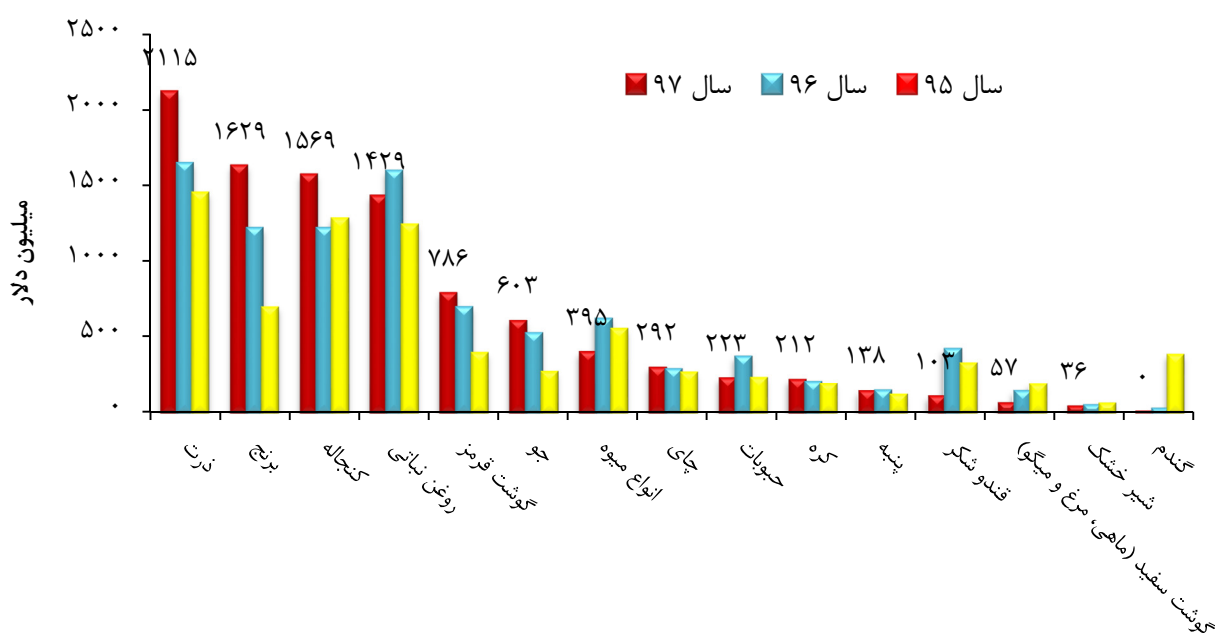

بررسی ترکیب محصولات وارداتی در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد، ۹۸/۲ درصد از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی به محصولات کشاورزی به میزان ۱۷/۴ میلیون تن اختصاص دارد که نسبت به سال ۱۳۹۴ با کاهش ۶/۲ درصدی مواجه بوده است. ارزش واردات محصولات کشاورزی در سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۸/۲ میلیارد دلار بوده است. از مهم‌ترین محصولات وارداتی کشاورزی شامل گندم، ذرت، جو، برنج، قندوشکر، روغن نباتی، کنجاله^۴، حبوبات، انواع میوه، پنبه، گوشت قرمز، گوشت سفید، کره و چای است که در مجموع ۹۷ درصد از کل واردات کشاورزی را شامل می‌شود. سهم محصولات کشاورزی از واردات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۶ به همین میزان یعنی ۹۸/۲ درصد و در سال ۱۳۹۷ با کمی افزایش ۹۸/۸ درصد بوده است. در بین محصولات اصلی وارداتی در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ تنها محصول گندم وارداتی نداشته و بقیه محصولات تقریباً مشابه سال ۱۳۹۵ وارد شده است. در واقع کشور در تولید گندم در سال‌های مذکور خودکفا بوده و نیازی به واردات نبوده است. نمودار ۲-۳ و نمودار ۳-۳ به ترتیب مقدار و ارزش واردات محصولات اساسی کشاورزی را در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ نشان داده است.

نمودار ۲-۳- مقدار واردات مهم‌ترین کالاهای وارداتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ (مأخذ: بانک اطلاعات گمرک ج.ا.ا.)

^۴قندوشکر، کنجاله، روغن نباتی، کره و شیرخشک جزء محصولات خام کشاورزی به شمار نمی‌روند اما دو محصول اول به دلیل همخوانی با جداول گزارش امنیت غذایی منتشر شده توسط مرکز مطالعات و دو محصول دوم به دلیل کدگذاری گمرک، در این گروه قرار داده شده است.

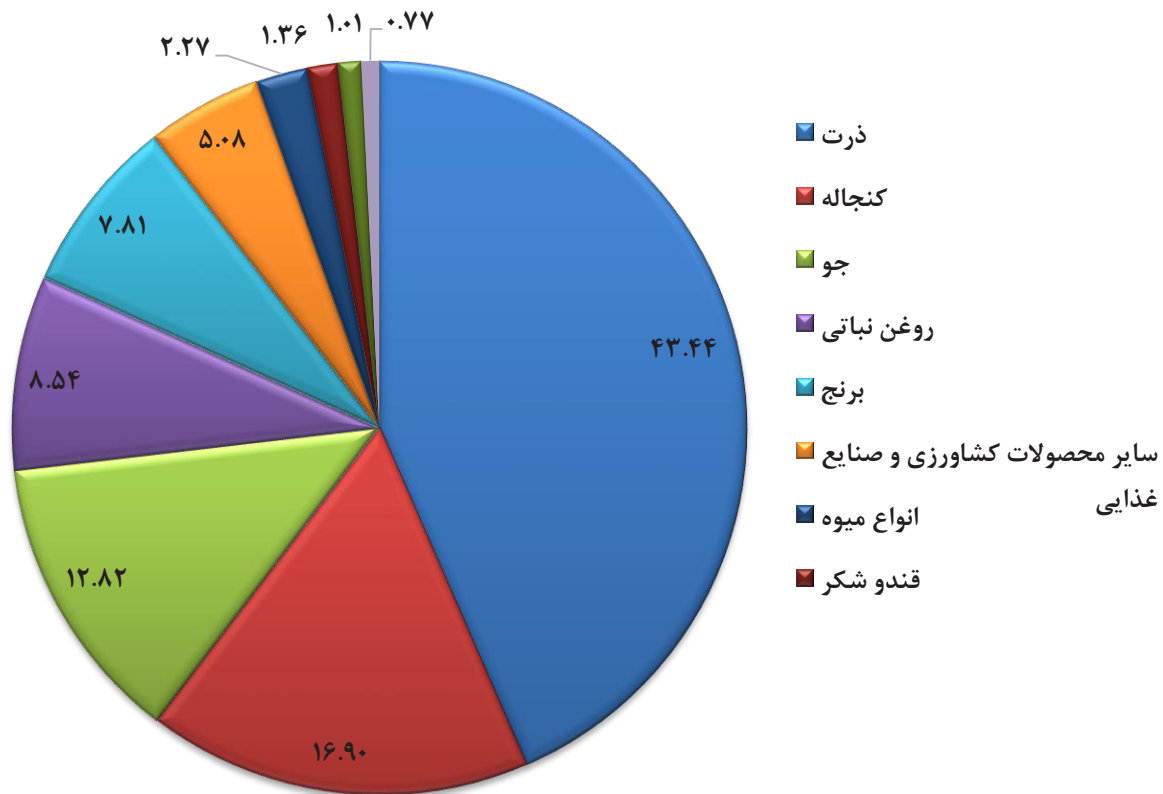
نمودار ۳-۳- ارزش واردات مهم‌ترین کالاهای وارداتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ (مأخذ: بانک اطلاعات گمرک ج.ا.ا.)

در سال ۱۳۹۷ از کل مقدار محصولات کشاورزی و صنایع غذایی وارداتی ۹۴/۹ درصد مربوط به زیربخش زراعت، ۲/۶ درصد مربوط به زیربخش باغبانی و ۱/۳ درصد مربوط به زیربخش دام، طیور و آبزیان بوده است.^۵ در این سال سهم محصولات زراعی اندکی نسبت به سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ بیشتر شده است. مهم‌ترین محصول وارداتی کشاورزی و صنایع غذایی ذرت به میزان ۹ میلیون تن و به ارزش ۲/۱ میلیارد دلار بوده است که ۴۳/۴ درصد از مقدار وزنی واردات را به خود اختصاص داده است. میزان واردات ذرت نسبت به سال گذشته ۲۲/۸ درصد افزایش یافته است. واردات ذرت در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ به ترتیب ۶/۵ و ۷/۳ میلیون تن بوده است و نداشتن مزیت تولیدی و رقابتی در تولید ذرت داخلی باعث شده همواره سهم قابل توجهی از واردات را به خود اختصاص دهد. ذرت وارداتی از نوع ذرت دانه‌ای بوده و عمدتاً در صنعت طیور جهت تأمین خوراک استفاده می‌شود. بخش اعظم تولید گوشت مرغ و تخم‌مرغ کشور وابسته به واردات گسترده خوراک طیور به ویژه ذرت دانه‌ای است. ضریب خوداتکائی تولید ذرت در سال ۱۳۹۷ به میزان ۱۱/۹ درصد^۶ است که نسبت به سال قبل ۲/۳ واحد درصد کاهش یافته است و لذا تأمین خوراک طیور در سال ۱۳۹۷ مشابه سال قبل به واردات ذرت وابسته‌تر شده است (جزئیات بیشتر در فصل دوم). بنابراین اگرچه عمده واردات محصولات کشاورزی مربوط به زیربخش زراعت است اما بیش از یک‌سوم آن در جهت تقویت تولیدات دام و طیور و به عنوان نهاده این زیربخش مورد استفاده قرار می‌گیرد. نمودار ۳-۴، سهم محصولات عمده کشاورزی و صنایع غذایی را در واردات سال ۱۳۹۷ به لحاظ وزن

^۵ محصولات کشاورزی طبق طبقه‌بندی گمرک، شامل فصول ۱ الی ۱۵، چرم و پوست خام از فصل ۴۱، ابریشم خام از فصل ۵۰، پشم، موی نرم (کرک) فصل ۵۱ و پنبه از فصل ۵۲ به اضافه شکر و کنجاله دانه‌های روغنی (که از صنایع غذایی کسر و به محصولات کشاورزی اضافه گردیده است) بوده و محصولات صنایع غذایی شامل فصول ۱۶ الی ۲۴ منهای شکر و کنجاله دانه‌های روغنی است.

^۶ گزارش امنیت غذایی کشور سال ۹۷، اتاق بازرگانی صنایع، معادن و کشاورزی ایران

نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود بیشترین سهم وزنی واردات پس از ذرت به کنجاله، جو، روغن نباتی و برنج اختصاص دارد. گندم در دو سال اخیر به خودکفایی کامل رسیده و وارد نشده است. در سال‌های قبل نیز واردات آن رو به کاهش بوده به طوری که در سال ۱۳۹۵ از رتبه دوم وارداتی به رتبه سوم تغییر یافته است. میزان واردات کنجاله در سال ۱۳۹۷ با ۱۲/۲ درصد افزایش همراه بوده و در رتبه دوم واردات کشاورزی و صنایع غذایی با سهم ۱۶/۹ درصد قرار گرفته و عمدتاً مربوط به کنجاله سویا است. روغن نباتی، جو و برنج نیز به ترتیب با سهم ۱۲/۸، ۸/۵ و ۷/۸ درصد سومین، چهارمین و پنجمین محصول وارداتی کشاورزی و صنایع غذایی به شمار می‌روند. همانطور که مشخص است عمده واردات غذایی کشور به محصولات اساسی که به تأمین امنیت غذایی مردم به صورت مستقیم و غیرمستقیم (نهاده‌های دامی) می‌انجامد، اختصاص دارد.

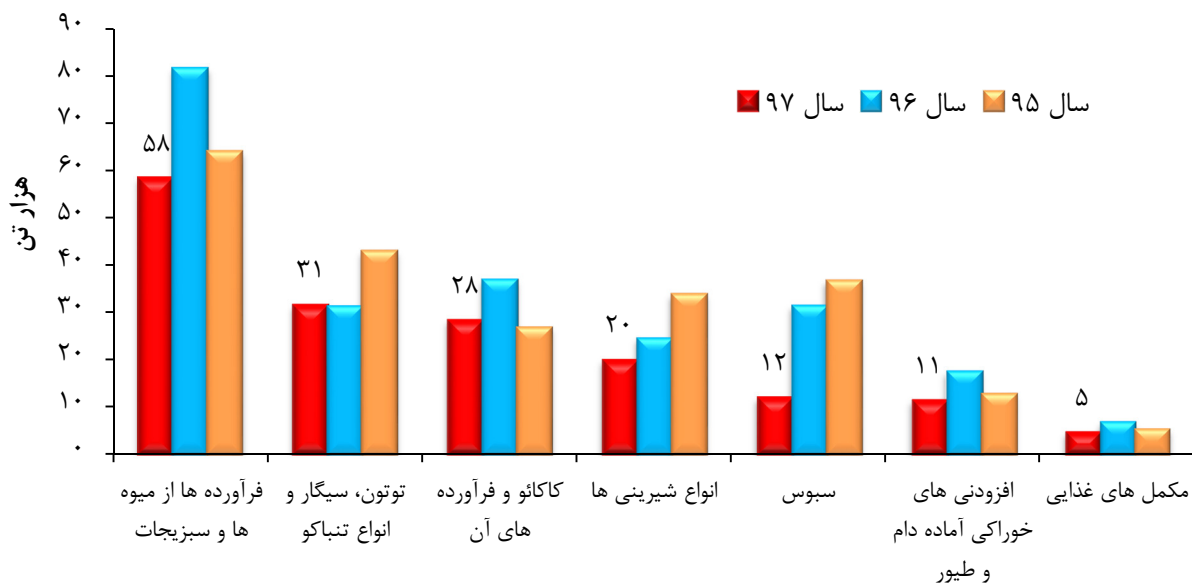

نمودار ۳-۴- سهم مهم‌ترین محصولات کشاورزی و صنایع غذایی از مقدار واردات در سال ۱۳۹۷ (درصد) (مأخذ: بانک اطلاعات گمرک ج.ا.ا.)

سهم مقدار صنایع غذایی از کل واردات کشاورزی و صنایع غذایی، ۱/۲ درصد بوده و به میزان ۲۴۲/۳ هزار تن و به ارزش ۶۹۳/۴ میلیون دلار در سال ۱۳۹۷ وارد شده است. واردات صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال گذشته به لحاظ مقدار ۲۹/۲ و به لحاظ ارزش ۲۳ درصد کاهش یافته است. هر چند وزن و ارزش واردات صنایع غذایی در دو سال قبل (سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶) افزایش یافته است. اگرچه میزان واردات صنایع غذایی چندان زیاد نیست اما تمرکز و تکیه بر واردات آن منجر به تضعیف این صنعت شده و مانع از کسب درآمد بیشتر

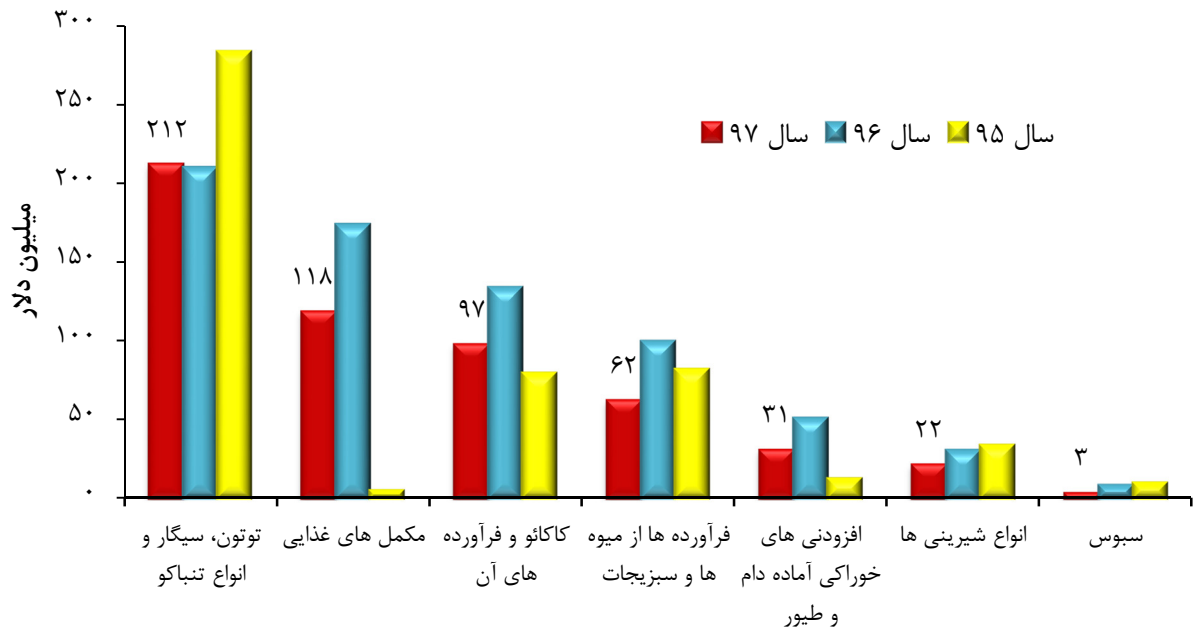
از تولیدات خام کشاورزی می‌شود. لذا لازم است بر توسعه صنایع غذایی تأکید شود و مواد خام اولیه مورد نیاز از تولیدات کشاورزی داخلی تأمین شود. در واقع یکی از مزیت‌های تولیدی و صادراتی کشور در بخش صنایع غذایی متبلور می‌شود و تلاش در جهت ایجاد زمینه حضور بخش خصوصی در این حوزه می‌تواند هم به کسب منفعت در بخش خصوصی کمک کند و هم به افزایش ارزش افزوده منابع کشور بیانجامد.

مهم‌ترین محصولات وارداتی صنایع غذایی شامل انواع شیرینی‌ها، فرآورده‌ها از میوه‌ها و سبزیجات، سبوس، کاکائو و فرآورده‌های آن، مکمل‌های غذایی، افزودنی‌های خوراک آماده دام و طیور و توتون- سیگار- انواع تنباکو است که به لحاظ مقدار ۶۸/۵ درصد و به لحاظ ارزش ۷۸/۶ درصد از کل واردات صنایع غذایی را به خود اختصاص می‌دهد. نمودار ۳-۵ و نمودار ۳-۶ مقدار و ارزش واردات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی را در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.^۱

نمودار ۳-۵- مقدار واردات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ (مأخذ: بانک اطلاعات گمرک ج.ا.ا.)

۱ همانطور که پیش‌تر نیز اشاره شد، محصولات قندوشکر و کنجاله به دلیل همخوانی با گزارش امنیت غذایی منتشر شده در مرکز ملی مطالعات و کره و شیر خشک به دلیل کدگذاری گمرک، در بخش محصولات کشاورزی لحاظ گردید.

نمودار ۳-۶- ارزش واردات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ (مأخذ: بانک اطلاعات گمرک ج.ا.ا.)

خلاصه آماری مقدار و ارزش واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷

۱۳۹۷ به تفکیک گروه محصولی به ترتیب در جدول ۳-۱ و جدول ۳-۲ ارائه شده است.

جدول ۳-۱- خلاصه آماری مقدار واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷

ردیف	عنوان	مقدار (هزار تن)			سهم از کل واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی (درصد)			درصد تغییرات نسبت به سال گذشته		
		۹۷	۹۶	۹۵	۹۷	۹۶	۹۵	نسبت ۹۷ به سال ۹۶	نسبت ۹۶ به سال ۹۵	نسبت ۹۵ به سال ۹۴
۱	محصولات گروه زراعت	۱۹۶۱۵۸	۱۸۰۵۸۶	۱۶۳۲۹۴	۹۲.۴	۹۲.۴	۹۴.۹	۱۰.۶	-۶.۷	۸.۶
۲	محصولات گروه باغبانی	۵۴۶۶	۸۴۵۸	۷۷۷.۱	۴.۴	۴.۳	۲.۶	۸.۹	-۲۰.۱	-۳۵.۴
۳	محصولات گروه دام، طیور و آبزیان	۲۷۴.۳	۳۰۰.۶	۲۵۹.۸	۱.۵	۱.۵	۱.۳	۱۵.۷	۱۷.۸	-۸.۷
۴	محصولات کشاورزی	۲۰۴۳۶.۷	۱۹۲۰۵.۰	۱۷۳۶۶.۲	۹۸.۲	۹۸.۲	۹۸.۸	۱۰.۶	-۶.۲	۶.۴
۵	محصولات صنایع غذایی	۲۴۲.۳	۳۴۲.۴	۳۱۴.۳	۱.۸	۱.۸	۱.۲	۸.۹	۲۲.۸	-۲۹.۲
۶	محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	۲۰۶۷۹.۰	۱۹۵۴۷.۴	۱۷۶۸۰.۵	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰.۶	-۵.۸	۵.۸
۷	مهم‌ترین محصول وارداتی به لحاظ مقدار = ذرت	۸۹۸۲.۸	۷۳۱۸.۰	۶۵۱۹.۴	۳۶.۹	۳۷.۴	۴۳.۴	۱۲.۲	۵.۷	۲۲.۸
۸	کل واردات کشور	۳۲۰۴۵.۸	۳۸۸۵۶.۰	۳۳۳۹۹.۰	-	-	-	۱۶.۳	-۵.۰	-۱۷.۵

توضیحات: محصولات کشاورزی طبق طبقه بندی گمرک، شامل فصول ۱ الی ۱۵، چرم و پوست خام از فصل ۰۴۱، ابریشم خام از فصل ۰۵۰، پشم، موی نرم و زیر از فصل ۰۵۱ و پنبه از فصل ۰۵۲ به اضافه شکر و کنجاله دانه های روغنی (که از صنایع غذایی کسر و به محصولات کشاورزی اضافه گردیده است) بوده و محصولات صنایع غذایی شامل فصول ۱۶ الی ۲۴ منهای شکر و کنجاله دانه های روغنی می باشد. سهم ارزش واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی از کل واردات کشور در سال های ۹۵، ۹۶ و ۹۷ به ترتیب ۵۲.۹، ۵۰.۳ و ۶۴.۳ درصد است. مأخذ: گمرک ج.ا.ا.

جدول ۳-۲- خلاصه آماری ارزش واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷

ردیف	عنوان	ارزش (میلیون دلار)			سهم از کل واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی (درصد)			درصد تغییرات نسبت به سال گذشته		
		۹۵	۹۶	۹۷	۹۵	۹۶	۹۷	۹۵ نسبت به سال ۹۴	۹۶ نسبت به سال ۹۵	۹۷ نسبت به سال ۹۶
۱	محصولات گروه زراعت	۶۴۷۷.۲	۷۶۸۴.۵	۸۲۷۲.۹	۷۱.۳	۷۱.۵	۷۵.۶	-۵.۰	۱۸.۶	۷.۷
۲	محصولات گروه باغبانی	۸۳۲.۹	۹۳۱.۱	۷۲۸.۳	۹.۲	۸.۷	۶.۷	-۱.۸	۱۱.۸	-۲۱.۸
۳	محصولات گروه دام، طیور و آبزیان	۹۳۶.۸	۱۲۲۵.۶	۱۲۵۳.۵	۱۰.۳	۱۱.۴	۱۱.۴	۹.۱	۳۰.۸	۲.۳
۴	محصولات کشاورزی	۸۲۴۶.۹	۹۸۴۱.۲	۱۰۲۵۴.۷	۹۰.۸	۹۱.۶	۹۳.۷	-۳.۳	۱۹.۳	۴.۲
۵	محصولات صنایع غذایی	۸۳۶.۲	۹۰۰.۶	۶۹۳.۴	۹.۲	۸.۴	۶.۳	۱۴.۳	۷.۷	-۲۳.۰
۶	محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	۹۰۸۳.۱	۱۰۷۴۱.۸	۱۰۹۴۸.۱	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	-۱.۹	۱۸.۳	۱.۹
۷	مهمترین محصول وارداتی به لحاظ ارزش = ذرت	۱۴۴۸	۱۶۴۲	۲۱۱۵.۳۳۸۱	۱۵.۹	۱۵.۳	۱۹.۳	۱.۴	۱۳.۴	۲۸.۸
۸	کل واردات کشور	۴۳۶۸۴.۰	۵۴۴۵۹.۰	۴۲۶۱۲.۴	-	-	-	۵.۲	۲۴.۷	-۲۱.۸

توضیحات: محصولات کشاورزی طبق طبقه بندی گمرک، شامل فصول ۱ الی ۱۵، چرم و پوست خام از فصل ۴۱، ابریشم خام از فصل ۵۰، پشم، موی نرم و زبر از فصل ۵۱ و پنبه از فصل ۵۲ به اضافه شکر و کتچاله دانه های روغنی (که از صنایع غذایی کسر و به محصولات کشاورزی اضافه گردیده است) بوده و محصولات صنایع غذایی شامل فصول ۱۶ الی ۲۴ منهای شکر و کتچاله دانه های روغنی می باشد. سهم ارزش واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی از کل واردات کشور در سال های ۹۵، ۹۶ و ۹۷ به ترتیب ۲۰.۸، ۱۹.۷ و ۲۵.۴ درصد است. مأخذ: گمرک ج.ا.

۳-۲- صادرات محصولات کشاورزی

از جمله سیاست‌های اقتصاد مقاومتی تولید صادرات محور است و بخش کشاورزی به عنوان یکی از بخش‌های اقتصادی که پتانسیل تولید محصولات متنوع و گوناگونی در سراسر ایران دارد از جمله ظرفیت‌های کشور در تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به شمار می‌رود. در سال ۱۳۹۷ از ۱۱۷/۲ میلیون تن صادرات غیرنفتی، ۵/۹ درصد به بخش کشاورزی و صنایع غذایی اختصاص یافته است. این میزان معادل ۱۴/۵ درصد از کل درآمد ارزی حاصل از صادرات غیرنفتی کشور است. صادرات غیرنفتی کشور در سال ۱۳۹۷ نسبت به دو سال قبل (۱۳۹۵) ۹/۷ درصد کمتر و نسبت به سال قبل (۱۳۹۶) ۱۱/۸ درصد کمتر بوده است.

صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۵ به مقدار ۶/۲ میلیون تن و به ارزش ۶/۴ میلیارد دلار صورت گرفته که نسبت به سال ۱۳۹۴ به لحاظ مقدار ۱۹/۲ درصد و به لحاظ ارزش ۵/۷ درصد افزایش یافته است. علی‌رغم این افزایش، در برخی از محصولات صادراتی به ویژه مرکبات ۴۳/۷، سیب‌زمینی ۴/۷، حبوبات ۷۰/۱، چای ۳۹/۸، خاویار ۲۴/۴ و انواع نان ۱۸/۶، سایر فرآورده‌های غلات ۱۵/۱، انواع آب میوه و کمپوت ۱۵/۵ و مربا-ژله-مارمالاد ۱۴/۲ درصد با کاهش وزن صادرات مواجه بودند.

در بین محصولاتی که با افزایش مقدار وزنی صادرات همراه بوده‌اند کاکائو و فرآورده‌های آن، زعفران و کیوی به ترتیب با ۱۱۵/۸، ۷۹ و ۷۰/۹ درصد افزایش بالاترین رشد را تجربه کرده‌اند و خیار ۶۴/۷، سیب زمینی آماده یا محفوظ شده ۵۷/۶، پیاز و موسیر ۵۰/۵، سبزیجات آماده یا محفوظ شده ۴۳/۹، آدامس ۴۷/۴، ماهی ۳۸/۵ و هندوانه و خربزه ۳۸ در رتبه‌های بعدی افزایش صادرات وزنی در سال ۱۳۹۵ قرار دارند. افزایش قابل توجه صادرات زعفران در پی کاهش تحریم‌ها و دسترسی به بازارهای بیشتر از جمله بازار بزرگ آمریکا حاصل شده است. کیوی به عنوان یکی از محصولات باغی است که زمان زیادی از رونق تولید آن در کشور (در استان‌های

شمالی) نمی‌گذرد و هر سال نسبت به سال گذشته با تقاضای صادراتی بیشتری مواجه می‌شود و به نظر می‌رسد پتانسیل صادراتی بالایی در این محصول وجود داشته باشد و می‌تواند جایگاه صادراتی مناسبی در جهان کسب نماید.

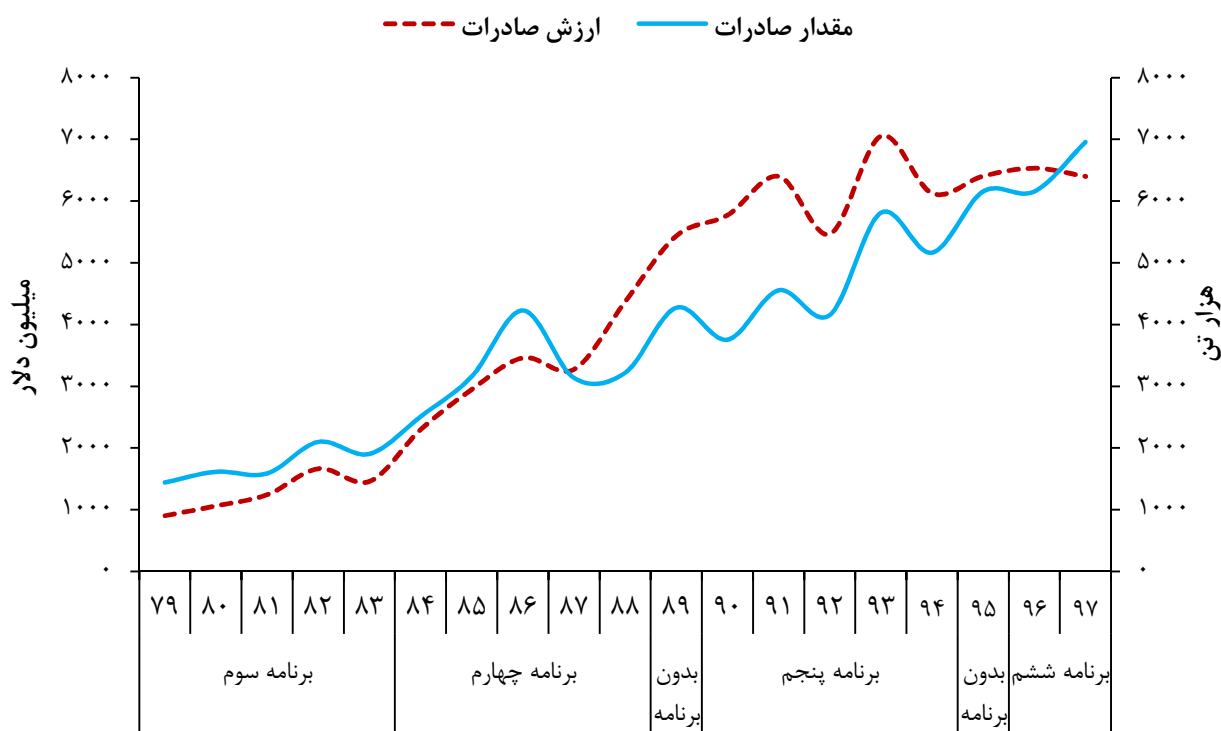
ارزش صادراتی برخی محصولات در سال ۱۳۹۵ بسیار کاهش یافت به طوری که در محصولاتی نظیر حبوبات ۶۸/۴، مرکبات ۵۸/۵، سیب زمینی ۵۰/۷، سبزیجات آماده یا محفوظ شده ۴۸/۵ و چای ۳۴ درصد بیشترین کاهش‌ها مشاهده شد.

در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ اگرچه صادرات رو به رشد بوده اما از سرعت کمتری برخوردار بوده است. در سال ۱۳۹۶ تناژ صادراتی با ۷/۲ درصد و ارزش صادراتی با ۲/۷ درصد رشد نسبت به سال گذشته به ترتیب به ۶/۶ میلیون تن و ۶/۶ میلیارد دلار رسید. این سرعت در سال ۱۳۹۷ نیز کندتر شد به طوری که وزن صادراتی با ۵/۵ درصد رشد به ۷ میلیون تن رسید و ارزش صادراتی با رشد منفی ۲/۵ درصد به ۶/۴ میلیارد دلار کاهش یافت.

بررسی‌ها نشان می‌دهد در این دو سال اکثر محصولات صادراتی اصلی به لحاظ مقدار صادر شده یا شرایط بدتری را تجربه کرده‌اند یعنی در این مدت با افت صادرات مواجه شده و یا نوسانات شدیدی را تجربه کرده‌اند به عنوان مثال پیاز و موسیر اگر چه در سال ۱۳۹۷ با رشد ۱۴۱ درصدی همراه بوده اما در سال ۱۳۹۶ رشد ۵- درصد و در سال ۱۳۹۵ رشد ۶ درصد را تجربه کرده است. وجود چنین نوساناتی آینده تجارت محصولات صادراتی کشور را تهدید می‌کند. از معدود محصولات صادراتی که در این مدت روند رو به رشد نسبتاً پایداری داشته‌اند می‌توان به مرکبات با دو سال پیاپی رشد ۱۱۷ و ۲۱۱ درصد و شیرینی و شکلات با رشدهای پیاپی ۲۷ و ۵۱ درصدی اشاره نمود. طی سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ مقدار صادرات پسته روند نزولی پیدا کرد و بالتبع ارزآوری این محصول نیز کاهش یافت در حالیکه پسته یکی از مزیت‌های اصلی صادراتی کشور به شمار می‌رفت و همواره این هشدار که ایران در حال از دست دادن بازارهای صادراتی خود در زمینه پسته، داده شده است. کیوی به عنوان محصولی که مدتی است به عنوان پتانسیل صادراتی کشور مطرح شده است در این دو سال رشد محدودتری نسبت به سال ۱۳۹۵ تجربه کرد.

جزئیات ارزش و مقدار صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ در جداول ضمیمه ارائه شده است. نمودار ۳-۷، نیز تغییرات ارزش و مقدار صادرات کشاورزی و صنایع غذایی را در بلندمدت نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود نوسان مقدار صادرات در برنامه پنجم به نسبت برنامه‌های گذشته زیاد بوده و در برنامه ششم نیز ادامه یافته است اما از روند کلی صعودی برخوردار بوده است. متوسط مقدار و ارزش صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در برنامه پنجم به ترتیب ۴/۶ میلیون تن و ۶/۲ میلیارد دلار، در سال ۱۳۹۵ به ترتیب ۶/۲ میلیون تن و ۶/۴ میلیارد دلار و در دو سال ابتدایی برنامه ششم به ترتیب ۶/۸ میلیون تن و ۶/۵ میلیارد دلار است.

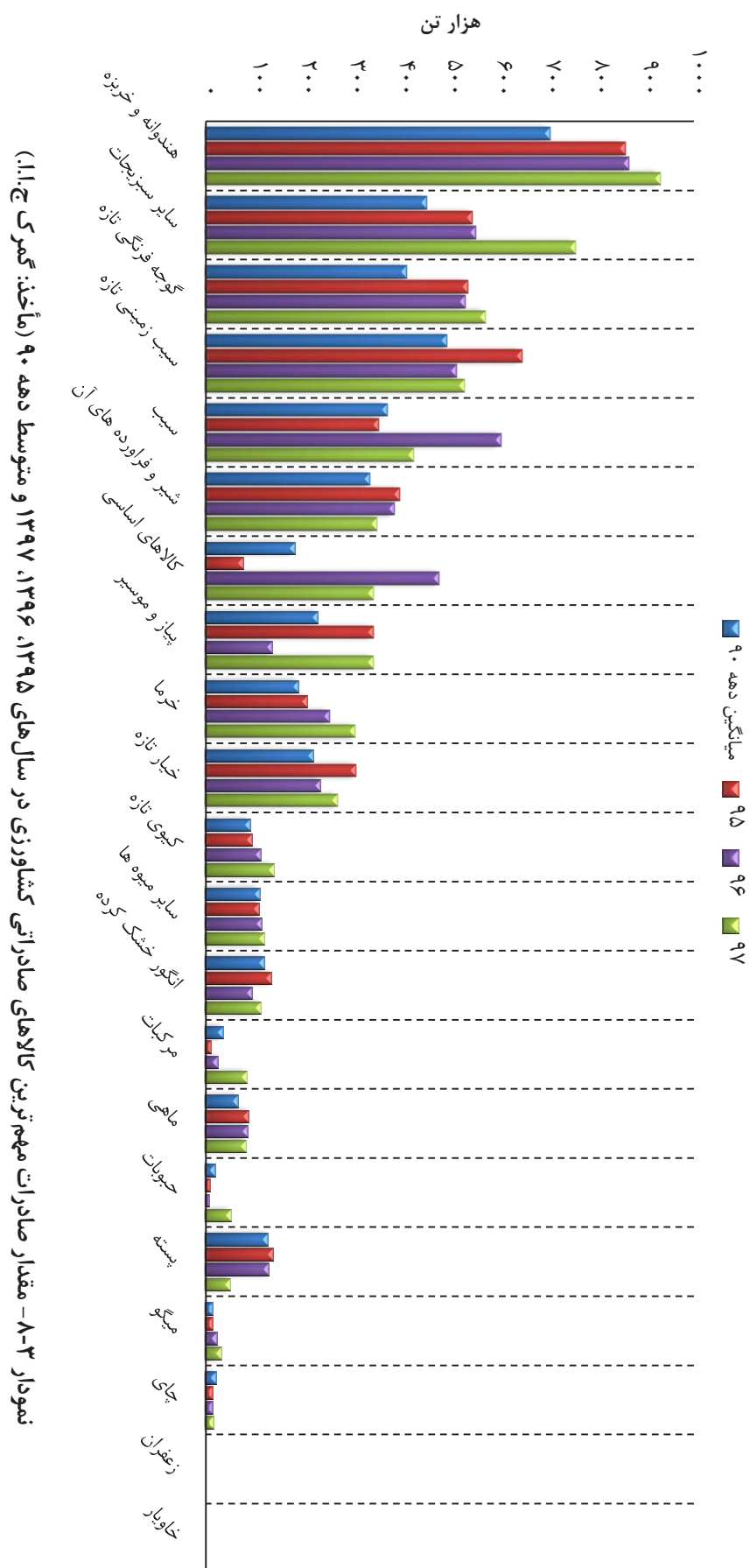

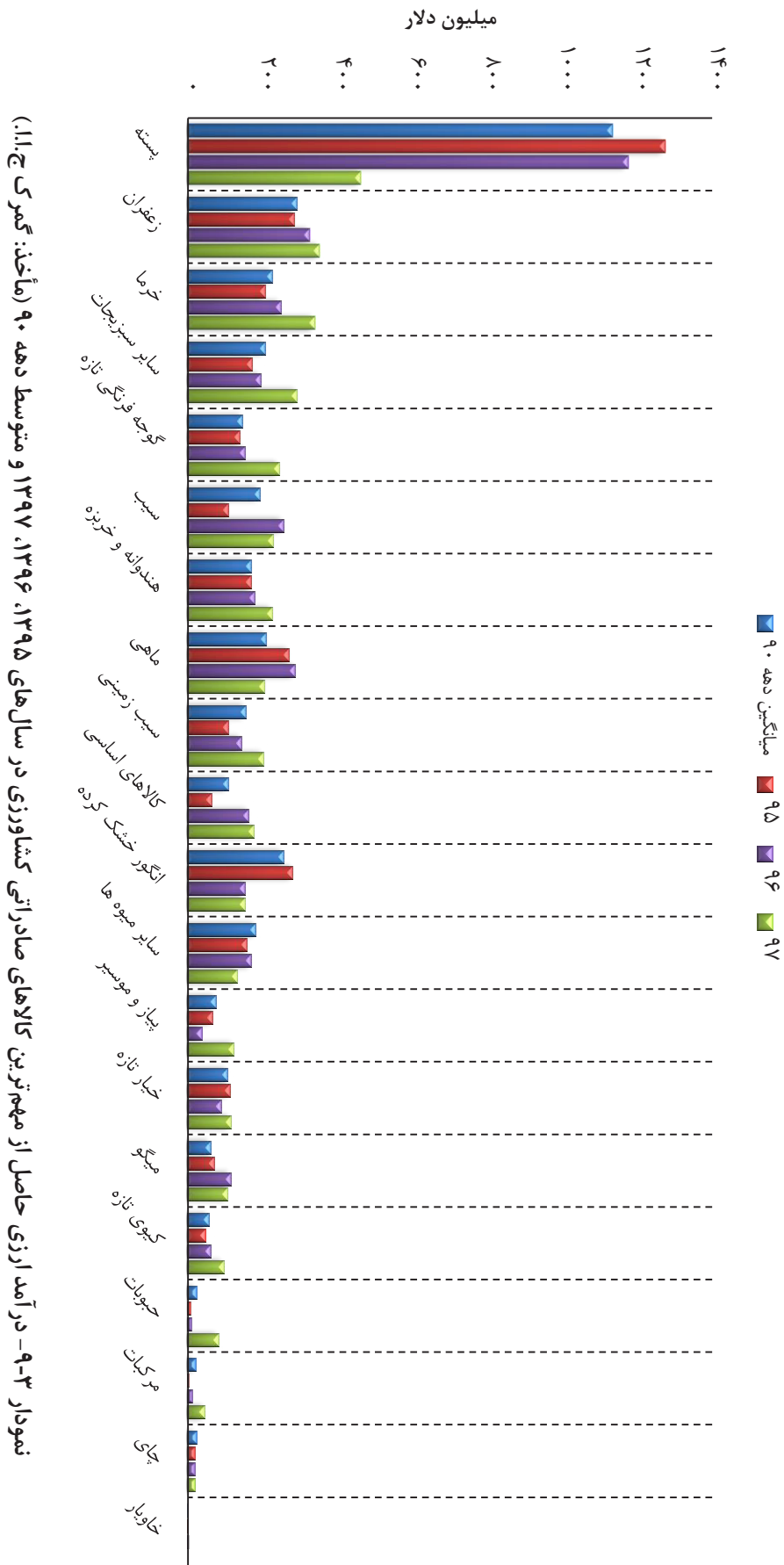
نمودار ۳-۷- مقدار و ارزش کل صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۹ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا)

از کل مقدار محصولات کشاورزی و صنایع غذایی صادر شده در سال ۱۳۹۷، به میزان ۸۳ درصد به محصولات کشاورزی اختصاص یافته که معادل ۵/۸ میلیون تن است. این میزان معادل کسب درآمد ارزی ۴/۷ میلیارد دلاری بخش کشاورزی است که سهم ۷۳/۴ درصدی از درآمد کل کشاورزی و صنایع غذایی را شامل می‌شود. مهم‌ترین محصولات صادراتی کشاورزی شامل پسته، خرما، مرکبات، سیب، کیوی تازه، انگور خشک کرده، سیب‌زمینی، پیاز و موسیر، هندوانه و خربزه، گوجه‌فرنگی، خیار تازه، سایر میوه‌ها و سبزیجات، حبوبات، کالاهای اساسی^۱، زعفران، چای، خاویار، ماهی، میگو و شیر و فرآورده‌های آن است که ۹۶ درصد از مقدار صادرات و ۹۰ درصد از ارزش صادرات محصولات کشاورزی را به خود اختصاص داده است^۲. نمودار ۳-۸ و نمودار ۳-۹ به ترتیب مقدار و ارزش صادرات محصولات اساسی کشاورزی را در سال ۱۳۹۷ در مقایسه با سال‌های قبل نشان داده است.

^۱ کالاهای اساسی شامل گندم، آرد گندم، روغن و برنج است.

^۲ محصولات لبنی جزء صنایع غذایی هستند اما به دلیل کدگذاری گمرک در محصولات کشاورزی ارائه شده است.

اگرچه صادرات محصولات کشاورزی به لحاظ ارزآوری، یک پتانسیل ملی محسوب شده و توسعه صادرات آن به عنوان گروهی از کالاهای غیرنفتی تشویق می‌شود اما به دلیل محدودیت‌های آبی که کشور با آن مواجه است توجه به ارزش آبی که به واسطه صادرات محصولات کشاورزی از کشور خارج می‌شود، ضروری است. بر همین اساس در جدول ۳-۳ ارزش هر مترمکعب آب به ازای محصولات صادراتی اصلی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ ارائه شده است. برای محاسبه این شاخص از تقسیم ارزآوری هر واحد محصولات صادراتی اصلی بر آب مجازی هر یک از این محصولات استفاده شده است. ارزآوری محصولات صادراتی از آمار رسمی گمرک ج.ا.ا. برای سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ اخذ گردید و میزان آب مجازی نیز از محاسبات مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران استفاده شد.

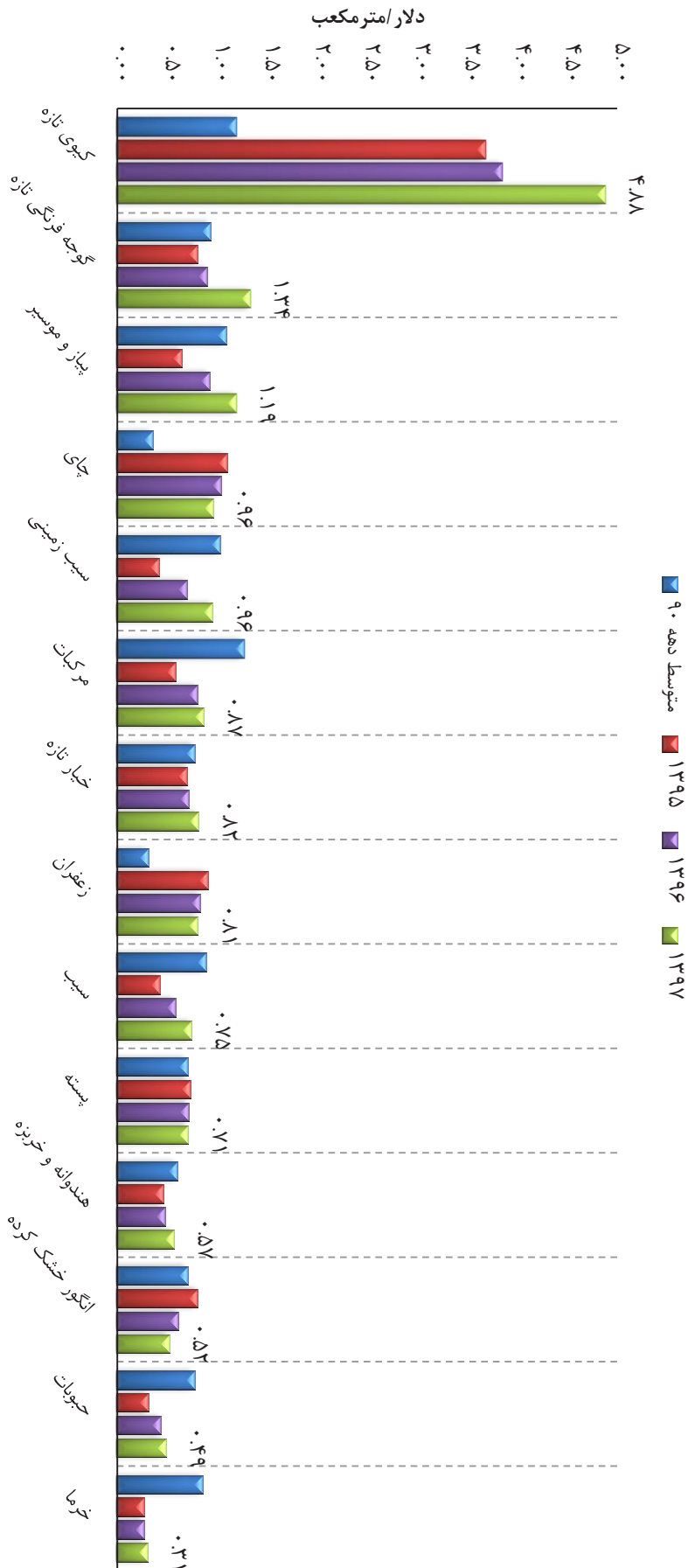
جدول ۳-۳- ارزآوری هر واحد آب مصرفی محصولات اصلی صادراتی (دلار/مترمکعب)

محصول صادراتی	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	متوسط دهه ۹۰
کیوی تازه	۶.۵۴	۵.۸۸	۴.۰۵	۳.۲۱	۳.۳۷	۳.۶۸	۳.۸۵	۴.۸۸	۱.۱۹
گوجه فرنگی تازه	۱.۶۶	۱.۵۰	۱.۰۹	۱.۰۹	۱.۰۱	۰.۸۱	۰.۹۱	۱.۳۴	۰.۹۴
پیاز و موسیر	۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۴	۱.۲۴	۱.۲۴	۰.۶۵	۰.۹۳	۱.۱۹	۱.۱۰
چای	۰.۶۴	۰.۸۰	۰.۷۹	۰.۸۵	۱.۰۱	۱.۱۰	۱.۰۵	۰.۹۶	۰.۳۶
سیب زمینی	۱.۰۰	۰.۸۷	۰.۶۴	۰.۹۵	۰.۸۲	۰.۴۳	۰.۷۱	۰.۹۶	۱.۰۴
مرکبات	۱.۳۸	۱.۲۳	۰.۸۰	۰.۸۶	۰.۸۰	۰.۵۹	۰.۸۱	۰.۸۷	۱.۲۷
خیار تازه	۱.۴۲	۱.۴۳	۰.۹۰	۰.۸۸	۰.۸۸	۰.۷۰	۰.۷۲	۰.۸۲	۰.۷۸
زعفران	۱.۹۵	۱.۹۵	۰.۹۵	۰.۹۳	۰.۹۴	۰.۹۱	۰.۸۳	۰.۸۱	۰.۳۲
سیب	۱.۱۷	۱.۱۵	۰.۷۶	۰.۶۰	۰.۵۷	۰.۴۳	۰.۵۹	۰.۷۵	۰.۸۹
پسته	۰.۶۳	۰.۷۱	۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۷۴	۰.۷۴	۰.۷۲	۰.۷۱	۰.۷۱
هندوانه و خربزه	۰.۷۰	۰.۷۱	۰.۶۰	۰.۵۹	۰.۵۷	۰.۴۶	۰.۴۹	۰.۵۷	۰.۶۱
انگور خشک کرده	۰.۹۴	۱.۰۰	۰.۸۷	۰.۸۶	۰.۸۸	۰.۸۱	۰.۶۲	۰.۵۲	۰.۷۱
حبوبات	۰.۲۶	۰.۳۷	۰.۳۶	۰.۳۳	۰.۳۰	۰.۳۱	۰.۴۴	۰.۴۹	۰.۷۸
خرما	۰.۳۹	۰.۳۷	۰.۳۷	۰.۳۸	۰.۳۸	۰.۲۸	۰.۲۸	۰.۳۱	۰.۸۶

مأخذ: محاسبات تحقیق بر مبنای آمار صادراتی گمرک ج.ا.ا. و مقادیر آب مجازی محاسباتی در مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران

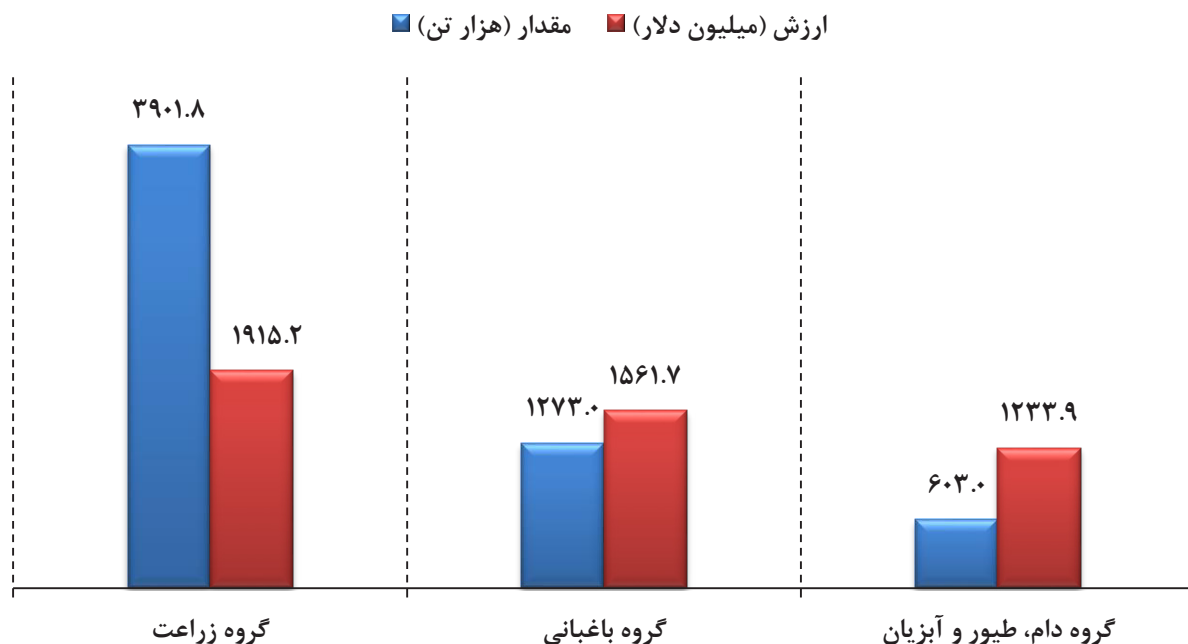
همانطور که مشاهده می‌شود بر اساس اطلاعات سال ۱۳۹۷، بیشترین ارزش کسب شده از صادرات آب در قالب صادرات محصولات کشاورزی به محصول کیوی اختصاص دارد به طوریکه به واسطه صادرات کیوی در این سال ۴/۸۸ دلار به ازای هر مترمکعب آب صادراتی، درآمد کسب شده است. ارزش آب صادراتی در محصولات گوجه‌فرنگی تازه ۱/۳۴ دلار بر مترمکعب، پیاز و موسیر ۱/۱۹، چای ۰/۹۶، سیب‌زمینی تازه ۰/۹۶، مرکبات ۰/۸۷، خیار تازه ۰/۸۲، زعفران ۰/۸۱، سیب ۰/۷۵، پسته ۰/۷۱، هندوانه و خربزه ۰/۵۷، انگور خشک کرده ۰/۵۲، حبوبات ۰/۴۹ و خرما ۰/۳۱ دلار بر مترمکعب برآورد گردید. همچنین بررسی روند ارزآوری هر واحد آب مصرفی محصولات اصلی صادراتی طی ۸ سال اخیر نشان می‌دهد ارزش آب صادراتی در اکثر محصولات تا سال ۱۳۹۵ (کیوی تا

سال ۱۳۹۳) نزولی بوده یا حداقل دارای روند یکنواختی بوده‌اند (مثل خرما) و در سال‌های اخیر افزایش یافته است. از بین محصولات منتخب، سیب‌زمینی روند نوسانی داشته است و پیاز و موسیر دارای روندی یکنواخت با یک افت شدید در سال ۱۳۹۵ بوده است. همچنین ارزش آب صادراتی محصول زعفران در سال ۱۳۹۲ به شدت سقوط کرد و مجدداً افزایش یافت و با یک روند یکنواخت ادامه یافته است. تغییرات ارزش آب صادراتی طی سال‌های مختلف تابع تغییرات قیمت صادراتی محصولات کشاورزی (ارزش هر واحد محصول صادراتی) است. این امر لزوم توجه هر چه بیشتر به قیمت محصولات صادراتی و عوامل مؤثر بر آن نظیر انتخاب بازارهای صادراتی و کیفیت محصول صادراتی را دوچندان می‌نماید. در نمودار ۳-۸ تغییرات ارزش‌آوری هر واحد آب مصرفی محصولات اصلی صادراتی را طی سال‌های اخیر نشان می‌دهد.

نمودار ۳-۱-۱- ارزش آوری هر واحد آب مصرفی مهم‌ترین کالاهای صادراتی کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ (مأخذ: محاسبات تحقیق بر مبنای آمار گمرک ج.ا.و مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران)

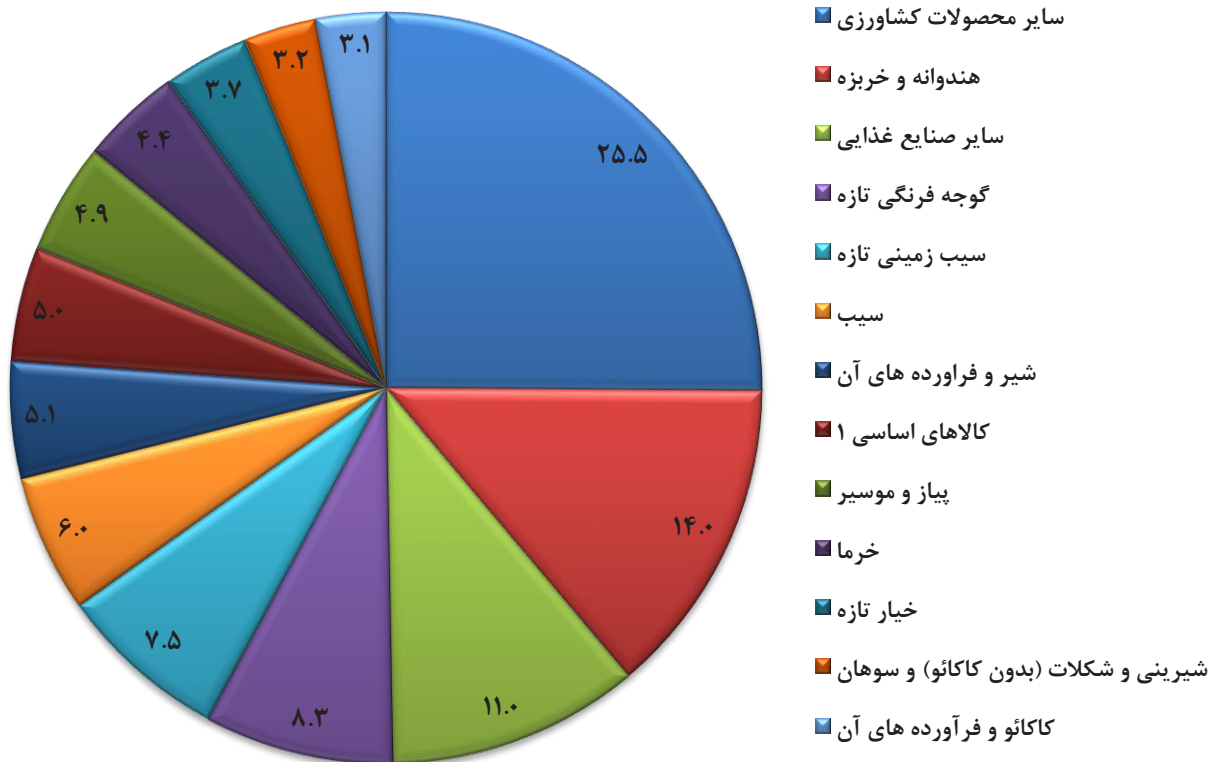
در سال ۱۳۹۷ از کل مقدار محصولات کشاورزی و صنایع غذایی صادراتی ۵۶/۱ درصد به زیربخش زراعت، ۱۸/۳ درصد به زیربخش باغبانی و ۸/۷ درصد به زیربخش دام و آبزیان اختصاص دارد. در این سال هم سهم وزنی زیربخش زراعت بیشتر از زیربخش‌های دیگر بوده است و هم سهم ارزشی آن، به عبارت دیگر در سال ۱۳۹۷ بیشترین ارزش آوری در زیربخش زراعت صورت گرفته است در حالیکه در سال‌های گذشته همواره بیشترین ارزش آوری به محصولات باغی اختصاص داشته است. در سال ۱۳۹۵ بعد از محصولات باغی، محصولات دام و آبزیان ارزش آوری بیشتری را داشتند و در سال ۱۳۹۶ زیربخش زراعت رتبه دوم را به خود اختصاص داده است و نهایتاً در سال ۱۳۹۷ این زیربخش در رتبه سوم کسب درآمد ارزی قرار گرفته است. کاهش سهم محصولات باغی در درآمد ارزی بخش کشاورزی به دلیل افت قیمت واحد صادراتی پسته، انگور خشک کرده و چای طی دو سال اخیر (۱۳۹۶ و ۱۳۹۷) صورت گرفته است. قیمت صادراتی محصولات دام و آبزیان نیز در سال ۱۳۹۷ کاهش یافته است. مقدار و ارزش صادراتی محصولات کشاورزی به تفکیک زیربخش در سال ۱۳۹۷ در نمودار ۳-۱۱، نشان داده شده است. در زیربخش زراعت هم مقدار و هم ارزش صادراتی طی سه سال اخیر صعودی بوده در حالیکه این شاخص‌ها در زیربخش باغبانی طی سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۷ و در زیربخش دام و آبزیان در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ نزولی بوده است.

نمودار ۳-۱۱- مقدار و ارزش صادراتی محصولات کشاورزی به تفکیک زیربخش در سال ۱۳۹۷ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا.)

مهم‌ترین محصول صادراتی کشاورزی در ۳ سال منتهی به سال ۱۳۹۷ به لحاظ مقدار، هندوانه و خربزه بوده که با سهم صادراتی ۱۴ درصد از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ به میزان ۹۷۲ هزار

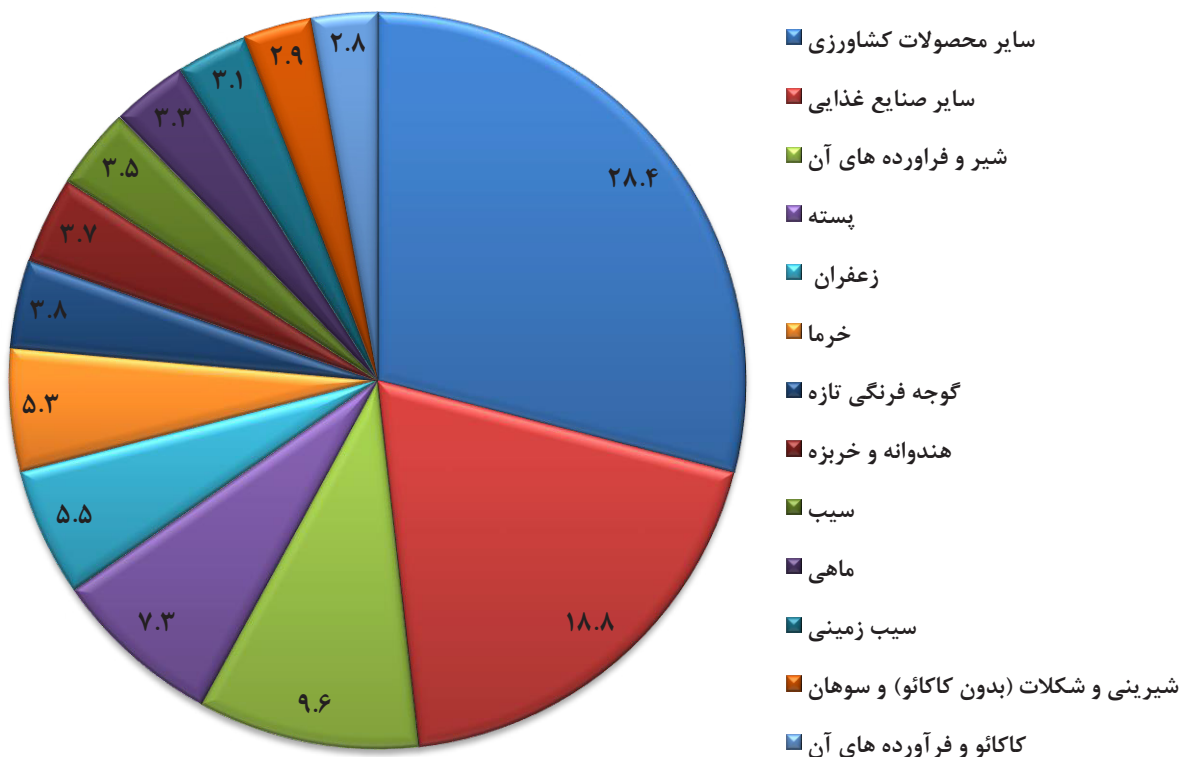
تن صادر شده است. گوجه‌فرنگی، سیب زمینی تازه و سیب به ترتیب با سهم ۸/۳، ۷/۵ و ۶ درصد در رتبه‌های بعدی مقدار صادراتی قرار دارند. نمودار ۳-۱۲، سهم صادراتی محصولات عمده کشاورزی و صنایع غذایی را به لحاظ مقدار در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

نمودار ۳-۱۲- سهم مهم‌ترین محصولات صادراتی از کل مقدار صادرات کشاورزی و صنایع غذایی سال ۱۳۹۷ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا.)

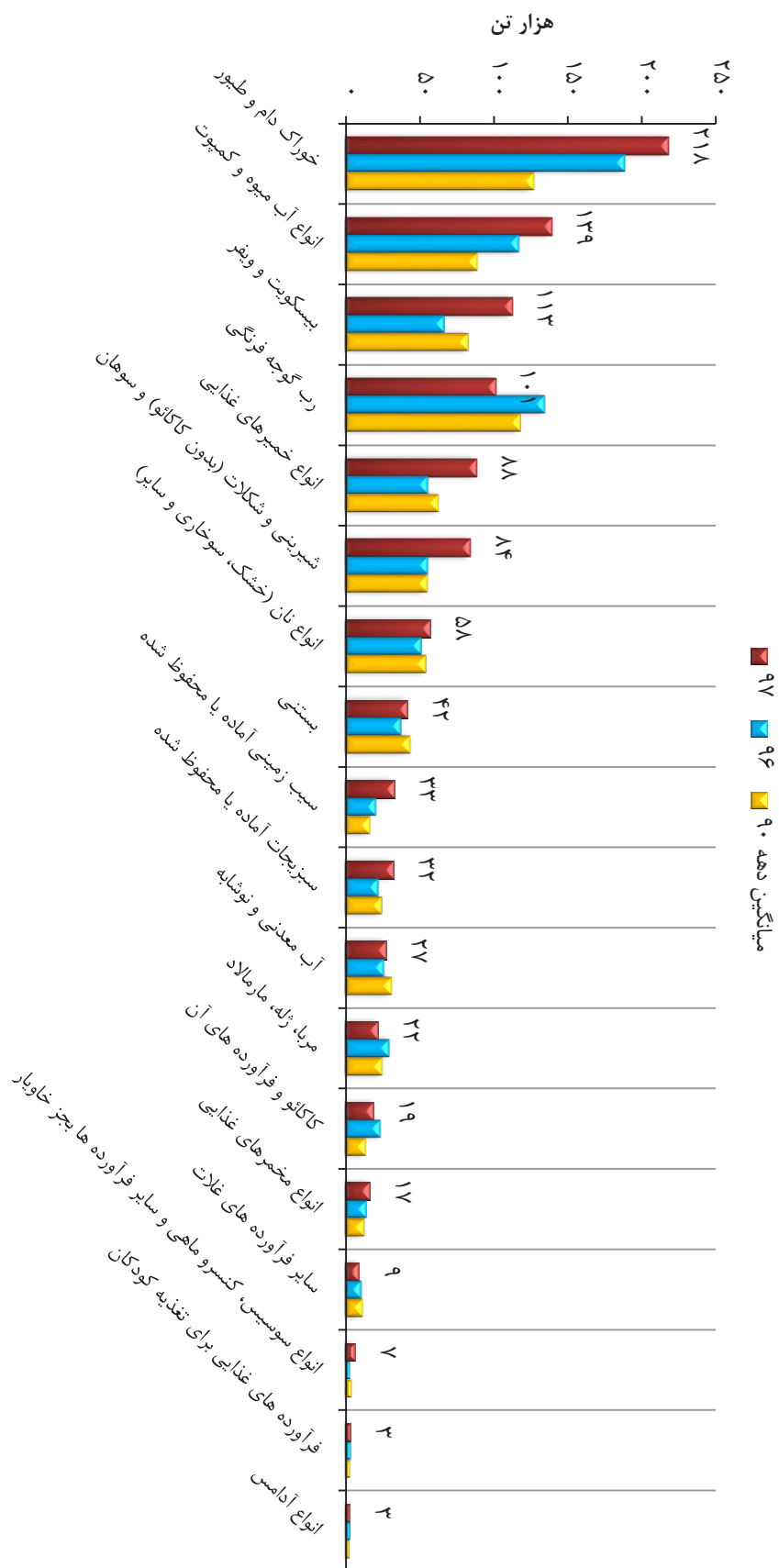
به لحاظ ارزیابی، پردرآمدترین محصول صادراتی در سال ۱۳۹۷ برخلاف هر سال که پسته بود به دلیل افت شدید صادرات پسته به بازارهای جهانی، به شیر و فرآورده‌های آن اختصاص یافت. بنابراین شیر و فرآورده‌های آن با ارزش صادراتی ۶۱۲/۸ میلیون دلار و سهم ۹/۶ درصد پردرآمدترین محصول صادراتی در بخش کشاورزی ایران بوده است. پسته، زعفران و خرما به ترتیب با سهم ۷/۳، ۵/۵ و ۵/۳ درصد در رتبه‌های بعدی ارزیابی صادراتی قرار دارند. در سال ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ که پسته ارزش‌ترین محصول صادراتی به شمار می‌رفت به ترتیب با کسب ۱۲۷۳ و ۱۱۷۹ میلیون دلار و سهم ۱۹/۹ و ۱۷/۹ درصد در صدر درآمدزایی ارزی برای کشور بود در حالیکه در سال ۱۳۹۷ تنها ۶۴۷ میلیون دلار کسب نموده است. نمودار ۳-۱۳، سهم صادراتی محصولات عمده کشاورزی و صنایع غذایی را به لحاظ ارزش در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد. ارزشمندترین محصول صادراتی نیز به لحاظ قیمت واحد صادراتی مشابه قبل به دلیل وزن بسیار اندک و ارزش بالای آن به خاویار و زعفران اختصاص دارد که به ترتیب ۱/۷ و ۱/۲ میلیون دلار به ازای هر تن بوده است.

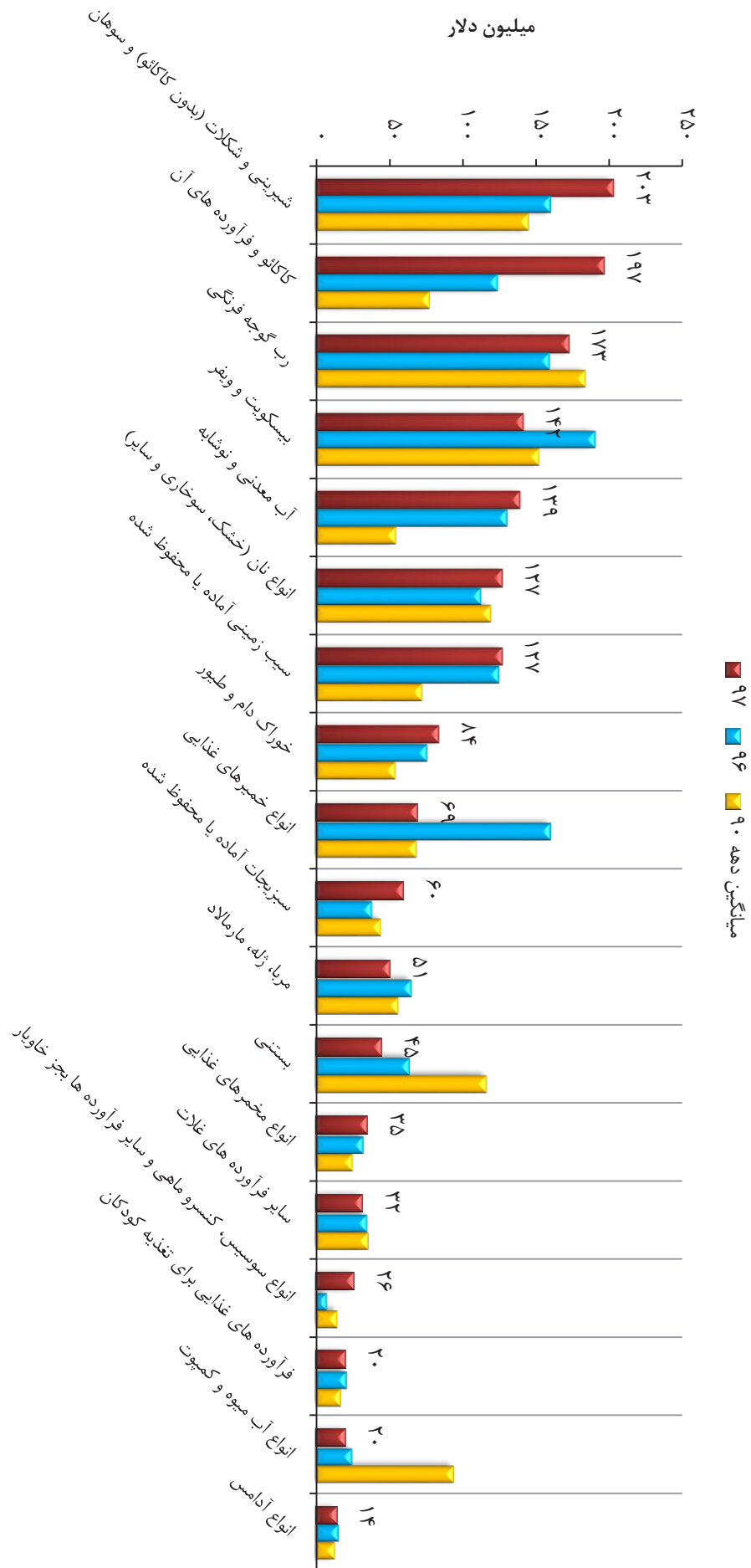

نمودار ۳-۱۳- سهم مهم ترین محصولات صادراتی از کل ارزش صادرات کشاورزی و صنایع غذایی سال ۱۳۹۷ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا.)

در سال ۱۳۹۷ سهم صنایع غذایی از کل صادرات کشاورزی و صنایع غذایی، ۱۷ درصد بوده و به میزان ۱/۲ میلیون تن و به ارزش ۱/۷ میلیارد دلار صادرات صورت گرفته است. صادرات صنایع غذایی در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال گذشته به لحاظ مقدار ۱۵ درصد و به لحاظ ارزش ۹/۳ درصد افزایش یافته است. مهم ترین محصولات صادراتی صنایع غذایی شامل سبزیجات آماده یا محفوظ شده، انواع مخمرهای غذایی، خوراک دام و طیور، انواع سوسی، کنسرو ماهی و سایر فرآورده ها به جز خاویار، انواع آدامس، انواع خمیرهای غذایی، انواع نان، سایر فرآورده های غلات، فرآورده هایی غذایی برای تغذیه کودکان، سیب زمینی آماده یا محفوظ شده، شیرینی و شکلات و سوهان، کاکائو و فرآورده های آن، بیسکویت و ویفر، رب گوجه فرنگی، انواع آبمیوه و کمپوت، آب معدنی و نوشابه، بستنی و مربا است که به لحاظ مقدار ۸۶ درصد و به لحاظ ارزش ۹۱/۶ درصد از کل صادرات صنایع غذایی را به خود اختصاص داده اند. نمودار ۳-۱۴ و نمودار ۳-۱۵ مقدار و ارزش صادرات مهم ترین محصولات صنایع غذایی را در سال ۱۳۹۷ و در مقایسه با سال ۱۳۹۶ و متوسط دهه ۹۰ نشان می دهد.

نمودار ۱۴۳-۱۴۲- مقدار صادرات مهم ترین محصولات صنایع غذایی در سال های ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا.)

نمودار ۳-۱۵- ارزش صادرات مهم‌ترین محصولات صنایع غذایی در سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و متوسط دهه ۹۰ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا).

خلاصه آماری مقدار و ارزش صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی در سال ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ به تفکیک گروه محصولی به ترتیب در جدول ۳-۴ و جدول ۳-۵ ارائه شده است.

جدول ۳-۴ - خلاصه آماری مقدار صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷

ردیف	عنوان	مقدار (هزار تن)			سهم از کل واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی (درصد)			درصد تغییرات نسبت به سال گذشته		
		۹۵	۹۶	۹۷	۹۵	۹۶	۹۷	نسبت ۹۵ به سال ۹۴	نسبت ۹۶ به سال ۹۵	نسبت ۹۷ به سال ۹۶
۱	محصولات گروه زراعت	۳۴۴۲.۸	۳۵۵۳.۶	۳۹۰۱.۸	۵۵.۹	۵۳.۹	۵۶.۱	۵۸.۱	۳.۲	۹.۸
۲	محصولات گروه باغبانی	۱۰۷۵.۱	۱۲۸۷.۲	۱۲۷۳.۰	۱۷.۵	۲۱.۰	۱۸.۳	-۳۰.۲	۲۹.۰	-۸.۲
۳	محصولات گروه دام، طیور و آبزیان	۶۹۰.۸	۶۲۹.۶	۶۰۳.۰	۱۱.۲	۹.۵	۸.۷	۶.۴	-۸.۸	-۴.۲
۴	محصولات کشاورزی	۵۲۰۸.۶	۵۵۷۰.۴	۵۷۷۷.۹	۸۴.۶	۸۴.۴	۸۳.۰	۱۹.۳	۶.۹	۳.۷
۵	محصولات صنایع غذایی	۹۴۶.۹	۱۰۲۷.۳	۱۱۸۱.۵	۱۵.۴	۱۵.۶	۱۷.۰	۱۸.۸	۸.۵	۱۵.۰
۶	محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	۶۱۵۵.۴	۶۵۹۷.۷	۶۹۵۹.۵	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۹.۲	۷.۲	۵.۵
۷	مهمترین محصول صادراتی به لحاظ مقدار = هند	۸۵۹.۰	۸۷۵.۲	۹۷۱.۹	۱۴.۰	۱۳.۳	۱۴.۰	۳۸.۰	۱.۹	۱۱.۰
۸	کل صادرات غیرنفتی کشور	۱۲۹۸۹۲.۰	۱۳۲۸۸۲	۱۱۷۲۲۸.۳	-	-	-	۳۸.۳	۲.۳	-۱۱.۸

توضیحات: محصولات کشاورزی طبق طبقه بندی گمرک، شامل فصول ۱ الی ۱۵، چرم و پوست خام از فصل ۴۱، ابریشم خام از فصل ۵۰، پشم، موی نرم و زبر از فصل ۵۱ و پنبه از فصل ۵۲ به اضافه خاویار، شکر و کنجاله دانه های روغنی (از صنایع غذایی کسر و به کشاورزی اضافه گردیده است) بود و محصولات صنایع غذایی شامل فصول ۱۶ الی ۲۴ منهای خاویار، شکر و کنجاله دانه های روغنی می باشد.

سهم مقدار صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی از کل صادرات غیرنفتی کشور در سال های ۹۵، ۹۶ و ۹۷ به ترتیب ۵.۰، ۴.۷ و ۵.۹ درصد است. مأخذ: گمرک، ج.ا.

جدول ۳-۵ - خلاصه آماری ارزش صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷

ردیف	عنوان	ارزش (میلیون دلار)			سهم از کل واردات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی (درصد)			درصد تغییرات نسبت به سال ۹۴		
		۹۵	۹۶	۹۷	۹۵	۹۶	۹۷	نسبت ۹۵ به سال ۹۴	نسبت ۹۶ به سال ۹۵	نسبت ۹۷ به سال ۹۶
۱	محصولات گروه زراعت	۱۲۷۴.۶	۱۴۵۸.۸	۱۹۱۵.۲	۱۹.۹	۲۲.۲	۲۹.۸	۳.۷	۱۴.۴	۳۱.۳
۲	محصولات گروه باغبانی	۲۱۳۱.۵	۲۱۳۴.۸	۱۵۶۱.۷	۳۳.۳	۳۲.۴	۲۴.۳	-۴.۵	۰.۲	-۲۶.۸
۳	محصولات گروه دام، طیور و آبزیان	۱۵۴۹.۳	۱۴۲۵.۲	۱۲۳۳.۹	۲۴.۲	۲۱.۷	۱۹.۲	۱۹.۷	-۸.۰	-۱۳.۴
۴	محصولات کشاورزی	۴۹۵۵.۵	۵۰۱۸.۸	۴۷۱۰.۸	۷۷.۴	۷۶.۳	۷۳.۴	۴.۲	۱.۳	-۶.۱
۵	محصولات صنایع غذایی	۱۴۵۰.۰	۱۵۶۰.۷	۱۷۰۵.۵	۲۲.۶	۲۳.۷	۲۶.۶	۵.۷	۷.۶	۹.۳
۶	محصولات کشاورزی و صنایع غذایی	۶۴۰۵.۵	۶۵۷۹.۵	۶۴۱۶.۳	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۴.۶	۲.۷	-۲.۵
۷	مهمترین محصول صادراتی به لحاظ ارزش = پسته*	۱۲۷۳.۰	۱۱۷۹.۰	۶۱۲.۸	۱۹.۹	۱۷.۹	۹.۶	۵.۹	-۷.۴	-۴۸.۰
۸	کل صادرات غیرنفتی کشور	۴۴۰۴۲.۰	۴۶۹۸۲.۰	۴۴۳۰۹.۹	-	-	-	۳.۸	۶.۷	-۵.۷

توضیحات: محصولات کشاورزی طبق طبقه بندی گمرک، شامل فصول ۱ الی ۱۵، چرم و پوست خام از فصل ۴۱، ابریشم خام از فصل ۵۰، پشم، موی نرم و زبر از فصل ۵۱ و پنبه از فصل ۵۲ به اضافه خاویار، شکر و کنجاله دانه های روغنی (از صنایع غذایی کسر و به کشاورزی اضافه گردیده است) بود و محصولات صنایع غذایی شامل فصول ۱۶ الی ۲۴ منهای خاویار، شکر و کنجاله دانه های روغنی می باشد. * مهمترین محصول صادراتی به لحاظ ارزش در سال های ۹۵ و ۹۶ پسته و در سال ۹۷ با سقوط شدید ارزآوری پسته، شیر و فرآوردهای آن است.

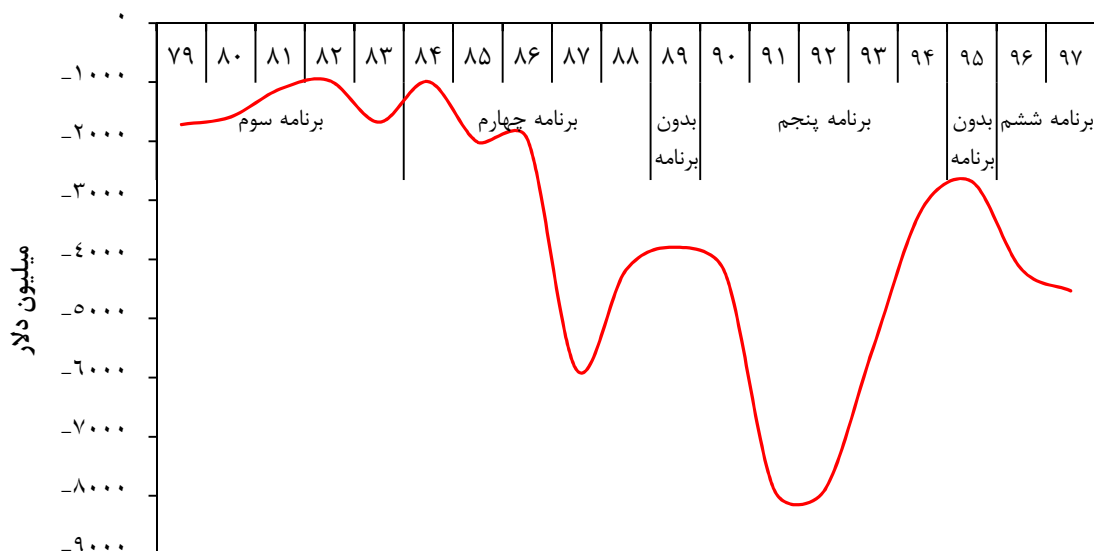
سهم ارزش صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی از کل صادرات غیرنفتی کشور در سال های ۹۵، ۹۶ و ۹۷ به ترتیب ۱.۴۵، ۱.۴ و ۱.۴۵ درصد است. مأخذ: گمرک، ج.ا.

۳-۳- تراز تجاری بخش کشاورزی

تراز تجاری، تفاوت بین ارزش پولی صادرات و واردات را نشان می‌دهد. مثبت بودن آن (صادرات بیشتر از واردات) بنام مازاد تجاری و منفی بودن آن (صادرات کمتر از واردات) بنام کسری تراز تجاری یا شکاف تجاری

تعریف می‌گردد.

تراز تجاری بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۷ معادل ۴/۵- میلیارد دلار کسری تجاری است که نسبت به سال گذشته ۸/۹ درصد منفی‌تر شده است. کسری تراز تجاری بخش کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۵ در حال کاهش بوده است اما مجدداً طی دو سال اخیر، کسری تراز تجاری شدت گرفته است به طوری که در سال ۱۳۹۶ بیش از ۵۵ درصد منفی‌تر شد. این در حالی است که کشور در این دو سال در تولید گندم به عنوان یکی از مهمترین محصولات و وارداتی خود خودکفا شده بود. افزایش واردات محصولات اساسی در تأمین امنیت غذایی مردم شامل برنج، گوشت قرمز و جو و کاهش درآمد ارزی حاصل از پسته به عنوان یکی از مزیت‌های اصلی صادراتی کشور از جمله دلایل تشدید کسری تراز تجاری بخش کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ است. نمودار ۳-۱۶، وضعیت تراز تجاری محصولات کشاورزی و صنایع غذایی کشور طی دوره ۹۷-۱۳۷۹ را نشان می‌دهد. اعداد مربوط به تراز تجاری در سال‌های مختلف در جداول پیوست ارائه شده است. همانطور که نمودار ۳-۱۶ نشان می‌دهد بخش کشاورزی همواره با کسری تراز تجاری مواجه بوده و به ویژه در سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۲ تراز تجاری منفی‌تر شده اما همانطور که در بالا گفته شد در سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۵ این روند بهبود نسبی پیدا کرده است به طوری که در سال ۱۳۹۳ کسری تراز تجاری حدود ۳۱ درصد نسبت به سال ۱۳۹۲، در سال ۱۳۹۴ به میزان ۴۳ درصد نسبت به سال ۱۳۹۳ و در سال ۱۳۹۵ به میزان ۱۴/۵ درصد نسبت به سال ۱۳۹۴ کاهش یافته است.

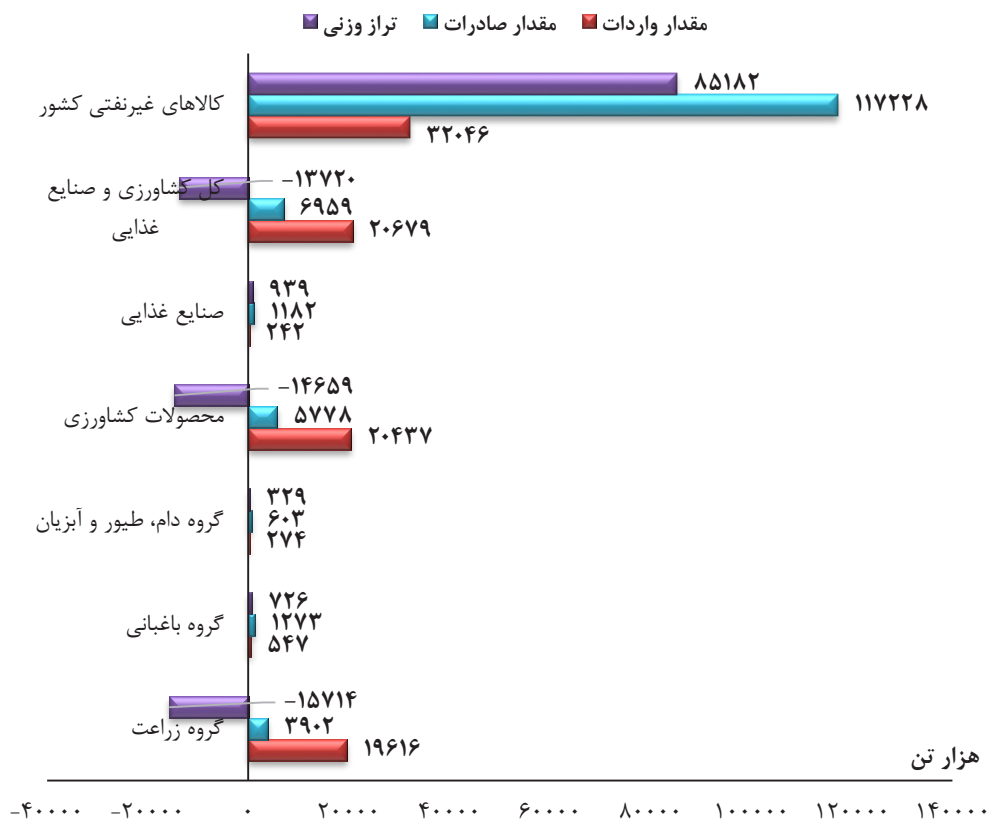

نمودار ۳-۱۶- تراز تجاری محصولات کشاورزی و صنایع غذایی کشور (مأخذ: گمرک ج.ا.ا.)

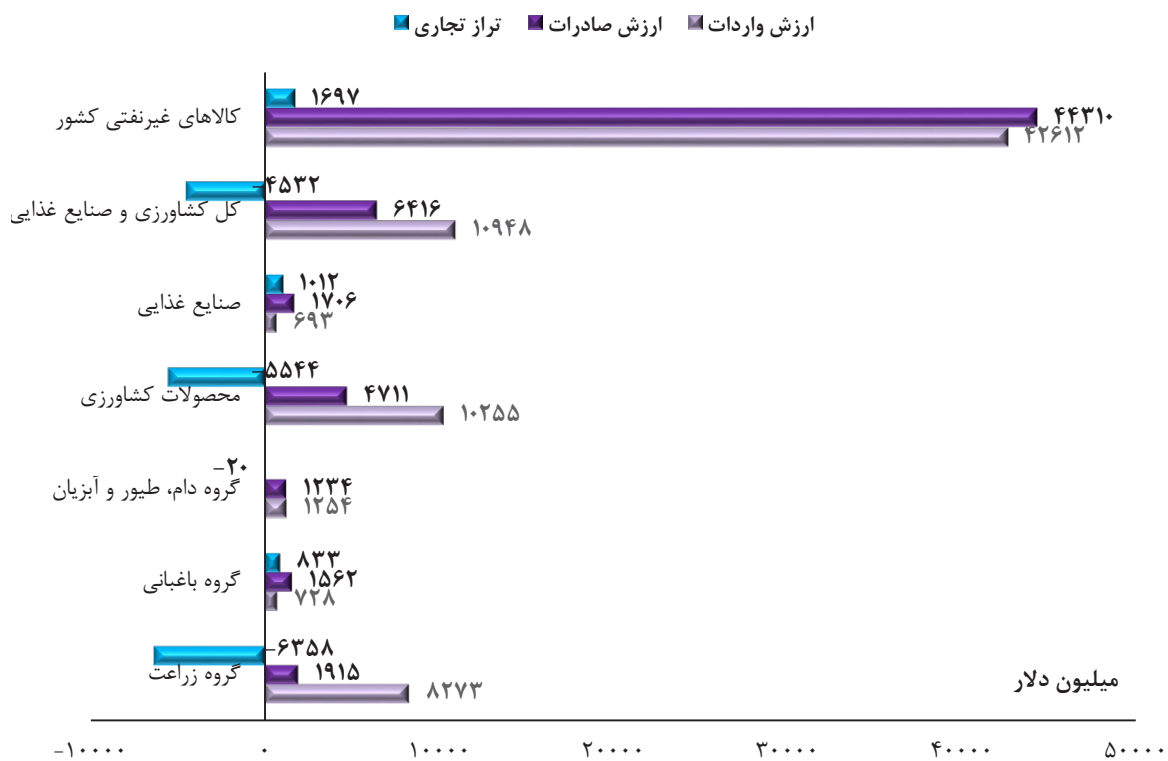
مقدار و ارزش تراز تجاری بخش کشاورزی به تفکیک زیربخش‌های زراعت، باغبانی و دام- طیور-آبزیان و دو بخش کشاورزی و صنایع غذایی در نمودار ۳-۱۷ و نمودار ۳-۱۸ نشان داده شده است. همانطور که مشاهده

می‌شود تراز وزنی کالاهای غیرنفتی، صنایع غذایی، زیربخش دام- طیور و آبزیان، و زیربخش باغبانی مشابه سال- های گذشته در سال ۱۳۹۷ نیز مثبت است و در مجموع بخش کشاورزی و صنایع غذایی، بخش کشاورزی و زیربخش زراعت تراز وزنی منفی دارد. لذا در بخش کشاورزی زیربخش زراعت به دلیل حجم بالای تجارت نقش مؤثری در منفی شدن مقدار تراز وزنی دارد. به لحاظ ارزش تراز تجاری زیربخش باغبانی، گروه صنایع غذایی و گروه کالاهای غیرنفتی مازاد تراز تجاری دارند. زیربخش باغبانی و گروه صنایع غذایی در سال‌های گذشته نیز به همین صورت بوده است اما گروه کالاهای غیرنفتی در نوسان است و یک سال با مازاد و یک سال با کسری مواجه است. زیربخش‌های زراعت و دام- طیور- آبزیان، گروه کشاورزی و گروه مجموع کالاهای کشاورزی و صنایع غذایی نیز دچار کسری تراز تجاری هستند. این گروه‌ها به استثنای زیربخش دام- طیور و آبزیان، در سال‌های گذشته نیز با کسری تراز تجاری مواجه بوده‌اند. در سال ۱۳۹۷ زیربخش دام- طیور و آبزیان نیز دچار کسری تراز تجاری شده است.

نمودار ۳-۱۷- تراز وزنی بخش کشاورزی کشور به تفکیک زیربخش‌ها در سال ۱۳۹۷ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا.)

نمودار ۳-۱۸- تراز تجاری بخش کشاورزی کشور به تفکیک زیربخش‌ها در سال ۱۳۹۷ (مأخذ: گمرک ج.ا.ا.)

فصل چهارم:

سیمه محصولات کشاورزی

طی دوره ۹۷-۱۳۷۹

تولید کشاورزی یکی از پرمخاطره‌ترین فعالیت‌های اقتصادی است. بلایای طبیعی، آفات نباتی، انواع بیماری‌های گیاهی و دامی، تغییرات ناگهانی دما و حتی بارش‌های ناگهانی ممکن است خسارات زیادی را به کشاورزان وارد کند. به این سبب است که بیمه محصولات کشاورزی را می‌توان به عنوان یکی از اهرم‌های توسعه کشاورزی دانست و به علاوه می‌توان امنیت بیشتری را برای تولیدکنندگان کشاورزی فراهم نمود. با توجه به این نکات قانون بیمه محصولات کشاورزی در سال ۱۳۶۲ با هدف انجام بیمه محصولات کشاورزی، دام، طیور و ... در مقابل خسارت‌های ناشی از سوانح طبیعی و حوادث قهری نظیر تگرگ، طوفان، خشک‌سالی و ... و امراض واگیر حیوانی عمومی و قرنطینه‌ای برای نیل به اهداف و سیاست‌های بخش کشاورزی تصویب و ابلاغ گردید. فعالیت این سازمان در سال ۱۳۶۳ با دو محصول پنبه و چغندر قند آغاز و در حال حاضر بیش از ۱۵۳ مورد بیمه‌ای (اعم از محصول و فعالیت) تحت پوشش قرار دارند.^۱

۴-۱- وضعیت بیمه محصولات کشاورزی

طبق آمار منتشر شده از سوی وزارت جهاد کشاورزی در سال ۹۷-۱۳۹۶^۲، سطح پوشش بیمه در اراضی زراعی، باغی، آبزیان و منابع طبیعی کشور^۳ در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ به ترتیب ۳۱۶۶، ۶۹۴، ۴ و ۱۷۲۰ هزار هکتار است که نسبت به سال گذشته به ترتیب ۸/۵-، ۰/۲، ۲۶/۸ و ۱۷/۳- درصد تغییر داشته است. همچنین عملکرد بیمه در این سال در زیربخش‌های دام ۸ میلیون واحد دامی و طیور ۹۰۶ میلیون قطعه بوده که به ترتیب ۱۰۸/۳ و ۳۰/۷ درصد نسبت به سال گذشته (۹۶-۱۳۹۵) افزایش یافته است. به عبارت دیگر سطوح بیمه شده در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ نسبت به سال گذشته به استثنای زیربخش‌های زراعت و منابع طبیعی در سایر زیربخش‌ها به ویژه زیربخش دام افزایش یافته است که البته افزایش قابل توجه تعداد دام بیمه شده در این سال با توجه به روند سال‌های گذشته به دلیل افت شدید دام بیمه شده در سال ۹۶-۱۳۹۵ بوده است. بیمه محصولات زراعی طی سال‌های دهه ۹۰ فقط در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۱ و ۱۳۹۵ افزایشی بوده و در سال‌های دیگر کاهش یافته است. در زیربخش منابع طبیعی نیز تقریباً به همین صورت بوده و به استثنای سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۳ در بقیه سال‌ها افت سطح پوشش بیمه داشته است. در زیربخش دام که تنها در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ افزایش تعداد دام بیمه شده داشته است در سال‌های دیگر کاهش یافته اما در سال ۱۳۹۷ رشد قابل توجهی (۱۰۸ درصد) داشته است. در زیربخش‌های باغبانی و طیور در اکثر سال‌ها سطوح بیمه شده افزایش یافته است. تنها سال‌هایی

^۱ صندوق بیمه محصولات کشاورزی

^۲ آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی

^۳ بر اساس بیمه‌نامه‌های صندوق بیمه محصولات کشاورزی، بیمه منابع طبیعی در ۶ گروه شامل بیمه مراتع، بیمه عملیات اصلاحی مراتع، بیمه جنگلکاری‌های ۱ تا ۵ سال، بیمه عملیات بیولوژیک آبخیزداری، بیمه جاده‌های درجه ۲ و بیمه زراعت چوب ۱ تا ۳ ساله طبقه‌بندی و تعریف می‌شود. منابع طبیعی طبق توافقنامه‌های میان مدت به بهره‌برداران آن واگذار می‌شود و آن‌ها بر اساس احتمال بروز خطر، منابع طبیعی تحت تملک خود را بیمه می‌کنند.

که با افت سطح بیمه شده مواجه بوده‌اند در زیربخش باغبانی مربوط به سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۵ و در زیربخش طیور مربوط به سال ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ است. در زیربخش شیلات نیز تغییرات نوسانی بوده و ۴ سال با کاهش و ۴ سال با افزایش مواجه بوده است. در مجموع به نظر می‌رسد زیربخش‌های باغبانی و طیور در بلندمدت بیشترین استقبال را از بیمه محصولات کشاورزی دارند.

با توجه به سطح زیرکشت محصولات زراعی در سال‌های زراعی ۹۵-۱۳۹۴، ۹۶-۱۳۹۵ و ۹۷-۱۳۹۶ که به ترتیب معادل ۱۱/۸، ۱۱ و ۱۱/۱ میلیون هکتار است، سهم اراضی زراعی بیمه شده در این سال‌ها ۳۲/۴، ۳۱/۴ و ۲۳/۵ درصد کل اراضی زراعی برآورد شده که طی دو سال اخیر روند کاهشی داشته است. از ابتدای دهه ۸۰ تاکنون، بالاترین سهم اراضی زراعی بیمه شده نسبت به کل اراضی زراعی مربوط به سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ به ترتیب با سهم‌های ۴۷/۹ و ۴۸/۲ درصد است در حالیکه در سال ۱۳۹۷ با افت ۷/۳ واحد درصدی نسبت به متوسط ۱۰ ساله منتهی به سال ۱۳۹۷ مواجه بوده است. متوسط سطح بیمه شده در این مدت ۴/۳ میلیون هکتار می‌باشد.

همچنین از ۲/۵ میلیون هکتار اراضی باغی در سال ۱۳۹۷، سهمی معادل ۲۸/۲ درصد یعنی ۰/۶۹ میلیون هکتار تحت پوشش بیمه قرار گرفت که این سهم نسبت به سال گذشته ۰/۷ واحد درصد افت داشته است. البته سهم اراضی باغی بیمه شده در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ نسبت به متوسط ۱۰ ساله منتهی به سال ۱۳۹۷ معادل ۳/۴ واحد درصد افزایش یافته است. متوسط سطح بیمه شده در این مدت ۴۹۰ هزار هکتار است.

همچنین میزان پوشش بیمه در زیربخش دام و طیور در سال ۱۳۹۷ به ترتیب ۸ میلیون واحد دامی و ۹۰۶ میلیون قطعه بوده است. از ۷۲/۲ میلیون واحد دامی در سال ۱۳۹۷، تعداد ۸ میلیون واحد دامی (۱۰/۴ درصد) بیمه شده‌اند. سهم واحد دامی بیمه شده در سال ۱۳۹۶ معادل ۴/۹ درصد و در سال ۱۳۹۵ معادل ۱۰/۵ درصد بوده است. بررسی روند بلندمدت ظرفیت صنعت دام و میزان دام بیمه شده نشان می‌دهد گرایش دامداران به بیمه کردن دام خود رو به کاهش است و افزایش‌های مقطعی در سهم دام بیمه شده ناشی از قوانین الزام‌آور و مشوق‌های کوتاه‌مدت برای بیمه کردن دام در کشور است. در زیربخش طیور نیز از ۷۲۲۲ میلیون قطعه انواع طیور در سال ۱۳۹۷، تعداد ۹۰۶ میلیون قطعه (۱۲/۵ درصد) بیمه شده‌اند. سهم تعداد طیور بیمه شده در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۵ به ترتیب ۹/۸ و ۱۲ درصد بوده است. کاهش سهم بیمه شده در صنعت طیور در سال ۱۳۹۶ به دلیل افزایش قابل توجه ظرفیت این صنعت بوده و با افزایش میزان بیمه در سال ۱۳۹۷، سهم کاهش یافته جبران شد. سهم بیمه در آبی‌پروری (ماهی و میگو) و منابع طبیعی بسیار اندک است به طوریکه از کل مزارع آبی‌پروری در سال ۱۳۹۷ تنها ۰/۲۹ درصد بیمه شده‌اند و در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۵ نیز به ترتیب ۰/۵۱ و ۰/۳۶ درصد بوده است. از کل اراضی منابع طبیعی نیز ۱/۲۶ درصد در سال ۱۳۹۷ تحت پوشش بیمه قرار گرفتند. سهم بیمه در منابع طبیعی در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۵ نیز به ترتیب ۱/۵۲ و ۱/۷۹ درصد بوده است. در

زیربخش شیلات و منابع طبیعی نه تنها سهم بیمه شده بسیار اندک است بلکه روند آن نیز رو به کاهش است. در آبی‌پروری نیز قوانین جدیدی مورد بحث است تا استفاده از بیمه را در واحدهای پرورش ماهی و میگو الزام‌آور کند^۱ هر چند بررسی‌ها نشان می‌دهد ناکارآمدی بیمه در بازپرداخت به موقع غرامت‌ها و پرداخت‌های نامتناسب با میزان خسارت که خود ناشی از عوامل مختلفی است و بالا رفتن هزینه‌های تولید مانع از توسعه بیمه در بخش کشاورزی شده است.^۲

متوسط رشد سالانه سطح پوشش بیمه در زیربخش‌های مختلف کشاورزی شامل زراعت ۳/۹، باغات ۹، دام ۹/۱ طیور ۷، آبزیان ۲/۱ و منابع طبیعی ۰/۸ درصد طی ۱۰ سال اخیر منتهی به سال ۱۳۹۷ بوده است. همانطور که مشاهده می‌شود در بلندمدت، متوسط رشد بیمه در زیربخش‌های دام و باغبانی بیشتر بوده است. جدول ۴-۱، اهداف و عملکرد و درصد تحقق اهداف بیمه کشاورزی را در برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه به تفکیک نوع فعالیت نشان می‌دهد.

^۱ خبرگزاری ایران آنلاین، ۹۸/۵/۱۶، به نقل از معاون آب‌پروری سازمان شیلات ایران. کد خبر: ۴۹۲۷۸۵.
^۲ خبرگزاری صدا و سیما، ۹۸/۱۰/۳۰، کد خبر: ۲۶۲۶۰۹۳.
خبرگزاری ایسنا، ۹۹/۳/۱۹، به نقل از رییس سازمان جهاد کشاورزی گیلان، کد خبر: ۹۹۰۳۱۹۱۱۶۸۳.

جدول ۱-۴- عملکرد و اهداف بیمه کشاورزی طی برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه به تفکیک نوع فعالیت

شرح	برنامه چهارم		برنامه پنجم		بدون برنامه		متوسط رشد سالانه برنامه		متوسط رشد سالانه برنامه		میانگین رشد سالانه برنامه ششم
	۸۸	۸۷	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	
زراعت	۵۶۹۱	۶۸۱۰	۱۰۱۲۵	۱۵۵	۱۱۶۹۷	۶۶۵۱	۷۰۳۸	۷۴۲۵	۷۸۱۲	۵۸	۸۲۶۸
عملکرد (هزارهکتار)	۵۳۹۶	۵۲۹۹	۴۹۲۷	۱٫۶	۴۲۲۲	۵۸۶۹	۴۲۶۱	۳۸۸۸	۳۵۳۳	۰٫۷	۳۸۱۳
درصد تحقق	۹۴٫۸	۷۷٫۸	۴۸٫۷	-	۳۶٫۱	۹۰٫۱	۸۸٫۲	۵۲٫۴	۴۵٫۲	-	۴۶٫۱
باغبانی	۲۸۹	۴۴۱	۸۸۴	۳۲٫۸	۱۱۷۳	۵۵۱	۷۳۵	۸۲۸	۹۲۰	۱۴٫۶	۱۰۵۴
عملکرد (هزارهکتار)	۲۱۹	۴۰۹	۳۱۴	۶٫۱	۴۲۷	۵۱۰	۵۰۶	۵۵۱	۵۸۵	۶٫۸	۶۹۳
درصد تحقق	۱۱۰٫۴	۹۲٫۷	۴۴٫۶	-	۳۶٫۴	۹۰٫۰	۷۹٫۳	۶۶٫۵	۶۳٫۶	-	۴۹٫۷
دام (میلیون واحد دامی)	۱۴	۲۲	۴۷	۳۶٫۶	۶۴	۳۱	۳۹	۴۶	۵۴	۱۱٫۶	۶۰
عملکرد	۹	۱۰	۱۴٫۱	۱۳	۱۰	۱۱٫۷	۱۱٫۳	۸٫۹	۱۰	-۱٫۳	۸
درصد تحقق	۶۴٫۳	۴۵٫۵	۳۰٫۰	-	۱۵٫۶	۳۷٫۷	۲۷٫۰	۱۷٫۸	۱۳٫۱	-	۱۳٫۱
طیور	۶۲۲	۶۲۷	۶۳۶	۰٫۸	۶۴۶	۷۰۸	۷۶۷	۷۹۶	۸۲۶	۴۰	۸۵۹
عملکرد (میلیون قطعه)	۳۷۵	۵۰۰	۵۱۲	۸٫۶	۵۹۴	۸۶۱	۹۴۳	۹۷۶	۸۳۲	۱۴۴	۵۶۷
درصد تحقق	۶۰٫۳	۷۹٫۷	۷۸٫۸	-	۹۱٫۹۵	۱۲۱٫۲	۱۲۳	۱۲۲٫۶	۱۰۰٫۷	-	۶۶٫۰
شیلات و آبزیان (هکتار)	۵۶۱۵	۶۱۹۹	۷۳۶۶	۷٫۵	۷۴۹۴	۷۱۳۷	۹۲۴۴	۱۳۴۵۸	۱۵۵۶۵	۲۳٫۶	۱۹۲۴۳
عملکرد	۷۴۷۱	۴۹۳۴	۵۰۰۳	-۱۲٫۷	۳۹۴۶	۵۵۱۷	۷۴۴۳	۴۴۹۶	۶۴۱۰	۷٫۴	۳۹۸۴
درصد تحقق	۱۲۳٫۱	۷۹٫۶	۵۱٫۸	-	۴۹٫۰	۷۷٫۳	۸۰٫۵	۴۳٫۴	۴۱٫۲	-	۲۰٫۷
منابع طبیعی (هزارهکتار)	۲۶۴۱	۲۹۰۷	۲۴۸۸	۱۲٫۸	۳۰۹۰	۳۰۱۴	۲۹۹۶	۳۱۰۴	۲۸۳۷	۰٫۲	۲۴۳۹
درصد تحقق	۶۳٫۲	۵۵٫۴	۳۳٫۷	-	۱۰۰٫۱	۶۸٫۲	۴۷٫۳	۴۲٫۶	۳۴٫۴	-	۲۵٫۰

مانند: گزارش عملکرد بیمه محصولات کشاورزی، آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی و سند برنامه‌های توسعه چهارم و پنجم (اهداف) بیمه محصولات کشاورزی در برنامه ششم بیان نشده است.

با توجه به اتمام برنامه پنجم در سال ۱۳۹۴ و تأخیر در شروع برنامه ششم، سال ۱۳۹۵ بدون برنامه بوده و لذا این سال با تعمیم اهداف برنامه چهارم مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. بر این اساس میزان تحقق اهداف تعیین شده در سال ۱۳۹۵ در زیربخش زراعت ۴۶/۱، باغبانی ۴۹/۷، دام ۱۳/۱، طیور ۶۶، آبزیان ۲۰/۷ و منابع طبیعی ۲۵ درصد است. مقایسه سال ۱۳۹۵ با سال ۱۳۹۴ نشان می‌دهد در اکثر زیربخش‌ها میزان تحقق اهداف به شدت افت داشته و تنها در زیربخش زراعت ۱ واحد درصد بهبود یافته است. همچنین در مقایسه با متوسط میزان تحقق اهداف در کل برنامه پنجم نیز سال ۱۳۹۵ عملکرد ضعیف‌تری داشته است.

برنامه ششم برای بیمه محصولات کشاورزی اهدافی تعیین نکرده است لذا امکان مقایسه با اهداف وجود ندارد.

در سال ۱۳۹۷ در زیر بخش زراعت ۳۱۶۶ هزار هکتار از اراضی کشاورزی تحت پوشش بیمه قرار گرفته‌اند که در این بین محصول گندم بیشترین سطح بیمه شده را با حدود ۸۷ درصد به خود اختصاص داده است به علاوه بیشترین تعداد طرح‌های بیمه نیز در خصوص این محصول مورد استفاده قرار گرفته است. پس از محصول گندم محصول جو در رتبه دوم بیشترین سطح بیمه شده قرار گرفته است و در حدود ۶ درصد از سطح بیمه شده را به خود اختصاص داده است. در بین محصولات باغی نیز در سال ۱۳۹۷ بالغ بر ۲۱۲ هزار هکتار (در حدود ۳۰/۵ درصد از کل سطح بیمه شده) از محصولات پسته تحت پوشش بیمه قرار گرفته است که بیشترین سطح بیمه شده در بین محصولات باغی است. پس از پسته، خرما با سطح پوشش ۱۱۵ هزار هکتار در رتبه دوم قرار گرفته است که این سطح معادل ۱۷ درصد از کل سطح بیمه شده است. در زیر بخش دام بیشترین میزان بیمه شده با حدود ۸۱ درصد مربوط به دام‌های سبک (گوسفند و بز) بوده است و پس از آن دام‌های صنعتی با اختصاص سهمی ۷ درصدی از کل در رتبه دوم قرار گرفته‌اند. در زیربخش طیور، نیمچه گوشتی با ۹۳ درصد بیشترین سهم بیمه شده و در زیربخش آبزیان، آبزیان گرم آبی با ۷۱ درصد و میگو با ۲۷ درصد بیشترین سهم بیمه شده را دارا می‌باشند. در زیر بخش منابع طبیعی نیز تقریباً همه سطوح بیمه شده به طرح‌های مرتعداری اختصاص داشته است.

میزان غرامت پرداختی در سال ۹۷-۱۳۹۶ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰، در مجموع در کلیه بخش‌ها ۳۵۵۴ میلیارد ریال است که از این میزان به ترتیب ۲۵/۹ درصد به زیر بخش زراعت، ۶۱/۷ درصد به زیر بخش باغبانی، ۶/۱ درصد به زیر بخش دام، ۵/۸ درصد به زیر بخش طیور، ۰/۴ درصد به زیربخش آبزیان و ۰/۱ درصد به منابع طبیعی پرداخت شده است. کل غرامت پرداخت شده به بخش در سال ۱۳۹۷ به میزان ۹/۴ درصد کمتر از سال گذشته (۱۳۹۶) بوده است. در بررسی هر یک از زیربخش‌ها نیز غرامت پرداختی به زیربخش‌های زراعت، دام و طیور نسبت به سال گذشته کاهش یافته است. در دهه ۹۰ تنها در سال‌های ۹۴-۹۳ و ۹۶-۹۵ غرامت پرداختی به بخش کشاورزی با رشد مثبت همراه بوده است.

جدول ۴-۲، مبلغ غرامت پرداختی به تفکیک زیربخش‌های کشاورزی را از سال زراعی ۸۶-۱۳۸۵ تا سال

زراعی ۹۷-۱۳۹۶ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ نشان داده است.

جدول ۲-۴- مبلغ غرامت پرداختی به تفکیک زیربخش‌های کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ واحد: میلیارد ریال

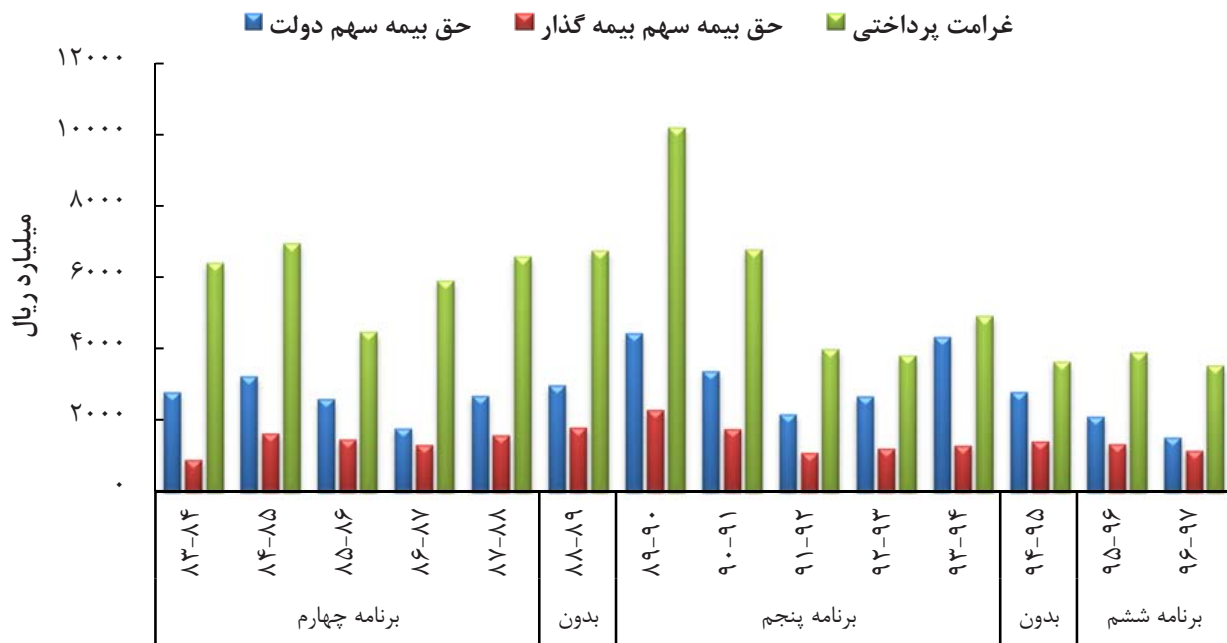
سال زراعی	زراعت	باغبانی	دام	طیور	آبزیان	منابع طبیعی	جمع	رشد سالانه
۸۵-۸۶	۱۴۶۶	۱۷۴۲	۷۵۱	۵۲۱	۹	۹	۴۴۹۸.۱	-
۸۶-۸۷	۲۸۹۷	۱۹۱۳	۵۰۷	۵۰۵	۶۹	۲۲	۵۹۱۳.۱	۳۱.۴۶
۸۷-۸۸	۳۲۰۳	۲۲۲۸	۴۹۱	۶۴۳	۱۲	۱۱	۶۵۸۷.۶	۱۱.۴۱
۸۸-۸۹	۲۵۴۴	۲۱۰۵	۵۳۹	۱۵۲۰	۲۲	۲۳	۶۷۵۴.۱	۲.۵۳
۸۹-۹۰	۴۳۴۷	۲۸۲۱	۵۴۴	۲۴۳۰	۴۷	۱۵	۱۰۲۰۴	۵۱.۰۸
۹۰-۹۱	۲۶۶۲	۱۹۰۴	۶۵۵	۱۵۲۵	۲۸	۱۲	۶۷۸۵.۴	-۳۳.۵۰
۹۱-۹۲	۱۱۸۱	۱۷۷۹	۲۹۸	۷۴۶	۸	۲	۴۰۱۲.۵	-۴۰.۸۷
۹۲-۹۳	۹۹۶	۱۹۲۵	۳۰۲	۵۹۷	۹	۶	۳۸۳۶.۳	-۴.۳۹
۹۳-۹۴	۱۸۰۹	۲۴۳۹	۳۶۴	۳۱۳	۵	۱	۴۹۳۰.۵	۲۸.۵۲
۹۴-۹۵	۸۱۰	۲۰۱۵	۳۱۸	۵۱۲	۴	۲	۳۶۶۱	-۲۵.۷۴
۹۵-۹۶	۹۷۱	۲۰۵۸	۲۵۰	۶۳۶	۶	۲	۳۹۲۳	۷.۱۴
۹۶-۹۷	۹۲۰	۲۱۹۴	۲۱۷	۲۰۵	۱۴	۵	۳۵۵۴	-۹.۴۰

مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی، آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی

همچنین کل حق بیمه دریافتی توسط صندوق بیمه در سال‌های زراعی ۹۵-۱۳۹۴، ۹۶-۱۳۹۵ و ۹۷-۱۳۹۶ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰، به ترتیب ۴۲۴۵، ۳۴۸۰ و ۲۷۰۴ میلیارد ریال بوده است و یک روند نزولی را دنبال کرده است. معمولاً میزان حق بیمه دریافتی کمتر از غرامت پرداختی بیمه است به طوری که در سال ۹۷-۱۳۹۶ به میزان ۷۶/۱ درصد و در سال ۹۶-۱۳۹۵ به میزان ۸۸/۷ درصد از غرامت پرداختی از محل حق بیمه دریافتی جبران شده است. از سال ۹۳-۱۳۹۲ تا ۹۵-۱۳۹۴ میزان حق بیمه دریافتی از غرامت پرداختی بیشتر بوده و به ترتیب ۱۰۲/۱، ۱۱۴/۹ و ۱۱۶ درصد از غرامت پرداختی از محل حق بیمه دریافتی همان سال جبران شده است. در سال‌های ۸۶-۱۳۸۵ تا ۹۲-۱۳۹۱ حق بیمه دریافتی صندوق بیمه همواره کمتر از غرامت پرداختی بوده و به میزان ۹۱/۳ درصد تا ۵۲/۸ درصد از غرامت پرداخت شده توسط بیمه را در سال‌های مختلف تأمین کرده است.

از کل حق بیمه دریافتی در سال ۹۷-۱۳۹۶، سهم کشاورز ۴۳/۱ درصد و معادل ۱۱۶۶ میلیارد ریال به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۹ بوده است. سهم کشاورز از حق بیمه در زیربخش‌های زراعت ۳۳/۴ درصد، باغبانی ۴۵ درصد، دام ۶۰ درصد، طیور ۴۰/۳ درصد، آبزیان ۵۰/۹ درصد و منابع طبیعی ۷۴/۴ درصد بوده است. سهم

حق بیمه دریافتی از کشاورز در سال ۱۳۹۷ در مقایسه با سال قبل (۹۶-۱۳۹۵) در همه زیربخش‌ها به ویژه منابع طبیعی افزایش یافته است. در دو سال قبل نیز (۱۳۹۶ و ۱۳۹۵) این سهم‌ها به استثنای زیربخش طیور در سال ۱۳۹۶، افزایشی بوده است. بررسی روند ۱۰ ساله حق بیمه پرداخت شده از سوی کشاورز منتهی به سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ نشان می‌دهد فقط سهم تولیدکنندگان زیربخش زراعت از کل حق بیمه دریافتی رو به کاهش بوده است در حالیکه سهم سایر زیربخش‌ها افزایش و زیربخش آبزیان تقریباً ثابت باقی مانده است. روند تغییرات حق بیمه دریافتی به تفکیک زیربخش، سهم کشاورز از حق بیمه و نسبت حق بیمه به غرامت پرداختی در جدول ۴-۳، و مقایسه آن با غرامت پرداختی طی برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه در نمودار ۴-۱، نشان داده شده است.

نمودار ۴-۱- مقایسه حق بیمه و غرامت پرداختی طی برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه (مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی و آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی)

جدول ۴-۳- کل حق بیمه دریافتی از کشاورز به تفکیک زیربخش‌های کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰- واحد: میلیارد ریال - درصد

نسبت حق بیمه به غرامت پرداختی	رشد سالانه کل حق دریافتی	کل حق بیمه دریافتی	جمع		منابع طبیعی		آبزیان		طیور		دام		باغبانی		زراعت		سال زراعی
			سهم از کل حق بیمه	مقدار	سهم از کل حق بیمه	مقدار	سهم از کل حق بیمه	مقدار	سهم از کل حق بیمه	مقدار	سهم از کل حق بیمه	مقدار	سهم از کل حق بیمه	مقدار	سهم از کل حق بیمه*	مقدار	
۹۱.۳	-	۴۱۰.۵	۲۳.۴	۱۴۸.۵	۳۱.۳	۲	۴۰.۹	۶	۲۵.۳	۲۰.۴	۲۶.۴	۱۶۵	۳۷.۵	۶۲.۴	۴۱.۶	۴۸.۵	۸۵-۸۶
۵۲.۸	-۲۳.۹	۳۱۲.۲	۳۸.۴	۱۳۳.۱	۳۱.۸	۱	۶۹.۹	۱۳	۲۶.۲	۱۹.۷	۳۹.۷	۱۵۳	۴۶.۰	۵۱.۷	۵۳.۹	۴۴.۹	۸۶-۸۷
۶۵.۴	۳۷.۹	۴۳۰.۷	۲۵.۱	۱۶۰.۲	۳۱.۷	۳	۵۱.۶	۷	۲۶.۰	۲۵.۴	۲۵.۷	۲۰.۷	۳۴.۱	۴۹.۹	۶۳.۲	۶۳.۲	۸۷-۸۸
۷۱.۴	۱۱.۹	۴۸۲.۰	۳۶.۰	۱۸۱.۶	۲۰.۷	۲	۳۵.۰	۶	۲۷.۸	۲۹.۵	۴۳.۹	۲۲۲	۳۳.۳	۶۱.۵	۴۹.۰	۶۷.۶	۸۸-۸۹
۶۶.۴	۴۰.۶	۶۷۷.۵	۳۳.۳	۲۳۱.۳	۳۱.۳	۴	۳۱.۰	۶	۳۰.۳	۴۶.۲	۴۵.۸	۲۹۸	۲۸.۹	۶۷.۲	۳۸.۸	۸۷.۱	۸۹-۹۰
۷۶.۳	-۲۳.۶	۵۱۷.۴	۳۳.۵	۱۷۷.۷	۳۲.۸	۳	۳۱.۳	۵	۳۱.۰	۳۵.۶	۴۵.۵	۲۲۸	۲۹.۵	۵۴.۳	۳۸.۷	۶۴.۲	۹۰-۹۱
۸۲.۱	-۳۶.۳	۳۲۹.۵	۳۲.۸	۱۱۰.۹	۳۱.۹	۲	۲۹.۷	۴	۳۱.۱	۲۶.۲	۴۳.۸	۱۴۵	۲۹.۴	۳۶.۶	۳۸.۴	۳۳.۱	۹۱-۹۲
۱۰۲.۱	۱۸.۹	۳۹۱.۹	۳۱.۳	۱۳۲.۹	۳۳.۰	۲	۲۸.۰	۳	۲۵.۰	۳۰.۴	۴۷.۰	۱۴۹	۲۹.۰	۴۱.۸	۲۷.۷	۲۵.۲	۹۲-۹۳
۱۱۴.۹	۴۴.۶	۵۶۶.۶	۲۳.۱	۱۳۱.۱	۳۱.۳	۲	۴۱.۰	۷	۳۳.۹	۲۶.۰	۴۵.۹	۱۶۴	۱۸.۱	۵۲.۶	۲۱.۷	۳۵.۲	۹۳-۹۴
۱۱۶.۰	-۲۵.۱	۴۲۴.۵	۳۳.۷	۱۴۲.۹	۳۵.۸	۲	۴۱.۲	۳	۴۴.۶	۲۷.۰	۴۹.۵	۱۷۱	۲۹.۴	۶۵.۹	۳۱.۲	۳۲.۵	۹۴-۹۵
۸۸.۷	-۱۸.۰	۳۴۸.۰	۳۸.۹	۱۳۵.۵	۳۹.۸	۱	۴۹.۷	۳	۳۷.۴	۱۰۰	۵۲.۵	۱۵۸	۴۰.۴	۷۷.۰	۳۲.۳	۳۲.۲	۹۵-۹۶
۷۶.۱	-۲۲.۳	۲۷۰.۴	۴۳.۱	۱۱۶.۶	۷۴.۴	۲	۵۰.۹	۶	۴۰.۳	۱۳.۳	۶۰.۰	۱۷۹	۴۵.۰	۶۱.۲	۳۳.۴	۲۳.۴	۹۶-۹۷

* مابقی حق بیمه بر عهده دولت می باشد.

منابع: صندوق بیمه محصولات کشاورزی، آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی

۴-۲- عملکرد درآمدی صندوق بیمه محصولات کشاورزی

عملکرد درآمدی صندوق بیمه از حاصل تفاضل حق بیمه دریافتی و میزان غرامت پرداختی به بیمه شونده‌گان محاسبه می‌شود. در جدول ۴-۴، مقادیر عملکرد درآمدی صندوق بیمه به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ ارائه شده است. همانطور که مشاهده می‌شود در دوره مورد مطالعه عملکرد درآمدی صندوق بیمه محصولات کشاورزی همواره منفی بوده است و این روند منفی و دارای نوسان نسبی است به طوری که کمترین مقدار این شاخص با منفی ۴۰۱۵ میلیارد ریال مربوط به سال ۹۰-۱۳۸۹ است. اما مقدار این شاخص برای اولین بار در سال زراعی ۹۳-۱۳۹۲ مثبت شده است و عملکرد صندوق بیمه محصولات کشاورزی معادل ۹۳ میلیارد ریال بوده است. در سال‌های ۹۴-۱۳۹۳ و ۹۵-۱۳۹۴ این عملکرد مثبت ادامه یافته و به ترتیب ۸/۴ و ۶/۴ برابر ارتقا یافته است. عملکرد درآمدی صندوق بیمه در این دو سال به ترتیب ۷۷۷ و ۵۹۸ میلیارد ریال بوده است. اما مجدداً در سال‌های ۹۶-۱۳۹۵ و ۹۷-۱۳۹۶ عملکرد بیمه منفی شده و به ترتیب ۴۹۳ و ۱۱۴۳ میلیارد ریال زیان دیده است.

جدول ۴-۴- عملکرد درآمدی صندوق بیمه محصولات کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ (واحد: میلیارد ریال)

سال	مجموع حق بیمه دریافتی	مجموع غرامت پرداختی	عملکرد درآمدی
۸۱-۸۲	۱۵۳۸	۳۵۸۵	-۲۰۴۷
۸۲-۸۳	۳۹۳۸	۵۳۰۵	-۱۳۶۸
۸۳-۸۴	۳۸۴۴	۶۶۳۳	-۲۷۸۹
۸۴-۸۵	۵۵۳۶	۷۸۴۷	-۲۳۱۱
۸۵-۸۶	۴۹۵۹	۵۴۳۴	-۴۷۵
۸۶-۸۷	۳۸۷۶	۷۵۱۹	-۳۶۴۲
۸۷-۸۸	۴۷۷۹	۷۳۶۴	-۲۵۸۵
۸۸-۸۹	۵۴۲۳	۷۵۹۹	-۲۱۷۷
۸۹-۹۰	۷۹۳۳	۱۱۹۴۸	-۴۰۱۵
۹۰-۹۱	۷۱۹۵	۹۴۵۲	-۲۲۵۷
۹۱-۹۲	۴۷۲۹	۵۷۵۸	-۱۰۲۹
۹۲-۹۳	۴۴۵۵	۴۳۶۲	۹۳
۹۳-۹۴	۵۹۹۰	۵۲۱۲	۷۷۷
۹۴-۹۵	۴۳۴۸	۳۷۵۰	۵۹۸
۹۵-۹۶	۳۸۷۱	۴۳۶۴	-۴۹۳
۹۶-۹۷	۳۶۳۶	۴۷۷۹	-۱۱۴۳

ماخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی، آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی

۴-۳- بررسی روند نفوذ بیمه در محصولات کشاورزی در سطح کشور

یکی از اصلی‌ترین شاخص‌هایی که برای بررسی عملکرد بیمه مورد استفاده قرار می‌گیرد شاخص ضریب نفوذ بیمه است. این شاخص از نسبت حق بیمه دریافتی به ارزش افزوده هر بخش محاسبه می‌شود و به نوعی بیانگر سهم مستقیم فعالیت صنعت بیمه از ارزش افزوده بخش کشاورزی است. در جدول ۴-۵، ضریب نفوذ بیمه بخش کشاورزی در طی سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۶ محاسبه شده است.

جدول ۴-۵- ضریب نفوذ بیمه کشاورزی در ایران بر مبنای قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰- واحد: درصد

سال	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹
ضریب نفوذ بیمه	۰.۱۳	۰.۴۲	۰.۴۳	۰.۶۰	۰.۵۹	۰.۷۰	۱.۰۳	۱.۲۳
سال	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
ضریب نفوذ بیمه	۱.۹۴	۱.۹۷	۱.۷۱	۲.۲۰	۳.۲۱	۲.۳۶	۲.۰۹	۲.۲۰

ماخذ: محاسبات گزارش بر اساس آمار وزارت جهاد کشاورزی و بانک مرکزی ایران

همانطور که در جدول ۴-۵، مشاهده می‌شود ضریب نفوذ بیمه در بخش کشاورزی چندان قابل توجه نیست و صرفاً به منظور نشان دادن سرعت حرکت صنعت بیمه در مقایسه با اقتصاد بخش کشاورزی طی سال‌های مختلف به کار می‌رود. بیشترین مقدار آن با $\frac{3}{2}$ درصد مربوط به سال ۹۴-۱۳۹۳ است از سوی دیگر کمترین مقدار این شاخص با $\frac{1}{13}$ درصد مربوط به سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱ است. در مجموع سرعت حرکت صنعت بیمه در مقایسه با اقتصاد بخش کشاورزی در حال افزایش است هر چند با نوساناتی همراه است. متوسط ضریب نفوذ بیمه در بخش کشاورزی طی ۱۵ سال اخیر $\frac{1}{43}$ درصد بوده است.

فصل پنجم:

جمع‌بندی نتایج و

ارائه پیشنهادها برای رفع موانع و رونق

بخش کشاورزی.

بررسی و رصد پیوسته وضعیت کلان بخش کشاورزی با ایجاد یک نگاه جامع و فراگیر بر متغیرهای مختلف تأثیرگذار بر بخش، از یک منظر می‌تواند آسیب‌های احتمالی که ممکن است در آینده بر کسب و کارهای کشاورزی وارد شود را پیش‌بینی کرده و هشدار دهد و از منظری دیگر می‌تواند مشکلات راهبردی و کلان که در حال حاضر گریبان‌گیر فعالان بخش خصوصی بوده و مانع پیشرفت و یا کند شدن سرعت پیشرفت فعالیت‌های کشاورزی می‌شود، شناسایی و ارزیابی نماید. گزارش حاضر نیز وضعیت بخش کشاورزی را از جنبه‌های مختلف اقتصاد کلان، وضعیت تولید، تجارت و بیمه ارزیابی نموده و ضمن تشریح سیمای بخش کشاورزی از منظر آمار، مشکلات و موضوعاتی که فعالان بخش کشاورزی به لحاظ برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های کلان کشوری با آن مواجه هستند و در متغیرهای کلان اقتصادی و شاخص‌های غیراقتصادی بخش متبلور می‌شود، بررسی کرده است.

در بخش اقتصاد کلان، متغیرهای ارزش افزوده بخش کشاورزی، رشد اقتصادی بخش، اندازه بخش کشاورزی در قیاس با کل اقتصاد، تعداد شاغلین بخش در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی، درآمد سرانه شاغلین و ساختار اشتغال بخش، نقش بخش خصوصی در اشتغال کشاورزی، میزان تشکیل سرمایه و سهم آن از کل سرمایه‌گذاری اقتصاد، تسهیلات دریافتی، بهره‌وری نهاده‌های نیروی کار، سرمایه و کل عوامل تولید و شاخص کسب و کار بخش کشاورزی بررسی و تحلیل شد.

در بخش تولید، به تفکیک هر یک از زیربخش‌های زراعت، باغبانی و دام- طیور- آبزیان میزان تولید، سطح تطابق عملکرد برنامه‌های توسعه با اهداف تعیین شده، ضرایب خودکفایی، قیمت محصولات، و تحلیل هزینه و فایده برای محصولات زراعی انجام شد.

در بخش تجارت، وضعیت صادرات و واردات و تراز تجاری بخش کشاورزی به تفکیک گروه‌های اصلی شامل کشاورزی، صنایع غذایی، زراعت، باغبانی و دام- طیور- آبزیان صورت گرفت و میزان ارزبری یا ارزآوری هر یک از گروه‌ها و ساختار تجارت بخش ارزیابی و رصد شد. همچنین وضعیت مهم‌ترین محصولات تجاری کشور نیز تحلیل گردید.

در بخش بیمه، تغییرات پوشش بیمه در زیربخش‌های مختلف کشاورزی، میزان غرامت پرداختی و حق بیمه دریافتی از کشاورز، ضریب نفوذ بیمه و عملکرد درآمدی صندوق بیمه محصولات کشاورزی بررسی و تحلیل شد.

جمع‌بندی مهمترین نتایج به دست آمده از بررسی‌های آماری که در این گزارش انجام شد به شرح ذیل است. با توجه به نتایج به دست آمده متناسب با هر موضوعی که جمع‌بندی می‌شود سعی شده بلافاصله راهکار پیشنهادی در ادامه آن ارائه شود تا ارتباط پیشنهاد ارائه شده با موضوع یا چالش مطرح شده به درستی قابل ملاحظه باشد. از آنجایی که گزارش حاضر در یک مرکز مطالعاتی راهبردی تهیه و تدوین شده است در نهایت با توجه به برآیند موضوعات و راهکارهای مطرح شده، یک پیشنهاد راهبردی ارائه می‌شود.

اولین موضوعی که در بررسی وضعیت بخش کشاورزی قابل ملاحظه است عدم تطابق عملکرد برنامه‌های توسعه با اهداف تعیین شده است. بالا بودن درصد تحقق اهداف برنامه در ایجاد ارزش افزوده در برخی سال‌ها در شرایطی که حداقل متوسط رشد سالیانه مصوب برنامه‌های توسعه تأمین نشده است (مانند سال‌های ابتدایی برنامه چهارم) و کاهش درصد تحقق اهداف برنامه در سال‌هایی که رشد بخش کشاورزی در مقایسه با سال‌های قبل بهتر بوده است از جمله شواهدی است که نشان می‌دهد اهداف برنامه‌های توسعه به درستی و مبتنی بر واقعیت و بر مبنای پیش‌بینی‌های صحیح از پتانسیل‌های بخش کشاورزی تدوین نمی‌شود. همچنین انتخاب سال پایه در هدف‌گذاری برنامه‌های توسعه منطقی نیست. این موضوع نه تنها در بررسی عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی بلکه در ارزیابی عملکرد تولیدات زیربخش‌های کشاورزی نمود پیدا کرده است. بنابراین توصیه این است که با توجه به عدم تحقق اهداف برنامه به طور کامل، هدف برنامه در سال اول، دقیقاً معادل هدف برنامه در سال آخر برنامه قبل در نظر گرفته شود. همچنین برای نزدیک شدن اهداف برنامه به ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های واقعی بخش، متوسط رشد سالانه اهداف هر برنامه بر اساس متوسط رشد سالانه عملکرد برنامه قبلی تعیین شود. جای امیدواری است که در برنامه ششم تا حدود زیادی به ظرفیت رشد بخش کشاورزی در برنامه قبل توجه شده است به طوریکه متوسط رشد بخش کشاورزی در برنامه پنجم ۴/۸ درصد بوده و در برنامه ششم رشد سالانه ۵ درصد پیش‌بینی شده است.

سال ۱۳۹۵ به دلیل تأخیر در تصویب برنامه ششم توسعه، فاقد برنامه بوده و لذا در این گزارش اهداف برنامه پنجم به این سال تعمیم داده شده است و با فرض اینکه سال ۱۳۹۵ نیز در برنامه پنجم بوده ارزیابی‌ها صورت گرفته است. سال ۱۳۸۹ نیز به دلیل تأخیر در تدوین برنامه پنجم، با همین مسئله روبرو بود. تأخیر در برنامه‌ریزی‌ها و عدم برنامه‌ریزی صحیح از یک طرف و عدم دستیابی به برنامه‌های تدوین شده موضوعاتی است که انتظار می‌رود بعد از ۵ برنامه توسعه بهبود یافته و آنچه مورد چالش و بررسی قرار می‌گیرد نحوه دستیابی به اهداف برنامه باشد و نه اینکه آیا اهداف به درستی و در زمان مناسب تعیین شده است و آیا دست یافتنی است. مشکلی که در برنامه‌های توسعه به وضوح مشاهده می‌شود این است که صرفاً بر مقدار عددی اهداف تأکید شده است و چگونگی دست یافتن به این اهداف را مشخص نکرده است و اینکه آیا برنامه مشخصی برای رسیدن به این اهداف تدوین شده است. در برنامه ششم توسعه به نحو مطلوبی موضوعات کیفی اعم از اهداف کلی برنامه، راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات اساسی که برای رسیدن به هر یک از این راهبردها مورد نیاز است ارائه شده است؛ هر چند موضوعات کمی نسبت به برنامه‌های گذشته تقلیل یافته به طوریکه افق برنامه در زمینه کل تولیدات زراعی، سطوح کشت باغی و زراعی و سطح پوشش بیمه گزارش نشده است. اهداف کلی برنامه ششم بر سه محور حفاظت و بهره‌برداری بهینه از منابع پایه، بهبود بهره‌وری عوامل تولید به ویژه آب و افزایش ضریب خوداتکایی در محصولات اساسی کشاورزی می‌باشد. راهبردهای برنامه ششم برای دستیابی به اهداف در ۷ گروه زیر طبقه‌بندی می‌شوند:

۱. ارتقای بهره‌وری آب و خاک کشاورزی و صرفه‌جویی در مصرف آب کشاورزی و اعمال مدیریت تقاضا
۲. ارتقای امنیت غذایی، سلامت و غنی‌سازی محصولات کشاورزی
۳. حفاظت و صیانت از جنگل‌ها (به ویژه جنگل‌های شمال و زاگرس و توسعه جنگل‌های دست کاشت) و مراتع کشور با رویکرد ارتقاء مشارکت مردم و جوامع محلی، اجرای عملیات آبخیزداری و آبخوان‌داری، تثبیت و مهار کانون‌های بحرانی بیابان‌زا و مراکز انتشار گرد و غبار داخلی
۴. توسعه صنایع کشاورزی و زنجیره‌های عرضه
۵. دانش‌بنیان ساختن کشاورزی و توانمندسازی منابع انسانی و نوسازی ساختار تحقیق، آموزش و ترویج کشاورزی
۶. تنوع بخشی در نظام مالی و تجهیز و تأمین منابع و افزایش سرمایه بانک کشاورزی
۷. تأمین ذخایر مطمئن راهبردی و تنظیم بازار داخلی

اقتصاد کلان بخش کشاورزی

رشد اقتصادی بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ اگرچه در ادامه روند سال‌های گذشته مثبت بوده است (۴/۲ درصد) اما به نسبت سال‌های قبل کمتر بوده و در تحقق اهداف برنامه نیز ناموفق‌تر ظاهر شده است. این در شرایطی است که در این سال رشد تولید ناخالص داخلی کشور به میزان ۱۲/۵ درصد افزایش یافته که در مقایسه با سال‌های گذشته بسیار قابل توجه است. در واقع رشد قابل ملاحظه تولید ناخالص داخلی کشور در سال ۱۳۹۵ متأثر از افزایش صادرات نفت است که در پی اجرای برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) محقق گردید. اگرچه توسعه صادرات نفتی کشور حائز اهمیت بوده و بر کل اقتصاد تأثیر خواهد گذاشت اما عدم اتکالی رشد اقتصادی کشور بر بخش‌های تولیدی که همواره از اهداف و برنامه‌های همه دولت‌ها بوده است از جمله آسیب‌هایی است که اقتصاد کشور را تهدید می‌کند به طوریکه رشد اقتصادی بدون در نظر گرفتن نفت تنها ۳/۳ درصد بوده است. سهم هر یک از بخش‌های اقتصادی کشور شامل نفت، خدمات، صنایع و معادن و کشاورزی در رشد اقتصادی سال ۱۳۹۵ به ترتیب ۹/۸، ۱/۹، ۰/۶ و ۰/۲ واحد درصد بوده است. همانطور که مشاهده می‌شود عمده رشد اقتصادی ناشی از رشد بخش نفت بوده و بخش‌های تولیدی کشور شامل صنعت و معدن و کشاورزی سهم بسیار ناچیزی داشته‌اند. از سوی دیگر رشد درآمدهای نفتی تأثیری بر بهبود شرایط تولیدی در بخش‌های مختلف اقتصادی نداشته است. در سال ۱۳۹۶ رشد حباب‌گونه بخش نفت متوقف شد و از ۶۱/۶ درصد سال ۱۳۹۵ به ۰/۹ درصد در سال ۱۳۹۶ سقوط کرد در حالیکه رشد اقتصاد با وجود نفت ۳/۷ درصد و بدون نفت ۴/۶ درصد بوده است. در این سال بخش کشاورزی رشد مثبت اما ضعیف‌تری نسبت به برنامه قبل و سال ۱۳۹۵ داشته است (۳/۲ درصد) هر چند سایر بخش‌های اقتصادی توانستند رشدهای بهتری نسبت به سال قبل (۱۳۹۵) از خود نشان دهند. در سال ۱۳۹۷ در پی عدم تحقق وعده‌های برجامی و خروج یکطرفه آمریکا از این توافقنامه، کنترل بازار ارز و سکه از دست دولت خارج شد، قیمت دلار تا مرز ۱۳۰۰۰ تومان افزایش یافت و تورم ۳۰ درصدی در کشور ثبت شد. نتیجه تلاطم‌های اقتصادی سال ۱۳۹۷ و التهاب قیمت‌ها منجر به منفی شدن رشد اقتصادی کشور و بخش

کشاورزی شد به طوریکه رشد اقتصادی ۵/۴- درصد و رشد بخش کشاورزی پس از ده سال رشد مثبت پیاپی ۰/۹- درصد اعلام گردید. ارزش افزوده بخش کشاورزی در این سال به ۴۵۲ هزار میلیارد ریال کاهش یافت. از آنجایی که کاهش ارزش کل اقتصاد بسیار بیشتر از بخش کشاورزی بود در مجموع سهم بخش کشاورزی از کل اقتصاد نسبت به دو سال قبل (۶/۶ درصد) بیشتر شد و به ۶/۹ درصد رسید. در این سال بخش‌های صنعت و معدن ۴/۳-، خدمات ۰/۶- و نفت ۱۸/۱- درصد رشد داشتند. آمار و ارقام به خوبی نشان می‌دهد که اقتصاد کشور باید بر توان بخش‌های تولیدی خود به ویژه بخش کشاورزی که نیروی محرک بخشی از صنعت نیز می‌باشد تکیه و تمرکز داشته باشد تا بتواند رشد پایدار و بلندمدتی را به دست آورده و همه بخش‌های اقتصادی به طور متوازن از نتایج آن منتفع شوند. یعنی یک رابطه دوسویه بین رشد اقتصادی و رشد بخش‌های مولد اقتصاد ایجاد شود. بخش نفت به دلیل تأثیرپذیری زیاد از شرایط سیاسی و بین‌المللی، صرفاً به عنوان یک نیروی کمکی و فرعی در کنار اقتصاد فعالیت کند و اثرات آن در اقتصاد کمرنگ شود.

به نظر می‌رسد افزایش قابل توجه درآمدهای نفتی در سال ۱۳۹۵ اگرچه در رشد ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی تأثیر نداشته است اما منجر به افزایش سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی شده است. اندازه سرمایه‌گذاری صورت گرفته در بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۵ با رشد قابل توجه ۲۰/۴ درصدی همراه بوده است. بررسی سال‌های اخیر نشان می‌دهد میزان سرمایه‌گذاری در سال ۱۳۹۴ معادل ۳۸/۵ درصد کاهش یافته و در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ نیز سرمایه‌گذاری در این بخش از رشدهای اندکی به ترتیب معادل ۶/۶ و ۳/۶ درصد برخوردار بوده است در حالیکه در سال ۱۳۹۱ مشابه سال ۱۳۹۴ بخش کشاورزی شاهد افت شدید سرمایه‌گذاری به میزان ۳۷ درصد بوده است. به عبارت دیگر این امر نشان می‌دهد اگرچه در سال ۱۳۹۵ میزان رشد تشکیل سرمایه در بخش کشاورزی قابل توجه بوده اما وضعیت سرمایه‌گذاری در این بخش شرایط چندان مساعدی ندارد. آمارهای بانک مرکزی در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد میزان رشد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی در کل اقتصاد در این سال به ترتیب ۱۰/۲- و ۱۳/۷ درصد بوده است. به عبارت دیگر میزان سرمایه‌گذاری دولتی رشد یافته در حالی که سرمایه‌گذاری بخش خصوصی کاهشی بوده است. بدیهی است افزایش درآمدهای نفتی دولت به افزایش سرمایه‌گذاری‌های دولتی انجامیده است. با توجه به بزرگتر بودن اندازه میزان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی نسبت به بخش دولتی (فارغ از رشد آن)، برآیند رشد سرمایه‌گذاری صورت گرفته در کل اقتصاد علی‌رغم بهبود درآمدهای نفتی، کماکان منفی و معادل ۳/۷- درصد بوده است^۱ که حاکی از اهمیت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی است. این در حالی است که میزان رشد سرمایه‌گذاری بخش‌های خصوصی و دولتی در کل اقتصاد در سال ۱۳۹۴ کاهشی و به ترتیب ۱۳/۸- و ۷/۱- درصد بوده است و لذا برآیند رشد کل سرمایه‌گذاری در اقتصاد بسیار ضعیف‌تر

^۱ بنا بر آمار رسمی بانک مرکزی در سال ۱۳۹۵، بخش خصوصی ۷۹۴ هزار میلیارد ریال و بخش دولتی ۳۷۴ هزار میلیارد ریال در اقتصاد سرمایه‌گذاری کرده‌اند.

از سال ۱۳۹۵ و معادل ۱۲- درصد بوده است. همسو بودن رشد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی با رشد سرمایه‌گذاری دولتی^۱ ناشی از دولتی بودن غالب تشکیل سرمایه در بخش کشاورزی و نقش کمرنگ بخش خصوصی در این بخش اقتصادی است. وابستگی بیشتر بخش کشاورزی به سرمایه‌گذاری دولتی باعث شده جذب سرمایه در این بخش بیش از سایر بخش‌ها از شرایط اقتصادی کشور متأثر شود. از سوی دیگر توجه به این نکته حائز اهمیت است که به دلیل رقابت‌پذیری پایین‌تر بخش کشاورزی در جذب سرمایه در مقایسه با سایر بخش‌ها، در شرایط رونق اقتصادی این بخش توفیق کمتری در جذب سرمایه بخش خصوصی نیز دارد. به عبارت دیگر بخش کشاورزی در جذب سرمایه خصوصی با چالش جدی‌تری در مقایسه با سایر بخش‌ها مواجه بوده و به شدت متکی به سرمایه‌گذاری دولتی است. از سوی دیگر مقایسه شرایط رکود و رونق بخش کشاورزی و اقتصاد در سال‌های مختلف نشان می‌دهد بخش کشاورزی در برابر شرایط رکود اقتصادی مقاومت بیشتری داشته و از پایداری بیشتری در رشد اقتصادی برخوردار بوده است. به طوریکه متوسط رشد اقتصادی بخش کشاورزی طی ۹ سال اخیر (از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۶) ۵ درصد بوده و همواره رشد مثبت اقتصادی را تجربه کرده است در حالی که در کل اقتصاد در همین مدت، سه سال ۱۳۹۱، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۴ با رشد منفی مواجه بوده است و تنها در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ رشد اقتصادی بیشتری نسبت به بخش کشاورزی داشته است.^۲ همانطور که قبلاً نیز بیان شد رشد اقتصادی قابل توجه کشور در سال ۱۳۹۵ متأثر از رشد چشمگیر درآمدهای نفتی بوده است. در مجموع بخش کشاورزی به دلیل جایگاه ویژه‌ای که در تأمین امنیت غذایی کشور دارد و ماهیت ریسکی و نامطمئن فعالیت‌های کشاورزی که رقابت‌پذیری بخش را در جذب سرمایه تحت تأثیر قرار می‌دهد، لزوم سرمایه‌گذاری دولتی در این بخش را بیش از سایر بخش‌ها نمایان می‌سازد اما اتکای صرف به این نوع از سرمایه می‌تواند بر ناپایداری شرایط اقتصادی این بخش بیفزاید و لازم است تمهیداتی اتخاذ شود تا سرمایه‌گذاری خصوصی نیز در این بخش رونق یافته و بخش کشاورزی را از مزایای آن منتفع سازد. ایجاد مشوق‌های قانونی، معافیت‌های مالیاتی و گمرکی هدفمند، معرفی زمین‌ها و مناطق مستعد سرمایه‌گذاری و مورد حمایت دولتی در قالب زنجیره‌های ارزش، ایجاد ثبات قانونی و سیاسی از جمله راهکارهایی است که به هدایت سرمایه‌های بخش خصوصی در بخش کشاورزی کمک می‌کند. متأسفانه به دلیل عدم انتشار آمار سرمایه‌گذاری از سوی مرجع رسمی آن یعنی بانک مرکزی، امکان بررسی سال‌های اخیر فراهم نشد. در واقعی یکی از موضوعاتی که بخش خصوصی، واحدهای مطالعاتی و محققان را با چالش مواجه می‌سازد عدم انتشار به هنگام آمار رسمی اقتصاد کلان و بخش‌های اقتصادی است و امکان

^۱ در سال ۱۳۹۵ رشد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی ۲۰/۴+ درصد و در کل اقتصاد ۳/۷- درصد بوده است. در این سال سرمایه‌گذاری دولتی مثبت و بخش خصوصی منفی بوده است. در سال ۱۳۹۴ رشد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی ۳۸/۵- درصد و در کل اقتصاد ۱۲- درصد بوده و سرمایه‌گذاری هم در بخش خصوصی و هم در بخش دولتی منفی بوده است. به نظر می‌رسد بین رشد سرمایه‌گذاری دولتی و رشد سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی یک همسویی مشاهده می‌شود.

^۲ رجوع شود به جدول شماره ۱-۱۲

تحلیل‌های مناسب و واقعی را از افراد سلب می‌کند. یکی از ملزومات یک کسب و کار موفق در هر زمینه‌ای داشتن تحلیل صحیح از وضعیت اقتصادی کشور و بخشی است که در آن فعالیت می‌کند و لازمه آن دسترسی به موقع و آسان به آمار صحیح و رسمی است که در اکثر مواقع امکان‌پذیر نیست. در گزارش حاضر نیز علی‌رغم تعلل‌های بسیار در تنظیم و انتشار گزارش، کماکان آمار تشکیل سرمایه برای سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ منتشر نشده و لذا گزارش نگردید.

روند بلندمدت درآمد سرانه شاغلین بخش‌های اقتصادی نیز نشان می‌دهد در همه بخش‌ها دارای روند کلی صعودی بوده و همواره بخش خدمات بالاترین درآمد سرانه (۲۸۸ میلیون ریال در سال ۱۳۹۷) و بخش کشاورزی (۱۰۷ میلیون ریال در سال ۱۳۹۷) کمترین درآمد سرانه را در سال به خود اختصاص داده‌اند. این در حالی است که کاهش ارزش تولید ناخالص داخلی در سال ۱۳۹۷ منجر به کاهش درآمد سرانه شاغلین در همه بخش‌های اقتصادی شد به طوری که درآمد سرانه بخش کشاورزی به درآمد سرانه شاغلین این بخش در ۳ سال پیش برگشت و بخش صنعت به درآمد ۱۰ سال پیش و بخش خدمات به درآمد ۴ سال پیش بخش خود برگشتند. یعنی همه بخش‌ها به ویژه بخش صنعت با کاهش درآمد سرانه شاغلین خود مواجه شدند اما همچنان درآمد سرانه در بخش کشاورزی حداقل است. بنابراین بخش کشاورزی در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی درآمد سرانه کمتری را نصیب فعالان خود نموده است. نوسانات متوسط قیمت فروش محصولات کشاورزی و در برخی سال‌ها پیشی گرفتن رشد هزینه‌های تولید در مقایسه با رشد درآمد کشاورزان حاکی از ناپایداری درآمد کشاورزان و ریسک درآمدی فعالیت‌های کشاورزی است. بررسی درآمد و هزینه تولید هر هکتار محصولات زراعی منتخب^۱ به قیمت‌های ثابت ۱۳۹۰ نشان داد به طور متوسط تولید یک هکتار محصولات زراعی آبی در سال ۹۷-۱۳۹۶ معادل ۱۵/۷۵ میلیون ریال سودآوری دارد که نسبت به سال گذشته ۲۶ درصد و نسبت به متوسط دهه ۹۰ در حدود ۱۷ درصد کاهش یافته است که نشان می‌دهد سودآوری محصولات نسبت به سال‌های گذشته کمتر شده و توان مالی زارعین تضعیف گردیده است. بر همین اساس سودآورترین محصول، پیاز با ۹۲ میلیون ریال در هکتار و کم سودترین محصول، جو با ۱/۳ میلیون ریال در هکتار است. تولید محصول آفتاب‌گردان روغنی نیز به طور متوسط در هر هکتار در این سال ۱/۷ میلیون ریال زیان‌ده بوده است. در بلندمدت نیز پایین بودن درآمد سرانه کشاورزی در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی، وجود نوسانات درآمدی بالا و سودآوری اندک برخی محصولات کشاورزی، منجر به افزایش ریسک فعالیت در این بخش و ناتوانی مزمن بهره‌برداران در پس‌انداز و ارتقای توان مالی آن‌ها گردیده است و رفته‌رفته نرخ سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی را از سوی بخش خصوصی که اکثریت فعالان بخش را تشکیل می‌دهند کاهش داده و لذا بار دیگر بر شدت وابستگی بخش کشاورزی به تأمین سرمایه و تزریق منابع محدود دولتی تأکید می‌کند. از سوی دیگر آمار تسهیلات پرداختی بانک‌ها نشان می‌دهد همواره بخش کشاورزی کمترین سهم را به خود اختصاص داده به طوری که طی دهه ۹۰ به طور میانگین ۸ درصد تسهیلات

^۱ بر اساس محصولاتی که اطلاعات آن در مرکز آمار منتشر می‌شود شامل گندم، جو، برنج، ذرت دانه‌ای، نخود، لوبیاجیتی، عدس، پنبه، چغندرقد، آفتابگردان روغنی، سیب‌زمینی و پیاز است.

دریافت کرده است. عموماً این تسهیلات صرف امور سرمایه در گردش واحدهای کشاورزی شده است (۶۶ درصد طی ۵ سال اخیر) تا بتوانند مرحله تولید را پشت سر بگذارند و محصول خود را به بازار عرضه کنند و از درآمد حاصل از فروش محصول خود تسهیلات دریافتی را بازپرداخت نمایند^۱. دریافت تسهیلات با هدف توسعه فعالیت و یا ارتقای تجهیزات که احتمالاً به بهبود راندمان و عملکرد آن واحد تولیدی بتواند کمک کند سهم بسیار کمی از تسهیلات را به خود اختصاص داده است (۷/۳ درصد طی ۵ سال اخیر). به دلیل سهم‌های بزرگ‌تر بخش‌های اقتصادی دیگر در GDP و توانمندی بیشتر این بخش‌ها در دریافت تسهیلات بانکی، همواره سهم زیادی از منابع دولتی به سایر بخش‌های اقتصادی گسیل می‌شود و بخش کشاورزی علی‌رغم نیاز حیاتی به این منابع، بهره کمی می‌برد. اینجا لزوم ایجاد سرمایه خصوصی و توانمندسازی مالی فعالان بخش در جهت توسعه پس‌اندازها اهمیت می‌یابد. با توجه به اهمیت تشکیل سرمایه خصوصی در بخش کشاورزی، یافتن راهکارهایی که بتواند با توانمندسازی فعالان بخش کشاورزی در افزایش و تجمیع منابع مالی آن‌ها و هدایت مجدد آن به بخش کشاورزی، فرایند شکل‌گیری سرمایه‌گذاری خصوصی را رونق دهد، می‌تواند راهگشا باشد.

کمبود سرمایه و نقدینگی در بنگاه‌های تولیدی در بلندمدت می‌تواند با فاصله گرفتن از دانش و تکنولوژی روز منجر به کاهش بهره‌وری استفاده از عوامل تولید گردد. بخش کشاورزی به دلیل دسترسی به منابع پایه ارزان تا حد زیادی این کمبود را جبران نموده و توانسته پتانسیل‌های خود را در استفاده از عوامل تولید (نهادها) نشان دهد اما با اعمال محدودیت بهره‌برداری از منابع کمیاب نظیر آب و کاهش منابع، این مزیت در بخش کشاورزی خدشه‌دار شده و مسئله کمبود سرمایه بیش از پیش خود را نشان خواهد داد. طبق آمارهای رسمی میزان بهره‌وری سرمایه، نیروی کار و کل عوامل تولید در بخش کشاورزی صعودی بوده و در مقایسه با کل اقتصاد نیز بهره‌وری بیشتری داشته‌اند به طوری‌که در سال ۱۳۹۷ به ازای مصرف هر واحد سرمایه در بخش کشاورزی ۱/۱۷ واحد ارزش افزوده ایجاد شده در حالیکه در اقتصاد ۰/۸۹ واحد ارزش افزوده خلق شده است. به همین ترتیب به ازای استفاده از هر واحد نیروی کار در بخش کشاورزی ۱/۱۶ واحد و در اقتصاد ۰/۹۴ واحد ارزش افزوده تولید شده است. به کارگیری هر واحد از کل عوامل تولید در بخش کشاورزی نیز ۱/۱۷ واحد و در اقتصاد ۰/۹۱ واحد ارزش افزوده تولید کرده است. اگرچه روند کلی بهره‌وری در بخش کشاورزی صعودی و همواره بهره‌ورتر از اقتصاد بوده است اما در سال ۱۳۹۷ برای اولین بار در دهه ۹۰ با کاهش بهره‌وری مواجه بوده که در پی رشد اقتصادی منفی در بخش کشاورزی (کاهش ارزش افزوده) بوده است. در واقع بخش کشاورزی اگرچه نگاه سنتی بودن و عدم بهره‌گیری کافی از تکنولوژی و ناکارآمدی را به دوش می‌کشد اما ماهیت خصوصی کسب و کارها و فعالیت‌های کشاورزی از یک سو و دسترسی به منابع ارزان از سوی دیگر باعث شده تا بهره‌وری در

^۱ این قبیل تسهیلات عموماً از نوع تأمین مالی کوتاه‌مدت با هدف رفع نیاز واحدهای تولیدی به نقدینگی مورد نیاز برای انجام فعالیت روزمره آن واحد است و معمولاً یکساله پرداخت می‌شود.

این بخش بهتر از میانگین کل اقتصاد باشد. قطعاً افزایش سطح دانش و فناوری در بخش کشاورزی و هدایت ظرفیت اشتغال این بخش با لحاظ نمودن فاکتورهای محیط زیستی و مصرف منابع پایه به ویژه آب می تواند به افزایش ارزش افزوده و اشتغال‌زایی بخش بیانجامد.

با یک نگاه کلی به شاخص‌های پایش محیط کسب و کار مشاهده می‌شود طی سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ بدترین مؤلفه اثرگذار بر کسب و کارها، بی‌ثباتی و غیرقابل پیش‌بینی بودن قیمت‌ها (مواد اولیه و محصولات) یعنی ناکارآمدی دولت در تنظیم بازار و ایجاد پایداری نسبی در شرایط اقتصادی است. دومین مؤلفه که به لحاظ اهمیت در سال‌های قبل مشکل‌آفرین‌ترین شاخص شناسایی شده بود مشکل دریافت تسهیلات از بانک‌ها است. در واقع مشکل دریافت تسهیلات از بانک‌ها به قوت خود باقی است و عامل بی‌ثباتی بازار طی دو سال اخیر شدت گرفته است و به عنوان مانعی جدی‌تر از مسائل مالی پیش‌روی فعالان بخش خصوصی قرار گرفته است.

تولید بخش کشاورزی

در سال‌های زراعی ۱۳۹۶-۹۷ و ۱۳۹۵-۹۶ میزان تولیدات گیاهی (زراعی و باغی) با کاهش اندکی مواجه شد در حالیکه در سال قبل (۱۳۹۴-۹۵) به مدد بارش‌های زیاد و شرایط جوی مساعد، افزایش قابل توجهی به ویژه در تولیدات دیم تجربه کرد. به نظر می‌رسد روند نزولی تولیدات گیاهی در دو سال اخیر از یک سو به دلیل کاهش بارندگی در این سال‌ها بوده^۱ که بر تولید محصولات گیاهی دیم اثرگذار بوده است. از سوی دیگر ناشی از قیمت تعیین شده برای خرید تضمینی محصولات زراعی و اعلام دیر هنگام آن است به طوری که طی دو سال اخیر یعنی سال‌های زراعی ۱۳۹۵-۹۶ و ۱۳۹۶-۹۷ میانگین رشد قیمت تضمینی برای محصولات منتخب^۲ به ترتیب با رشدهای بسیار اندک ۸/۱ و ۱/۴ درصد افزایش یافته که در مقایسه با تورم تولید در بخش کشاورزی (۱۱/۳ درصد در سال ۱۳۹۶ و ۳۴/۵ درصد در سال ۱۳۹۷) بسیار نازل است. قیمت‌های تضمینی در این دو سال به ترتیب با ۵ ماه و ۷ ماه تأخیر در اسفند ۱۳۹۶ و اردیبهشت ۱۳۹۷ اعلام گردید. اعلام دیر هنگام قیمت‌های تضمینی و غیرواقعی بودن قیمت‌های تعیین شده (با توجه به تورم) منجر به عدم امکان برنامه‌ریزی تولید توسط کشاورز و نداشتن انگیزه کافی برای تولید شده و در نهایت در محصول استراتژیکی مثل گندم وضعیت از خودکفایی به واردات تغییر یابد. این مسئله می‌تواند در شرایط تحریمی کشور، امنیت غذایی و تأمین غذای مردم را دچار تهدید کند. هر چند به لحاظ کاهش بار مالی تحمیل شده به دولت در شرایط کسری بودجه و به صورت مقطعی می‌تواند راهگشا باشد تا زمانی که به تولید محصولات استراتژیکی کشور نظیر گندم و سطح ذخیره مورد اطمینان

^۱ بر اساس اطلاعات سازمان مدیریت منابع آب، میزان بارش‌ها در سال زراعی ۱۳۹۵-۹۶ بالغ بر ۳/۵ درصد و در سال زراعی ۱۳۹۶-۹۷ در حدود ۲۵/۷ درصد کاهش داشته است.

^۲ از آنجایی که هدف از محاسبه متوسط رشد قیمت تضمینی مقایسه تغییرات آن طی زمان است صرفاً از روش میانگین گیری ساده استفاده شد. محصولات منتخب شامل گندم معمولی و دوروم، جو، ذرت‌دانه‌ای، عدس، انواع لوبیا، نخود، گروه‌های سه گانه برنج، دانه‌های روغنی سویا، کلزا، آفتابگردان و گلرنگ، چغندر قند، نیشکر، پنبه (وش)، سیب‌زمینی و پیاز است.

آن لطمه‌ای وارد نشود. استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی و مشارکت آن‌ها در خرید یا نگهداری محصولاتی که در قالب سیاست تضمین خرید مورد حمایت قرار می‌گیرند به طوریکه سیاست‌های تشویقی و نظارتی مناسبی به طور همزمان وضع و اعمال گردد تا حدودی می‌تواند در کوتاه مدت از بار مالی دولت بکاهد. اما در بلندمدت باید اقداماتی در جهت کاهش هزینه‌های تولید کشاورز و امکان فروش محصول با قیمت‌های قابل رقابت فراهم شود و در کنار آن سیاست قیمت تضمینی جایگزین سیاست خرید تضمینی شود. به عبارت دیگر تلاش‌ها در جهت توانمندسازی تولیدکننده باشد.

عملکرد محصولات زراعی دیم طی سه سال اخیر (۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷) نوسانات زیادی را تجربه کرده است به طوریکه سالانه به ترتیب ۲۸/۸، ۲۴/۲ و ۲۴ درصد تغییر یافته است. این نوسانات تحت تأثیر تغییرات آب و هوایی و بارش‌ها در این سال‌ها است. مهمترین محصولات زراعی دیم کشور گندم و جو است که در سال ۱۳۹۷ به میزان ۸۱ درصد از تولید و ۸۳ درصد از سطوح کشت دیم را به خود اختصاص داده است. همچنین عمده محصولات باغی دیم شامل پرتقال با ۴۳۸ هزار تن، انگور با ۲۵۱/۸ هزار تن و چای با ۱۱۲/۷ هزار تن است که در مجموع ۶۰ درصد از تولید باغات دیم کشور را تشکیل می‌دهند. در سه محصول فوق تولید چای عمدتاً به صورت دیم (۱۰۰ درصد در سال ۱۳۹۷) و تولید انگور و پرتقال به صورت آبی (به ترتیب ۹۲ و ۸۶ درصد) کشت می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد اختلاف نسبتاً کمتری بین عملکرد تولیدات آبی و تولیدات دیم پرتقال وجود دارد و توسعه باغات دیم پرتقال در مناطق مستعد، می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. با توجه به اهمیت محصولات گیاهی دیم که با مصرف آب اندک، بخشی از نیاز غذایی کشور را تأمین می‌کند لازم است راهکارهایی اتخاذ شود تا حداکثر بهره‌برداری از این محصولات صورت بگیرد. از جمله این راهکارها می‌توان به استفاده از ارقام مقاوم، کشت در زمان و مکان مناسب و به کارگیری تکنیک‌های روز دنیا برای کشت دیم اشاره نمود.

نکته دیگری که از بررسی روند تولید محصولات زراعی قابل مشاهده است این که به نظر می‌رسد به استثنای کلزا در مورد سایر محصولات برنامه تولید ثابت و مشخصی وجود ندارد و این محصولات روند ثابتی را دنبال نمی‌کنند. ناپایداری در تولید که عمدتاً ناشی از سیاست‌گذاری‌های متغیر دولت و نوسان بازار محصولات کشاورزی است در وهله اول معیشت و توان مالی کشاورز را تحت شعاع قرار می‌دهد و امکان برنامه‌ریزی بلندمدت را از وی صلب می‌کند.

برای تولید محصولات باغی اهداف تعیین شده در برنامه ششم بسیار پایین در نظر گرفته شده است به طوریکه از اهداف برنامه پنجم و دو سال آخر برنامه چهارم کمتر است. با توجه به اینکه بخش زیادی از ارزآوری صادراتی کشور به واسطه صادرات محصولات باغی حاصل می‌شود و پتانسیل بالایی در این زیربخش به لحاظ درآمدزایی، توسعه صادرات و اشتغال‌زایی وجود دارد، این اهداف بسیار پایین در نظر گرفته شده است. با توجه به هدف‌گذاری پایینی که در این برنامه صورت گرفته میزان تحقق اهداف بیش از ۱۰۰ درصد برآورد شده است.

در بررسی ضریب خوداتکایی محصولات در سال ۱۳۹۷ نیز مشاهده شد محصولات برنج، قندوشکر و ذرت دانه‌ای نسبت به سال قبل با کاهش ضریب خوداتکایی مواجه بوده است. هر چند در بلندمدت (طی دهه ۹۰) تغییرات ضریب خوداتکایی برای دو محصول جو و ذرت دانه‌ای نزولی است و برای دو محصول کنجاله و روغن نباتی بسیار پایین است. از طرفی از آنجایی که تولیدات طیور غالباً وابسته به ذرت و کنجاله سویا بوده لذا افت ضریب خوداتکایی در این محصولات به مثابه کاهش خوداتکایی در تولید فراورده‌های طیور نیز می‌باشد. میزان تولید گوشت مرغ همواره صعودی بوده و در تأمین اهداف برنامه‌ها نیز نسبتاً موفق بوده است اما در سال ۱۳۹۵ برای اولین بار طی ۱۷ سال اخیر با کاهش (۲/۵ درصد) مواجه شده است. علت این امر برخی سهل‌انگاری‌ها در مدیریت پیشگیری بیماری آنفولانزا و خسارت این بیماری به مرغداران که منجر به حذف و معدوم شدن نزدیک به ۱۱/۵ میلیون پرنده تخم‌گذار گردید و همچنین عدم تأمین اعتبار برای بیمه جهت پرداخت خسارت مرغداران بوده است. تخم‌مرغ نیز مشابه مرغ همواره از وضعیت تولیدی مطلوبی برخوردار بوده اما در سال ۹۵-۱۳۹۴ تنها ۱ درصد رشد داشته و در سال ۹۶-۱۳۹۵ نزولی بود که در پی افت تولید مرغ در کشور به دلیل شیوع بیماری آنفولانزای فوق حاد پرندگان بوده است. در این سال برای کنترل بازار، صادرات تخم‌مرغ متوقف شد. تولید مرغ در سال ۹۷-۱۳۹۶ و ۹۶-۱۳۹۵ مجدداً رشد خوبی داشت در حالیکه تولید تخم مرغ در سال ۹۷-۱۳۹۶ با اندکی افزایش همراه بود. در مقایسه با صنعت طیور، موفقیت صنعت دام در تأمین گوشت قرمز و شیر مورد نیاز کشور و دستیابی به اهداف برنامه ضعیف‌تر بوده است. معمولاً در تولید گوشت قرمز بیش از ۷۰ درصد و در تولید شیر ۶۰ تا ۷۰ درصد از اهداف برنامه‌ها تأمین شده است. در برنامه ششم به دلیل کاهش قابل توجه اهداف برنامه، همه فرآورده‌ها از جمله شیر و گوشت قرمز در تأمین برنامه موفق دیده می‌شوند. اما به لحاظ تأمین نهاده، نسبت به صنعت طیور، وابستگی کمتری به نهاده‌های وارداتی شامل ذرت، جو و کنجاله دارد. سال ۱۳۹۷ میزان وابستگی تولید گوشت قرمز به نهاده‌های وارداتی تقریباً ۱۵ درصد و وابستگی تولید شیر به این نهاده‌ها ۹/۶ درصد برآورد شده است. در مجموع علی‌رغم توفیقاتی که در تولید مرغ و تخم‌مرغ در کشور وجود داشته است به دلیل وابستگی ۷۸/۵ درصدی مرغ و ۷۶/۴ درصدی تخم‌مرغ به واردات خوراک طیور در سال ۱۳۹۷ و موقعیت انحصاری واردکنندگان خوراک دام و طیور، این توفیقات قابل تأمل است. به طور کلی در این سال حدود ۷۴ درصد از واردات محصولات کشاورزی را نهاده‌های دامی شامل ذرت، جو و کنجاله تشکیل می‌دهند. لذا تمرکز بر توسعه تولید این محصولات و یا استفاده از سایر گیاهان علوفه‌ای جایگزین که مزیت تولید آن در کشور وجود دارد، مستلزم ایجاد امنیت در تأمین نهاده‌های دام و طیور است.

میزان تولید عسل و آبیان نیز در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ همچنان روند صعودی خود را ادامه داده است. در فرآورده‌های دام-طیور-آبیان دو محصول عسل و آبیان همواره در تأمین اهداف برنامه‌ها موفق بوده‌اند و روند گذشته این محصولات نیز قابل توجه است و نشان از آن دارد که پتانسیل بالایی در

سرمایه‌گذاری و سیاست‌گذاری به منظور توسعه تولید دارند. اما در برنامه ششم تنها برای تولید محصول عسل هیچ هدفی تعیین نشده است و به نظر می‌رسد برنامه‌ای برای آن وجود ندارد.

اگرچه کشور به لحاظ تأمین خوراک دام وابستگی بالایی به واردات محصولات زراعی دارد اما نکته قابل توجه خوداتکایی کامل کشور در زمینه تولید محصول گندم طی سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ بوده به طوری که در سال ۱۳۹۷ واردات آن به صفر رسیده است.

تجارت بخش کشاورزی

صادرات محصولاتی همچون مرکبات، سیب‌زمینی و حبوبات علی‌رغم افزایش قابل توجه مقدار صادرات در سال ۱۳۹۴، در سال ۱۳۹۵ با کاهش تناژ صادرات مواجه شده‌اند. از طرفی محصولاتی نظیر کاکائو و فرآورده‌های آن، زعفران و کیوی که از مزیت‌های صادراتی کشاورزی و صنایع غذایی ایران به شمار می‌روند در سال ۱۳۹۵ در پی کاهش تحریم‌ها و دسترسی موقت به بازارهای صادراتی بیشتر و متنوع‌تر و البته به صورت مستقیم، امکان افزایش صادرات به میزان قابل توجهی فراهم گردید. در مقابل محصولاتی نظیر خرما، سیب و پیاز و موسیر علی‌رغم افزایش مقدار صادرات نسبت به سال ۱۳۹۴، با افت ارزشی مواجه بوده‌اند. همچنین مشاهده می‌شود زیربخش باغبانی که همواره بیشترین ارزش صادراتی را برای کشور رقم زده است در سال ۱۳۹۵ با افت مقدار ارزش صادراتی مواجه بوده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ اکثر محصولات صادراتی اصلی به لحاظ مقدار صادر شده یا شرایط بدتری را تجربه کرده‌اند یعنی در این مدت با افت صادرات مواجه شده‌اند و یا نوسانات شدیدی را تجربه کرده‌اند به عنوان مثال پیاز و موسیر اگر چه در سال ۱۳۹۷ با رشد ۱۴۱ درصدی همراه بوده اما در سال ۱۳۹۶ رشد ۵- درصد و در سال ۱۳۹۵ رشد ۶ درصد را تجربه کرده است. وجود چنین نوساناتی آینده تجارت محصولات صادراتی کشور را تهدید می‌کند. از محدود محصولات صادراتی که در این مدت روند رو به رشد نسبتاً پایداری داشته‌اند می‌توان به مرکبات با دو سال پیاپی رشد ۱۱۷ و ۲۱۱ درصد و شیرینی و شکلات با رشدهای پیاپی ۲۷ و ۵۱ درصدی اشاره نمود. طی سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ مقدار صادرات پسته روند نزولی پیدا کرد و بالتبع ارزشی این محصول نیز کاهش یافت به طوری که پسته که هر سال در رتبه نخست کسب درآمد ارزی محصولات کشاورزی بود در سال ۱۳۹۷ به رتبه دوم نزول کرد. پسته یکی از مزیت‌های اصلی صادراتی کشور به شمار می‌رود و همواره این هشدار که ایران در حال از دست دادن بازارهای صادراتی خود در زمینه پسته است، داده شده بود. کیوی به عنوان محصولی که مدتی است به عنوان پتانسیل صادراتی کشور مطرح شده است در این دو سال رشد محدودتری نسبت به سال ۱۳۹۵ تجربه کرد.

مجموعه شرایطی که گفته شد حاکی از آن است که اگرچه توفیقات خوبی در صادرات محصولات کشاورزی طی سال‌های اخیر حاصل شده است اما کماکان مشکل بازاریابی صادراتی و تکنیک‌های حفظ و ثبات بازاری وجود دارد و این نوسانات نه تنها درآمد ارزی کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد بلکه درآمد تجار و تولیدکنندگان بخش کشاورزی را نیز متأثر ساخته و مانع از پایداری در شرایط

اقتصادی بخش‌های تولیدی می‌شود. روند بلندمدت صادرات محصولات کشاورزی نیز حاکی از نوسان مقدار و قیمت صادراتی این محصولات است در حالیکه ایران در برخی از محصولات از دیرباز از پتانسیل صادراتی بالایی برخوردار بوده و لازم است استراتژی صادراتی مشخصی را دنبال کند و شیوه‌های صادراتی مطلوب‌تر که به قدرت بازاری بیشتر، ثبات قیمتی و دسترسی آسان‌تر به بازارهای صادراتی می‌انجامد و از همه مهمتر در شرایط تحریم نیز کارگشا باشد، را به کار گیرد.

همچنین ۲۶/۶ درصد از ارزآوری بخش کشاورزی مرهون صادرات صنایع غذایی است که هم به لحاظ ایجاد ارزش افزوده و هم به لحاظ ایجاد اشتغال و بهبود فضای کسب‌وکار فرصت مناسبی است. صادرات این محصولات در سال ۱۳۹۷ پس از ۳ سال متوالی به لحاظ مقدار به میزان ۱۵ درصد و به لحاظ ارزش ۹/۳ درصد افزایش یافته است. صادرات صنایع غذایی در طول دهه ۹۰ تنها در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۴ کاهش یافته است.

موضوع دیگری که به لحاظ حفظ منابع و استفاده پایدار از آن‌ها در تولید باید مدنظر قرار گیرد مسئله کمبود منابع آبی در کشور طی سال‌های اخیر است به طوریکه به عنوان یک محدودیت جدی در امر تولید مورد توجه قرار گرفته است. لذا در تجارت محصولات کشاورزی نیز به محدودیت این منبع کمیاب و ارزشی که به واسطه تولید یک محصول و خرید و فروش آن پیدا می‌کند باید توجه شود. بر همین اساس محاسبات این گزارش نشان داد ارزش آب صادر شده از طریق صادرات محصولات کشاورزی برای محصول کیوی بیشتر از همه محصولات است و در سال ۱۳۹۷ به ازای هر مترمکعب آب صادر شده از طریق این محصول، ۴/۹ دلار درآمد ارزی به دست آمده است. به عبارت دیگر هر مترمکعب آبی که در تولید کیوی استفاده می‌شود به قیمت ۴/۹ دلار در بازارهای صادراتی ایران عرضه شده است در حالیکه همین آب با صادرات محصولاتی نظیر گوجه فرنگی، پیاز و موسیر یا حتی زعفران که در رتبه‌های بعدی قرار دارند ارزش‌های کمتری به ترتیب ۱/۳، ۱/۲ و ۰/۸ دلار کسب کرده است. لذا در توسعه صادرات و تعیین استراتژی‌های تجاری بخش کشاورزی در کنار سایر موضوعات تجاری لازم است به اهمیت آب در تولید محصولات و ارزشی که ایجاد می‌کند توجه شود.

تراز تجاری بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۷ معادل ۴/۵- میلیارد دلار کسری تجاری است که نسبت به سال گذشته ۸/۹ درصد منفی‌تر شده است. کسری تراز تجاری بخش کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۵ در حال کاهش بوده اما مجدداً طی دو سال اخیر، کسری تراز تجاری شدت گرفته است به طوریکه در سال ۱۳۹۶ بیش از ۵۵ درصد منفی‌تر شد. این در حالی است که کشور در این دو سال در تولید گندم به عنوان یکی از مهمترین محصولاتی وارداتی خود خودکفا شده بود. افزایش واردات محصولات اساسی در تأمین امنیت غذایی مردم شامل برنج، گوشت قرمز و جو و کاهش درآمد ارزی حاصل از پسته به عنوان یکی از مزیت‌های اصلی صادراتی کشور از جمله دلایل تشدید کسری تراز تجاری بخش کشاورزی در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ است. در مجموع کشاورزی و صنایع غذایی همواره با کسری تجاری مواجه بوده‌اند اما بررسی جداگانه زیربخش‌ها نشان می‌دهد زیربخش باغبانی و صنایع غذایی عموماً از تراز مثبت برخوردارند و زیربخش زراعت با تراز منفی همراه

است. زیربخش دام- طیور و آبزیان نیز که معمولاً دارای تراز مثبت بود متأسفانه در سال ۱۳۹۷ دچار تراز منفی شد. وضعیت تراز تجاری زیربخش‌های کشاورزی نشان می‌دهد نقطه قوت تجارت این بخش در گروه محصولات صنایع غذایی و محصولات زیربخش باغبانی است. لذا تمرکز توصیه‌ها و تشویق‌های صادراتی در وهله اول باید بر این دو گروه از محصولات باشد و تلاش کشور و بخش خصوصی در پایداری بیشتر صادرات در این دو گروه صورت گیرد. منفی شدن تراز تجاری زیربخش دام- طیور و آبزیان در سال ۱۳۹۷ نیز زنگ خطری است برای تولیدات این زیربخش و لازم است بررسی و عارضه-یابی شود ضمن اینکه به این مهم نیز توجه شود که منفی شدن تراز تجاری زیربخش زراعت به دلیل واردات گسترده نهاده‌های دامی است. در واقع محصولات زیربخش زراعت (شامل سبزی و صیفی) نیز از پتانسیل‌های خوبی برای صادرات برخوردار هستند و نباید به دلیل هم‌گروه شدن با محصولات زراعی که نهاده دامی هستند از نظر مغفول بمانند. شناخت جایگاه و نقش گروه‌های محصولی و زیربخش‌های مختلف در مثبت شدن تراز تجاری بخش کشاورزی کمک می‌کند تا اولویت‌بندی‌های تجاری و صادراتی کشور بر اساس مزیت‌های شناسایی شده مشخص و بر این اساس بازرگانان مورد حمایت و هدایت قرار گیرند. همچنین توجه به محصولات کشاورزی و صنایع غذایی که سهم زیادی در صادرات ندارند اما پتانسیل توسعه صادرات خوبی به ویژه در منطقه دارند نظیر گیاهان دارویی و انواع فرآورده‌های سیب-زمینی و ... ضروری است.

بیمه محصولات کشاورزی

سطوح بیمه شده در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ در اراضی زراعی، باغی، آبزیان و منابع طبیعی کشور به ترتیب ۳۱۶۶، ۶۹۴، ۴ و ۱۷۲۰ هزار هکتار است که نسبت به سال گذشته به ترتیب ۸/۵-، ۰/۲، ۲۶/۸ و ۱۷/۳- درصد تغییر یافته است. همچنین عملکرد بیمه در زیربخش‌های دام و طیور در این سال به ترتیب ۸ میلیون واحد دامی و ۹۰۶ میلیون قطعه بوده که به ترتیب ۱۰۸/۳ و ۳۰/۷ درصد نسبت به سال گذشته (۹۶-۱۳۹۵) افزایش یافته است. به عبارت دیگر سطوح بیمه شده در سال زراعی ۹۷-۱۳۹۶ نسبت به سال گذشته به استثنای زیربخش‌های زراعت و منابع طبیعی در سایر زیربخش‌ها به ویژه زیربخش دام افزایش یافته است که البته افزایش قابل توجه تعداد دام بیمه شده در این سال با توجه به روند سال‌های گذشته به دلیل افت شدید دام بیمه شده در سال ۹۶-۱۳۹۵ بوده است. روند بلندمدت سطوح بیمه شده و سهم آن از سطوح موجود در هر زیربخش حاکی از آن است که زیربخش باغبانی عموماً استقبال بیشتری از بیمه داشته و در سایر زیربخش‌ها روند بیمه کردن محصولات رو به کاهش است. مطالعات نشان می‌دهد عدم آگاهی فعالین کشاورزی نسبت به کارکردهای بیمه و سابقه و عملکرد ضعیف صندوق بیمه در پرداخت به موقع غرامت‌ها و بالا رفتن هزینه‌های تولید موجب بی‌رغبتی فعالان بخش خصوصی نسبت به بیمه کردن محصولاتشان می‌شود. بار مالی سنگین بیمه که

باید از سوی دولت تأمین شود و کسری بودجه همیشگی دولت‌ها عاملی است که منجر به عملکرد ضعیف صندوق‌ها در پرداخت غرامت‌ها شده است. در واقع لازم است ابتدا کشاورز آموزش ببیند تا خسارت‌ها به حداقل برسد و در صورتی که خسارت دید توسط بیمه جبران شود تا هم بیمه شونده و هم بیمه‌گذار منتفع شوند. راهکارهای تشویقی نظیر کاهش حق بیمه برای آن دسته از فعالان بخش خصوصی که با استفاده از راهکارهای نوین و دانش‌بنیان مانع از بروز خسارت در واحدهای تولیدی خود می‌شوند از جمله روش‌های مؤثر در این زمینه است.

پیشنهاد راهبردی برای بخش کشاورزی

برآیند موضوعاتی که در بالا به آن اشاره شد کماکان بر نیاز بخش کشاورزی به مدیریت یکپارچه، هوشمند و پایدار در همه عرصه‌ها به ویژه در «تأمین نهاده و تولید محصول کشاورزی» با هدف ارتقای بهره‌وری، کاهش هزینه‌های تولید، و بهبود کیفیت و سلامت محصول، «بازاریابی و بازاریابی محصول»، «توسعه صادرات کشاورزی» در جهت پایداری فعالیت کشاورزی و «تأمین مالی و سرمایه‌گذاری» فعالیت‌های کشاورزی تأکید دارد. دستیابی به یک نگاه همه‌جانبه و فراگیر به همه موضوعات مطرح در بخش کشاورزی و امکان ارائه راهکارهای به‌هم‌پیوسته و تأثیرگذار در جهت توسعه پایدار این بخش، مستلزم داشتن نگاه زنجیره محور بر توسعه فعالیت‌های کشاورزی و بازنگری استراتژی توسعه این بخش در چارچوب اسناد بالادستی و استراتژی‌های کلان اقتصادی کشور است.

منابع

- آمار صادرات و واردات گمرک ج.ا.ا، <https://www.irica.gov.ir>.
- آمارنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی (جلد یک، دو و سه) از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷، <http://www.maj.ir>.
- بانک داده‌های سازمان خواربار کشاورزی سازمان ملل متحد (فائو)، <http://www.fao.org/faostat/>.
- بانک داده‌های بانک جهانی، <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- برنامه سوم توسعه (کشاورزی و منابع طبیعی)، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۸۰.
- برنامه چهارم توسعه (کشاورزی و منابع طبیعی)، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۸۴.
- برنامه پنجم توسعه (کشاورزی و منابع طبیعی)، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۸.
- برنامه ششم توسعه (کشاورزی و منابع طبیعی)، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۹۴.
- حقانی، فریدون، ۱۳۹۵، بخش کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه‌های اول تا پنجم توسعه کشور، جلد دوم، ناشر: موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.
- حساب‌های ملی ایران و آمارهای اقتصادی، بانک مرکزی، ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷، www.cbi.ir.
- خبرگزاری ایسنا، ۹۹/۳/۱۹، به نقل از رئیس سازمان جهاد کشاورزی گیلان، کد خبر: ۹۹۰۳۱۹۱۱۶۸۳.
- خبرگزاری ایران آنلاین، ۹۸/۵/۱۶، به نقل از حسین عبدالحی (معاون آبی‌پروری سازمان شیلات ایران)، کد خبر: ۴۹۲۷۸۵.
- خبرگزاری صدا و سیما، ۹۸/۱۰/۳۰، کد خبر: ۲۶۲۶۰۹۳.
- خبرگزاری مهر، به نقل از کاوه زرگران (رئیس کمیسیون کشاورزی اتاق بازرگانی تهران)، ۹۵/۱۱/۱۸.
- خبرگزاری میزان، ۹۸/۱/۷، کد خبر: ۵۰۵۷۵۱.
- سالنامه‌های آماری مرکز آمار ایران، ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۶، www.amar.org.ir.
- سامانه خدمات و اطلاعات صنعت، معدن و تجارت، product.behinyab.ir.
- سامانه خدمات اطلاع رسانی آماری، مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷، <https://ssis.sci.org.ir>.
- شرکت مدیریت منابع آب، <http://www.wrm.ir>.
- صندوق بیمه محصولات کشاورزی ایران، <http://www.sbkiran.ir>.
- قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی، مصوب ۱۳۶۸/۰۶/۲۱، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران.
- گزارش آماری «قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور»، مرکز آمار ایران، ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۶.
- گزارش خلاصه تحولات اقتصادی کشور، بانک مرکزی، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷.

گزارش‌های فصلی پایش محیط کسب و کار ایران. بهار ۱۳۹۰ تا زمستان ۱۳۹۵. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

گزارش‌های فصلی پایش محیط کسب و کار ایران، بهار ۱۳۹۶ تا زمستان ۱۳۹۷. معاونت اقتصادی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران.

گیلان پور، امید. ۱۳۹۲. اثر تحریم بر بخش کشاورزی. طرح مطالعاتی مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق بازرگانی ایران.

گیلان پور، الف. ۱۳۹۲. تأثیرپذیری بخش کشاورزی از هدفمندسازی یارانه‌ها و اثر همزمان تغییرات نرخ ارز و قیمت سوخت. طرح مطالعاتی مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق بازرگانی ایران.

مرکز آمار ایران، آمارگیری سال ۹۱ (منتشر شده در خبرگزاری دانشجویان ایران، ایسنا، ۹۶/۱۱/۱۱)

مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران، ۱۳۹۷، گزارش امنیت غذایی کشور، انتشارات: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران.

مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران، ۱۳۹۷، محاسبات مقادیر آب مجازی برخی محصولات کشاورزی ایران.

نماگرهای اقتصادی، بانک مرکزی، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶.

وزارت جهاد کشاورزی، مجری طرح گندم (علیرضا مهاجر)، باشگاه خبرنگاران جوان (۱۳۹۶/۷/۸) و ایران جیب (۱۳۹۶/۱/۸)

ضمائم

واحد هکتار تن - درصد

جدول ۴: مقایسه واردات محصولات صنایع غذایی طی سالهای ۹۷-۱۳۹۹

ردیف	میانگین ساله	برنامه ششم				برنامه پنجم				برنامه چهارم				برنامه سوم				مجموعات									
		میانگین برنامه	۹۷	۹۶	۹۵	میانگین برنامه	۹۴	۹۳	۹۲	۹۱	۹۰	۸۹	میانگین برنامه	۸۸	۸۷	۸۶	۸۵		۸۴	میانگین برنامه	۸۳	۸۲	۸۱	۸۰	۷۹		
۱	۲۹۹	۲۲۲	۲۰	۲۴	۲۴	۲۳	۲۶	۲۱	۲۶	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	انواع شیرینی ها
۲	۲۹۸	۷۰۰	۵۸	۸۲	۶۴	۵۹	۴۷	۴۱	۴۳	۹۸	۷۵	۲۳	۴۰	۱۶	۲۱	۲۸	۵۶	۲۰	۷۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	فراورده هاز میوه ها و سبزیجات
۳	۳۹۹	۲۱۷	۱۲	۳۱	۲۷	۱۵	۳۳	۶	۴۰	۶۱	۸۹	۱۴۲	۱۲۴	۷۱	۵۳	۴۷	۱۸	۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	سیبوس
۴	۱۷۰	۳۲۶	۲۸	۳۷	۲۷	۲۵	۲۳	۲۵	۱۶	۲۴	۱۹	۱۳	۱۳	۱۵	۱۸	۱۰	۱۱	۹	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	کاکائو و فراورده های آن
۵	۳۲۷	۲۱۳	۳۱	۳۱	۳۳	۳۷	۳۷	۴۱	۳۹	۲۰	۲۶	۴۵	۳۹	۲۶	۴۵	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	توتون، سیگار و انواع تنباکو
۶	۴۳	۵۷	۵	۷	۵	۴	۳	۱	۴	۵																	مکمل های غذایی
۷	۸۷	۱۴۴	۱۱	۱۷	۱۳	۱۳	۶	۳	۲	۵																	فروندی های خوراکی آماده دام و طیور
۱۰	۱۳۸۵	۱۹۷	۱۶۶	۲۲۹	۲۲۳	۱۸۹	۱۷۳	۱۴۷	۱۷۰	۲۵۵	۲۱۰	۲۵۵	۲۸۸	۱۵۳	۱۲۶	۱۲۹	۳۳	۷۳	۴۸	۲۵۷	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷	جمع صنایع غذایی ردیف ۷ تا ۱۱
۱۱	۹۸۱	۹۴	۷۶	۹۲	۹۲	۶۷	۵۳	۴۹	۹۴	۱۷۳	۲۹۱	۱۱۵	۱۵۴	۱۲۹	۷۹	۶۹	۵۷	۱۵	۴۷	۷۱	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	سایر
۱۲	۲۴۶	۲۹۲	۲۴۲	۲۱۴	۲۱۴	۲۵۶	۲۲۶	۱۸۷	۲۶۴	۴۲۷	۵۰۱	۲۹۴	۴۲۷	۲۸۹	۲۸۹	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	۱۹۸	جمع کل محصولات صنایع غذایی
۱۳	۱۰۲	-۱۰۱	-۲۹۲	۲۳۸	۲۳۸	-۹	۱۳۴	۲۱۰	-۲۹۲	-۱۴۸	۲۴۸	۴۰۶	۹۳	۲۷۵	۳۴۱	۹۰	۱۳۳	۰	-۷۹	-۸	۵۰	-۴۰	-	-	-	-	رشد سایانه کل محصولات

منبع: گمرک ج.ا

توضیح: واردات صنایع غذایی طبق طبقه بندی گمرک شامل کد تعرفه های ۱۱ الی ۲۴ بدون احتساب کتچاپ و قندو و شکر است. این کالاها در قسمت محصولات کشاورزی منظور شده است. در ردیف ۴ از سال ۹۰ فراورده های کاکائو نیز در نظر گرفته شده است.

واحد میلیون دلار - درصد

جدول ۵: ارزش واردات محصولات صنایع غذایی طی سالهای ۹۷-۱۳۹۹

ردیف	میانگین ساله	برنامه ششم				برنامه پنجم				برنامه چهارم				برنامه سوم				مجموعات										
		میانگین برنامه	۹۷	۹۶	۹۵	میانگین برنامه	۹۴	۹۳	۹۲	۹۱	۹۰	۸۹	میانگین برنامه	۸۸	۸۷	۸۶	۸۵		۸۴	میانگین برنامه	۸۳	۸۲	۸۱	۸۰	۷۹			
۱	۳۰۴	۲۶۱	۲۳	۳۱	۳۴	۳۱	۳۱	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	انواع شیرینی ها
۲	۴۰۸	۸۱۰	۶۲	۱۰۰	۸۲	۸۸	۶۰	۴۴	۴۶	۸۷	۶۲	۲۵۴	۴۲	۲۶	۱۸	۱۶	۱۶	۱۶	۳	۱۲	۵	۰	۰	۰	۰	۰	فراورده هاز میوه ها و سبزیجات	
۳	۷۰	۵۹	۳	۹	۱۰	۴	۷	۲	۱۴	۱۲	۱۴	۲۰	۱۹	۱۰	۶	۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	سیبوس	
۴	۵۴۸	۱۱۵	۹۷	۱۳۴	۸۰	۸۸	۸۰	۹۳	۶۶	۱۰۱	۷۵	۳۱	۳۸	۴۰	۴۱	۲۰	۲۱	۲۱	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	کاکائو و فراورده های آن	
۵	۲۴۶	۲۱۱	۲۱۲	۲۸۴	۲۸۴	۲۳۷	۲۳۷	۲۳۹	۲۵۶	۲۶۶	۱۶۸	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	۲۳۵	توتون، سیگار و انواع تنباکو	
۶	۹۰	۱۴۲	۱۱۸	۱۷۴	۵	۱۳۶	۷۸	۲۴	۸۹	۱۰۰																	مکمل های غذایی	
۷	۱۸۵	۴۰۸	۳۱	۵۱	۱۳	۳۱	۸	۵	۳	۷	۳۱	۵۲	۴۱	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	فروندی های خوراکی آماده دام و طیور	
۸	۴۲۷	۶۲۹	۵۳	۷۰	۵۰	۶۰	۵۰	۴۷	۵۵	۲۵۵	۲۱۸	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	۲۵۴	جمع صنایع غذایی ردیف ۷ تا ۱۱	
۹	۱۴۲	۱۷۰	۱۴۸	۱۹۲	۳۳۹	۱۲۹	۱۲۸	۱۱۹	۱۶۹	۲۵۴	۳۰۶	۱۶۴	۲۶۷	۱۶۳	۱۸۶	۸۶	۶۵	۳۷	۳۵	۴۵	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	سایر	
۱۰	۵۳۷	۷۸۷	۶۹۳	۸۳۶	۸۳۶	۷۳۳	۶۲۷	۵۸۷	۶۹۴	۸۷۸	۶۲۴	۶۶۶	۶۹۶	۷۶۸	۷۱۱	۶۲۰	۵۳۳	۲۹۵	۷۸۶	۲۰۸۶	۵۷۱	۵۷۱	۵۷۱	۵۷۱	۵۷۱	۵۷۱	جمع کل محصولات صنایع غذایی	
۱۱	۲۵۶	-۷۶	-۳۰	۷۷	۱۴۳	۱۶۶	۵۱	-۱۱	-۱۹	۳۴	-۸	۱۳	-۱۱	۷۹	۱۱	۳۷	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	رشد سایانه کل محصولات	

منبع: گمرک ج.ا

توضیح: واردات صنایع غذایی طبق طبقه بندی گمرک شامل کد تعرفه های ۱۱ الی ۲۴ بدون احتساب کتچاپ و قندو و شکر است. این کالاها در قسمت محصولات کشاورزی منظور شده است. در ردیف ۴ از سال ۹۰ فراورده های کاکائو نیز در نظر گرفته شده است.

واحد: میلیون دلار - درصد

جدول ارزش بازار صادرات محصولات عمده کشاورزی طی سالهای ۹۷-۱۳۹۹

Table with 18 columns: Year, Export Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$), Market Share, Production Value (Million \$). Includes sub-sections for Horticulture, Livestock, and Aquaculture.

منبع: آمار عمرک ج ۱۱
۱- مقایسه قیاسی شده محصول اولیه می باشد که با تبدیل فرآورده های آن حاصل گردیده اند و در جمع کلی محصولات کشاورزی لحاظ گردیده اند.
۲- صادرات محصولات کشاورزی طبق طبقه بندی عمرک شامل گندم، کتان و کتان درجه اول، کتان درجه دوم، کتان درجه سوم، کتان درجه چهارم، کتان درجه پنجم، کتان درجه ششم، کتان درجه هفتم، کتان درجه هشتم، کتان درجه نهم، کتان درجه دهم، کتان درجه یازدهم، کتان درجه بیستم و بیست و یکم است. اینها عبارتند از هر چه در این دسته تعرفه قرار ندارد در محصولات کشاورزی مر نظر شده است.

واحد متر تن - گرم

جدول ۱۰: مقادیر صادرات محصولات صنایع غذایی طی سالهای ۹۷-۱۳۹۸

Table with columns for Year (سال), Quantity (مبلغ برآمده), and Description (توضیحات). The table lists various food products like 'Saffron' (زعفران), 'Spices' (ادویه), 'Herbs' (سبزیجات), and 'Fruit' (میوه) with their respective values in tons.

مبلغ ارزش گمرک پایه توضیحات از سال ۱۳۹۰ محصولات صنایع غذایی با توجه بیشتری ارائه شده است. مشکلات تا سال ۱۳۹۸ بدون سوهان و بعد از آن با سوهان حساب شده است. طبق تعریف گمرک، محصولات صنایع غذایی شامل کد تعرفه های ۱۶ تا ۲۴ است که از این دامنه خارج می شود. صادرات گمرکری انجام شده است.

مبلغ ارزش گمرک پایه

واحد میلیون دلار - درصد

جدول ۱۱: ارزش صادرات محصولات صنایع غذایی طی سالهای ۱۳۷۹-۱۳۸۹

ردیف	مجموعه عمده صنایع غذایی	برنامه سوم											میانگین برنامه	برنامه چهارم				میانگین برنامه	برنامه پنجم				میانگین برنامه	برنامه ششم			میانگین برنامه			
		۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰		۹۱	۹۲	۹۳	۹۴		۹۵	۹۶	۹۷	۹۸		۹۹						
۱	سبزیجات آماده یا محفوظ شده																													
۲	انواع مخمرهای غذایی																													
۳	خوراک دام و طیور																													
۴	انواع سوسیس، کنسرو ماهی و سایر فرآورده های بنجر خاویار																													
۵	انواع آدامس																													
۶	انواع خمیرهای غذایی																													
۷	انواع نان (خشک، سوخاری و سایر)																													
۸	سایر فرآورده های غلات																													
۹	فرآورده های غذایی برای تغذیه کودکان																													
۱۰	سبب زمینی آماده یا محفوظ شده																													
۱۱	شیرینی و شکلات (بجون، کاکائو و سوهان کاکائو و فرآورده های آن)																													
۱۲																														
۱۳	بیسکویت و بیسکویت																													
۱۴	رب گوجه فرنگی																													
۱۵	انواع آب میوه																													
۱۶	آب معدنی و نوشابه																													
۱۷	بستنی																													
۱۸	مربا، ژله، مارمالاد																													
۱۹	جمع صنفی ۱۸ تا ۱																													
۲۰	سایر																													
۲۱	جمع محصولات صنایع غذایی																													
۲۲	رشته سالانه کل محصولات																													

منبع: انش کمرک چا

توسیحات از سال ۱۳۸۰ محصولات صنایع غذایی با تنوع بیشتری از آن شده است. شیرینی و شکلات تا سال ۱۳۸۹ بدون سوهان و بعد از آن با سوهان حساب شده است. طبق تعریف کمرک محصولات صنایع غذایی شامل کد تعرفه های ۱۶ تا ۲۴ است که از این دسته خاویار در محصولات کنسروزی ایجاد شده است.

واحد: هزرتن - درصد

جدول ۱۳: تراز وزنی محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال های ۹۷-۱۳۷۹

ردیف	گروه کالایی	برنامه سوم				برنامه چهارم					
		۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	
۱	محصولات کشاورزی	۱۲۵۸۶.۴	۹۵۲۸۰.۰	۷۸۲۳۰.۰	۷۸۴۴۰.۰	۱۰۲۶۳.۳	۸۴۴۴۰.۰	۱۲۷۴۱.۰	۱۰۶۴۴۰.۰	۱۷۷۸۸.۳	۱۸۰۴۲۰.۰
۲	محصولات صنایع غذایی	۱۰۰۸۶	۹۶۰۹	۹۶۰۱	۸۸۵	۹۰.۹	۱۹۷۵	۲۱۵۲	۲۸۸۵	۳۶۷۷	۴۰۰۱۸
۳	کل کشاورزی و صنایع غذایی	۱۲۶۹۵	۹۶۲۴۹	۷۹۱۹۱	۷۹۳۳۵	۱۰۳۵۴.۱	۸۶۴۱۵	۱۲۹۵۶.۲	۱۰۰۹۳۲۵	۱۸۱۰۶	۱۸۴۴۳۸
۴	سهام محصولات کشاورزی-درصد	۹۹.۱	۹۹.۰	۹۸.۸	۹۸.۹	۹۹.۱	۹۷.۷	۹۸.۳	۹۷.۴	۹۸.۰	۹۷.۸
۵	محصولات کشاورزی	۱۰۰۹۸۸	۱۳۵۷۶	۱۳۶۴	۱۳۴۵	۱۳۵۱۵	۱۸۱۰۸	۲۳۰۹۶	۳۷۸۳۵	۲۵۶۰۹	۲۶۲۹
۶	محصولات صنایع غذایی	۳۴۲	۲۲۳	۵۰۷	۵۵۹	۳۷۷۵	۶۹۷	۸۴۷	۹۴۴	۵۷۴	۵۸۹۳
۷	کل کشاورزی و صنایع غذایی	۱۴۴۰.۸	۱۵۸۷	۲۰۹۹	۱۹۰۴	۱۷۲۹۰	۲۵۰۷۸	۳۱۵۶۶	۴۲۲۷۵	۳۱۳۴۹	۳۲۱۸۳
۸	سهام محصولات کشاورزی-درصد	۷۶.۳	۸۵.۹	۷۵.۸	۷۰.۶	۷۸.۶	۷۲.۲	۷۳.۲	۷۷.۷	۸۱.۷	۸۱.۷
۹	محصولات کشاورزی	-۱۱۴۸۸	-۸۱۶۴	-۶۲۳۱	-۶۴۹۹	-۸۹۱۱.۷	-۶۶۲۳	-۱۰۴۴۱	-۷۳۶۱	-۱۵۱۷۷	-۱۱۰۰۳.۱
۱۰	محصولات صنایع غذایی	۲۳۳	۱۲۶	۴۱۱	۴۷۱	۲۸۶.۶	۵۰۰	۶۳۲	۶۵۶	۲۰.۶	۱۸۸
۱۱	کل کشاورزی و صنایع غذایی	-۱۱۲۵۴	-۸۰۳۸	-۵۸۲۰	-۶۰۲۹	-۸۶۲۵.۱	-۶۱۲۴	-۹۸۰۰	-۶۷۰۵	-۱۴۹۷۱	-۱۰۵۶۷.۰

ردیف	گروه کالایی	برنامه پنجم				بدون برنامه				
		۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	
۱	محصولات کشاورزی	۱۴۴۱۹۸	۲۱۸۲۵۰	۱۸۱۸۲۳	۲۳۱۹۲۷	۱۸۵۱۵۲	۱۸۸۶۴.۸	۱۷۲۶۶۰	۱۹۲۰۵۰	۲۰۴۲۶.۷
۲	محصولات صنایع غذایی	۵۱۲۸	۴۲۷.۲	۲۶۳۸	۱۸۶۵	۲۵۵.۹	۲۷۱.۸	۳۴۴.۳	۳۴۴.۳	۴۹۴.۳
۳	کل کشاورزی و صنایع غذایی	۱۴۹۳۲۶	۲۲۰۸۸۸	۱۸۴۴۶۱	۲۳۴۱۸۳	۱۸۷۷.۱	۱۹۱۳۶.۶	۱۷۶۸۰.۳	۱۹۵۴۷.۴	۲۰۶۷۹.۰
۴	سهام محصولات کشاورزی-درصد	۹۶.۶	۹۸.۸	۹۹.۰	۹۹.۰	۹۸.۶	۹۸.۴	۹۸.۳	۹۸.۵	۹۸.۳
۵	محصولات کشاورزی	۳۶۲۳	۳۷۱۳	۳۳۸۹۶	۴۸۹۲۴	۴۳۶۷۵	۳۸۸۴۰	۵۲۰۸۵۷۳	۵۵۸۷۹۸۵	۵۷۷۹۴۳۷
۶	محصولات صنایع غذایی	۵۹۹	۶۹۷	۷۶۶	۹۱۸.۱	۷۹۷	۸۰۳.۲	۹۴۶.۹	۱۰۴۸.۰	۱۱۷۵.۸
۷	کل کشاورزی و صنایع غذایی	۴۲۲۲	۳۷۵۳۴	۳۴۵۶۲	۴۹۱۰۵	۵۱۶۶۵	۴۶۸۷.۳	۶۶۳۶.۰	۶۹۵۵۲	۶۷۹۵۶
۸	سهام محصولات کشاورزی-درصد	۸۶.۰	۸۱.۵	۸۱.۶	۸۴.۲	۸۴.۶	۸۴.۷	۸۴.۲	۸۳.۱	۸۳.۷
۹	محصولات کشاورزی	-۱۰۷۴۷	-۱۸۱۱۲	-۱۴۹۹۳	-۱۸۳۰	-۱۴۱۴۸	-۱۴۹۸۰.۸	-۱۲۱۵۷۴	-۱۳۶۱۷۰	-۱۴۶۵۷.۳
۱۰	محصولات صنایع غذایی	۸۶	۲۷۰	۵۷۷	۶۹۳	۵۴۱	۵۳۱.۴	۶۳۳.۶	۷۰.۵۶	۹۳۳.۵
۱۱	کل کشاورزی و صنایع غذایی	-۱۰۶۶۱	-۱۷۵۳۵	-۱۴۳۱۶	-۱۷۶۰.۸	-۱۳۶۰.۷	-۱۴۴۴۹.۳	-۱۱۵۲۳.۸	-۱۲۹۱۱.۴	-۱۳۳۳۸

واحد: میلیون دلار - درصد

جدول ۱۴: تراز تجاری محصولات کشاورزی و صنایع غذایی طی سال های ۹۷-۱۳۷۹

ردیف	گروه کالایی	برنامه سوم											
		برنامه چهارم	برنامه پنجم	برنامه ششم	برنامه هفتم	برنامه هشتم	برنامه نهم						
۱	محصولات کشاورزی	۸۸	۸۷	۸۶	۸۵	۸۴	۸۳	۸۲	۸۱	۸۰	۷۹		
۲	محصولات صنایع غذایی	۵۶۰۹۲	۷۷۷۵۶	۸۳۷۸۵	۴۷۰۸۰	۴۳۷۷۰	۲۷۵۷۰	۴۴۶۸۰	۲۷۴۹۰	۲۲۸۷۰	۲۱۵۰۰	۲۵۹۲۹	۲۵۶۱۳
۳	واردات	۶۷۹۲	۷۶۷۵	۷۱۱۲	۶۴۰۳	۵۳۲۳	۴۱۲۶	۳۸۶۷	۳۸۶۷	۳۵۳۸	۳۰۸۶	۵۷۱	۵۷۸
۴	کل کشاورزی و صنایع غذایی	۶۲۷۵۳	۸۵۵۴۸	۹۱۴۶	۵۴۱۹۲	۴۹۶۷۳	۳۲۸۹۳	۴۶۸۰۶	۳۱۳۵۷	۲۶۳۹۸	۲۳۵۸۶	۲۶۵۰	۲۶۱۹
۵	سهام محصولات کشاورزی - درصد	۸۸.۳	۹۲.۱	۹۱.۶	۸۶.۹	۸۷.۱	۸۳.۸	۹۲.۳	۸۷.۷	۸۶.۶	۹۱.۳	۹۷.۸	۹۷.۸
۶	جمع کل محصولات کشاورزی	۲۶۵۱۷	۲۳۶۲	۲۷۱۸۳	۲۸۲۷	۲۴۲۰	۱۹۳۱	۱۱۱۴۴	۱۲۸۳	۱۴۰	۱۱۴۲	۹۵۸.۹	۷۴۸.۱
۷	صادرات	۶۱۹.۹	۱۰۱۲۳	۵۵۶۶	۶۲۴	۵۲۹۳	۳۶۷۴	۱۵۱.۹	۱۷۶.۷	۲۲۴.۱	۱۰۱.۱	۱۰۳	۱۵۴.۴
۸	کل کشاورزی و صنایع غذایی	۳۲۷۱.۶	۴۳۷۴.۳	۳۲۷۴.۹	۳۴۶۱	۲۹۴۹.۳	۲۲۹۸.۴	۱۲۶۶.۳	۱۴۵۹.۷	۱۶۶۴.۱	۱۲۴۳.۱	۱۰۶۱.۹	۹۰۳.۵
۹	سهام محصولات کشاورزی - درصد	۸۱.۵	۷۶.۹	۸۳.۰	۸۱.۷	۸۲.۱	۸۴.۰	۸۷.۹	۸۷.۹	۸۶.۵	۹۱.۹	۹۰.۳	۸۲.۹
۱۰	تراز تجاری	-۹۵۷.۶	-۴۵۱.۴	-۵۶۶.۰	-۱۸۸.۱	-۱۹۰.۷	-۸۲.۶	-۱۲۵۳.۶	-۱۴۶۶	-۸۴۷	-۱۰۰.۸	-۱۶۳.۴	-۱۸۱.۳
۱۱	کل کشاورزی و صنایع غذایی	-۴۶.۲	۳۳۳	-۲۱۱	-۷۷	-۱۱۱	-۱۶۵	-۶۰.۷	-۲۱۰	-۱۲۹	-۱۰.۸	۴۶	۹۷
		-۳۰۰۳.۷	-۴۱۸۱	-۵۸۷۱	-۱۹۵۸	-۳۰۱۸	-۹۹۱	-۱۴۱۴.۴	-۱۶۷۶	-۹۷۶	-۱۱۱۶	-۱۵۸۸	-۱۷۱۷
بدون برنامه													
بدون برنامه پنجم													
بدون برنامه ششم													
بدون برنامه هفتم													
بدون برنامه هشتم													
بدون برنامه نهم													
ردیف	گروه کالایی	میانگین برنامه	ساله	میانگین برنامه	ساله	میانگین برنامه	ساله	میانگین برنامه	ساله	میانگین برنامه	ساله	میانگین برنامه	ساله
۱	محصولات کشاورزی	۱۰۰۴۷.۹	۱۰۲۵۴.۷	۹۸۴۱.۲	۸۲۵۱.۰	۱۱۳۰۸.۳	۸۵۲۹.۱	۱۱۹۳۰.۴	۱۷۸۰۰.۸	۱۳۳۱۰.۰	۹۱۵۰.۴	۸۵۴۴.۴	
۲	محصولات صنایع غذایی	۵۷۷.۹	۶۹۳.۴	۹۰۰.۶	۸۳۶.۰	۶۹۳.۶	۷۳۱.۵	۶۲۷.۲	۵۹۶.۹	۶۷۳.۸	۸۳۸.۴	۶۸۹.۴	
۳	واردات	۷۵۹۴.۷	۱۰۸۴۴.۹	۱۰۹۴۸.۱	۹۰۸۷.۰	۱۱۹۰۱.۹	۹۲۶۰.۶	۱۲۵۵۷.۶	۱۳۳۹۷.۷	۱۴۳۰۴.۸	۹۹۸۸.۸	۹۲۳۳.۸	
۴	سهام محصولات کشاورزی - درصد	۹۱.۶	۹۲.۷	۹۳.۷	۹۰.۸	۹۳.۹	۹۲.۱	۹۵.۰	۹۵.۵	۹۵.۳	۹۱.۶	۹۲.۵	
۵	محصولات کشاورزی	۳۲۶۲.۷	۴۸۲۹.۳	۴۷۰۰.۳	۴۹۵۸.۳	۴۸۷۵.۸	۴۷۵۴	۵۶۴۱.۱	۴۱۹۸.۹	۵۰۳۴.۵	۴۵۵۰.۶	۴۴۱۸	
۶	محصولات صنایع غذایی	۸۵۷.۷	۱۶۳۷.۱	۱۶۹۹.۸	۱۵۷۴.۴	۱۴۵۰.۰	۱۳۷۱.۵	۱۴۱۲.۷	۱۳۱۸.۷	۱۳۶۶.۶	۱۲۲۲.۷	۱۰۲۱.۳	
۷	صادرات	۴۱۲۰.۴	۶۴۶۶.۴	۶۴۰۰.۰	۶۵۳۲.۷	۶۱۶۴.۳	۶۱۳۵.۵	۷۰۵۳.۸	۵۴۶۷.۶	۶۴۰۱.۱	۵۷۷۳.۳	۵۴۳۹.۳	
۸	کل کشاورزی و صنایع غذایی	۸۱.۴	۷۴.۷	۷۳.۴	۷۵.۹	۷۸.۲	۷۷.۶	۸۰.۰	۷۵.۹	۷۸.۷	۷۸.۸	۸۱.۳	
۹	سهام محصولات کشاورزی - درصد	-۳۷۵۴.۱	-۵۲۱۸.۶	-۵۵۵۴.۴	-۶۸۸۲.۹	-۳۲۹۵.۵	-۳۷۷۵	-۶۲۸۹	-۸۶۵۳	-۸۵۹۷	-۴۶۰	-۴۱۲۶	
۱۰	محصولات صنایع غذایی	۲۷۹.۸	۸۴۰.۱	۱۰۰۶.۴	۶۷۳.۸	۶۱۴.۰	۶۴۰	۷۸۶	۷۲۲	۶۹۳	۳۸۴	۳۳۲	
۱۱	کل کشاورزی و صنایع غذایی	-۳۴۷۴.۳	-۴۳۷۸.۶	-۴۵۴۸.۱	-۴۲۰۹.۱	-۲۶۸۱.۵	-۳۱۳۵	-۵۵۰.۴	-۷۹۳۰	-۷۹۰.۴	-۴۲۱.۶	-۳۷۹.۵	

جدول ۱۵: مقایسه روند تغییرات رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی کشورهای منتخب طی ۱۸ سال اخیر به قیمت های ثابت سال ۲۰۱۰ - درصد

شرح	استرالیا	برزیل	مصر	هند	مالزی	پاکستان	ترکیه	آمریکا	ایران	
رشد سایانه ارزش افزوده بخش کشاورزی	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	
	۲۰۰۱	۳۸	۵۲	۳۷	۶۰	-۰.۲	-۸.۹	-۵.۲	-۲.۳	
	۲۰۰۲	۳۲	۸۰	۳۶	-۶.۶	۲.۹	۰.۱	۸.۷	-۰.۱	
	۲۰۰۳	-۲۱.۶	۸۳	۳.۵	۹.۰	۶.۰	۴.۱	-۱.۵	۱۰.۱	
	۲۰۰۴	۲۵.۵	۲۰	۲.۸	۰.۲	۴.۷	۲.۴	۴.۰	۴.۱	
	۲۰۰۵	۴.۳	۱.۱	۳.۳	۵.۱	۲.۶	۶.۵	۷.۹	۸.۹	
	۲۰۰۶	۲.۹	۴.۶	۳.۲	۴.۲	۵.۸	۶.۳	۱.۵	۱.۵	
	۲۰۰۷	-۱۵.۰	۳.۲	۳.۷	۵.۸	۸.۸	۳.۴	-۶.۲	-۱۴.۹	
	۲۰۰۸	۸.۱	۵.۸	۳.۳	۰.۱	-۳.۴	۱.۸	۴.۵	۶.۴	
	۲۰۰۹	۱۷.۱	-۳.۷	۳.۲	۰.۸	-۱۰.۳	۳.۵	۴.۱	۱۳.۳	
میانگین انحراف معیار	۲۰۱۰	-۰.۷	۶.۷	۳.۵	۸.۶	۱۴.۴	۷.۷	۱.۴	۱.۴	
	۲۰۱۱	۳.۵	۵.۶	۲.۷	۵.۰	۶.۸	۳.۴	-۵.۴	-۵.۴	
	۲۰۱۲	۱.۰	-۳.۱	۲.۹	۱.۵	۱.۰	۳.۶	۲.۲	-۸.۱	
	۲۰۱۳	-۰.۷	۸.۴	۳.۰	۵.۶	۲.۰	۲.۷	۲.۳	۱۹.۴	
	۲۰۱۴	۱.۱	۲.۸	۳.۰	-۰.۲	۲.۰	۲.۵	۰.۶	۱.۲	
	۲۰۱۵	۱.۴	۳.۳	۳.۱	۰.۶	۱.۴	۲.۱	۹.۴	۷.۶	
	۲۰۱۶	-۷.۹	-۵.۲	۳.۱	۶.۳	-۵.۲	۰.۲	-۲.۶	۶.۱	
	۲۰۱۷	۹.۶	۱۲.۵	۳.۲	۵.۰	۷.۲	۲.۱	۴.۹	-۵.۵	
	ضریب نوسان	۲.۳	۲.۸	۳.۳	۳.۲	۲.۹	۲.۶	۲.۷	۳.۱	۳.۱
		۱۰.۵	۴.۶	۰.۳	۳.۹	۵.۶	۲.۳	۵.۰	۸.۸	۷.۸
۴.۵	۱.۳	۱.۳	۰.۱	۱.۳	۱.۹	۰.۹	۱.۹	۲.۸	۲.۶	

مآخذ: بانک داده بانک جهانی

جدول ۱۶: قیمت تفصیلی محصولات اساسی زراعی - ریال

ردیف	محصول	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
۱	گندم معمولی	۸۷۵	۱۰۵۰	۱۳۰۰	۱۵۰۰	۱۷۰۰	۱۸۷۰	۲۰۵۰	۲۰۵۰	۲۰۵۰	۲۲۵۰	۲۳۰۰	۲۶۰۰	۳۹۵۰	۸۰۰۰	۱۰۵۰۰	۱۱۵۵۰	۱۲۷۰۰	۱۳۰۰۰	۱۳۰۰۰
۲	گندم دوروم	.	.	.	۱۶۰۰	۱۸۰۰	۱۹۷۰	۲۱۵۰	۲۱۵۰	۲۳۰۰	۲۵۰۰	۳۸۰۰	۴۱۵۰	-	۱۰۸۰۰	۱۱۸۸۰	۱۳۰۶۸	۱۳۳۰۰	۱۳۳۰۰	۱۳۳۰۰
۳	جو	۶۹۴	۸۰۰	۹۹۰	۱۱۲۰	۱۲۵۰	۱۴۳۰	۱۵۲۰	۱۵۲۰	۱۵۲۰	۱۵۲۰	۱۶۵۰	۲۷۰۰	۲۹۰۰	۳۴۰۰	۷۸۰۰	۹۲۰۰	۱۰۰۲۸	۱۰۳۰۰	۱۰۳۰۰
۴	ذرت دانهای	۷۷۵	۸۹۰	۱۰۷۰	۱۲۲۰	۱۳۵۰	۱۴۸۰	۱۶۲۰	۱۶۲۰	۱۶۲۰	۱۷۵۰	۲۷۶۰	۲۷۶۰	۳۰۰۰	۴۶۵۰	۸۷۰۰	۹۶۰۰	۱۰۳۶۸	۱۰۶۵۰	۱۰۸۵۰
۵	نخود	۱۵۶۰	۱۸۷۰	۲۵۰۰	۲۸۰۰	۳۰۰۰	۳۳۹۰	۳۶۰۰	۳۶۰۰	۳۶۰۰	۴۰۰۰	۶۴۸۰	۶۴۸۰	۶۸۰۰	۷۹۰۰	۱۹۰۰۰	۲۲۰۰۰	۲۴۶۶۰	۲۶۸۵۸	۲۷۹۳۲
۶	لوبیا سفید	۱۸۶۸	۲۲۴۰	۲۶۵۰	۲۹۲۰	۳۱۲۰	۳۱۲۰	۳۵۰۰	۳۵۰۰	۳۵۰۰	۴۸۵۰	۵۸۳۰	۵۸۳۰	۶۰۰۰	۷۰۰۰	۱۸۰۰۰	۲۱۰۰۰	۲۳۹۴۰	۲۶۰۹۶	۲۷۱۴۰
۷	لوبیا قرمز	۱۷۲۳	۲۰۶۵	۲۴۰۰	۲۶۵۰	۲۸۴۰	۲۸۴۰	۳۰۰۰	۳۰۰۰	۳۰۰۰	۴۸۵۰	۵۸۳۰	۵۸۳۰	۶۰۰۰	۷۰۰۰	۱۷۸۰۰	۲۱۰۰۰	۲۴۹۴۸	۲۵۹۴۶	۲۷۱۴۷
۸	لوبیا چیتی	۲۲۴۰	۲۶۵۰	۲۹۲۰	۳۱۲۰	۳۱۲۰	۳۱۲۰	۳۵۰۰	۳۵۰۰	۴۸۵۰	۵۸۳۰	۵۸۳۰	۶۲۰۰	۷۲۰۰	۱۸۰۰۰	۲۱۰۰۰	۲۳۹۴۰	۲۶۱۰۳	۲۷۱۴۷	۲۸۹۸۴
۹	عدس	۱۹۰۵	۲۲۸۵	۲۷۰۰	۳۰۵۰	۳۲۶۰	۳۲۶۰	۳۸۰۰	۳۸۰۰	۵۰۰۰	۶۴۸۰	۶۴۸۰	۶۸۰۰	۷۹۰۰	۲۰۰۰۰	۲۳۰۰۰	۲۶۴۵۰	۲۸۸۳۱	۲۹۹۸۴	۳۱۱۲۲
۱۰	چغندر قند بهاره	۲۲۵	۲۵۲	۳۰۳	۳۵۵	۳۹۰	۴۲۰	۴۶۰	۴۶۰	۴۶۰	۵۰۰	۶۲۰	۷۵۰	۹۰۰	۱۰۵۰	۱۳۵۰	۲۷۰۰	۲۹۱۶	۳۰۹۱	۳۰۳۵
۱۱	چغندر قند پاییزه	۳۸۰	۴۲۷	۶۰۰	۶۲۰	۶۷۰	۷۴۰	۸۳۰	۸۳۰	۸۸۳	۹۱۰	۱۰۸۰	۱۳۵۰	۱۴۵۰	۱۴۷۰	۱۹۰۰	۳۰۰۰	۳۶۰۰	۳۹۶۰	۴۲۲۷
۱۲	پنبه (روش)	۲۴۲۸	۲۸۲۰	۳۳۰۰	۳۴۵۰	۳۸۰۰	۴۱۵۰	۴۵۰۰	۴۵۰۰	۵۰۰۰	۵۴۰۰	۶۴۸۰	۷۵۰۰	۹۰۰۰	۱۰۵۰۰	۱۴۰۰۰	۲۲۰۰۰	۲۵۵۰۰	۲۹۳۲۵	۳۱۹۶۴
۱۳	سویا	۱۵۶۸	۱۷۷۰	۲۱۱۲۰	۲۴۰۰	۲۶۰۰	۲۷۷۰	۳۲۰۰	۳۲۰۰	۳۲۰۰	۳۴۵۰	۵۳۵۰	۵۳۵۰	۵۲۰۰	۶۶۲۰	۸۷۰۰	۱۷۰۰۰	۱۹۷۰۰	۲۴۶۹۴	۲۶۶۹۴
۱۴	دانه آفتابگردان	۱۸۱۸	۲۰۳۵	۲۴۰۰	۲۶۵۰	۲۸۸۰	۳۱۰۰	۳۴۰۰	۳۴۰۰	۳۴۰۰	۳۶۷۰	۵۷۰۰	۶۰۰۰	۷۰۰۰	۹۵۰۰	۱۸۵۰۰	۲۱۵۰۰	۲۴۵۱۰	۲۶۶۴۴	۲۶۶۴۴
۱۵	سیب زمینی	۳۸۰	۴۲۷	۶۰۰	۶۲۰	۶۷۰	۷۴۰	۸۳۰	۸۳۰	۸۸۳	۹۱۰	۱۰۸۰	۱۳۵۰	۱۴۵۰	۱۴۷۰	۱۹۰۰	۳۰۰۰	۳۶۰۰	۳۹۶۰	۴۲۲۷

ماخذ: محصولات شورای اقتصادی دولت

ادامه جدول ۱۶: قیمت تضمینی محصولات اساسی زراعی - ریال

ردیف	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
۱۶	سبب زمینی پائیزه	۳۸۰	۴۳۷	۵۵۰	۶۲۰	۶۷۰	۷۴۰	-	-	۹۰۰	۱۰۸۰	۱۳۵۰	۱۲۶۶	۱۴۷۰	۱۹۰۰	۳۰۰۰	۳۶۰۰	۳۹۶۰	۴۲۳۷
۱۷	سبب زمینی بهار	۴۷۵	۴۷۹	۶۰۰	۶۴۰	۶۹۰	-	-	-	۹۱۰	۱۳۵۰	۱۳۰۳	۱۵۲۰	۱۹۵۰	۳۰۰۰	۳۶۰۰	۳۸۸۸	۴۱۲۱	۴۱۲۱
۱۸	سبب زمینی طرح استعمار	۴۸۸	۵۷۰	۶۵۰	۷۲۰	۸۰۰	-	-	-	۱۰۵۰	۱۴۰۰	۱۴۵۰	۱۷۰۰	۲۲۰۰	۳۵۰۰	۴۴۰۰	۴۶۶۴	۴۸۹۷	۴۸۹۷
۱۹	پیاز	۳۲۷	۳۷۷	۴۶۰	۴۸۰	۵۱۵	۵۴۰	۶۲۷	۶۷۰	۶۷۰	۷۹۰	۹۰۰	۱۰۵۰	۱۳۵۰	۲۰۰۰	۲۴۰۰	۲۶۴۰	۲۸۲۵	۲۸۲۵
۲۰	پیاز پائیزه	۳۲۷	۳۷۷	۴۶۰	۴۸۰	۵۱۵	۵۴۰	-	-	۶۶۰	۷۹۰	۹۰۰	۱۰۵۰	۱۳۵۰	۲۰۰۰	۲۴۰۰	۲۶۴۰	۲۸۲۵	۲۸۲۵
۲۱	پیاز بهار	-	۴۰۰	۴۷۵	۴۹۰	۵۲۵	-	-	۶۷۰	۶۷۰	۸۰۰	۹۰۰	۱۰۵۰	۱۳۵۰	۲۰۰۰	۲۴۰۰	۲۶۴۰	۲۸۲۵	۲۸۲۵
۲۲	پیاز طرح استعمار	۳۶۰	۴۲۰	۵۰۰	۵۲۰	۵۵۰	-	-	۶۷۰	۶۷۰	۸۰۰	۹۰۰	۱۰۵۰	۱۳۵۰	۲۰۰۰	۲۴۰۰	۲۶۴۰	۲۸۲۵	۲۸۲۵
۲۳	دانه کلزا	۱۷۱۰	۲۰۵۰	۲۵۰۰	۲۸۳۰	۳۱۱۰	۳۴۲۰	۳۷۰۰	۳۷۰۰	۴۰۰۰	۶۲۰۰	۶۲۰۰	۷۵۵۰	۱۰۰۰۰	۱۹۰۰۰	۲۲۰۰۰	۲۵۳۰۰	۲۷۸۳۰	۲۷۸۳۰
۲۴	دانه گلرنگ	.	۲۵۰۰	۲۷۰۰	۲۹۵۰	۳۲۰۰	۳۵۰۰	۳۷۰۰	۳۵۰۰	۳۷۸۰	۵۸۸۰	۵۸۶۰	۷۰۰۰	۹۵۰۰	۱۸۵۰۰	۲۱۵۰۰	۲۴۰۸۰	۲۶۱۸۶	۲۶۱۸۶
۲۵	برنج خزر، شیروزی، فجر و گوهر (بر محصول) - گروه یک	۲۶۹۵	۳۳۰۰	۳۸۰۰	۵۱۶۰	۵۵۰۰	۶۰۰۰	۶۸۰۰	۶۸۰۰	۷۳۵۰	۱۳۵۰۰	۱۴۸۰۰	۱۷۲۰۰	۲۱۰۰۰	۲۷۰۰۰	۳۲۰۰۰	۳۶۸۰۰	۳۶۸۰۰	۳۶۸۰۰
۲۶	برنج نندا، نعمت، آذر و صالح (بر محصول) - گروه سه	۱۸۵۶	۲۷۰۰	۴۰۰۰	۴۳۰۰	۴۶۰۰	.	۵۶۰۰	۵۶۰۰	۶۰۵۰	۱۰۵۰۰	۱۰۵۰۰	۱۲۸۰۰	۱۵۶۸۰	۲۱۰۰۰	۲۵۰۰۰	۲۶۲۵۰	۲۶۲۵۰	۲۶۲۵۰
۲۷	برنج سفیدرود (بر محصول) - گروه دو	۲۳۵۰	۲۸۵۰	۳۱۷۰	۳۴۸۵	۳۷۵۰	۵۲۰۰	۵۸۰۰	۵۸۰۰	۶۲۵۰	۱۲۰۰۰	۱۲۰۰۰	۱۵۱۰۰	۱۵۵۰۰	-	۲۸۵۰۰	۳۱۶۲۵	۳۳۴۸۲	۳۳۴۸۲

جدول ۱۷: سهم واردات نهاده های دامی (ذرت دانه ای، جو و کنجاله دانه ای روغنی) در تولید گوشت مرغ، تخم مرغ، گوشت قرمز و شیر طی سالهای ۹۷-۱۳۸۷

ردیف	شرح	سال	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	میانگین ۱۱ ساله
۱	جمع سهام ذرت، جو و کنجاله در تولید گوشت مرغ		۶۶.۷	۷۰.۹	۶۸.۳	۶۵.۶	۷۰.۹	۶۸.۴	۷۱.۲	۷۵.۶	۷۶.۳	۷۸	۷۸.۵	۷۱.۸
۲	جمع سهام ذرت، جو و کنجاله در تولید تخم مرغ		۶۴.۶	۶۸	۶۳.۱	۶۱.۷	۶۸	۶۳.۹	۶۷.۵	۷۲.۴	۷۲.۵	۷۵.۵	۷۶.۴	۶۸.۵
۳	جمع سهام جو و کنجاله در تولید گوشت قرمز		۱۹.۳	۱۵.۹	۶.۹	۱۴.۴	۱۵.۹	۱۰	۱۳	۱۱.۸	۹.۹	۱۵.۴	۱۴.۹	۱۳.۴
۴	جمع سهام ذرت، جو و کنجاله در تولید شیر		۱۰.۴	۹.۵	۶.۳	۸.۶	۹.۴	۷.۴	۸.۵	۸.۳	۷.۸	۹.۷	۹.۶	۸.۷

منبع: گزارش امنیت غذایی سال ۱۳۹۷، مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران

جدول ۱۸- هزینه تولید یک کیلوگرم از هر محصول به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰* (قیمت تمام شده-ریال، درصد)

رشد میانگین هزینه‌های تولید	میانگین وزنی***	بیار	سبب زمینی	آفتابگردان روغنی	چغندرقلند	پنبه	عدس	لوبیا چیتی	نخود	ذرت دانه‌ای	برنج**	جو	گندم	سال
-	۳۰۰۶	۱۳۸۸	۱۵۷۱	۹۰۳۱	۷۷۰	۷۸۹۸	۹۹۳۱	۹۸۳۴	۸۵۹۹	۲۱۴۵	۷۷۵۹	۳۲۱۴	۳۳۰۴	۱۳۸۴
-۳٪	۲۹۱۵	۱۲۰۱	۱۷۴۲	۹۸۳۹	۷۳۱	۷۸۱۹	۱۱۲۲۶	۹۸۵۱	۷۸۶۹	۲۲۸۱	۷۷۴۰	۳۳۲۴	۳۳۴۹	۱۳۸۵
-۶٪	۲۷۴۲	۱۲۶۲	۱۷۵۵	۱۱۰۲۲	۷۲۸	۶۸۳۳	۱۰۱۶۵	۸۶۸۹	۸۹۳۴	۲۱۶۳	۶۷۷۵	۳۰۵۱	۲۸۴۵	۱۳۸۶
۱۵٪	۳۱۵۱	۹۴۶	۱۶۶۰	۸۵۲۶	۵۳۰	۶۵۳۶	۱۲۷۱۳	۹۳۳۱	۱۱۵۸۳	۲۱۲۸	۷۱۲۱	۴۱۶۳	۳۶۶۰	۱۳۸۷
-۱۱٪	۲۸۱۷	۱۱۴۵	۱۴۵۶	۸۶۶۸	۷۲۳	۸۲۵۸	۱۰۵۱۳	۱۰۳۵۴	۹۲۲۹	۲۲۸۹	۷۳۳۳	۲۷۴۴	۲۷۶۰	۱۳۸۸
-۱۷٪	۲۳۴۸	۸۹۰	۱۴۴۰	۶۴۷۵	۵۱۵	۷۱۰۸	۸۳۹۶	۹۷۴۲	۸۸۲۹	۲۲۲۵	۵۷۷۳	۲۵۷۶	۲۴۴۷	۱۳۸۹
-۱٪	۲۳۲۹	۷۵۰	۱۵۴۰	۶۱۷۰	۵۳۰	۵۵۳۰	۱۱۱۵۰	۹۰۰۰	۸۶۹۰	۱۵۸۰	۶۷۵۴	۳۲۸۰	۲۶۳۰	۱۳۹۰
۵٪	۲۴۴۱	۹۳۳	۱۰۰۳۴	۸۷۲۹	۳۵۲	۶۹۴۲	۱۰۲۰۱	۷۸۳۹	۱۹۵۳۳	۳۳۳۰	۵۰۵۸	۲۳۶۹	۳۰۳۷	۱۳۹۱
۰٪	۲۴۴۴	۱۲۵۶	۱۱۳۱	۸۷۷۴	۴۷۰	۵۱۶۸	۹۸۲۰	۸۱۰۹	۱۰۴۰۰	۲۱۴۱	۵۹۱۸	۲۷۷۱	۲۶۹۱	۱۳۹۲
۱۲٪	۲۷۴۹	۱۰۶۹	۱۷۷۳	۹۱۵۵	۵۱۵	۶۴۲۳	۱۱۳۴۶	۱۰۳۳۴	۸۰۳۳	۲۸۳۸	۵۶۶۹	۳۱۹۸	۳۳۷۲	۱۳۹۳
-۳٪	۲۶۷۵	۹۳۶	۱۴۹۴	۹۷۹۶	۶۲۰	۶۳۳۰	۱۱۰۰۷	۹۱۹۷	۱۰۰۷۹	۲۸۲۶	۶۱۷۰	۳۴۴۲	۳۳۶۳	۱۳۹۴
۱۰٪	۲۹۴۷	۱۳۰۸	۱۹۲۶	۹۵۹۴	۶۵۰	۶۳۳۱	۱۰۹۲۲	۱۰۹۶۷	۱۲۳۰۴	۲۴۱۸	۶۴۳۴	۲۷۷۹	۳۵۰۳	۱۳۹۵
۵٪	۳۰۸۶	۱۳۰۸	۱۵۶۰	۱۰۷۷۸	۵۹۹	۶۷۰۹	۱۰۸۰۷	۱۲۵۶۸	۱۰۹۶۱	۲۱۶۲	۷۰۸۲	۲۷۶۱	۴۳۰۲	۱۳۹۶
-۱۷٪	۲۵۶۸	۱۰۰۵	۱۴۵۰	۱۰۰۹۸	۵۶۲	۷۲۱۱	۹۸۷۲	۱۰۲۶۳	۱۱۰۰۸	۲۰۶۷	۵۴۳۷	۲۸۳۳	۲۶۶۴	۱۳۹۷

مآخذ: مرکز آمار ایران مستند به آمار وزارت جهاد کشاورزی (سال ۹۴ و ۹۵ بر اساس گزارش‌های آماری وزارت جهاد کشاورزی می‌باشد)

توجه شود که قیمت تمام شده یک کیلوگرم محصول بر مبنای نمونه منتخب وزارت جهاد کشاورزی محاسبه شده و شامل همه تولیدکنندگان نمی‌شود.

*با استفاده از شاخص قیمت تولیدکننده کشاورزی، قیمت‌های جاری به قیمت ثابت تبدیل شده است.

** قیمت تمام شده برنج مربوط به میانگین ارقام دانه بلند، دانه متوسط و دانه کوتاه می‌باشد.

*** سهم از تولید، به عنوان وزن در نظر گرفته شده است.

جدول ۱۹- متوسط قیمت فروش (سر مزرعه) یک کیلوگرم از هر محصول به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰* (ریال- درصد)

سال	گندم	جو	شلتوک	ذرت دانه‌ای	نخود	لوبیا چیتی	عدس	پنبه	چغندر قند	آفتابگردان روغنی	سیب زمینی	پیاز	میانگین وزنی**	رشد میانگین قیمت‌های فروش
۱۳۸۴	۴۷۶۳	۳۸۸۸	۸۹۶۷	۳۷۱۲	۱۰۸۲۷	۹۷۸۶	۱۱۰۵۹	۱۰۲۴۰	۱۱۴۰	۸۸۵۷	۱۷۹۱	۲۷۴۵	۴۰۹۴	-
۱۳۸۵	۴۶۷۹	۳۶۲۷	۸۵۱۸	۳۷۱۴	۱۵۴۹۱	۱۴۶۵۴	۱۲۰۵۰	۱۰۹۳۹	۱۱۲۴	۸۵۸۴	۳۷۸۱	۲۹۵۹	۴۱۸۵	۲٪
۱۳۸۶	۳۹۱۲	۴۰۳۶	۹۳۳۵	۴۲۲۶	۱۱۸۴۱	۲۲۵۷۱	۱۱۷۷۵	۱۲۶۵۷	۹۴۲	۱۱۱۲۴	۴۸۳۰	۲۱۷۲	۴۱۹۸	۰٪
۱۳۸۷	۴۳۰۹	۵۵۸۶	۱۵۱۵۶	۳۴۶۱	۱۰۱۷۴	۱۹۶۲۴	۱۵۰۵۹	۸۹۷۸	۸۲۶	۱۸۵۸۹	۱۹۲۲	۲۳۹۹	۴۷۱۵	۱۲٪
۱۳۸۸	۴۰۲۲	۳۳۰۸	۸۴۷۸	۲۱۶۸	۹۶۷۲	۱۲۵۱۶	۱۳۴۲۴	۸۸۹۳	۸۶۹	۷۹۴۹	۲۵۹۶	۲۷۶۸	۲۹۶۳	-۱۶٪
۱۳۸۹	۳۷۳۴	۲۹۰۶	۸۶۳۹	۳۳۳۳	۸۸۳۷	۱۶۵۵۵	۱۲۰۷۳	۱۴۹۵۰	۹۳۷	۷۸۹۸	۲۳۳۵	۲۳۳۵	۳۶۸۸	-۷٪
۱۳۹۰	۳۴۱۲	۲۵۴۲	۹۵۰۹	۴۲۳۳	۱۱۴۸۸	۱۶۳۹۰	۱۳۵۵۰	۱۱۳۷۷	۹۳۳	۸۴۶۷	۲۱۵۸	۱۸۲۷	۳۳۷۵	-۸٪
۱۳۹۱	۳۱۳۱	۲۵۴۲	۸۷۸۵	۴۲۲۱	۱۴۶۱۵	۲۵۰۵۶	۱۳۶۲۳	۱۲۶۸۸	۸۱۰	۸۱۰۷	۱۸۰۵	۲۴۶۷	۳۴۲۵	۱٪
۱۳۹۲	۳۸۰۶	۳۲۷۱	۱۱۷۵۷	۳۹۲۶	۱۲۶۷۶	۲۶۶۵۴	۱۲۸۵۳	۱۱۸۶۹	۹۴۶	۱۱۷۷۲	۶۲۰۰	۳۰۹۳	۴۷۸۴	۴۰٪
۱۳۹۳	۴۵۵۵	۳۷۷۰	۱۰۴۰۶	۳۷۶۲	۹۱۳۰	۱۷۱۱۴	۱۲۸۱۸	۹۹۱۱	۱۱۶۳	۷۹۶۶	۲۵۷۳	۳۴۰۱	۴۳۰۴	-۱۰٪
۱۳۹۴	۴۸۰۴	۳۶۷۱	۱۰۹۹۴	۳۹۰۵	۱۰۴۵۰	۱۹۴۴۲	۱۵۲۵۱	۱۰۱۶۴	۱۰۸۶	۱۰۷۰۹	۲۲۳۶	۲۹۷۸	۴۱۰۰	-۵٪
۱۳۹۵	۵۰۴۸	۳۴۷۰	۱۴۵۵۸	۴۷۴۴	۱۶۷۱۱	۲۳۰۱۷	۱۸۶۰۹	۱۲۲۲۳	۱۲۰۱	۱۳۶۲۳	۱۷۱۴	۱۹۶۱	۴۶۱۶	۱۳٪
۱۳۹۶	۴۷۱۰	۳۵۸۵	۱۴۵۱۲	۴۴۳۵	۱۹۲۰۲	۲۸۶۹۹	۱۸۱۸۴	۱۰۹۴۷	۱۲۴۷	۱۳۳۷۸	۲۴۷۲	۲۶۰۰	۴۶۶۲	۱٪
۱۳۹۷	۳۵۴۴	۳۲۰۱	۱۳۱۶۶	۳۹۰۲	۱۴۵۷۱	۲۴۵۴۹	۱۳۳۹۳	۱۵۴۳۹	۸۸۰	۸۹۵۴	۲۳۸۱	۲۰۸۳	۲۶۸۹	-۲۱٪

*با استفاده از شاخص قیمت تولیدکننده کشاورزی، قیمت‌های جاری به قیمت ثابت تبدیل شده است. ** سهم از تولید، به عنوان وزن در نظر گرفته شده است.

ماخذ: مرکز آمار ایران، قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی